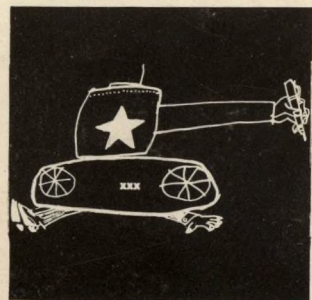

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ

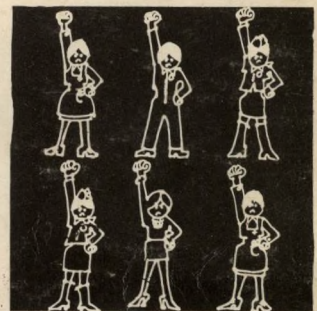

διεθνείς σχέσεις
καί
ταξικές σχέσεις

Οί νεοελληνικές
σπουδές
στή Γαλλία
τόν 19ο αιώνα

τά οικονομικά
των χωρών της
νότιας Ευρώπης

γιά τό
«Διπλό βιβλίο»:
τό αδιέξοδο
των μεταιχιμών

Μαριάννας Δήτσα, Διώξεις διανοουμένων στις σοσιαλιστικές χώρες. **Μάκη Καβουριάρη**, Μέτρα λιτότητας. **Β. Κιζήλου**, Μονόπρακτο... σε δύο πράξεις. **Άλ. Νησιώτη**, 'Η «τρομοκρατία» και ο δυτικοευρωπαϊκός «φιλελευθερισμός» ■ **Λευτ. Παπαγιαννάκη - Μιχ. Παπαγιαννάκη**, Σύντομη θεώρηση της οικονομίας των νοτιοευρωπαϊκών χωρών ■ **Χρ. Αγριαντώνη**, Προβλήματα έκδημοκρατισμού στην Ίσπανία. **Μιχ. Παπαγιαννάκη**, Αίγυπτος ώρα μηδέν. **Γ. Σημαιοφορίδη**, 'Η ελεύθερη άμβλωση στην Ίταλία ■ **Δ. Καρύδη**, Προβλήματα σπουδής σε ένα Α.Ε.Ι. ■ **Μαρ. Δήτσα**, Οί νεοελληνικές σπουδές στή Γαλλία τόν 19ο αί. ■ **Ch. Bettelheim**, Διεθνείς σχέσεις και ταξικές σχέσεις ■ Βιβλιοκρισίες, Σχόλια.

μηνιαία επίθεώρηση • τευχ. 9 • φεβρουάριος 1977 • 50 δρχ.

ο πολιτης

ΥΠΑΤΙΑΣ 5 ■ ΑΘΗΝΑ ■ ΤΗΛ 3246320

ΣΥΝΤΑΚΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

Χριστόφορος Ἀργυρόπουλος
Νίκος Κωνσταντόπουλος
Ἀριστόβουλος Μάνεσης
Δ. Ν. Μαρωνίτης
Στέλιος Νέστωρ
Γρηγόρης Μ. Σηφάκης
Δημήτρης Α. Φατούρος

ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑ ΣΥΝΤΑΞΗΣ

Ἄγγελος Ἐλεφάντης
Ἄλκης Κούρκουλας
Δῆμος Μαυροομάτης

ΕΚΔΟΤΗΣ: Δήμος Μαυροομάτης, Σεβαστουπόλεως 10, Ἀθήνα ● ΦΩΤΟΣΤΟΙΧΕΙΟΘΕΣΙΑ: ΦΩΤΡΟΝ Α.Ε., Συγγρού 194, τηλ. 9515078-9 ● ΕΚΤΥΠΩΣΗ: Λιθογραφεία Δ. Τουμαζάτου, Πεταλά 19, τηλ. 254561.

ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ ΕΣΩΤΕΡΙΚΟΥ: ἐξάμηνη 300 δρχ., ἐτήσια 550. ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ ΕΞΩΤΕΡΙΚΟΥ: Εὐρώπης: ἐξάμηνη 400 δρχ., ἐτήσια 750. ΗΠΑ - Καναδάς (ἀερ.): ἐξάμηνη 500 δρχ., ἐτήσια 900 ● Γιά Ὄργανισμούς, Τράπεζες, Ἄνών. Ἐταιρείες: ἐξάμηνη 500 δρχ., ἐτήσια 1.000 ● ΕΜΒΑΣΜΑΤΑ - ΤΡΑΠΕΖΙΚΕΣ ΕΠΙΤΑΓΕΣ: Σπύρος Δελέγκας, Ὑπατίας 5, Ἀθήνα 118, τηλ. 3224131 ● Γιά ΑΛΛΗΛΟΓΡΑΦΙΑ: Ταχυδρ. θυρίδα Νο 1762, πλ. Συντάγματος, Ἀθήνα.

μηνιαία ἐπιθεώρηση ● τεῦχ. 9 ● φεβρουάριος 1977 ● 50 δρχ.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Μαριάννα Δήτσα	: Διώξεις διανοουμένων στις σοσιαλιστικές χώρες, και κινήσεις συμπαράστασης.....	3
Μάκης Καβουριάρης	: Μέτρα λιτότητας.....	4
Βάσω Κιζήλου	: Μονόπρακτο σέ... δύο πράξεις.....	7
Άλέξης Νησιώτης	: Η καταπολέμηση της «τρομοκρατίας» και ο δυτικοευρωπαϊκός «φιλελευθερισμός».....	10
■		
Λευτ. Παπαγιαννάκης - Μιχάλ. Παπαγιαννάκης	: Ύλικά για συγκρίσεις και συμπεράσματα από μία σύντομη θεώρηση της οικονομίας των νοτιοευρωπαϊκών χωρών:	
(Λ.Π.)	: Α. Μέ αφορμή την ένταξη της Ελλάδας στην ΕΟΚ.....	12
(Μ.Π.)	: Β. Για έναν σχηματικό απολογισμό των τελευταίων χρόνων.....	26
■		
Χριστίνα Άγριαντώνη	: Η διαδικασία εκδημοκρατισμού στην Ίσπανία και τα προβλήματά της.....	38
Μιχ. Παπαγιαννάκης	: Αίγυπτος ώρα μηδέν, μετά τη λαϊκή έκρηξη.....	41
Γιώργος Σημαιοφορίδης	: Ίταλία: κατοχύρωση της ελεύθερης άμβλωσης.....	44
■		
Δημήτρης Καρύδης	: Προβλήματα σπουδής σέ ένα Α.Ε.Ι. (Έδρα πολεοδομίας - Σχολή Αρχιτεκτόνων - ΕΜΠ).....	47
■		
Μαριάννα Δήτσα	: Οί νεοελληνικές σπουδές στή Γαλλία τόν 19ο αιώνα.....	53
■		
Charles Bettelheim	: Διεθνείς σχέσεις και ταξικές σχέσεις.....	61
■		
Γιάννης Καλιόρης	: Τό άδιέξοδο τών μεταιχιμών (μέ αφορμή τό «Διπλό βιβλίο» τού Δ. Χατζή).	69
	● Σχόλια: «Η ψυχική ισορροπία, ή τρέλα και ή οικογένεια» τών Λαίνγκ - Έστερσον, «Τό παιδί, ή οικογένεια και ο έξωτερικός κόσμος» τού Βίννικοτ, «Σελίδες από τήν Έθνική Άντίσταση» τού Σπ. Ηρ. Μπέκιου, «Στόν κόρφο τής Γκύμπρενας. Χρονικό τής Άντίστασης στόν Έβρο» τού Β. Κασάπη, «Θέατρο στά βουνά» τού Γ. Κοτζιούλα.....	81
	● Μιά πρωτοβουλία νέων έπιστημόνων: «Έταιρεία Μελέτης Νέου Έλληνισμού» — Γ. Σιάντος και Γιάν. Ίωαννίδης· βίοι παράλληλοι.....	84

Άπό τό έπόμμενο τεύχος
ή νέα διεύθυνση τού περιοδικού θά είναι:
Κέκροπος 2, τ.τ. 119, τηλ.: 32.45.332

διαγυμνουοφδαλμου

ΔΙΩΞΕΙΣ ΔΙΑΝΟΟΥΜΕΝΩΝ ΣΤΙΣ ΣΟΣΙΑΛΙΣΤΙΚΕΣ ΧΩΡΕΣ ΚΑΙ ΟΙ ΚΙΝΗΣΕΙΣ ΣΥΜΠΑΡΑΣΤΑΣΗΣ

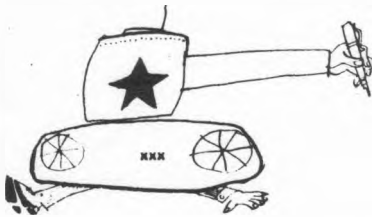
Ἐφορμή γιά αὐτό τό σημείωμα στάθηκαν ὀρισμένες ἀντιδράσεις πού ἀκολούθησαν τίς ὑπογραφές διαμαρτυρίας καί συμπαράστασης στούς Τσέχους διανοοῦμένους πού συνέταξαν τή «Χάρτα '77». Ἀναφέρομαι στήν ἀρθρογραφία τοῦ Ριζοσπάστη, τῆς Καθημερινῆς, ἀκόμη καί τοῦ Ἐλεύθερου Κόσμου. Λίγο πολύ ὅλοι ξέροῦμε τό πνεῦμα πού διέπει καθεμιά ἀπό αὐτές τίς ἡμερήσιες ἐφημερίδες. Τό πρόβλημα δέν εἶναι οὔτε νά ἀνασκευάσουμε οὔτε νά ἐπιτεθούμε σέ κάποιες ἀπόψεις, πού σέ τελευταία ἀνάλυση ἀναλογοῦν —καί ἐξυπηρετοῦν— συγκεκριμένες πολιτικές (στή βάση αὐτή ἡ ἀπάντηση τοῦ Τάσου Βουρνά ἀπό τίς στήλες τῆς Αὐγῆς ἦταν καί ἀπαραίτητη, αὐτονόητη καί σωστή). Τό ζήτημα πού μᾶς ἀπασχολεῖ —καί ἀπό αὐτή τήν ἀποψη ἡ «Χάρτα '77» εἶναι ἀπλῶς ἓνα σημεῖο ἀφετηρίας γιά τήν τοποθέτησή του— εἶναι γενικότερου χαρακτήρα: δηλαδή τό πῶς θά «προστατεύσουμε» κάποιες ἰδέες μας πού, ὄχι μόνο δέν συγγενεύουν μέ τά προηγούμενα παραδείγματα, ἀλλά τούς εἶναι ἀντίπαλες, καί ἀκριβῶς γι' αὐτό ἀκόμη καί ἡ «προστασία» τους, ἡ ἄμυνα, μοιραία συνεπάγεται «πόλεμο».

Δέν εἶναι ἡ πρώτη φορά: τά τελευταία χρόνια ἔχει γίνει σχεδόν «κανόνας», προβλήματα ἐλευθεριῶν πού ἀνακύπτουν στίς σοσιαλιστικές χώρες νά τά παίρνουν στά χέρια τους καί νά τά ὑπερασπίζονται οἱ δημοκράτες τῆς Δύσης, συχνά γιά νά ἀποδεικνύουν τό ζήλο καί τήν πίστη τους στήν Ἐλευθερία, ἀκριβῶς γιατί εἶναι οἱ γνήσιοι δημοκράτες-ἐγγυητές τοῦ κοινοβουλευτισμοῦ.

Ἀπό τήν ἄλλη, τά κομμουνιστικά κόμματα τῆς Δύσης ἀντιδρούσαν (καί μερικά ἐξακολουθοῦν καί σήμερα νά ἀντιδρῶν) σέ ὅποιαδήποτε παρόμοια ἐνέργεια συμπαράστασης πρὸς τούς διωκομένους τῶν ἀνατολικῶν χωρῶν, μέ τό σταθερό καί κοινότυπο πλέον ἐπιχείρημα: πῶς ὅλα τοῦτα ὑποκινοῦνται ἀπό τή CIA καί τούς ἐχθρούς τοῦ σοσιαλισμοῦ.

Ὅμως, σήμερα, ὑπάρχουν ἄτομα καί κομμουνιστικά κόμματα —δυνάμεις πού κανεῖς δέν μπορεῖ νά τούς ἀμφισβητήσῃ τίς σοσιαλιστικές καί κομμουνιστικές προθέσεις— γιά τά ὅποια οἱ ὄροι τοῦ προβλήματος τίθενται ἄλλιῶς. Ἐδῶ θά βροῦμε ὄσους ἀρνοῦνται τήν ἀντιπαράθεση τοῦ σοσιαλισμοῦ πρὸς τήν κοινοβουλευτική δημοκρατία μέ μόνο ποιοτικό σημεῖο διαφοροποίησης τή «δημοκρατία», ὄσους διαστέλλουν συνολικά τά δύο αὐτά διαφορετικά κοινωνικά συστήματα (καί μιλάμε, φυσικά, στό ἐπίπεδο τῆς ἰδεολογίας μας). Γι' αὐτούς, λοιπόν, τό ζήτημα τῶν πνευματικῶν ἐλευθεριῶν στίς σοσιαλιστικές χώρες συνδέεται μέ τά προβλήματα τοῦ χαρακτήρα καί τῶν πολιτικῶν θεσμῶν τοῦ ἴδιου τοῦ σοσιαλισμοῦ πού ἐπικρατεῖ στίς χώρες αὐτές, ἄρα συνδέεται μέ πολιτικά αἰτήματα πού προσιδιάζουν στή σοσιαλιστική ἰδεολογία. Ἄς μὴν ξεχνᾶμε αὐτή τή λεπτομέρεια: μέ τίς διώξεις συγγραφέων καί ἐπιστημόνων διώκεται πρῶτα καί βάλλεται ὁ ἴδιος ὁ σοσιαλισμός καί ὄχι κάποια ἀξία «Ἐλευθερία». Γι' αὐτό, τό ζήτημα πού μένει ἀνοιχτό εἶναι πῶς, τόσο ἡ δράση τῶν πνευματικῶν ἀνθρώπων στίς σοσιαλιστικές χώρες, ὅσο καί ἡ συμπαράσταση τῶν ἀντίστοιχων καί ἰδεολογικά συγγενῶν τῆς Δύσης, θά ἐγγράφεται στό πλαίσιο τῶν κατευθύνσεων πού ἀποσαφηνίζουν καί ἐνισχύουν προβληματισμούς συναφείς μέ τίς σοσιαλιστικές ἰδέες καί τίς σοσιαλιστικές κοινωνίες.

Μιλάμε, βέβαια, γιά «πνευματικούς ἀνθρώπους», «πνευματικές ἐλευθερίες». Ἀντικαθιστώντας αὐτά τά ἐπίθετα μέ τό ὅποσδήποτε σωστότερο καί πιό συγκεκριμένο «πολιτικές» ἐλευθερίες, δέν σημαίνει πῶς τακτοποιήθηκαν ἐντελῶς τά πράγματα. Μέχρι σήμερα οἱ κομμουνιστές καί οἱ δημοκράτες τῆς Δύσης διαμαρτυρήθηκαν γιά περιπτώσεις διώξεων, μάλιστα διώξεων διανοομένων, σάν

διαγυμνουοφδαλμου

νά ήταν τά μοναδικά παραστρατήματα αὐτῶν τῶν καθεστῶτων ὡς καθεστῶτων. Ἐδῶ πρόκειται γιά μοιραία συνέπεια τῆς αἴγλης τῶν διανοουμένων σ' αὐτές τίς χώρες, ἡ ὁποία, φοβούμαστε, δέν διαφέρει πολύ ἀπό τό ρόλο πού παίζουν ἀντίστοιχα οἱ πνευματικοί ἄνθρωποι στίς δυτικές χώρες. Μ' αὐτή τήν ἔννοια, εἴμαστε ὑποχρεωμένοι νά δεχτοῦμε (ἄλλο ἂν εὐχόμαστε νά μήν ἦταν ἔτσι τά πράγματα) ὅτι οἱ προσωπικότητες καί στίς ἀνατολικές χώρες παίζουν σημαντικό ρόλο στήν ἐπισήμανση καί γνωστοποίηση ὀρισμένων προβλημάτων πού ὑποβόσκουν ἐκεῖ. Καί ἐπειδή τά προβλήματα αὐτά συνδέονται μέ τό πεπρωμένο τοῦ σοσιαλισμοῦ, ἡ ἀλληλεγγύη στούς ἀγῶνες τῶν διανοουμένων —καί ὄχι μόνο αὐτῶν— εἶναι ἐπιλογή σωστή.

Πιστεύουμε ὅτι πολλοί, πάρα πολλοί, δέν σκοπεύουν, βάζοντας τό ὄνομά τους κάτω ἀπό δύο τρεῖς γενικότατου περιεχομένου ἀράδες, στήν ἐπιστροφή τῆς μοναδικῆς, τῆς ἀσύγκριτης κοινοβουλευτικῆς δημοκρατίας στίς χώρες ὅπου κάποτε χύθηκε αἷμα γιά τήν ἥττα τῆς. [Καί τό ζήτημα δέν εἶναι νά ξεχωρίσουμε, κατά τή μέθοδο τοῦ *Ριζοσπάστη*, τούς μέ ἐνδόμυχες σοσιαλιστικές προθέσεις, «τούς τίμιους», ἀπό ἐκείνους πού οἰκειοποιοῦνται τά γεγονότα ὑπέρ τῆς CIA καί τοῦ ἀντικομμουνισμοῦ.] Καί γιά τό λόγο αὐτό, ἐκκρεμεί ἡ ὑποχρέωση (ἀφοῦ ὅλοι ξέρουν πῶς οἱ κινήσεις συμπαρατάσεως δέν γίνονται γιά λόγους ἀνθρωπισμοῦ, ἀλλά γιατί, σέ τελευταία ἀνάλυση, προωθοῦν συγκεκριμένη πολιτική) νά προβάλλονται στά κείμενα-διαμαρτυρίες τουλάχιστον οἱ ἰδέες πού συνοδεύουν καί ἐπιβάλλουν παρόμοιες ἐνέργειες.

ΜΑΡΙΑΝΑ ΔΗΤΣΑ

m. kundera

ΜΕΤΡΑ ΛΙΤΟΤΗΤΑΣ

Τήν τελευταία περίοδο δημοσιεύτηκαν τρία σημαντικά κείμενα ἀπό τούς πιά ὑπεύθυνους φορεῖς τῆς οικονομικῆς πολιτικῆς τῆς κυβέρνησης. Πρόκειται γιά τή συνέντευξη τοῦ κ. Γ. Παπαληγούρα, ὑπουργοῦ Συντονισμοῦ, στόν *Οικονομικό Ταχυδρόμο* τῆς 13ης Ἰανουαρίου, τήν ὁμιλία τοῦ κ. Ξ. Ζολῶτα, διοικητῆ τῆς Τράπεζας τῆς Ἑλλάδος, πρὸς τούς οικονομικούς συντάκτες τοῦ Ἀθηναϊκοῦ Τύπου, στίς 8 Φεβρουαρίου, καί τίς δηλώσεις τοῦ κ. Παπαληγούρα στίς 12 Φεβρουαρίου γιά τήν εἰσοδηματική πολιτική τῆς κυβέρνησης. Στά τρία αὐτά κείμενα πού ἐμφανίζονται σέ κρίσιμη περίοδο τῆς ἐλληνικῆς οικονομίας βλέπουμε ὄχι μόνο τήν οικονομική πολιτική τῆς κυβέρνησης ἀλλά καί τίς ἀρχές στίς ὁποῖες στηρίζεται αὐτή ἡ πολιτική. Μέ τά κείμενα αὐτά μπαίνουν οἱ βάσεις πού θά καθορίσουν τίς οικονομικές ἐξελίξεις στή χώρα μας γιά χρονικό διάστημα πολύ πέρα ἀπό τό 1977.

Ἄν ἀκολουθήσουμε τή σκέψη τῶν Ζολῶτα - Παπαληγούρα, ὅπως ἐκφράζεται στά τρία αὐτά κείμενα, μπορούμε νά δοῦμε τά ἀδύνατα σημεία τῆς ἐλληνικῆς οικονομίας στίς ἀρχές τοῦ 1977.

— Καταναλωτική σπατάλη σέ πολυτελή καί ἡμιπολυτελή προϊόντα μέ σοβαρές

διαγυμνουοφδαλμου

συνέπειες στο έλλειμμα του εμπορικού ισοζυγίου.

- Έντονες πληθωριστικές τάσεις.
- Χαμηλό επίπεδο παραγωγικών επενδύσεων.
- Άπροθυμία της ιδιωτικής πρωτοβουλίας.
- Σέ πολλούς τομείς παρασιτική παρεμβολή του εμπορίου και αυθαιρεσία στον καθορισμό των τιμών.
- Έπιπτώσεις στο εμπορικό ισοζύγιο λόγω της νομισματικής κρίσης και της αύξησης της τιμής των πρώτων ύλων και του πητρελαίου ειδικότερα.
- Θεσμικό, πολιτικό και διοικητικό χάος που κληροδότησε η δικτατορία. Έπίσης, οικονομικά βάρη που άφησε πίσω της η δικτατορία μέ τη δανειακή πολιτική που άκολουθήσε.
- Μικρή προστιθέμενη άξία στα προϊόντα της ελληνικής βιομηχανίας. Μεγάλο μέρος της βιομηχανίας άποτελείται από επιχειρήσεις συναρμολόγησης.
- Έλλειψη know-how στην ελληνική βιομηχανία.
- Έντονη φοροδιαφυγή.
- Έπερτιμολόγηση των εισαγωγών και ύποτιμολόγηση των εξαγωγών, μέ συνέπεια τήν παράνομη έξαγωγή συναλλάγματος.
- Άπροθυμία από τις τράπεζες νά χρηματοδοτήσουν μικρές επιχειρήσεις.
- Μεγάλος άριθμός οικογενειακών επιχειρήσεων.

Νά λοιπόν κωδικοποιημένα από τούς επίσημους φορείς της οικονομικής μας πολιτικής τά άδύνατα σημεία της οικονομίας μας. Θά μπορούσαμε νά προσθέσουμε τό πρόβλημα της εξάρτησης της ελληνικής οικονομίας, τό πρόβλημα της τεχνικής εκπαίδευσης, τό πρόβλημα των περιφερειακών άνισοτήτων του ελληνικού χώρου, της ανεπάρκειας του κρατικού μηχανισμού, τέλος τό πρόβλημα της άνεργίας, που έπισημως άπαλείφεται τεχνητά, διότι δέν ύπάρχουν στατιστικά δεδομένα νά τή δείξουν, ή βρίσκει διέξοδο στην πληθώρα των παρασιτικών άπασχολήσεων στη σύγχρονη ελληνική κοινωνία. Ειδικά τό πρόβλημα της εξάρτησης δέν πρέπει νά άντιμετωπιστεί σάν ένα άκόμη άδύνατο σημείο της ελληνικής οικονομίας αλλά σάν ο παράγοντας που καθορίζει σέ μεγάλο βαθμό όλες τις άλλες άδυναμίες. Άς μείνουμε όμως στη διάγνωση των Ζολώτα - Παπαληγούρα. Γιατί αυτή ή όξύτατη και συντονισμένη επίκληση των άδυναμιών της ελληνικής οικονομίας και των προβλημάτων που θά άντιμετωπίσει τό 1977;

Βρισκόμαστε σέ περίοδο έντονης οικονομικής δραστηριότητας από τήν πλευρά της κυβέρνησης για τήν ύλοποίηση των συστάσεων που έκανε ο πρωθυπουργός στο Έπουργικό Συμβούλιο στις 3 Έανουαρίου 1977.

Έ παρουσίαση των άδύνατων σημείων της ελληνικής οικονομίας έντάσσεται στην προσπάθεια εύαισθητοποίησης της κοινής γνώμης γύρω από τις δυσκολίες που άντιμετωπίζει ή ελληνική οικονομία και των κινδύνων που έλλοχεύουν, κυρίως τον κίνδυνο του πληθωρισμού και της κάμψης των επενδύσεων. Συγχρόνως προσπαθούν νά πείσουν για τήν άνάγκη άποδοχής των μέτρων λιτότητας που προτείνει ή κυβέρνηση, στο πλαίσιο μιας πολιτικής είσοδημάτων που κύριο άξονές της είναι ο περιορισμός των διεκδικητικών αίτημάτων των έργαζομένων και ή άποκατάσταση της «άλήθειας των τιμών» για μιά σειρά προϊόντα. Σύμφωνα μέ τον κ. Παπαληγούρα τά μέτρα που προτίθεται νά πάρει ή κυβέρνηση άποσκοπούν στην άπαλλαγή της οικονομίας από «παραμορφωτικές της όμαλης λειτουργίας της έπιδοτήσεις και από παρασιτικές τάσεις που τελευταία ένδυναμώνονται», και στην έφαρμογή μιας «λογικής και μετρημένης είσοδηματικής πολιτικής». Έ άποδοχή των μέτρων αυτών θά διατηρήσει τήν «κοινωνική συνοχή», κύριο μέλημα της κυβέρνησης μπροστά στα έθνικά, πολιτικά και

διαγυμνουφθαλμου

οικονομικά προβλήματα που αντιμετωπίζουμε ήδη από τις πρώτες μέρες του 1977. (Για τόν κ. Παπαληγούρα ή χαλάρωση της κοινωνικής συνοχής είναι η βασική αίτια της κρίσης που πλήττει τις χώρες του ΟΟΣΑ.)

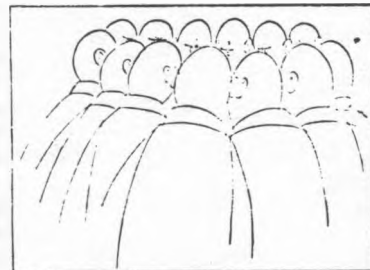
Όμως η πολιτική εισοδημάτων που προσπαθεί να εφαρμόσει η κυβέρνηση δοκιμάστηκε ήδη σε πολλές ευρωπαϊκές χώρες οι οποίες, για να καταπολεμήσουν τον πληθωρισμό, προσπαθούν να περιορίσουν την αύξηση της αγοραστικής δύναμης των εργαζομένων. Αύτη η πολιτική στις χώρες όπου εφαρμόστηκε δεν απέφερε ουσιώδη αποτελέσματα στην καταπολέμηση του πληθωρισμού (μοναδική εξαίρεση ή Δυτική Γερμανία). Αντίθετα οδήγησε στην πτώση της παραγωγικής δραστηριότητας και στην αύξηση της ανεργίας (χωρίς καμία εξαίρεση). Και δεν είναι συμπτωματικό τό ότι στις χώρες αυτές γίνεται όλο και πίο πειστική ή πολιτική των άριστερών κομμάτων που προτείνουν την καταπολέμηση της κρίσης διαμέσου της αύξησης της ένεργου ζήτησης. Πίο πειστική όχι γιατί είναι δημαγωγική, αλλά γιατί ανταποκρίνεται περισσότερο στις σημερινές ανάγκες της οικονομίας των χωρών αυτών. Κυρίως γιατί άπαντά στο πρόβλημα της ανεργίας που άποτελεί βασική τους άδυναμία. Βέβαια, θά άπαντήσουν οι άρμόδιοι, πρόβλημα άνεργίας δεν ύπάρχει για μās. "Όμως ή έλλειψη στατιστικών στοιχείων ή τά έλλιπή στοιχεία για τούς έγγεγραμμένους και επιδοτούμενους άνέρργους δεν είναι πειστική άπάντηση. "Άς προσέξουν. Πολύ γρήγορα ή άνεργία ύψους 3 ή 4% του έργατικού δυναμικού μπορεί να γίνει 6 και 7% ή άκόμη περισσότερο, ιδιαίτερα όταν επιδιώκεται άναδιάρθρωση της παραγωγής. Στο σημείο αυτό όφειλουμε να παρατηρήσουμε ότι θά ήταν σημαντικό επίτευγμα ή καθετοποίηση της παραγωγής, ή αύξηση της προστιθέμενης άξιας και ή περιστολή των μη παραγωγικών επενδύσεων.

Στις δηλώσεις των Ζολώτα - Παπαληγούρα, ένω τά άδύνατα σημεία της έλληνικής οικονομίας παρουσιάζονται με εξααιρετική διαύγεια, τά προτεινόμενα μέτρα καταλήγουν σε άπαράδεκτες εξισώσεις άνάμεσα στις κοινωνικές τάξεις και τις επαγγελματικές ομάδες που συνθέτουν την έλληνική κοινωνία.

Βέβαια, ύπάρχει ύπερκατανάλωση σε πολυτελή και ήμπολυτελή προϊόντα. Ποιά όμως είναι αυτά και ποιές είναι οι κοινωνικές ομάδες που τά καταναλώνουν; 'Ο κ. Ζολώτας μιλάει για μία «όρισμένη τάξη άνθρώπων που πραγματοποιούν μεγάλα, άδήλωτα και έν πολλοίς παρασιτικά εισοδήματα». Ήως όμως με τά προτεινόμενα μέτρα θά άποφευχθεί ή εξίσωση αυτών των ομάδων με τούς εργαζόμενους που έχουν μικρά, δηλωμένα, και άπό παραγωγική έργασία εισοδήματα;

Βέβαια, ή έλληνική οικονομία χαρακτηρίζεται άπό έντονες πληθωριστικές τάσεις, και μοιάζει άκατόρθωτος ό στόχος που θέτει ή κυβέρνηση για τή μη αύξηση των τιμών πάνω άπό 10% τό 1977. Ποιός όμως έχει τήν εύθύνη; Οι εργαζόμενοι, όταν διεκδικούν μεγαλύτερες άποδοχές, ή οι έπιχειρηματίες οι όποιοι τήν οποιαδήποτε αύξηση του κόστους τήν επιρρίπτουν στον καταναλωτή, μη δεχόμενοι καμία συμπίεση των κερδών τους;

Ή έλληνική οικονομία περνάει δύσκολες στιγμές. Πρέπει να άπαλλαγεί άπό τούς πληθωρικούς παρασιτικούς τομείς στο χώρο της παραγωγής και του έμπορίου. Πρέπει να επιδιωχθούν βαθιές διαρθρωτικές άλλαγές οι όποιες άπαιτούν τήν ένεργό συμμετοχή του κράτους, κυρίως σε μία χώρα όπου τό κεφάλαιο εξακολουθεί να χρησιμοποιεί μεθόδους που θυμίζουν τήν περίοδο της πρωταρχικής συσσώρευσης. Πρέπει επίσης να άλλάξει ό τρόπος με τόν όποίο αντιμετωπίζονται τά διεκδικητικά αίτήματα των εργαζομένων. Δεν πρόκειται για «κοινωνικές άταξίες» αλλά για αντίδραση μπροστά σε καταστάσεις έκμετάλλευσης και καταπίεσης που φθείρουν τήν έργατική δύναμη, θίγουν τήν άξιοπρέπεια των

διαγυμνουοφδαλμου

έργαζομένων και πλήττουν τό βιοτικό τους επίπεδο. "Έτσι, όταν ό κ. Παπαληγούρας Ισχυρίζεται ότι «τέτοιες άταξίες σημειούμενες σέ μιά χώρα σάν τήν Έλλάδα, πού χρειάζεται νά ενισχύσει σημαντικά τήν ύποδομή και τήν ανάπτυξη γονίμων επενδυτικών πρωτοβουλιών από τούς βιομηχάνους και τούς βιοτέχνες, είναι ιδιαίτερα βλαπτικές και ύποσκάπτουν όχι μόνο τό άπώτερο αλλά και τό προσεχέστερο μέλλον τών ιδίων τών έργαζομένων», μπορεί ίσως νά πείσει τό μεγάλο κεφάλαιο νά μή μεταναστεύσει στή Βραζιλία ή νά συνωμοτεί γιά τή μετατροπή τής Έλλάδας σέ Βραζιλία. "Άς μή ζητάει όμως συγχρόνως και τήν «κοινωνική συνοχή» (ή διαφορετικά τήν εις βάρος τών έργαζομένων, ταξική συνεργασία).

ΜΑΚΗΣ ΚΑΒΟΥΡΙΑΡΗΣ

ΜΟΝΟΠΡΑΚΤΟ... ΣΕ ΔΥΟ ΠΡΑΞΕΙΣ

— Μπά; "Άρχισαν κι' όλας τά Ψυχοσάββατα ;

(Του Κώστα Μητρόπουλου)
Από «ΤΑ ΝΕΑ»

Τόν 'Οκτώβριο του 1975 τό Πενταμελές 'Εφετείο καταδίκασε γιά τήν ύπόθεση του Πολυτεχνείου τούς: Ζαγοριαννάκο, Μαυροειδή, Βαρνάβα, Καραγιάννη, Χριστολουκά, Μπουκλάκο και Καλύβα. 'Από αυτούς, ό Βαρνάβας καταδικάστηκε 3 φορές σέ Ισόβια, και οι Μαυροειδής, Ζαγοριαννάκος, Καραγιάννης σέ 25 χρόνια κάθειρξη. 'Ασκήθηκε άναίρεση, και ή δίκη έπαναλήφθηκε.

Στίς 16 Φεβρουαρίου 1977 ό εισαγγελέας του Πενταμελούς κ. Παπαδημητρίου έκανε τήν άγόρευσή του γιά τήν καινούρια δίκη.

Οί τίτλοι των εφημερίδων πού κάλυψαν δημοσιογραφικά τή δίκη παρουσιάζουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον, στίς 17 και 18 Φεβρουαρίου, γιά τό γρονθοκόπημα του περιεχομένου τους.

● 17 Φεβρουαρίου

Αύγή: 'Ο εισαγγελέας γιά τό «Πολυτεχνείο»: «Οί φοιτητές χτύπησαν τόν Στρατό»!

Νέα: 'Ο εισαγγελέας: Τό Πολυτεχνείον ήτο άπλώς φωλεά διαδηλωτών!

Καθημερινή: 'Ο εισαγγελέας ζήτησε άπαλλαγή Μαυροειδή και Ζαγοριαννάκου. Είχαν καταδικασθεί σέ 25ετή κάθειρξη.

● 18 Φεβρουαρίου

Αύγή: 'Ο εισαγγελέας επιχειρεί νά άνασκευάσει τήν άγόρευσή του. Οί συνήγοροι πολιτικής άγωγής διαμαρτύρονται.

Βήμα: Διόρθωση τής άγορεύσεως γιά τό Πολυτεχνείο επιχειρήσε ό εισαγγελέας.

διαγυμνουοφδαλμου

Καθημερινή: 'Από μερίδα του τύπου: Δέν απέδόθη σωστά τό νόημα τής αγορεύσεως του είσαγγελέως. Χάρης στό έπος του Πολυτεχνείου είμεθα ελεύθεροι.

Τήν πρώτη δηλαδή μέρα τής αγόρευσης του κ. Είσαγγελέα Ξαναγράφονται στό Πενταμελές 'Εφετείο τά καταξιωμένα πιά στόν έλληνικό λαό γεγονότα του Πολυτεχνείου, μέ κάποιον καινούριο, προκλητικό τουλάχιστον τρόπο.

Σάν «διαδήλωσις μιάς μερίδος λαού και κυρίως νέων» παρουσιάζεται τό Πολυτεχνείο, και «τά σώματα ασφαλείας διετάχθησαν νά διαλύσουν τούς διαδηλωτάς», και ή χούντα του Παπαδόπουλου αναφέρεται σάν «κάπως πολύ πιεστική κυβέρνηση». Και μετά από αυτά ό κ. Είσαγγελέας κάνει τήν καταπληκτική κοινωνιολογική παρατήρηση:

«Υπάρχει μία μεγάλη μερίς του λαού που όταν βλέπει τά σώματα ασφαλείας παθαίνει — νά μήν πώ άμόκ — τουλάχιστον αισθάνεται μεγάλη απέχθεια», για νά διαπιστώσει άμέσως μετά ότι ή μερίς του λαού που συμμετείχε στη διαμαρτυρία του Πολυτεχνείου στράφηκε «έναντίον των σωμάτων ασφαλείας μέ ξύλα και ρόπαλα» και, στη συνέχεια, «έναντίον του στρατού που επενέβη για νά καταστείλει μία παράνομη ένέργεια, όχι εκείνη των σπουδαστών, αλλά όσες έπηκολούθησαν».

Στή σταυροφορία του για τήν άποκατάσταση τής αλήθειας, ό κ. Παπαδημητρίου προχωράει άκάθεκτος στην άπομυθοποίηση των ήρώων και διαπιστώνει ότι ό Διομήδης Κομνηνός «προκάλεσε τούς άστυνομικούς» βρίζοντάς τους «φασίστες». 'Επειδή όμως οι άστυνομικοί έχασαν προς στιγμή τήν ψυχραιμία τους, άντί νά του δώσουν δυό χαστούκια και νά του πούνε «φύγε παλιόπαιδο που θά μάς βρίσεις φασίστες» έκαναν τό λάθος νά τον σκοτώσουν, κάνοντάς τον έτσι σύμβολο ήρωισμού.

'Ετσι, μέ άπόλυτη διαύγεια στους συλλογισμούς του, ό είσαγγελέας κ. Βάιος Παπαδημητρίου τεκμηριώνει τίς ποινές που προτείνει για τούς κατηγορουμένους:

— 'Απαλλαγή των στρατηγών τής χούντας Ζαγοριαννάκου και Μαυροειδή που «έκαναν παλικαρία τό καθήκον τους».

— 'Ηθική άύτουργια για τόν Βαρνάβα.

— 'Απλή συνέργεια για τούς υπόλοιπους (είναι κι ό πρότερος έντιμος βίος!).

Και μέ τόν τρόπο αυτό ό κ. Είσαγγελέας μετατρέπει τά 25 χρόνια κάθειρξης που είχε επιβάλει τό Πενταμελές 'Εφετείο τό 1975, σε διθύραμβο για τήν άρετή και τήν παλικαρία των κατηγορουμένων. Και ή αύλαία τής 16ης Φεβρουαρίου πέφτει, μέσα σ' ένα κλίμα άπόλυτα δικαιολογημένης εύφορίας των κατηγορουμένων και των συνηγών τους.

Μεσολαβεί ένα κενό μερικων ώρων, και βρισκόμαστε Ξανά στό χώρο του Πενταμελοϋς 'Εφετείου, τό πρωί τής 17ης Φεβρουαρίου, περιμένοντας τήν όμαλή συνέχεια στη διεξαγωγή τής δίκης. 'Η άπροσδόκητη όμως πραγματικά πλοκή τής παρουσίασε ιδιαίτερο ένδιαφέρον.

Καταρχήν, ό κ. Παπαδημητρίου διαμαρτύρεται έντονα για τήν παραποίηση του νοήματος τής αγόρευσης του από μερίδα του τύπου. Για νά έχει μάλιστα τό κεφάλι του ήσυχο, δίνει γραπτά αυτά που υποτίθεται πώς είπε τήν πρώτη μέρα.

Στό κείμενο αυτό, ως διά μαγείας, «ή διαδήλωσις μερίδος του λαού και κυρίως νέων» μεταμορφώνεται σε «έπος του Πολυτεχνείου» χάρη στό όποιο «κινούμεθα και άναπνέομε σήμερα ελεύθερα».

διαγυμνουοφδαλμου

‘Ως διά μαγείας «οι διαδηλωτά δέν έστρέφοντο έναντίον του στρατού» καί ο Διομήδης Κομνηνός ξαναγίνεται σέ μία νύχτα «ήρωας ο όποίος έφονεύθη άδίκως καί έν ψυχρώ».

‘Αλλάζει δηλαδή ο κ. Παπαδημητρίου τήν άγόρευσή του, τονίζοντας όμως συγχρόνως ότι διευκρινίζεται άπλώς τό περιεχόμενό της, τό όποίο παραποιήθηκε από μερίδα του τύπου (έπανερχόμαστε στόν κιτρινισμό).

‘Ενώ όμως ο κ. Εισαγγελεύς διαρρηγνύει τά ίμάτιά του γιά τή διαστρέβλωση του βαθύτερου νοήματος τής άγόρευσής του φαίνεται ότι δέν διαπίστωσε κανενός είδους διαστρέβλωση στίς ποινές πού πρότεινε. ‘Επομένως ο Ζαγοριαννάκος καί ο Μαυροειδής εξακολουθούν νά έχουν κάνει «παλικαρία τό καθήκον τους» καί πρέπει νά άπαλλαγούν, καί εξακολουθούν οι Καραγιάννης, Χριστολουκάς καί Καλύβας (μέ τόν πρότερο έντιμο βίο) νά θεωρούνται άπλοί συνεργοί στή σφαγή. Στο μεταξύ, ο ύπουργός Δικαιοσύνης έπαναλαμβάνει τό γνωστό τροπάριο ότι «είναι άπαράδεκτο νά διατυπώνονται έπικρίσεις κατά εισαγγελικής άγορεύσεως καί μάλιστα όταν συνεχίζεται ή διεξαγωγή τής δίκης».

‘Ε λοιπόν, οι δύο πράξεις του θεατρικού έργου, πού παίχτηκε στίς 16 καί 17 Φεβρουαρίου στό Πενταμελές ‘Εφετείο, δέν δένουν μεταξύ τους. ‘Αντιφατικές καί συγκρουόμενες άπό τήν άρχή ως τό τέλος, μάς οδηγούν στήν άνάγκη νά κάνουμε μερικές διαπιστώσεις:

‘Αναμφίβολα, πρόθεση του κ. Εισαγγελέα ήταν νά παίξει στίς 16 Φεβρουαρίου ένα μονόπρακτο μέ όλη τήν αύτοτέλεια πού αυτό συνεπάγεται. Καί τό έκανε μέ άπόλυτη συνέπεια. ‘Η άγόρευσή του είχε άρχή (τά γεγονότα του Πολυτεχνείου κατά κύριον Παπαδημητρίου) πού προδίκασε ένα τέλος (οι ποινές κατά κύριον Παπαδημητρίου).

Τή δεύτερη όμως πράξη δέν τήν είχε προβλέψει. Προστέθηκε, άγνωστο πώς, γιατί καί άπό ποιούς —καί φυσικά, στό αύτοτελές του μονόπρακτο, ή «τσόντα» αύτή δέν μπορούσε νά λειτουργήσει οργανικά. Δέν ψάχνουμε νά βρούμε άν τά είπε ή δέν τά είπε ή τί άκριβώς είπε ο κ. Εισαγγελέας. ‘Εκεί πού πήγες κι έλεγες, πώς πήγα κι είπα κι έλεγα —αύτά είναι λόγια γιά μικρά παιδιά, πού δέν ταιριάζουν στήν περίπτωση.

Αυτό όμως πού άναρωτιόμαστε είναι, μέχρι πότε πιστεύει ο κ. Εισαγγελέας ότι μπορούμε νά προκαλούμε μέ τέτοιον τρόπο τήν κοινή γνώμη καί μάλιστα όταν πρόκειται γιά γεγονότα τόσο βαθιά καταξιωμένα στή συνείδησή της. ‘Ο,τι καί νά αλλάξει ή νά διευκρινίσει στήν άγόρευσή του ο κ. Παπαδημητρίου, παραμένει ή πρότασή του γιά άθώωση των στρατηγών τής χούντας, πού δέν αφήνει περιθώρια παρερμηνείας. ‘Από κεί καί πέρα, ή κυβέρνηση καί οι έπικεφαλής τής δικαιοσύνης πρέπει κάποτε νά καταλάβουν ότι προκλήσεις όπως αύτή δέν μπορούν νά αντιμετωπίζονται σάν γκάφες, πού πρέπει όπως όπως νά κουκουλωθούν μέ κάποια διορθωτική παρέμβαση. Γιατί γιά γεγονότα όπως τό Πολυτεχνείο, γκάφες ούτε επιτρέπονται, ούτε συγχωρούνται.

ΒΑΣΩ ΚΙΖΗΛΟΥ

ΥΓ. Τό άρθρο είχε ήδη στοιχειοθετηθεί όταν μέ τήν έκδοση άπόφασης άπό τό Πενταμελές ‘Εφετείο τό θεατρικό έργο κατακυρώθηκε ως μονόπρακτο. Συνοψίζοντας:
 — Πενταμελές ‘Εφετείο 1975: δίκη σκοπιμότητας
 — Πενταμελές ‘Εφετείο 1977: άπονομή «δικαιοσύνης».

διαγυμνουοφδαλμου

Η ΚΑΤΑΠΟΛΕΜΗΣΗ ΤΗΣ «ΤΡΟΜΟΚΡΑΤΙΑΣ» ΚΑΙ Ο ΔΥΤΙΚΟΕΥΡΩΠΑΪΚΟΣ «ΦΙΛΕΛΕΥΘΕΡΙΣΜΟΣ»

Ἡ Ρωσία, ἡ Αὐστρία καί ἡ Πρωσία συνήψαν τό 1833 μέ τά ἄλλα εὐρωπαϊκά κράτη μιὰ σειρά ἀπό συμβάσεις γιά τήν ἀμοιβαία ἔκδοση ὄσων διώκονταν γιά *πολιτικά ἀδικήματα*. Ἡ νομοθετική αὐτή ἐπιλογή τῶν τριῶν σημαντικότερων μοναρχιῶν τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἀποσκοποῦσε ἀποκλειστικά στή διασφάλιση καί τή διατήρηση τῆς κυριαρχίας τους. Ἡ σταδιακή ὁμως ἐπιβολή τοῦ φιλελευθερισμοῦ στήν Εὐρώπη δέν ἄργησε νά ὀδηγήσει στήν κατάργηση τῆς πρακτικῆς αὐτῆς καί στήν ἀντικατάστασή της ἀπό ἕνα δίκτυο συμβάσεων πού ἀπέκλειαν ρητά τήν ἔκδοση διωκομένων γιά πολιτικά ἀδικήματα. Ἡ νέα αὐτή ρύθμιση συνοδεύτηκε, μάλιστα, καί ἀπό τήν παροχή ἀσύλου καί τῆ συνακόλουθη ἀπαλλαγῆ τῶν πολιτικῶν «ἐγκληματιῶν» ἀπό τήν ἐκδικητική μανία τοῦ κράτους, ἐναντίον τοῦ ὁποῦο στρέφονταν τά πολιτικά ἀδικήματα.

Ὁ ἐσωτερικός μας νομοθέτης υἱοθέτησε πάγια τήν ἀπαγόρευση τῆς ἔκδοσης ἐγκληματιῶν γιά πολιτικά ἀδικήματα, ἐνῶ τό ἑλληνικό κράτος ἐφρόντισε στίς διμερεῖς συμβάσεις του γιά τήν ἔκδοση τῶν ἐγκληματιῶν νά διασφαλίσαι τήν καθιέρωση τῆς ἀρχῆς αὐτῆς. Τό παράδειγμα τῆς ἑλληνογερμανικῆς σύμβασης τοῦ 1907 γιά τήν ἀμοιβαία ἔκδοση, μέ βίση τήν ὁποία κυρίως ζητήθηκε ἡ ἔκδοση τοῦ Ρόλφ Πόλε στή Δυτ. Γερμανία, ἀποτελεῖ χαρακτηριστική περίπτωση γιά τήν ἐφαρμογή τῆς ἀρχῆς αὐτῆς.

Ἡ συρρίκνωση τοῦ φιλελευθερισμοῦ πού σημαδεύει τίς ἐξελίξεις στή Δυτ. Εὐρώπη συνοδεύεται, ἰδίως μεταπολεμικά, μέ τόν περιορισμό ἢ καί τήν ἀναίρεση ἀκόμη τῆς νομικῆς προστασίας ὄσων διώκονται γιά πολιτικά ἀδικήματα. Ἡ τάση αὐτή ἐκδηλώθηκε ἀρχικά μέ τή στενή ἑρμηνεῖα τῆς ρευστῆς καί ἐλαστικῆς ἔννοιας τοῦ πολιτικοῦ ἀδικήματος, καί τή ματαίωση τῆς ὑπαγωγῆς ὁλοένα καί περισσότερων ἀδικημάτων στήν ἔννοια αὐτή. Τήν ἐξέλιξη πού σκιαγραφήσαμε ζήσαμε στή χώρα μας πρόσφατα μέ τόν ἀστοχο χειρισμό τῆς ὑπόθεσης Πόλε ἀπό τόν Ἄρειο Πάγο καί τόν εἰσαγγελέα του κ. Μπλέτσα. Ἄν ὁμως ἡ ὑπόθεση Πόλε μᾶς δείχνει παραστατικά τόν περιορισμό τῆς νομικῆς προστασίας ὄσων διώκονται γιά πολιτικά ἀδικήματα, ἡ πιό πρόσφατη Εὐρωπαϊκή Σύμβαση γιά τήν καταπολέμηση τῆς τρομοκρατίας ὀροθετεῖ *οὐσιαστικά* τήν ἀναίρεση *κάθε σχετικῆς νομικῆς προστασίας*, καί ἀποτελεῖ χαρακτηριστικό παράδειγμα τῆς συρρίκνωσης τοῦ δυτικοευρωπαϊκοῦ «φιλελευθερισμοῦ».

Στίς 27 Ἰανουαρίου 1977 οἱ ὑπουργοί τῶν ἐξωτερικῶν τῶν 19 κρατῶν τοῦ Συμβουλίου τῆς Εὐρώπης ὑπέγραψαν στό Στρασβούργο τήν ὁμώνυμη σύμβαση. Ἄξιζει νά σημειώσουμε ὅτι ἡ Σύμβαση αὐτή συμπληρώνει καί ἐξειδικεύει τή Σύμβαση τοῦ 1957 τοῦ Συμβουλίου τῆς Εὐρώπης γιά τήν ἀμοιβαία ἔκδοση τῶν ἐγκληματιῶν. Ἡ σύγκριση τῶν δύο Συμβάσεων μᾶς δείχνει ὀλοκάθαρα τήν ἐπικράτηση αὐταρχικῶν στοιχείων στή διαδικασία τῆς ἐνοποίησης τῶν δικαιῶν τῶν δυτικοευρωπαϊκῶν κρατῶν, πού μοιάζει νά ἀφήνει ἐντελῶς ἀδιάφορους τοὺς θιασῶτες τῆς χωρῆς ἔνταξῆς μας στοὺς ὀργανισμούς τῆς Δυτ. Εὐρώπης.

διαγυμνοφραλμοι

πορτογαλικά ριζογόνος δια δρό

Ἡ νέα εὐρωπαϊκὴ σύμβαση γιὰ τὴν καταπολέμηση τῆς τρομοκρατίας, πού δέν θά ἀργήσει μᾶλλον νά ἀπασχολήσει τὴ Βουλὴ μας μέ τὴν ἐπικύρωσή της, ποινικοποιεῖ σέ *πανευρωπαϊκό ἐπίπεδο* τὰ πιό βασικά καί συνηθισμένα σήμερα πολιτικά ἀδικήματα. Ἡ ἀπαρίθμησή τους πού ἐπιχειρεῖ τὸ ἀρθρ. 1 τῆς Σύμβασης εἶναι, πράγματι, ἀποκαλυπτικὴ:

- α) παράνομη κατοχὴ ἀεροπλάνων,
- β) ἀδικήματα πού ἀναφέρονται στὴν ἀσφάλεια τῆς πολιτικῆς ἀεροπορίας,
- γ) ἀδικήματα πού ἀναφέρονται στὴν προσβολὴ τῆς σωματικῆς ἀκεραιότητος καί τῆς ἐλευθερίας τῶν προσώπων πού ἀπολαύουν διπλωματικὴ προστασία,
- δ) ἀδικήματα πού ἀναφέρονται στὴν ἀπαγωγή καί τὴν παρακράτηση ὁμήρων καί, τέλος,
- ε) ἀδικήματα πού ἔχουν σχέση μέ τὴν κατοχὴ καί τὴν χρησιμοποίησι ἐκρηκτικῶν ὑλῶν κάθε εἴδους.

Σύμφωνα μέ τὸ ἴδιο ἀρθρο τῆς σύμβασης ἐπιτρέπεται ὄχι μόνο ἡ ἔκδοσι ὄσων διαπράττουν τὰ ἀδικήματα αὐτά, ἀλλὰ καί ὄσων μετέχουν στὴ διάπραξή τους καί ὄσων ἀποπειρῶνται νά τὰ διαπράξουν.

Ἡ παράθεσι καί ἄλλων λεπτομερειῶν ἀπὸ τὸ νεότερο νομικὸ δημιούργημα τοῦ Συμβουλίου τῆς Εὐρώπης δέν θά ἀλλάζε ὅπως ὅποτε τὴν εἰκόνα πού δίνει ἀπὸ μόνη της ἡ ἀπαρίθμησι τῶν πολιτικῶν ἀδικημάτων. Ἡ ἐπικύρωσι τῆς σύμβασης αὐτῆς ἀπὸ τὴ χώρα μας εἶναι γιὰ περισσότερους λόγους ἀπαράδεκτη· θά περιοριστοῦμε σέ δύο μόνο. Ἡ σύμβασι αὐτὴ εἶναι σέ πολλὰ σημεῖα ἀντίθετη μέ τὸ ἀρθρ. 5 παρ. 2 τοῦ Συντάγματος μας πού, σ' ἕναν ἀξιόλογο νεωτερισμὸ ἐμπνευσμένο ἀπὸ τὴν τυραννικὴ ἔφταετία, ἀπαγορεύει ρητὰ τὴν ἔκδοσι ἄλλοδαποῦ «διὰ τὴν ὑπέρ τῆς ἐλευθερίας δράσιν του». Ἄλλὰ ἡ ἐπικύρωσι τῆς σύμβασης αὐτῆς εἶναι καί διεθνοπολιτικὴ ἀπρόσφορη καί ἐπικίνδυνη, γιὰτὶ ἡ ἐνδεχόμενη ἐφαρμογὴ της θά ἔφερνε σέ ἀντίθεσι τὴ χώρα μας μέ τίς χώρες κυρίως τοῦ λεγόμενου «Τρίτου Κόσμου» καί τὰ ἐθνικοαπελευθερωτικὰ κινήματα, τῶν ὁποίων ἡ συμπαράστασι στὴ σημερινὴ φάσι τῆς διευρυνόμενης καί ἐντεινόμενης ἐθνικῆς μας κρίσης εἶναι ἀπόλυτα ἀναγκαία.

ΑΛΕΞΗΣ ΝΗΣΙΩΤΗΣ

Τὸ περιοδικὸ
ἀντί
κάθε δεῦτερο Σάββατο
σᾶς ἐνημερώνει γιὰ:

- τὰ ἑλληνικά πολιτικά πράγματα
- τίς τάσεις στὸ χῶρο τῆς Ἀριστερᾶς
- τὰ διεθνή θέματα
- τὴν πνευματικὴ ζωὴ τοῦ τόπου

●
«ἀντί»

ἀποκαλυπτικὸ, ἐπίκαιρο, ἀντικειμενικὸ

Υλικά για συγκρίσεις και συμπεράσματα από μία σύντομη θεώρηση

Στά παρακάτω κείμενα δίνεται κάτι λιγότερο από μία θεωρητική τοποθέτηση και κάτι περισσότερο από μία άπλη στατιστική ανάλυση της διάρθρωσης και της ανάπτυξης των οικονομιών της Νότιας Ευρώπης. Η αναφορά στις χώρες της περιοχής αυτής έχει σχετικά πρόσφατα και άθροισμα εισχωρήσει σημαντικά στη δημόσια ζωή της χώρας μας. Και κάτι τέτοιο είναι φυσικό και εύκταίο. Επιβάλλεται όλο και περισσότερο, είτε από την παράλληλη και συχνά συγκλίνουσα εξέλιξη των κοινωνικών και οικονομικών σχηματισμών των χωρών αυτών, είτε από την αντιμετώπισή τους σαν χώρο αν όχι ενιαίο, που αποτελεί πάντως ιδιαίτερο υποσύνολο της ευρωπαϊκής ή διεθνούς πολιτικής την οποία ασκούν τα περισσότερα — αν όχι όλα — σημαντικά κέντρα εξουσίας και οικονομικής-πολιτικής στρατηγικής του κόσμου, είτε και για τους δύο λόγους μαζί. Η συγκριτική λοιπόν γνώση και μελέτη των κοινών στοιχείων που συνιστούν μερικές βασικές πλευρές της λίγο ως πολύ κοινής μας εξέλιξης είναι χρήσιμη και αναγκαία. Τόσο περισσότερο μάλιστα που μας βοηθάει να σχετικοποιούμε τις εκτιμήσεις μας για τη σημασία και την εξέλιξη καθενός απ' αυτά τα στοιχεία στην κάθε χώρα χωριστά. Αυτό δεν σημαίνει βέβαια καθόλου πως προτείνεται εδώ ή οποια «εὐθυγράμμιση» της πολιτικής τούτου ή εκείνου του φορέα με την ανάλογη πολιτική των αντίστοιχων φορέων στις άλλες χώρες της περιοχής — κάθε

A.

ΜΕ ΑΦΟΡΜΗ ΤΗΝ ΕΝΤΑΞΗ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ ΣΤΗΝ ΕΟΚ

Συχνά ο διάλογος γύρω από την επερχόμενη, άργα ή γρήγορα, ολοκληρωτική ένταξη της χώρας μας στην ΕΟΚ περιορίζεται σε πολλαπλό μονόλογο με έντονο ιδεολογικό χαρακτήρα.

Απ' τή μία μεριά, θεωρητικά σχήματα βγαλμένα απ' τή συγκεκριμένη ανάλυση της ιστορικής πραγματικότητας και εξέλιξης άλλων περιοχών του κόσμου μας μεταφέρονται άβασάνιστα σαν νέα απόλυτη αλήθεια. Ποιός δεν «αίσθάνεται» τήν επιρροή του δίδυμου: καπιταλιστικό κέντρο-περιφέρεια σε σημαντική μερίδα των κομμάτων της άριστερας και της προοδευτικής διανοήσης; Σχηματοποιώντας στο έπακρο, ή Ελλάδα

εντάσσεται στην περιφέρεια του καπιταλιστικού κέντρου (πλάι στο συμπαθές Σουδάν και στο γραφικό Έκουαντόρ), ή μεταπολεμική της ανάπτυξη χαρακτηρίζεται μονάχα ποσοτική, και όχι ποιοτική, λόγω εξάρτησης, και ή εισοδός της στην ΕΟΚ δεν σημαίνει τίποτε περισσότερο από τήν ολοκλήρωση της εξάρτησης και τήν «ανάπτυξη της υπανάπτυξης».

Απ' τήν άλλη μεριά τα οικονομικά και κοινωνικά έλληνικά δεδομένα αναλύονται καθεαυτά. Μακριά από διεθνείς συγκρίσεις, που όταν υπάρχουν είναι συχνά μερικές ή ανορθόδοξες, χαρακτηρίζονται από μόνα τους καλά ή κακά, πολύ ή λίγο, μεγάλα ή

τῆς οἰκονομίας

τῶν νοτιοευρωπαϊκῶν χωρῶν

τῶν Λευτέρη Παπαγιαννάκη
καί Μιχάλη Παπαγιαννάκη

ἄλλο μάλιστα. Ἄλλά δέν βλάφτει καθόλου, τό ἀντίθετο, νά τροφοδοτήσουμε τίς συγκεκριμένες ἀναλύσεις μας (γιά τίς ἄλλες, δέν ὑπάρχει ἔλλειψη ἐμπνευσης) μέσα ἀπό μιά εὐρύτερη κλίμακα δεδομένων, καταστάσεων, ἐξελίξεων καί κάθε εἶδους πρακτικῆς, σέ χώρους ὅπου ἔτσι κι ἄλλιῶς ἐντασσόμαστε, ἢ μᾶς ἐντάσσουν οἱ τάσεις τίς ὁποῖες δέν ἐλέγχουμε. Ἡ οἰκοδόμησις μιᾶς πλαστικῆς οἰκονομικῆς καί πολιτικῆς στρατηγικῆς καί τακτικῆς περνάει ἀναμφισβήτητα καί ἀπό μιά παρόμοια ἀσκησιμότητα. Οἱ στόχοι τῶν παρακάτω κειμένων εἶναι πάντως πολύ λιγότερο φιλόδοξοι. Ἀποβλέπουν κυρίως στήν ὀργανωμένη καί σχετικά συνεκτική παρουσίαση τῶν ἀπαραίτητων βασικῶν στοιχείων γιά μιά ἐλάχιστη πληροφόρηση, καί σέ ἕναν πρῶτο, κατά τό δυνατόν «ἀποστασιοποιημένο» σχολιασμό. Ἐντελῶς ἀνθαίρετα, καί γιά περισσότερη σαφήνεια, ἐξετάζονται χωριστά οἱ διαρθρώσεις καί ἡ ἀνάπτυξη ὀρισμένων βασικῶν, ἐσωτερικῶν στό ἕνα καί ἐξωτερικῶν στό ἄλλο κείμενο, χαρακτηριστικῶν τῶν νοτιοευρωπαϊκῶν οἰκονομιῶν. Κάποιες ἐπικαλύψεις ἦταν ἀναπόφευκτες, ὅπως θά τό καταλάβει ὁ ἀναγνώστης. Ὅσο γιά τίς σιωπηρά ἢ ῥητά ἐκφραζόμενες γενικότερες τοποθετήσεις, πού γιά τήν ὥρα ἐλαχιστοποιήσαμε στό μέτρο τοῦ δυνατό, δέν ἀπηχοῦν φυσικά παρά τίς ἀπόψεις τοῦ συντάκτη.

μικρά..., ἔτσι πού μέσα ἀπό μιά διαδικασία συνειδητῆς ἢ ὄχι ἀνθαιρεσίας ἢ ἐπαλήθευση κάθε θεωρητικοῦ μοντέλου νά εἶναι δυνατή.

Ὁ ἰδεολογικός χαρακτήρας τοῦ «διαλόγου» αὐτοῦ, πού εὐνοεῖται ἀπό τήν πολιτική ρευστότητα καί τήν πολυδιάστατη ἐσωτερική διαμάχη στό χωρο τῆς ἀριστερᾶς, δέν βοηθάει καθόλου τήν προώθηση τῆς κοινωνικοοικονομικῆς ἱστορικῆς ἀνάλυσης, ἀναγκαίως ὥστόσο γιά τήν πρόβλεψη τῶν τάσεων τῆς πολιτικῆς τῆς ἐξουσίας καί τῆς χάραξη τῆς στρατηγικῆς τῆς ἀριστερᾶς.

Μιά τέτοια προσέγγιση δέν μπορεῖ νά παραβλέψει τό γεγονός ὅτι δέν εἶναι μόνο ἡ Ἑλλάδα ἀλλά ὅλες οἱ χώρες τῆς νότιας Εὐρώπης (Ν.Ε.) πού φλερτάρουν τήν ΕΟΚ, ἂν δέν εἶναι ἤδη μέλη της. Καί μόνο τό γεγονός αὐτό δικαιολογεῖ τήν θεώρηση τῶν χωρῶν αὐτῶν (Γαλλία, Ἰταλία, Ἰσπανία, Πορτογαλία, Ἑλλάδα, Τουρκία, Γιουγκοσλαβία) σάν ἕναν ὀρισμένο χώρο.

Θά δώσουμε στή συνέχεια μιά σειρά ἀπό ἐπεξεργασμένους πίνακες μέ συγκριτικά στοιχεία πάνω σέ

μερικές πλευρές τῆς οἰκονομικῆς καί κοινωνικῆς τους διάρθρωσης καί ἐξέλιξης. Τά στοιχεία καλύπτουν τήν περίοδο μετά τό 1960, περίοδο κατά τήν ὁποία οἱ χώρες τῆς Ν.Ε. (γιά τή Γαλλία καί τήν Ἰταλία, ὁ νότος τους) γνώρισαν μιά διαδικασία γρήγορης ἐκβιομηχάνισης. Ὅπου ἦταν δυνατό, προσθέσαμε γιά σύγκριση τίς ΗΠΑ (πρότυπο ἀναπτυγμένης καπιταλιστικῆς χώρας), τήν Ἰαπωνία (τήν ταχύτερα ἀναπτυσσόμενη νέα καπιταλιστική δύναμη), τή Δυτική Γερμανία καί τήν Ἰρλανδία (πού μποροῦν νά θεωρηθοῦν σάν οἱ περισσότερο καί λιγότερο, ἀντίστοιχα, ἀναπτυγμένες χώρες τῆς ΕΟΚ) καί τούς μέσους ὄρους τῆς ΕΟΚ καί τοῦ ΟΟΣΑ.

Οἱ διαφορές στήν ταξινόμηση καί τόν ὑπολογισμό τῶν στοιχείων ἀπό χώρα σέ χώρα δέν ἐπιτρέπουν τήν χρησιμοποίησή τους «κατά γράμμα». Ὅστόσο οἱ γενικές τάσεις καί οἱ σχετικές ὁμοιότητες καί διαφορές τους εἶναι δυνατό νά θεμελιωθοῦν βάσιμα. Ἐλπίζουμε, ἔτσι, ὅτι ἡ ἔστω καί μερική αὐτή εἰκόνα θά συμβάλει στήν προώθηση ἑνός πιό γόνιμου καί οὐσιαστικοῦ διαλόγου.

Α. Ανάπτυξη

1. Τά τελευταία στοιχεία του ΟΟΣΑ (Όργανισμός Οικονομικής Συνεργασίας και Ανάπτυξης: το σύνολο, πρακτικά, του καλούμενου Δυτικού Κόσμου) βεβαιώνουν για μία φορά ακόμη ότι την τελευταία 15ετία οι χώρες της Ν.Ε. γνώρισαν ρυθμούς ανάπτυξης από τους ταχύτερους σ' όλο τον κόσμο. Πολύ πιο σημαντικούς από τους μέσους όρους ΕΟΚ και ΟΟΣΑ (πίνακας 1) αλλά και από αυτούς των υπό ανάπτυξη χωρών.¹

Ο ρυθμός ανάπτυξης της ελληνικής οικονομίας ειδικότερα είναι ο ταχύτερος, μετά την Ιαπωνία, όλων των χωρών του ΟΟΣΑ. Και τό γεγονός ότι η γενική αυτή επίδοση χρησιμοποιήθηκε συχνά για θριαμβολογία από τή χουντική προπαγάνδα, δέν δικαιολογεί τήν παρασιώπηση τής σημασίας και τών μεσοπρόθεσμων και τών μακροπρόθεσμων συνεπειών τής.

Σάν αποτέλεσμα τής ταχύρρυθμης αυτής ανάπτυξης, οι χώρες τής Ν.Ε. βελτίωσαν σημαντικά τό κατά κάτοικο ΑΕΠ (Άκαθάριστο Έγχωριο Προϊόν) τους σέ σχέση μέ τόν μέσο όρο τής ΕΟΚ (πίνακας 2). Ή Ελλάδα παρουσιάζει και εδώ τήν ταχύτερη βελτίωση, μετά τήν Ιαπωνία. Ή μεγάλη δημογραφική ανάπτυξη τής Τουρκίας (2,5% τό χρόνο, μέ τήν Πορτογαλία στό άλλο άκρο μέ -0,5% τό χρόνο) έξηγει μερικά τή στασιμότητά τής. Ή μείωση αυτή τής απόστασης από τό καπιταλιστικό «κέντρο» δέν είναι φαινόμενο πού παρατηρείται γενικά στίς αναπτυσσόμενες χώρες. Άντίθετα, στίς τελευταίες ή απόσταση μεγαλώνει. Τό ΑΕΠ/κάτοικο σέ σχέση μέ τό μέσο όρο τής ΕΟΚ μειώνεται από 11,2% τό 1960 σέ 7,5% τό 1972.²

2. Προέλευση του ΑΕΠ

Άξίζει νά σημειωθεί ότι σέ όλες τίσ χώρες τής Ν.Ε., ή βιομηχανία και ιδιαίτερα ή μεταποίηση παρουσιάζει τόν υψηλότερο ρυθμό ανάπτυξης (πίνακας 3), μέ ιδιαίτερες επιδόσεις στίς κατασκευές (Έλλάδα, Πορ-

τογαλία), στό εμπόριο (Τουρκία, Ίσπανία), και στίς υπηρεσίες (Τουρκία, Πορτογαλία). Ή ανάπτυξη τής γεωργίας χαρακτηρίζεται από ρυθμούς ικανοποιητικούς και σταθερούς μόνο στήν Έλλάδα και τήν Ίσπανία.

Ή συμμετοχή έτσι τής βιομηχανίας στή σύνθεση του ΑΕΠ (πίνακας 4) βελτιώνεται ταχύτατα σέ όλες τίσ χώρες και κρατάει τήν πρώτη θέση, εκτός από τήν Έλλάδα (πρώτες οι υπηρεσίες) και τήν Τουρκία (πρώτη ή γεωργία).

Ο συνδυασμός ρυθμών ανάπτυξης και ποσοστών συμμετοχής στή σύνθεση του ΑΕΠ, μάς δίνει τή συμμετοχή κάθε τομέα (τό «ειδικό του βάρος») στή συνολική ανάπτυξη (πίνακας 5). Σέ όλες τίσ χώρες ή βιομηχανία (ή μεταποίηση ιδιαίτερα) έχει τόν πρώτο λόγο, ακολουθούμενη από τίσ υπηρεσίες, εκτός από τήν Έλλάδα όπου ή σειρά ανατρέπειται. Ή γεωργία συμμετέχει ικανοποιητικά μόνο στίς Έλλάδα, Ίσπανία, ελάχιστα στίς Τουρκία, Πορτογαλία, ενώ ή συμβολή τής είναι άρνητική στήν Ίταλία.³

Στούς κόλπους τώρα τής μεταποίησης οι βιομηχανικοί κλάδοι πού γνώρισαν τήν ταχύτερη ανάπτυξη τήν τελευταία 15ετία (πίνακας 6) είναι χαρακτηριστικοί τής διαδικασίας τής εκβιομηχάνισης κατά χώρα: αποκλειστικά ενδιάμεσοι βιομηχανικοί κλάδοι στίς Τουρκία και Έλλάδα (στήν τελευταία όμως μέ έντυπιακά γρήγορους ρυθμούς), ενδιάμεσοι και καταναλωτικοί στή Γιουγκοσλαβία, συμμετοχή τών κλάδων εξοπλισμού και μεταφορικών μέσων στήν Πορτογαλία και ιδιαίτερα στήν Ίσπανία. Ή εξέλιξη αυτή προσδιορίζει και τίσ διαρθρωτικές αλλαγές στή σύνθεση του βιομηχανικού προϊόντος (πίνακας 7). Άπέναντι στή σχετική σταθερότητα τής δομής τών περισσότερο «ώριμων» βιομηχανικών συστημάτων (Γαλλία, Ίταλία), έχουμε σαφή προσανατολισμό στίς βιομηχανίες εξοπλισμού και μεταφορικών μέσων στίς Πορτογαλία, Ίσπανία (πολύ πιο έντονο στή δεύτερη), σέ βάρος τών κλάδων καταναλωτικών αγαθών· ταχύρρυθμη αναδιάρθρωση του ελληνικού βιομηχανικού συστήματος σέ

ΠΙΝΑΚΑΣ 1

Α.Ε.Π (ΑΚΑΘΑΡΙΣΤΟ ΕΓΧΩΡΙΟ ΠΡΟΪΟΝ): ΑΥΞΗΣΗ ΚΑΤ'ΟΓΚΟ

	ΜΕΣΟΣ ΟΡΟΣ				Συμμετοχή τής χώρας στέ σύνολο ΑΕΠ του ΟΟΣΑ σέ % (1975)
	1973-4/1963-4	1975/74	1976/75	1977/76 (πρόβλεψη)	
ΗΠΑ*	4,0	-1,8	6,25	4,5	38,6
ΙΑΠΩΝΙΑ*	9,4	2,1	6,0	6,0	12,5
Δ. ΓΕΡΜΑΝΙΑ*	4,4	-3,2	5,5	3,5	10,8
ΙΡΛΑΝΔΙΑ	4,1	-0,5	3,25	2,5	0,2
ΓΑΛΛΙΑ	5,4	-1,2	5,0	3,0	8,3
ΙΤΑΛΙΑ	4,7	-3,7	4,5	-0,5	4,3
ΙΣΠΑΝΙΑ	6,6	0,8	2,0	1,5	2,6
ΠΟΡΤΟΓΑΛΙΑ					
ΕΛΛΑΔΑ	-7,1	5,5	5,25	5,0	0,5
ΤΟΥΡΚΙΑ					
ΕΟΚ	4,5	-2,2	4,25	2,5	33,9
ΟΟΣΑ	5,7	-7,8	8,5	5,0	100,0

* Άκαθάριστο Έθνικό Προϊόν.

ΠΗΓΗ: ΟΟΣΑ: Οικονομικές προοπτικές, άρ. 20, Δεκ. 1976

δρελός τῶν ἐνδιάμεσων βιομηχανικῶν κλάδων, με σημαντική πάντα παρουσία τῶν κλάδων καταναλωτικῶν ἀγαθῶν· σχετική στροφὴ τέλος τῆς Γιουγκοσλαβίας πρὸς τὰ καταναλωτικά ἀγαθὰ σὲ βάρος τῶν ἀπὸ πολὺ νωρὶς ὑπερανπτυγμένων κλάδων ἐξοπλισμῶ καὶ μεταφορικῶν μέσων.

3. Ἡ διάθεση τοῦ ΑΕΠ

Σημαντικοὶ ρυθμοὶ ἀνάπτυξης χαρακτηρίζουν καὶ τὴν κατανάλωση καὶ τὴν ἐπένδυση (πίνακας 8), ρυθμοὶ ποὺ ἐπιταχύνονται στὸ δεῦτερο μισὸ τῆς περιόδου,

ΠΙΝΑΚΑΣ 2

Α.Ε.Π. : ΚΑΤΑ ΚΑΤΟΙΚΟΝ (ΣΕ ΣΤΑΘΕΡΕΣ ΤΙΜΕΣ 1963)

	ΔΗΜΟΓΡΑΦΙΚΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ 1963-73 % τὸ χρόνο	1961			1972		
		ΔΟΛΑΡΙΑ (1963) ΚΑΤΑ ΚΑΤΟΙΚΟ	ΔΕΙΚΤΗΣ ΟΓΚΟΥ 1963=100	% ΤΗΣ Ε.Ο.Κ	ΔΟΛΑΡΙΑ (1963) ΚΑΤΑ ΚΑΤΟΙΚΟ	ΔΕΙΚΤΗΣ ΟΓΚΟΥ 1963=100	% ΤΗΣ Ε.Ο.Κ
ΗΠΑ	1,1	2.935	90	212	4.143	145	202
ΙΑΠΩΝΙΑ	1,2	615	85	44	1.569	244	76
Δ.ΓΕΡΜΑΝΙΑ	0,8	1.592	93	115	2.342	150	114
ΙΡΑΝΑΔΙΑ	0,7	738	93	53	1.063	142	52
ΓΑΛΛΙΑ	0,9	1.600	89	116	2.656	165	129
Ι ΤΑΛΙΑ	0,7	861	89	62	1.365	149	66
ΙΣΠΑΝΙΑ	1,1	442	84	32	816	175	40
ΠΟΡΤΟΓΑΛ.	-0,5	305	89	22	632	176	31
ΕΛΛΑΔΑ	0,6	496	90	36	1.056	202	51
ΤΟΥΡΚΙΑ	2,5	227	86	16	345	172	17
ΓΙΟΥΓΚΟΣΛ.							
ΕΟΚ		1.385	92	100	2.056	148	100
ΟΟΣΑ		1.626	90	117	2.463	154	120

ΠΗΓΗ: ΟΟΣΑ, Ἐθνικοῦ Λογαριασμοῦ, 1961-72.

ΠΙΝΑΚΑΣ 3

Α.Ε.Π.: ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΚΑΤΑ ΤΟΜΕΙΣ ΠΡΟΩΔΕΥΣΗΣ (ΨΤΟ ΧΡΟΝΟ)

		ΓΕΩΡΓΙΑ	ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΑ		ΚΑΤΑ- ΕΚΤΕΥΣΕ	ΜΕΤΑΦΟΡΕΣ ΕΠΙΚ/ΝΙΕΣ	ΕΜΠΟΡΙΟ	ΥΠΟΔΟΜΕΣ ΥΠΗΡΕΣΙΕΣ
			ΕΥΝΟΑ	ΜΕΤΑΠΟΙΗΣΗ				
ΓΑΛΛΙΑ	1960-70	1,8	6,5	6,6	7,7	5,1	5,6	4,7
	1970-73	1,1	5,5	5,6	2,8	4,1	6,2	5,4
ΙΤΑΛΙΑ	1960-70	2,7	7,3	7,3	3,3	5,2	6,6	4,2
	1970-73	-0,5	4,8	4,6	-0,8	5,4	5,3	3,5
ΙΣΠΑΝΙΑ	1960-70	2,5	9,4	9,7	10,1	9,0	12,7	4,3
	1970-73	4,3	8,4	8,3	3,5	8,2	7,1	5,0
ΠΟΡΤΟΓΑΛΙΑ	1960-70	0,8	8,9	8,9	10,5	6,2	5,7	5,5
	1970-73	0,3	9,4	9,2	17,7	9,6	5,8	9,1
ΕΛΛΑΔΑ	1960-70	2,9	10,5	10,2	9,4	9,6	8,5	5,8
	1970-73	3,0	12,4	12,7	15,5	12,5	8,7	7,6
ΤΟΥΡΚΙΑ	1960-70	2,5	10,3	10,8	7,3	8,6	8,7	4,9
	1970-73	0,2	11,8	12,5	4,4	8,0	12,1	11,3
ΓΙΟΥΓΚΟΣΛ.								
ΥΠΟ ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΧΩΡΕΣ	1960-70	2,7	7,5	7,0	5,7	5,4	5,6	5,4
	1970-73	1,1	8,5	8,6	7,3	7,9	6,7	7,1
ΑΝΑΠΤΥΓΜ. ΧΩΡΕΣ	1960-70	2,4	6,0	6,3	4,1	6,0	5,3	4,8
	1970-73	1,7	6,3	6,6	3,6	5,5	5,5	4,0
ΙΣΤΙΣΙΑΙΣΤ. ΧΩΡΕΣ	1960-70	1,6	8,7	-	6,4	7,6	6,1	7,1
	1970-73	0,2	7,2	-	6,2	6,8	7,1	6,2
ΡΟΣΜΟΣ	1960-70	2,2	6,7	-	4,7	6,1	5,4	-
	1970-73	1,0	6,7	-	4,6	6,0	5,8	-

ΠΗΓΗ: Yearbook of National Accounts Statistics, ΟΗΕ 1974, τόμ. 3.

ΠΙΝΑΚΑΣ 4

Α.Ε.Π.: ΠΡΟΒΛΕΥΣΗ ΚΑΤΑ ΤΟΜΕΙΣ (% ΤΟΥ ΣΥΝΟΛΟΥ ΣΕ ΣΤΑΘ. ΤΙΜΕΣ 1963)

		ΓΕΩΡΓΙΑ	ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΑ		ΚΑΤΑΣΚΕΥΕΣ	ΜΕΤΑΦΟΡΕΣ ΕΠΙΚ/ΝΙΕΣ	ΕΜΠΟΡΙΟ ΞΕΝΟΔΟΧ. ΕΣΤΙΑΤΟΡ.	ΑΣΦΑΛΕΙΕΣ ΤΡΑΠΕΖΕΣ ΑΚΙΝΗΤΑ	ΥΠΟΛΟΙΠΗΣ ΥΠΗΡΕΣΙΕΣ	ΣΥΝΟΛΟΝ
			ΣΥΝΟΛΟ	ΜΕΤΑΠΟΙΗΣΗ						
ΗΠΑ	1961	3,9	31,6	(26,8)	4,8	6,2	16,8	16,5	20,2	100
	72	3,1	33,9	(28,9)	3,4	7,3	17,3	15,6	19,6	"
ΙΑΠΩΝΙΑ	1965	9,5	35,1	(31,4)	6,5	8,4	15,9	10,5	14,1	"
	72	5,4	33,5	(31,1)	7,1	7,5	16,4	11,6	14,2	"
Δ. ΓΕΡΜΑΝΙΑ	1961	5,2	45,6	(41,0)	7,9	6,0	15,2	5,1	15,1	"
	72	3,7	48,8	(44,7)	7,7	5,8	13,0	5,9	15,1	"
ΙΡΛΑΝΔΙΑ	1961	20,1	26,6			16,4			37,1	"
	72	15,7	32,0			16,6			35,6	"
ΓΑΛΛΙΑ	1961	9,0	38,6	(35,4)	8,2	4,9	11,6	4,4	23,2	"
	72	6,0			9,8	4,9				"
ΙΤΑΛΙΑ	1961	13,6	26,4	(23,3)	6,9	6,3	11,3	8,7	26,8	"
	72	9,5	31,1	(27,5)	5,3	6,6	13,3	8,7	25,5	"
ΙΣΠΑΝΙΑ	1961	21,6	27,7	(24,3)	4,0	5,7	12,1	6,4	23,2	"
	72	14,1	34,7	(30,9)	4,9	6,9	13,7	7,4	18,6	"
ΠΟΡΤΟΓΑΛΙΑ	1961	21,6	30,5	(27,8)	4,3	5,4	11,9	5,7	20,7	"
	72	12,3	39,5	(36,1)	6,0	6,4	10,9	5,5	19,4	"
ΕΛΛΑΔΑ	1961	25,2	15,9	(13,7)	5,7	6,1	8,7	10,7	27,9	"
	72	14,4	22,3	(19,0)	7,5	7,7	9,5	9,5	28,0	"
ΤΟΥΡΚΙΑ	1961	36,6	17,9	(15,4)	4,8	7,3	9,5	8,2	15,7	"
	72	27,1	25,3	(22,5)	4,8	9,1	12,4	7,6	13,8	"
ΓΙΟΥΓΚΟΣΛΑΒΙΑ	1961	21,8	34,3	(28,3)	8,2	6,4	7,7	2,9	18,2	"
	71	15,8	-	(27,2)	10,7	6,9	-	-	-	"

ΠΗΓΗ: ΟΟΣΑ, 'Εθνικού Λογαριασμού 1961-72 ('Υπολογισμοί δικού μας).

ΠΙΝΑΚΑΣ 5

Α.Ε.Π.: ΣΤΑΘΜΙΚΗ ΣΥΜΜΕΤΟΧΗ ΤΩΝ ΤΟΜΕΩΝ ΣΤΗ ΣΥΝΟΛΙΚΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ (1)

	ΓΕΩΡΓΙΑ	ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΑ		ΚΑΤΑΣΚΕΥΕΣ	ΜΕΤΑΦΟΡΕΣ ΕΠΙΚ/ΝΙΕΣ	ΕΜΠΟΡΙΟ	ΥΠΟΛΟΙΠΟΙ ΤΟΜΕΙΣ	ΣΥΝΟΛΟ
		ΣΥΝΟΛΟ	ΜΕΤΑΠΟΙΗΣΗ					
ΓΑΛΛΙΑ								
ΙΤΑΛΙΑ	-1,3	40,8	(34,6)	-1,2	9,7	19,3	32,7	100
ΙΣΠΑΝΙΑ	9,3	44,6	(40,6)	2,6	8,7	14,9	19,9	100
ΠΟΡΤΟΓΑΛΙΑ	0,4	44,6	(39,9)	12,8	7,4	7,6	27,2	100
ΕΛΛΑΔΑ	4,8	30,7	(26,8)	12,9	10,7	9,2	31,7	100
ΤΟΥΡΚΙΑ	0,7	37,8	(35,6)	2,7	9,2	19,0	30,6	100
ΑΝΑΠΤΥΓΜΕΝΕΣ ΧΩΡΕΣ 1960-68(2)	2,8		35,3					
ΥΠΟ ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΧΩΡΕΣ 1960-68(2)	18,4		22,4					
ΒΟΣΝΙΑΙΣΤΙΚΕΣ ΧΩΡΕΣ 1960-68 (2)	7,2		60,0					

(1) Μέ βάση τον τύπο $G_i \times R_i / \Sigma (G_i \times R_i)$ όπου G_i είναι ο ρυθμός ανάπτυξης του τομέα i και R_i η συμμετοχή του (%) στο ΑΕΠ. Χρησιμοποιήθηκαν οι ρυθμοί ανάπτυξης και η εκατοστιαία σύνθεση του ΑΕΠ τό 1972 (βλ. Πίνακες 3 και 4).

(2) ΠΗΓΗ: ΟΗΕ, Μελέτη Βιομηχανικής ανάπτυξης, 1973, τόμ. IV.

ΠΙΝΑΚΑΣ 6

ΜΕΤΑΠΟΙΗΣΗ: ΟΙ ΤΑΧΥΤΕΡΑ ΑΝΑΠΤΥΣΣΟΜΕΝΟΙ ΚΛΑΔΟΙ ΚΑΤΑ ΧΩΡΑ

		1	2	3	4	5
ΓΑΛΛΙΑ	1963-72	ΔΙΥΛΙΣΤΗΡΙΑ 11,2%	ΝΑΥΠΗΓΕΙΑ 10,3%	ΗΛΕΚΤΡ. ΜΗΧΑΝΕΣ 9,9%	ΒΙΟΜ/ΚΗ ΧΗΜΕΙΑ 9,0%	ΑΥΤΟΚΙΝΗΤΑ 8,6%
ΓΑΛΛΙΑ	ΜΕΣΗ ΕΤΗΣΙΑ ΑΥΞΗΣΗ					
ΙΤΑΛΙΑ	1963-72	ΔΙΥΛΙΣΤΗΡΙΑ 10,3%	ΣΙΔΗΡΟΥΡΓΕΙΑ 7,7%	ΧΑΡΤΟΠΟΙΙΑ 6,7%	ΜΗ ΣΙΔΗΡΟΥΧΑ ΜΕΤΑΛΛΑ 5,5%	ΑΥΤΟΚΙΝΗΤΑ 5,3%
ΙΤΑΛΙΑ	ΜΕΣΗ ΕΤΗΣΙΑ ΑΥΞΗΣΗ					
ΙΣΠΑΝΙΑ	1963-72	ΜΕΤΑΛΛΙΚΑ ΠΡΟΪΟΝΤΑ 10,7%	ΝΑΥΠΗΓΕΙΑ 18,4%	ΔΙΥΛΙΣΤΗΡΙΑ 17,2%	ΑΥΤΟΚΙΝΗΤΑ 16,8%	ΣΙΔΗΡΟΥΡΓΙΑ- 15,9% -ΧΗΜΕΙΑ ΒΙΟΜ/ΚΗ
ΙΣΠΑΝΙΑ	ΜΕΣΗ ΕΤΗΣΙΑ ΑΥΞΗΣΗ					
ΠΟΡΤΟΓΑΛΙΑ	1963-72	ΧΑΡΤΟΠΟΙΙΑ 13,4%	ΚΑΟΥΤΣΟΥΚ 11,1%	ΒΙΟΜ/ΚΗ ΧΗΜΕΙΑ 10,6%	ΜΗΧΑΝΕΣ-ΜΕΤΑΦ.ΜΕΣΑ 10,1%	ΜΗ ΜΕΤΑΛ/ΚΑ ΟΡΥΚΤΑ 9,9%
ΠΟΡΤΟΓΑΛΙΑ	ΜΕΣΗ ΕΤΗΣΙΑ ΑΥΞΗΣΗ					
ΕΛΛΑΔΑ	1963-72	ΚΗ ΣΙΔ/ΧΑ ΜΕΤΑΛΛΑ 31,4	ΓΥΑΛΙ 31,4%	ΠΛΑΣΤΙΚΑ 22,9%	ΣΙΔΗΡΟΥΡΓΙΑ 20,9%	ΒΙΟΜ/ΚΗ ΧΗΜΕΙΑ 19,1%
ΕΛΛΑΔΑ	ΜΕΣΗ ΕΤΗΣΙΑ ΑΥΞΗΣΗ					
ΤΟΥΡΚΙΑ	1963-72	ΣΙΔΗΡΟΥΡΓΙΑ 17,8%	ΓΥΑΛΙ 13,6%	ΧΑΡΤΟΠΟΙΙΑ 12,1%		
ΤΟΥΡΚΙΑ	ΜΕΣΗ ΕΤΗΣΙΑ ΑΥΞΗΣΗ					
ΓΙΟΥΓΚ.	1963-72	ΠΛΑΣΤΙΚΑ 27,1%	ΠΟΤΑ 16,1%	ΔΙΥΛΙΣΤΗΡΙΑ 12,4%	ΒΙΟΜ/ΚΗ ΧΗΜΕΙΑ 12,3%	ΓΥΑΛΙ 11,4%
ΓΙΟΥΓΚ.	ΜΕΣΗ ΕΤΗΣΙΑ ΑΥΞΗΣΗ					

ΠΗΓΗ: The Growth of World Industry, OHP, 1973.

ΠΙΝΑΚΑΣ 7

ΜΕΤΑΠΟΙΗΣΗ: ΠΡΟΒΛΕΥΣΗ ΚΑΤΑ ΚΛΑΔΟ (% ΤΟΥ ΕΥΝΟΛΟΥ ΣΕ ΕΤΑΘ. ΤΙΜΕΣ 1970)

		ΤΡΟΦΙΜΑ ΠΟΤΑ ΚΑΠΝΟΣ	ΥΦΑΝΤΟΥΡΓΙΑ ΕΝΔΥΣΗ ΥΠΟΔΥΣΗ	ΕΥΛΟ ΕΠΙΠΛΑ	ΧΑΡΤΙ ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΕΚΤΥΠΩΣΕΙΣ	ΧΗΜΕΙΑ ΠΕΤΡΕΛΑΙΟ ΚΑΟΥΤΣΟΥΚ ΠΛΑΣΤΙΚΑ	ΜΗ ΜΕΤΑΛΛΙ- ΚΑ ΟΡΥΚΤΑ (ΤΣΙΜΕΝΤΟ, ΓΥΑΛΙ...)	ΒΑΣΙΚΗ ΜΕ- ΤΑΛΛΟΥΡΓΙΑ	ΜΕΤΑΛΛΙΚΕΣ ΚΑΤΑΣΚΕΥΕΣ ΜΗΧΑΝΕΣ ΜΕΤΑΦΟΡΩΝ	ΔΙΑΦΟΡΑ
		1	2	3	4	5	6	7	8	9
(1)	1963	12,1	7,9	-	2,9	13,1	4,5	8,4	33,9	17,3
ΙΑΠΩΝΙΑ	1974	9,9	4,9	-	3,2	11,7	4,9	10,5	38,1	16,9
(2)	1963	15,9	10,5	10,5		10,8	5,3	11,5	37,1	
Δ. ΓΕΡΜΑΝΙΑ	1973	12,6	7,2	10,3		15,3	5,3	9,9	38,9	
(3)	1961	15,4	11,4	3,3	6,1	15,3	4,5	7,4	33,4	3,2
ΓΑΛΛΙΑ	1968	14,6	8,8	3,4	5,5	18,2	4,6	6,1	35,5	3,3
(3)	1961	9,4	17,5	6,0	8,2	11,7	6,6	6,6	33,9	-
ΙΤΑΛΙΑ	1972	10,0	15,8	5,5	7,2	15,5	6,5	7,3	32,2	-
(1)	1963	16,9	18,8	5,8	4,6	11,3	5,2	6,6	16,4	13,7
ΙΣΠΑΝΙΑ	1974	11,1	14,9	6,2	6,8	11,7	6,1	9,2	30,8	3,1
(2)	1963	13,5	19,6	8,2	4,4	10,2	7,4	4,4	25,8	5,6
ΠΟΡΤΟΓΑΛΙΑ	1974	11,7	21,9	5,0	4,9	10,9	7,2	3,5	29,8	4,3
(2)	1963	22,3	26,4	6,1	5,5	7,8	7,1	1,7	19,8	3,3
ΕΛΛΑΔΑ	1973	17,8	24,4	6,0	4,1	12,5	7,1	6,7	18,7	2,5
ΤΟΥΡΚΙΑ										
(1)	1964	11,5	15,5	8,3	5,5	10,2	5,3	6,7	33,4	3,2
ΓΙΟΥΓΚΟΣΛΑΒΙΑ	1973	13,5	15,9	8,2	5,6	11,3	5,5	5,5	30,8	3,6

(1) Σε τρέχουσες τιμές

(2) Σε σταθερές τιμές 1970.

(3) Σε σταθερές τιμές 1963.

ΠΗΓΗ: 'Υπολογισμοί δικού μας με βάση τους "Εθνικούς Λογαριασμούς" ΟΟΣΑ 1961-72 και 1974, Τόμος 2.

ΠΙΝΑΚΑΣ 8

Α.Ε.Π.: ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΚΑΤΑ ΤΟΜΕΙΣ ΠΡΟΟΡΙΣΜΟΥ (% ΤΟ ΧΡΟΝΟ)

		ΙΔΙΩΤΙΚΗ ΚΑΤΑΝΑΛΩΣΗ		ΔΗΜΟΣΙΑ ΚΑΤΑΝΑΛΩΣΗ	ΕΠΕΝΔΥΣΗ
		ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ	ΚΑΤΑ ΚΑΤΟΙΚΟ		
ΗΠΑ	1961-67	4,9	3,5	6,2	5,3
	1967-72	4,1	3,1	0,8	5,0
ΙΑΠΩΝΙΑ	1961-67	9,2	8,1	6,7	11,5
	1967-72	8,6	7,3	7,4	13,9
Δ. ΓΕΡΜΑΝΙΑ	1961-67	4,2	3,3	4,5	2,6
	1967-72	5,5	4,6	4,2	7,5
ΙΡΑΝΑΝΔΙΑ	1961-67	3,0	2,5	3,3	8,5
	1967-72	4,8	4,0	8,0	8,6
ΓΑΛΛΙΑ	1961-67	5,8	4,5	3,1	8,8
	1967-72	5,6	4,7	4,1	7,1
ΙΤΑΛΙΑ	1961-67	5,8	5,1	4,2	2,8
	1967-72	5,0	4,4	3,7	3,4
ΙΣΠΑΝΙΑ	1961-67	7,5	6,4	5,6	4,0
	1967-72	5,0	3,9	6,4	6,3
ΠΟΡΤΟΓΑΛΙΑ	1961-67	2,4	2,4	6,9	8,8
	1967-71	12,9	13,9	6,3	7,8
ΕΛΛΑΔΑ	1961-67	7,4	6,7	6,6	9,8
	1967-72	7,8	7,3	5,0	13,3
ΤΟΥΡΚΙΑ	1961-67	5,1	2,9	6,8	7,4
	1967	7,1	4,4	5,7	6,8
ΕΟΚ	1961-67	4,4	3,7	3,8	5,2
	1967-72	4,7	4,0	3,6	5,4
ΟΟΣΑ	1961-67	5,0	3,8	5,5	6,1
	1967-72	4,7	3,7	2,2	6,3

ΠΗΓΗ: ΟΟΣΑ, "Εθνικοί Λογαριασμοί, 1961-72.

έκτος από την Ίσπανία που παρουσιάζει σχετική επιβράδυνση. Ίδιαίτερα για την Ελλάδα, οι παραπάνω ρυθμοί συγκρίνονται μόνο με τους ρυθμούς της Ίαπωνίας (ιδιαίτερα οι επενδύσεις που αναπτύσσονται με ρυθμούς υπερδιπλάσιους εκείνων του ΟΟΣΑ και της ΕΟΚ).

Η μικρή όμως μείωση του ποσοστού του ΑΕΠ που καταναλώνεται (που εξηγείται και από τη συμμετοχή ολόενα και μεγαλύτερων στρωμάτων πληθυσμού) και η παράλληλη ταχύτατη αύξηση των επενδύσεων σαν ποσοστό του ΑΕΠ (πίνακας 9) διευρύνουν το «άνοιγμα» όλων των χωρών της Ν.Ε. στο εξωτερικό, «άνοιγμα» ιδιαίτερα σημαντικό στην περίπτωση της Ελλάδας και της Πορτογαλίας. Άνοιγμα τέλος που θα καλύψουν οι άδηλοι πόροι (τουρισμός, ναυτιλία, μετανάστες) και το ξένο κεφάλαιο, και οι οποίοι θα αναλυθούν ειδικότερα στο επόμενο άρθρο.

Ίδιαίτερα η ιδιωτική κατανάωση αυξάνεται ταχύτατα και οι κατά κάτοικο καταναλωτικές επιδόσεις των χωρών της Ν.Ε. βελτιώνονται σημαντικά σε σχέση με τον μέσο καταναλωτή της ΕΟΚ (πίνακας 10). Τη σημαντικότερη πρόοδο παρουσιάζει πάλι η Ελλάδα, με σχετική στασιμότητα αντίθετα της Τουρκίας.

Η παραπάνω βελτίωση συνοδεύεται και από αναδιάρθρωση του καταναλωτικού τους μοντέλου που ευθυγραμμίζεται γρήγορα με τα πρότυπα των αναπτυσσόμενων χωρών. Άς σημειωθεί ιδιαίτερα η μείωση του ποσοστού που διαθέτει ο μέσος καταναλωτής για τρέφμα.

ΠΙΝΑΚΑΣ 9

Α.Ε.Π.: ΠΡΟΟΡΙΣΜΟΣ ΚΑΤΑ ΤΟΜΕΙΣ (% ΤΟΥ ΕΥΝΟΛΟΥ ΣΕ ΕΤΑΘΕΡΕΣ ΤΙΜΕΣ 1970)

		ΚΑΤΑΝΑΛΩΣΗ		ΕΠΕΝΔΥΣΗ	ΙΣΟΖΥΓΙΟ ΑΓΑΘΩΝ + ΥΠΗΡΕΣΙΩΝ (ΕΙΣΑΓ-ΕΞΑΓ.)		ΕΥΝΟΛΟ
		ΙΔΙΩΤΙΚΗ	ΔΗΜΟΣΙΑ		ΑΠΟΘΕΜΑΤΑ		
Η.Π.Α.	1963	60,5	20,4	17,5	0,8	0,8	100
	1973	62,8	17,2	18,2	1,0	0,3	100
ΙΑΠΩΝΙΑ	1963	57,8	11,8	27,9	2,8	-0,2	100
	1973	50,6	7,9	37,2	3,4	0,9	100
Δ.ΓΕΡΜ.	1963	54,3	18,6	25,7	0,5	1,5	100
	1973	54,3	16,5	25,5	1,1	2,8	100
ΙΡΑΝΑΝΔ.	1963	71,5	13,9	17,3	1,5	-4,2	100
	1973	72,1	14,9	23,7	2,2	-13,0	100
ΓΑΛΛΙΑ	1963	62,6	14,7	20,1	2,3	0,2	100
	1973	60,6	12,3	25,0	2,2	-0,2	100
ΙΤΑΛΙΑ	1963	62,0	14,1	24,5	1,2	-1,8	100
	1973	64,5	12,9	20,1	2,0	0,4	100
ΙΣΠΑΝΙΑ	1970	67,2	8,9	23,2	1,9	-1,1	100
	1973	66,6	8,7	24,2	2,4	-1,8	100
ΠΟΡΤ/ΓΑΛΙΑ	1963	74,9	13,6	17,2	-0,9	-5,4	100
	1973	76,2	13,9	20,8	-0,4	-10,7	100
ΕΛΛΑΣ	1963	71,7	13,2	20,2	1,9	-7,1	100
	1973	66,4	12,0	26,9	5,3	-10,6	100
ΤΟΥΡΚΙΑ	1963	76,4	12,3	14,6	0,9	-4,1	100
	1973	70,4	13,1	19,0	0,1	-2,6	100
ΓΙΟΥΓΚΟ-ΕΛΛΑΔΙΑ*	1963	45,1	18,8	29,8	7,6	-1,4	100
	1973	53,0	14,9	24,2	9,0	-3,3	100

* Σε τρέχουσες τιμές

ΠΗΓΗ: ΟΟΣΑ, "Εθνικοί Λογαριασμοί, 1974.

Π Ι Ν Α Κ Α Σ 10

		ΙΔΙΩΤΙΚΗ ΚΑΤΑΝΑΛΩΣΗ: ΑΝΑΛΥΣΗ - % ΤΟΥ ΕΥΡΩΝΟΜΟΥ ΣΕ ΣΤΑΘΕΡΕΣ ΤΙΜΕΣ 1963								
		ΙΔΙΩΤΙΚΗ ΚΑΤΑΝΑΛΩΣΗ			ΚΑΤΑΝΩΣΗ ΤΗΣ ΕΥΡΩΝΟΜΗΣ		ΙΔΙΩΤΙΚΗΣ ΚΑΤΑΝΑΛΩΣΗΣ (%)			
		ΔΟΛΑΡΙΑ 1963 ΚΑΤΑ ΚΑΤΟΙΚ. =100	ΔΕΙ-ΚΤΗΣ 1963=100	% ΤΟΥ ΕΥΡΩΝΟΜΟΥ	ΤΡΟΦΙΜΑ ΠΟΤΑ ΚΑΤΙΝΟΣ	ΕΝΔΥΣΗ ΥΠΟΔΥΣΗ	ΚΑΤΟΙΚΙΑ ΟΙΚΙΑΚΑ/ ΔΕΥΤ. ΕΠΙΧ. ΔΙΑΚΕΝΑ.	ΥΓΕΙΑ ΔΕΥΤ. ΚΟΙΤΩΝΙΑ	ΕΣΤΙ-ΟΡΟΣ ΣΤΙ-ΚΟΙΤΩΝΙΑ	ΔΙΑΦΟΡΑ
Η.Π.Α.	1961	1872	91	221	22,4	8,1	27,8	14,8	14,0	13,0
	1972	2689	149	212	17,0	8,1	28,8	15,3	17,3	13,6
ΙΤΑΛΙΑ	1961	338	83	40	42,1	13,3	19,9		24,8	
	1972	768	213	60	32,0	10,6	25,2		32,2	
Δ.ΓΕΡΜΑΝΙΑ	1961	890	92	105	36,7	12,5	24,8	10,8	8,9	6,4
	1972	1354	153	107	29,9	12,2	26,9	11,1	12,8	7,0
ΓΡΑΒΙΑ	1961	553	33	65	52,2	9,9	19,0	6,9	8,6	3,4
	1972	779	140	61	45,3	11,0	19,6	6,5	11,2	6,4
ΓΑΛΛΙΑ	1961	972	87	115	41,0	11,4	(21,3)		(26,6)	
	1960	1316	127	122	36,2	11,1	22,3	15,2	9,8	4,9
ΥΠΑΔΙΑ	1961	549	86	65	48,9	9,4	20,7	10,0	7,3	3,7
	1972	916	155	72	43,4	9,1	19,8	11,5	11,3	4,7
ΙΣΠΑΝΙΑ	1961	300	83	35	53,6	11,9	18,9	6,4	6,1	3,5
	1971	496	152	41	43,9	12,9	20,8	10,1	8,0	4,3
ΠΟΡΤΟΓΑΛΙΑ	1961	241	93	28	56,5	—	—	—	—	—
	1971	468	175	37	48,8	—	—	—	—	—
ΕΛΛΑΔΑ	1961	357	86	42	51,2	10,9	22,9	5,6	6,6	3,0
	1972	750	192	59	36,1	12,2	24,2	6,0	8,0	13,4
ΤΟΥΡΚΙΑ	1961	173	84	20	—	—	—	—	—	—
	1971	245	153	19	—	—	—	—	—	—
Ε.Ο.Κ.	1961	846	90	100	—	—	—	—	—	—
	1972	1269	147	100	—	—	—	—	—	—
Ο.Ο.Σ.Α.	1961	1016	90	120	—	—	—	—	—	—
	1972	1528	152	120	—	—	—	—	—	—

ΠΗΓΗ: ΟΣΕΑ, Έθνικος Λογαριασμός, 1961-72 (υπολογισμός δικός μας)

Β. Έπένδυση

Δέν χρειάζεται νά τονίσουμε ιδιαίτερα τή σημασία του ύψους και του προσανατολισμού τής συνολικής επένδυσης για τή διαδικασία τής εκβιομηχάνισης και, γενικότερα, τό χαρακτήρα τής ανάπτυξης μίας χώρας. Άς δούμε λοιπόν ποιές τάσεις χαρακτηρίζουν τήν περιοχή τής Ν.Ε.

1. Άνάλυση τών επενδύσεων κατά είδος

Σέ όλες τές χώρες τό μέρος τών συνολικῶν επενδύσεων πού προορίζεται για μηχανές και βιομηχανικό εξοπλισμό είναι μεγαλύτερο από τό αντίστοιχο πού προορίζεται για κατοικίες, εκτός από τήν Ελλάδα (πίνακας 11) όπου ή σχέση αντιστρέφεται μέ εξισορρόπηση, κατά τό τέλος τής περιόδου. Ο βιομηχανικός προσανατολισμός τών επενδύσεων είναι ιδιαίτερα έντονος στήν Ισπανία και τήν Τουρκία, κυρίως τά τελευταία χρόνια.

Ωστόσο ή εικόνα ατή διαφοροποιείται σημαντικά αν για τήν κάθε κατηγορία υπολογιστεί όχι τό ποσοστό της στίς συνολικές επενδύσεις (τό ύψος τών τελευταίων διαφέρει από χώρα σε χώρα) αλλά τό ποσοστό της στό ΑΕΠ. Έτσι αποκαλύπτεται ότι σε

όλες τές χώρες οί επενδύσεις σε μηχανές και βιομηχανικό εξοπλισμό καλύπτουν τό ίδιο ποσοστό του ΑΕΠ τους (6,3 έως 6,7%), σημαντικά χαμηλότερο από τές αναπτυγμένες Γαλλία - Ιταλία (9 έως 10%). Στίς κατασκευές και στίς κατοικίες διακρίνονται ή Ελλάδα και ή Ισπανία. Ιδιαίτερα όμως για τήν τελευταία κατηγορία (κατοικίες) οί υψηλές επενδύσεις τους δέν προκύπτουν από τόν αντιπαραγωγικό «καθεαυτό» προσανατολισμό τών επενδύσεών τους αλλά από τό μεγαλύτερο ύψος τους (23-25% του ΑΕΠ) σε σχέση μέ τές Πορτογαλία, Τουρκία (19 και 17% του ΑΕΠ αντίστοιχα).

2. Άνάλυση τών επενδύσεων κατά τομείς

Τό σύνολο τής βιομηχανίας (+όρυχεία + μεταποίηση + ηλεκτρισμός) απορροφά ποσοστά του ΑΕΠ πού κυμαίνονται από 39% για τήν Πορτογαλία μέχρι 31% για τήν Ιταλία. Μόνο ή Ελλάδα διαθέτει μικρότερο ποσοστό στή βιομηχανία (23% περίπου) ενώ παράλληλα διαθέτει και τό μεγαλύτερο στή γεωργία (πίνακας 12).

Καί πάλι ωστόσο ή εικόνα διαφοροποιείται μέ τόν υπολογισμό τών ποσοστών σε σχέση μέ τό ΑΕΠ. Έτσι τό σύνολο τής βιομηχανίας καλύπτει 8,8% του ΑΕΠ στήν Ισπανία, 8,3 στή Γαλλία, 7,6 στή Πορτογαλία,

Π Ι Ν Α Κ Α Σ 11

ΕΠΕΝΔΥΣΗ: ΑΝΑΛΥΣΗ ΚΑΤΑ ΕΙΔΟΣ (% ΤΩΝ ΣΥΝΟΛΙΚΩΝ ΕΠΕΝΔΥΣΕΩΝ - % ΤΟΥ Α.Ε.Π. ΜΕΣΟΙ ΟΡΟΙ ΠΕΡΙΟΔΟΥ - ΣΕ ΣΤΑΘΕΡΕΣ ΤΙΜΕΣ 1970)											
		ΚΑΤΟΙΚΙΚΙΕΣ		ΛΟΙΠΕΣ		ΜΕΤΑΦΟΡΕΣ		ΜΗΧΑΝΕΣ		ΣΥΝΟΛΟ	
		ΚΑΤΑΣΚΕΥΕΣ						ΕΞΟΠΛΙΣΜΟΣ			
		ΕΠΕΝΔ.	Α Ε Π	ΕΠΕΝΔ.	Α Ε Π	ΕΠΕΝΔ.	Α Ε Π	ΕΠΕΝΔ.	Α Ε Π	ΕΠΕΝΔ.	Α Ε Π
Η.Π.Α.											
ΙΑΠΩΝΙΑ	1963-68	21,0	6,2			79,0	23,3			100	29,5
	1969-74	20,6	7,3			79,4	28,1			100	35,4
Δ.ΓΕΡΜΑΝΙΑ	1963-68	26,2	6,7	33,4	8,5	7,9	2,0	32,5	8,3	100	25,6
	1969-74	22,4	5,7	31,5	8,0	9,4	2,4	36,8	9,4	100	25,6
ΙΡΑΝΑΝΔΙΑ	1963-68	19,1	3,7	41,2	7,9	12,0	2,3	27,6	5,3	100	19,2
	1969-73	20,6	4,6	32,7	7,4	14,9	3,3	31,8	7,2	100	22,5
ΓΑΛΛΙΑ	1970-74	28,2	7,0	22,4	5,5	8,2	2,0	41,2	10,2	100	24,7
ΙΤΑΛΙΑ											
ΙΣΠΑΝΙΑ	1970-74	23,1	5,4	36,2	8,4	11,9	2,8	28,8	6,7	100	23,2
ΠΟΡΤ/ΓΙΑ	1963-68	19,8	3,5	44,4	7,8	9,5	1,7	26,4	4,7	100	17,7
	1969-74	15,9	3,0	39,6	7,6	10,2	2,0	34,3	6,6	100	19,1
ΕΛΛΑΔΑ	1963-68	27,6	6,2	42,6	9,5	8,2	1,8	21,6	4,8	100	22,3
	1969-74	25,8	6,4	33,4	9,8	9,2	2,3	25,6	6,3	100	24,8
ΤΟΥΡΚΙΑ	1963-68	19,1	3,0	48,6	7,5			32,3	5,0	100	15,5
	1969-72	20,1	3,5	43,8	7,6			36,1	6,3	100	17,4
ΓΙΟΥΓΚΟ-ΕΛΔΑΒΙΑ											

"Εθνικοί Λογαριασμοί" των χωρών των ΟΟΣΑ, 1974 (τόμος 2)
 ΠΗΓΗ: Υπολογισμοί δικού μας με βάση τους πίνακες του ΟΟΣΑ.

Π Ι Ν Α Κ Α Σ 12

ΕΠΕΝΔΥΣΗ : ΑΝΑΛΥΣΗ ΚΑΤΑ ΤΟΜΕΙΣ (% ΣΥΝΟΛΙΚΩΝ ΕΠΕΝΔΥΣΕΩΝ - % ΑΕΠ, ΜΕΣΟΙ ΟΡΟΙ ΠΕΡΙΟΔΟΥ ΣΕ ΣΤΑΘ.ΤΙΜΕΣ 1963)													
		ΓΕΩΡΓΙΑ		ΟΡΥΧΕΙΑ		ΜΕΤΑΠΟΙΗΣΗ		ΗΛΕΚΤΡΙΣΜΟΣ		ΛΟΙΠΟΙ		ΣΥΝΟΛΟΝ	
		ΥΔΡΕΥΣΗ						ΤΟΜΕΙΣ					
		ΕΥΝ.ΕΠΕΝΔ.	ΑΕΠ	ΕΥΝ.ΕΠΕΝΔ.	ΑΕΠ	ΕΥΝ.ΕΠΕΝΔ.	ΑΕΠ	ΕΥΝ.ΕΠΕΝΔ.	ΑΕΠ	ΕΥΝ.ΕΠΕΝΔ.	ΑΕΠ	ΕΥΝ.ΕΠΕΝΔ.	ΑΕΠ
Η.Π.Α. ¹	1963-68	4,1	0,8	1,3	0,2	19,1	3,2	5,3	0,9	70,2	11,8	100	16,7
	1969-72	3,6	0,6	1,0	0,2	18,2	3,1	5,2	0,9	72,0	12,3	100	17,2
ΙΑΠΩΝΙΑ ¹	1963-68	5,5	2,1	1,2	0,5	22,9	8,8	3,9	1,5	66,5	25,5	100	38,4
	1969-72	5,0	2,1	0,8	0,3	22,4	9,3	3,8	1,6	68,0	28,4	100	41,7
Δ.ΓΕΡΜΑΝΙΑ													
ΙΡΑΝΑΝΔΙΑ	1963-68	13,5	2,8	2,5	0,5	20,1	4,1	6,6	1,4	57,4	11,8	100	20,6
	1969-70	11,7	2,9	2,4	0,6	21,8	5,3	6,4	1,6	57,7	14,1	100	24,5
ΓΑΛΛΙΑ	1963-68	5,1	1,3	1,0	0,2	28,0	6,8	5,2	1,3	60,7	14,8	100	24,4
ΙΤΑΛΙΑ	1963-68	8,4	1,7	+	+	29,0	5,9	+	+	62,6	12,7	100	20,3
	1969-72	7,2	1,4	+	+	31,4	6,2	+	+	61,3	12,1	100	19,7
ΙΣΠΑΝΙΑ	1963-68	9,1	2,2	0,6	0,1	26,7	6,4	9,7	2,3	53,8	13,0	100	24,1
ΠΟΡΤΟΓΑΛΙΑ	1963-68	5,8	1,1	0,4	0,1	28,9	5,4	8,9	1,7	56,1	10,4	100	18,6
	1969-72	4,9	1,0	0,5	0,1	30,5	5,9	8,1	1,6	56,0	10,8	100	19,4
ΕΛΛΑΔΑ	1963-68	12,6	2,8	1,3	0,3	13,2	3,0	8,5	1,9	64,2	14,3	100	22,3
	1968-72	11,0	2,9	2,0	0,5	13,2	3,4	8,2	2,1	65,5	17,0	100	26,0
ΤΟΥΡΚΙΑ													
ΓΙΟΥΓΚΟΣΛ.													

¹ Σε τρέχουσες τιμές.

ΠΗΓΗ : Υπολογισμοί δικού μας με βάση τους πίνακες του ΟΟΣΑ: "Εθνικοί Λογαριασμοί" των χωρών του ΟΟΣΑ, 1961-72.

6,2 στην Ίταλία, και 6% στην Ελλάδα, που διατηρεί πάντα τις καλύτερες επιδόσεις στη γεωργία. Θά λέγαμε σέ τελευταία ανάλυση ότι ο προσανατολισμός των επενδύσεων και της ελληνικής οικονομίας γενικότερα μπορεί νά χαρακτηριστεί στό πλαίσιο της Ν.Ε. σάν λιγότερο βιομηχανικός αλλά όχι αντιπαραγωγικός.

3. Ο ρόλος του κράτους και του ξένου κεφαλαίου

Σέ ό,τι αφορά τή χρηματοδότηση της συνολικής επένδυσης δύο παράγοντες χρειάζεται νά μελετηθούν ιδιαίτερα: ο ρόλος του κράτους και του ξένου κεφαλαίου.

Γιά τόν πρώτο δέν διαθέτουμε συγκρίσιμα στοιχεία. Ωστόσο χωρίς κίνδυνο αυθαιρεσίας θά χαρακτηρίσαμε αποφασιστικό και αυξανόμενο τόν οικονομικό ρόλο του κράτους σέ όλες τές χώρες της περιοχής. Οί πρόσφατες εξελίξεις στην Ελλάδα (ίδρυση ΕΛΕΒΜΕ, ΔΕΠ, κρατικοποίηση συγκροτημάτων Άνδρεάδη και Νιάρχου...) δέν αποτελούν «σοσιαλιστική» εξαίρεση. Στην Ίταλία (ENI, IRI), στην Ίσπανία (IRI...), στην Πορτογαλία (κρατικοποιήσεις και νέοι κυβερνητικοί προσανατολισμοί), σέ όλες τές χώρες τό κράτος επεμβαίνει ολοένα και περισσότερο στην παραγωγική δραστηριότητα, συμβάλλοντας αποφασιστικά στην οργάνωση της οικονομίας και στόν προσανατολισμό της πρός τές βιομηχανικές δραστηριότητες, όπως τουλάχιστον αφήνουν νά συμπεράνουμε τά προγραμματιζόμενα τελευταία επενδυτικά σχέδια.

Γιά τό ξένο κεφάλαιο μέ δυσκολία συγκεντρώσαμε συγκρίσιμα στοιχεία, και για περιόδους όχι πολύ πρόσφατες, ενώ οί εξελίξεις των τελευταίων χρόνων (μέ τήν κρίση του καπιταλιστικού συστήματος) έχουν αποφασιστική σημασία για τήν περιοχή.

Τή δεκαετία πάντως 1960 ή διεθνοποίηση της παραγωγής στις χώρες της Ν.Ε. αναπτύχθηκε σημαντικά. Ήδη τό 1967 τό επενδυμένο ξένο κεφάλαιο είναι 129 δολ. κατά κάτοικο στή Γαλλία, 30 στην Ίταλία, 43 στην Ίσπανία, 33 στην Ελλάδα, 8 στην Τουρκία,⁴ και ή διεθνοποίηση επιταχύνεται πρός τά τέλη της περιόδου. Γιά τήν Ελλάδα τό εισερχόμενο ξένο κεφάλαιο από 8,8 εκατ. δολάρια τό χρόνο για τήν περίοδο 1954-62 ανεβαίνει στά 78,3 εκατ. δολάρια τό χρόνο για τήν περίοδο 1963-73. Ο προσανατολισμός του ξένου παραγωγικού κεφαλαίου είναι χαρακτηριστικός (πίνακας 13). Οί ενδιάμεσοι βιομηχανικοί κλάδοι (πετρέλαιο, χημεία, μέταλλα) απορροφούν τά μεγαλύτερα ποσοστά. Δέν είναι σίγουρα τυχαίο τό γεγονός ότι οί ίδιοι κλάδοι γνωρίζουν τούς υψηλότερους ρυθμούς ανάπτυξης (πίνακας 6) και εξαγωγικών επιδόσεων (βλ. τό άρθρο που ακολουθεί)· πλάι τους οί κλάδοι διαρκών καταναλωτικών αγαθών (μεταφορικά μέσα - ηλεκτρικές μηχανές), μέ στόχο τές εξαγωγές αλλά και τήν κάλυψη των αναπτυσσόμενων εσωτερικών αγορών· για τόν τελευταίο λόγο αναπτύσσεται και ο κλάδος των τροφίμων (ιδιαίτερα στις περισσότερο εξελιγμένες σέ μέγεθος αγορές). Πράγματι, ο «έκμυγετρινομός» των καταναλωτικών μοντέλων

Π Ι Ν Α Κ Α Σ 13

ΞΕΝΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ: ΑΝΑΛΥΣΗ ΚΑΤΑ ΚΛΑΔΟ ΠΡΟΟΡΙΣΜΟΥ (% ΤΟΥ ΣΥΝΟΛΟΥ)							
ΓΑΛΛΙΑ	ΣΥΝΟΛΟ 1966 - - 1970	ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΑ ΣΥΝΟΛΟ : 53,5				ΥΠΗΡΕΣΙΕΣ 23,9	ΔΙΑΦΟΡΑ 22,6
		ΜΕΤΑΛΛΑ 17,8	ΧΗΜΕΙΑ 10,9	ΕΝΕΡΓΕΙΑ 6,4	ΔΙΑΦΟΡΑ 18,4		
ΙΤΑΛΙΑ	ΣΥΝΟΛΟ 1956 - - 1970	ΠΕΤΡΕΛΑΙΟ ΧΗΜΕΙΑ 35,5	ΜΗΧΑΝΟΥΡΓΙΑ 10,1	ΜΕΤΑΛΛΟΥΡΓΙΑ 7,5	ΤΟΥΡΙΣΜΟΣ 5,4	ΤΡΟΦΙΜΑ 4,6	ΔΙΑΦΟΡΑ 36,9
ΙΣΠΑΝΙΑ	ΣΥΝΟΛΟ 1960 - - 1971	ΠΕΤΡΕΛΑΙΟ ΧΗΜΕΙΑ 36,8	ΤΡΟΦΙΜΑ 16,7	ΜΕΣΑ ΜΕΤΑΦΟΡΩΝ 8,7	ΗΛΕΚΤΡΙΚΕΣ ΜΗΧΑΝΕΣ 7,9	ΜΕΤΑΛΛΟΥΡΓΙΑ 6,8	ΔΙΑΦΟΡΑ 23,1
ΕΛΛΑΔΑ	ΣΥΝΟΛΟ 1953 - - 1973	ΠΕΤΡΕΛΑΙΟ ΧΗΜΕΙΑ 37,2	ΜΗ ΣΙΔΗΡΟΥ- ΧΑ ΜΕΤΑΛΛΑ 30,2	ΜΕΣΑ ΜΕΤΑΦΟΡΩΝ 9,8	ΗΛΕΚΤΡΙΚΕΣ ΜΗΧΑΝΕΣ 8,6		ΔΙΑΦΟΡΑ 14,2
ΓΙΟΥΓΚΟ- ΕΛΛΑΒΙΑ	ΣΥΝΟΛΟ 1968 - 31.1.74	ΜΕΤΑΦΟΡΙ- ΚΑ ΜΕΣΑ 35,1	ΧΗΜΕΙΑ 17,2	ΚΑΟΥΤΕΟΥΚ 8,3	ΗΛΕΚΤΡΙΚΕΣ ΜΗΧΑΝΕΣ 7,2	ΜΕΤΑΛΛΟΥΡΓΙΑ 6,8	ΔΙΑΦΟΡΑ 25,4
ΤΟΥΡΚΙΑ	ΣΥΝΟΛΟ 1951 - 31.3.66	ΚΑΟΥΤΕΟΥΚ 24,5	ΧΗΜΕΙΑ 22,8	ΗΛΕΚΤΡΙΚΕΣ ΜΗΧΑΝΕΣ 13,8	ΤΡΟΦΙΜΑ 10,0	ΜΕΤΑΛΛΙΚΑ ΠΡΟΪΟΝΤΑ 6,2	ΔΙΑΦΟΡΑ 22,7

Π Η Γ Ε Σ : Γαλλία : INSEE : Fresque Historique du Systeme Productif - Σειρά E/27 1974

Ίταλία : A. Piatier : Οι κολυμβητικές εταιρείες στη Μεσογειακή Οικονομία-Monde en Développement, No 2, 1973

Ίσπανία : ΕΝΕΙΑΔΑΣ : Οί επενδύσεις κεφαλαίων εξωτερικού - Εισήγηση στό Βιομηχανικό Συνέδριο 1975, ΣΕΒ 1975

Ελλάδα : ΕΝΕΙΑΔΑΣ : Οί επενδύσεις κεφαλαίων εξωτερικού - Εισήγηση στό Βιομηχανικό Συνέδριο 1975, ΣΕΒ 1975

Γιουγκοσλαβία ΟΟΣΑ : Εξέλιξη επενδύσεων στη Γιουγκοσλαβία, 1974

Τουρκία - N. Arditi : Οί εξέλιξη επενδύσεων στην Τουρκία, Έκδ. Droz.

Π Ι Ν Α Κ Α Σ 14

ΣΥΝΟΛΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ: ΣΥΜΜΕΤΟΧΗ ΤΟΥ ΣΤΑ ΕΥΝΟΛ. ΚΕΦΑΛΑΙΑ ΟΡΙΣ ΠΕΝΘΗ ΚΛΑΔΩΝ (% επί του συνολικού κεφαλαίου του κλάδου)									
	1	2	3	4	5	6	7	8	9
Γ Α Λ Λ Ι Α	ΕΝΕΡΓΕΙΑ	ΤΡΟΦΙΜΑ	ΒΙΟΦΑΡΜΑΚ. ΒΕΒΗΛΕΜ.	ΚΑΥΣΙΑΜΕΛΕ ΒΙΟΦΑΡΜΑΚ.	ΥΠΗΡΕΣΙΕΣ				ΣΥΝΟΛΟ
1952	21	12,4	12,0	9,0	6,2				8,1
1971	32		27,4	37,1					25,5
Ι Τ Α Λ Ι Α	ΕΜΠΟΡΙΟ ΥΠΗΡΕΣΙΕΣ	ΕΚΑΚΟΥΤΤΕΙΑ	ΚΑΡΤΟΠΟΙΕΙΑ	ΜΥΛΙΝΙΑ	ΤΡΟΦΙΜΑ	ΥΦΑΝΤΟΥΡΓΙΑ		ΣΥΝΟΛΟ ΜΕΤΑΠΟΙΗΣΕΙΣ	ΣΥΝΟΛΟ
1973	57,2	29,7	22,1	21,4	14,6	14,6		21,9	19,3
Ε Λ Λ Α Δ Α	ΔΙΑΙΤΗΡΗ.	ΥΑΓΚΑ ΕΠΙΧΑΡΜΑΚΑ	ΣΑΞΙΝΗ ΕΠΙΧΑΡΜΑ/ΓΙΑ	ΚΡΗΠΙΑ ΤΡΟΦΙΜΟΝΤΑ	ΠΛΑΣΤΙΚΑ ΕΛΑΣΤΙΚΑ	ΕΡΧΑΡΜΑΚΑ ΧΑΡΤΟΠΟΙΕΙΑ	ΕΜΠΟΡΙΟ ΥΠΗΡΕΣΙΕΣ		
1972	25,5	60,3	56,9	45,1	40,0	41,7	21,5		
1951-1953 (% ΤΩΝ ΕΥΧΑΡΙΣΤΩ ΣΥΝΑΥΣΤ. ΚΑΛΩΣ)	32,5	31,5		23,6	16,7	17,9	12,6		
Ι Σ Π Α Ν Ι Α	ΚΑΡΤΑ	ΕΚΑΚΟΥΤΤΕΙΑ ΜΥΛΙΝΙΑ	ΚΑΡΤΟΠΟΙΕΙΑ	ΤΡΟΦΙΜΑ ΠΟΤΑ					
1970	23,5	16,8	5,4	2,6					
Τ Ο Υ Ρ Κ Ι Α	ΗΛΕΚΤΡΙ- ΚΕΣ ΕΡΧΑΡΜΑΚΑ	ΚΑΡΤΑ	ΤΡΟΦΙΜΑ						
1970	25,5	24,5	19,4						

ΓΕΡΜΑΝΙΑ: C. BALLOU: "Η διεθνοποίηση του κεφαλαίου, Μάρτιο 1975 (δέν θεωρείται η εταιρεία που το Ξένο κεφάλαιο ελέγχει πάνω από 20% του κεφαλαίου της).

ΙΤΑΛΙΑ: A. PIATIER: "Οι Πολυεθνικές Έταιρείες στη Μεσογειακή Οικονομία: Monde en Développement, No 2, 1973 (τά 8 αναφέρονται σε δείγμα των 341 μεγαλύτερων εταιρειών της χώρας).

ΕΛΛΑΔΑ: A. ΓΙΑΛΛΗΤΗΣ: Οικονομικός Αποχρόνισμος, 24.2.1975 καί A. PIATIER: "Οπ. παρ.
ΙΣΠΑΝΙΑ: A. PIATIER: "
ΤΟΥΡΚΙΑ: K. HANRUPULLU: "Η Τουρκία σε Διεξέταση, "Εκδ. Antitropos.

Π Ι Ν Α Κ Α Σ 15

ΕΝΕΡΓΟΣ ΠΑΝΘΥΣΜΟΣ : ΑΠΑΣΧΟΛΗΣΗ ΚΑΤΑ ΤΟΜΕΑ (% ΤΟΥ ΕΥΝΟΛΟΥ)											
		ΓΕΩΡΓΙΑ		ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΑ		ΚΑΤΑΣΚΕΥΕΣ	ΕΜΠΟΡΙΟ, ΤΟΥ- ΡΙΣΜΟΣ, ΤΡΑΠΕ- ΖΕΣ, ΑΣΦΑΛΙΣΕΙΣ	ΜΕΤΑΦΟΡΕΣ ΕΠΙΚΟΙΝΩ- ΝΙΕΣ	ΔΗΜΟΣΙΕΣ ΥΠΗΡΕΣΙΕΣ	ΔΙΑΦΟΡΑ (+ΑΝΕΡΓΙΑ)	ΕΥΝΟΛΟ (Σε εκατ. δ άτομα)
		ΕΥΝΟΛΟ	ΜΕΤΑΠΟΙΗΣΗ	ΕΥΝΟΛΟ	ΜΕΤΑΠΟΙΗΣΗ						
ΓΑΛΛΙΑ	1968	15,1	27,8	(25,8)	9,3	18,7	5,7	20,1	3,3	20,64	
	1974	11,0	28,5	(26,9)	8,9	21,0	5,2	21,8	3,6	22,23	
	Ε.Μ. Α.Π.	-4,1 -21%	+0,7 +10,0	(+1,1) (+12%)	-0,4 +3,0%	+2,3 +22%	-0,5 -3%	+1,7 +17%	+0,3 +16%	----	+ 8%
ΙΤΑΛΙΑ	1961	28,3	27,8	(26,5)	1,6	11,1	4,8	13,5	2,9	20,17	
	1971	16,4	32,0		0,2	14,1	5,0	17,4	4,9	19,81	
	Ε.Μ. Α.Μ.	-11,9 -43%	+4,2 +12%		-1,4 -14%	+3,0 +25%	+0,2 +2%	+3,9 +26%	+2,0 +67%	----	-2%
ΙΣΠΑΝΙΑ	1960	41,3	24,3	(21,9)	7,1	7,8	4,6	13,9	1,0	11,63	
	1970	24,8	27,3	(25,5)	0,2	15,2	5,5	15,7	1,3	11,91	
	Ε.Μ. Α.Μ.	-16,5 -38%	+3,0 +14%	(+3,6) (+18%)	+3,1 +48%	+7,4 +100%	+0,9 +23%	+1,8 +15%	+0,3 +33%	----	+2%
ΠΟΡΤΟΓΑΛΙΑ	1960	42,3	21,5	(20,3)	6,7	8,0	3,6	14,6	3,3	3,43	
	1970	29,6	22,6	(21,7)	7,5	11,8	4,3	14,4	9,8	3,40	
	Ε.Μ. Α.Μ.	-12,7 -31%	+1,1 +5%	(+1,4) (+6%)	+0,8 +5%	+3,8 +48%	+0,7 +25%	-0,7 -2%	+6,5 +200%	----	-1%
ΕΛΛΑΔΑ	1961	53,9	14,5	(13,4)	4,6	7,3	4,2	12,1	3,4	3,64	
	1971	40,6	18,6	(17,1)	7,9	13,6	6,5	10,8	2,0	3,23	
	Ε.Μ. Α.Μ.	-13,3 -34%	+4,1 +13%	(+3,7) (+14%)	+3,3 +53%	+6,3 +83%	+2,3 +40%	-1,3 -20%	-1,4 -25%	----	-11%
ΤΟΥΡΚΙΑ	1965	71,8	7,9	(7,1)	2,6	2,9	2,1	9,5	3,2	13,61	
	1970	68,9	8,8	(8,0)	2,6	5,8	2,4	10,6	0,9	15,83	
	Ε.Μ. Α.Μ.	-2,9 +12%	+0,9 +30%	(+0,9) (+32%)	---- +14%	+2,9 +133%	+0,3 +31%	+1,1 +30%	-2,3 -70%	----	+16%
ΓΙΟΥΡΚΟΣΛ.	1961	56,9	18,2	(11,9)	3,8	3,2	3,0	8,7	6,2	8,34	
	1971	44,6	22,6	----	4,5	5,9	3,6	10,4	8,4	8,89	
	Ε.Μ. Α.Μ.	-12,3 -16%	+4,4 +32%		+0,7 +25%	+2,7	+0,6 +28%	+1,7	+2,2 +46%	----	+7%

Ε.Μ. (Σχετική Μεταβολή): Μεταβολή της συμμετοχής κάθε τομέα στην εκατοστιαία σύνθεση της απασχόλησης
Α.Μ. (Απόλυτη Μεταβολή): Μεταβολή του απόλυτου αριθμού απασχολούμενων σε κάθε τομέα

ΠΗΓΗ: Διεθνές Γραφείο Έργασίας: Στατιστική Σκεπηρώδα, 1970-75 (Υπολογισμοί δικού μας).

στρέφει την αυξανόμενη κατανάλωση προς τα επεξεργασμένα τρόφιμα σε βάρος των φρέσκων και «χύμα».

Έτσι, στα τέλη της περιόδου ή διεύθυνση του διεθνούς κεφαλαίου στα εθνικά παραγωγικά συστήματα της περιοχής εμφανίζεται (πίνακας 14) ιδιαίτερα σημαντική, τόσο στο σύνολο των απασχολούμενων κεφαλαίων όσο και στο σύνολο των πραγματοποιούμενων επενδύσεων.

Γ. Άπασχόληση

Οι συνέπειες της γρήγορης ανάπτυξης (λιγότερο ή περισσότερο βιομηχανικού χαρακτήρα) στη σύνθεση της απασχόλησης είναι ιδιαίτερα σημαντικές.

1. Κατανομή των εργαζομένων κατά τομέα

Η συμμετοχή της γεωργίας μειώνεται σε όλες τις χώρες, και σχετικά (ποσοστό της συνολικής απασχόλησης) και σε απόλυτους αριθμούς απασχολούμενων (πίνακας 15). Μέ μοναδική εξαίρεση την Τουρκία, όπου οι απασχολούμενοι στη γεωργία αυξάνονται έστω και αν το σχετικό τους βάρος μειώνεται ελαφρά. Είναι άλλωστε η χώρα με την περισσότερο «άγροτική» σύνθεση της απασχόλησης, ακολουθούμενη από τη Γιουγκοσλαβία και την Ελλάδα. Μόνο στην Ισπανία (και φυσικά στη Γαλλία και την Ιταλία) το ποσοστό της βιομηχανίας ξεπερνάει εκείνο της γεωργίας.

Σέ ποιούς όμως τομείς κατευθύνεται ο εξερχόμενος αγροτικός πληθυσμός; Όχι πάντως στη βιομηχανία, όπως πολλοί θα περίμεναν. Μόνο στην Ιταλία και τη Γιουγκοσλαβία ή βιομηχανία απορρόφησε το μεγαλύτερο μέρος. Στις άλλες χώρες επωφελούνται καταρχήν εμπόριο-τουρισμός-τράπεζες, με τη βιομηχανία δεύτερη σε ικανότητα απορρόφησης στις Ισπανία, Ελλάδα, Πορτογαλία, και τρίτη στην Τουρκία. Σημαντικό μέρος καρπώνονται οι κατασκευές (Ισπανία, Ελλάδα), οι υπηρεσίες (Ιταλία, Ισπανία, Τουρκία, Γιουγκοσλαβία) και τέλος ή ...άνεργία (Γιουγκοσλαβία, Πορτογαλία). Έτσι η βιομηχανία παρουσιάζει μέτριες αυξήσεις σε απόλυτους αριθμούς, όχι όμως και άμελητες σε σύγκριση με το σύνολο της ΕΟΚ πού, για την περίοδο 1961-73, παρουσίαζε αύξηση της βιομηχανικής απασχόλησης ...μηδέν. Τis μεγαλύτερες αυξήσεις σε απόλυτους αριθμούς παρουσίασαν: εμπόριο-τουρισμός-τράπεζες και οι κατασκευές. Ας σημειωθεί τέλος ότι η Ελλάδα είναι η μόνη σχεδόν χώρα πού παρουσιάζει μείωση των απασχολούμενων στις υπηρεσίες, και σχετικά και σε απόλυτους αριθμούς.

2. Άπασχόληση στη μεταποίηση

Στη μεταποίηση ιδιαίτερα οι βιομηχανικοί κλάδοι πού παρουσιάζουν τη μεγαλύτερη αύξηση απασχόλησης (πίνακας 16) δέν ταυτίζονται πάντα με τους ταχύτερα αναπτυσσόμενους κλάδους από άποψη προϊόντος. Πράγματι οι τελευταίοι χαρακτηρίζονται από ύψηλή

ΠΙΝΑΚΑΣ 16

ΑΠΑΣΧΟΛΗΜΕΝΗ ΣΤΗ ΜΕΤΑΠΟΙΗΣΗ: ΔΕΙΚΤΕΣ ΚΑΙ ΕΥΡΕΙΟΔΟΧ ΚΑΙ ΤΩΝ ΤΑΧΥΤΕΡΑ ΑΝΑΤΥΣΣΟΜΕΝΩΝ (Επί άσιαη ΑΠΑΣΧΟΛΗΣΗ ΚΛΑΔΩΝ: 1970=100)		ΟΙ ΤΑΧΥΤΕΡΑ ΑΝΑΤΥΣΣΟΜΕΝΟΙ ΚΛΑΔΟΙ						
	ΕΥΡΕΙΟΔΟΧ							
	1965	1974	1	2	3	4	5	
ΓΑΛΛΙΑ	ΕΤΟΣ ΚΛΑΔΟΣ ΔΕΙΚΤΗΣ	100	103	1974 ΕΥΛΟ-ΣΠΙΠΛΑ 109	1974 ΜΗΧΑΝΕΣ-ΜΕΤΑΦ. ΜΕΣΑ 108	1974 ΧΗΜΕΙΑ-ΚΑΟΥΤΣΟΥΚ ΠΛΑΣΤΙΚΑ 106	1974 ΜΗ ΜΕΤΑΛΛΙΚΑ ΟΡΥΚΤΑ 106	
ΙΤΑΛΙΑ	ΕΤΟΣ ΚΛΑΔΟΣ ΔΕΙΚΤΗΣ	89	107	1973 ΜΕΤΑΦ. ΜΕΣΑ 116	1973 ΗΛΕΚΤΡ. ΜΗΧΑΝΕΣ 113	1973 ΒΑΣΙΚΗ ΜΕΤΑΛΟΥΡΓ. 112	1973 ΕΠΙΣΤΗΜ. ΟΡΓΑΝΑ ΔΙΑΦΟΡΑ 108	1973 ΚΑΟΥΤΣΟΥΚ 108
ΙΣΠΑΝΙΑ	ΕΤΟΣ ΚΛΑΔΟΣ ΔΕΙΚΤΗΣ	87	115	1974 ΕΝΔΥΜΑΤΑ 123	1973 ΧΗΜΕΙΑ-ΚΑΟΥΤΣΟΥΚ ΠΛΑΣΤΙΚΑ 122	1973 ΕΥΛΟ - ΣΠΙΠΛΑ 121	1973 ΔΕΡΜΑ-ΠΑΠΟΥΤΣΙΑ 118	1973 ΜΗΧΑΝΕΣ - ΜΕΤΑΦ. ΜΕΣΑ 116
ΕΛΛΑΔΑ	ΕΤΟΣ ΚΛΑΔΟΣ ΔΕΙΚΤΗΣ	91	118	1972 ΜΕΤΑΦΟΡ. ΜΕΣΑ 136	1972 ΗΛΕΚ. ΜΗΧΑΝΕΣ 130	1972 ΔΙΥΛΙΣΤΗΡΙΑ 128	1972 ΠΛΑΣΤΙΚΑ 128	1972 ΓΙΑΛΙ 125
ΓΙΟΥΓΚΟ-ΕΛΛΑΔΙΑ	ΕΤΟΣ ΚΛΑΔΟΣ ΔΕΙΚΤΗΣ	69	125	1972 ΔΕΡΜΑ ΠΑΠΟΥΤΣΙΑ 157	1972 ΜΗΧΑΝΕΣ 144	1972 ΜΕΤΑΛ. ΠΡΟΪΟΝΤΑ 119	1972 ΚΑΟΥΤΣΟΥΚ 115	1972 ΓΙΑΛΙ 115

ΠΗΓΗ: Διεθνές Γραφείο Έργασίας, Έπετηρίδα 1975

τεχνολογία (έντασως κεφαλαίου) και χαμηλή κατά συνέπεια απορροφητικότητα εργασίας. Έτσι η συνολική απασχόληση στη μεταποίηση την περίοδο 1963-74 αναπτύσσεται με χαμηλούς ρυθμούς, και στο μέλλον φαίνεται ότι μάλλον θα επιβραδυνθούν (κατά τα δυτικοευρωπαϊκά πρότυπα).

3. Κατανομή των εργαζομένων κατά οικονομική δραστηριότητα

Σε ποιές δραστηριότητες κατευθύνονται οι εξερχόμενοι γεωργοί; Μόνο στην Ισπανία και την Ελλάδα σημαντικό μέρος τους μετατρέπεται σε εργάτες (πίνακας 17). Σημαντικό μέρος απορροφάει ακόμα η κατηγορία των υπαλλήλων, και ακολουθούν τα ελεύθερα επαγγέλματα (Γαλλία, Ελλάδα, Τουρκία, Γιουγκοσλαβία) και η κατηγορία των πωλητών (Ιταλία, Ισπανία).

4. Άμειβες

Στη μελέτη του ΟΟΣΑ που ήδη αναφέραμε δίνεται ο μέσος ρυθμός αύξησης των όρομισθίων στη μεταποίηση. Για τις χώρες της Ν.Ε. (πίνακας 18) ο ρυθμός αυτός είναι μεγαλύτερος από το μέσο όρο της ΕΟΚ και του ΟΟΣΑ.

Η Ελλάδα ειδικότερα φαίνεται να υστερεί σε σχέση με τις Ισπανία, Ιταλία, αλλά και Ιαπωνία, Ιρλανδία. Η έντύπωση ωστόσο διαφοροποιείται αν συνυπολογιστεί και ο ρυθμός πληθωρισμού (πίνακας 19). Έτσι με τον χαμηλότερο ρυθμό πληθωρισμού απ' όλες τις χώρες του ΟΟΣΑ, ο ρυθμός αύξησης των πραγματικών άμειβών στη μεταποίηση δεν πρέπει να υστερεί στην Ελλάδα σε σχέση με τις παραπάνω χώρες.

5. Άνεργία

Σε ό,τι αφορά τέλος το ύψος της άνεργίας (πίνακας 20), μόνο στην περίπτωση της Ελλάδας παρατηρούνται φθίνουσες τάσεις (δεν περιλαμβάνονται ωστόσο οι ναυτικοί).

* Αν κάτι βγαίνει άβιαστα από την παραπάνω σύντομη (έστω και μερική) συγκριτική ανάλυση των χωρών της Ν.Ε. είναι ότι οι υπερασπιστές της νέας απόλυτης αλήθειας και προφήτες της καταστροφικής μελλοντικής επίδρασης της ΕΟΚ πρέπει να ξανασυντάξουν τις «αναλύσεις» τους. Το γεγονός και μόνο ότι όλες οι χώρες της περιοχής επιδιώκουν την ένταξή τους στην

Π Ι Ν Α Κ Α Σ 17

		ΕΝΕΡΓΟΣ ΠΛΗΘΥΣΜΟΣ: ΑΠΑΣΧΟΛΗΣΗ ΚΑΤΑ ΟΙΚΟΝ/ΚΗ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΑ (% ΤΟΥ ΣΥΝΟΛΟΥ)							
		ΕΔΕΥΘΕΡΑ ΕΠΑΓΓΕΛ- ΜΑΤΑ	ΔΙΕΥΘΥΝ- ΤΕΣ ΕΤΕΛΕΣΧΗ	ΥΠΑΛ/ΚΟ ΠΡΟΣΩΠΙ- ΚΟ	ΕΜΠΟΡΙΚΟ ΠΡΟΣΩΠΙ- ΚΟ	ΕΡΓΑΖΟΜΕ- ΝΟΙ ΣΕ ΥΠΗΡΕΣΙΕΣ	ΓΕΩΡΓΟΙ	ΕΡΓΑΤΕΣ	ΔΙΑΦΟΡΟΙ (+ ΑΝΕΡΓΟΙ + ΕΝΟΠΛ. ΔΥΝ.)
ΓΑΛΛΙΑ	1962	9,1	3,1	8,0	8,6	7,5	19,9	38,5	5,3
	1968	11,4	2,7	11,7	7,6	8,4	15,3	34,6	8,3
	Ε.Μ. Α.Μ.	+ 2,3 +29%	- 0,4 - 8%	+ 3,7 +50%	- 1,0 - 8%	- 0,9 +15%	- 4,6 -20%	- 3,9 - 7%	+ 3,0 +62%
ΙΤΑΛΙΑ	1961	5,2	1,2	7,0	7,3	7,8	27,9	39,6	4,0
	1965	5,3		8,0	1,6	3,6	24,8	40,9	5,8
	Ε.Μ. Α.Μ.	+ 0,1 + 2%		- 0,2 - 3%	+ 4,3 +57%	- 4,2 -45%	- 3,1 + 2%	+ 1,3 -11%	+ 1,8 +44%
ΙΣΠΑΝΙΑ	1960	4,1	1,0	5,8	6,1	8,3	39,8	32,1	2,8
	1970	5,5	0,7	9,2	8,3	9,3	24,5	39,8	2,7
	Ε.Μ. Α.Μ.	+ 1,4 +38%	- 0,3 -33%	+ 3,4 +64%	+ 2,2 +39%	+ 1,0 +13%	-15,3 -37%	+ 7,7 +27%	- 0,1 + 3%
ΠΟΡΤΟΓΑΛΙΑ	1960	2,7	1,3	4,4	6,2	8,9	42,0	30,8	3,7
	1970	3,6	0,3	7,8	7,0	7,4	29,3	33,7	10,9
	Ε.Μ. Α.Μ.	+ 0,9 +33%	- 1,0 -75%	+ 3,4 +73%	+ 0,8 +14%	- 1,5 -17%	-12,7 -31%	+ 2,9 + 9%	+ 7,2 +192%
ΕΛΛΑΣ*	1961	3,4	0,7	4,0	6,1	6,8	53,7	22,2	3,1
	1971	5,7	0,7	7,5	7,2	7,4	40,6	29,9	1,1
	Ε.Μ. Α.Μ.	+ 2,3 +42%	-- -33%	+ 3,5 +67%	+ 1,1 + 5%	+ 0,6 - 4%	-13,1 -34%	+ 7,7 +21%	- 2,0 -64%
ΤΟΥΡΚΙΑ	1965	2,2		2,6	2,8	3,5	71,6	13,5	3,8
	1970	3,2		2,6	2,9	3,6	69,0	14,5	4,2
	Ε.Μ. Α.Μ.	+ 1,0 +66%		-- +21%	+ 0,1 +20%	+ 0,1 +21%	- 2,6 +22%	+ 1,0 +25%	+ 0,4 +31%
ΓΙΟΥΓΚΟ- ΣΛΑΒΙΑ*	1961	5,6	1,1	3,8	2,7	5,9	56,7	23,3	0,9
	1971	7,6	1,0	6,0	3,2	5,8	43,0	25,0	8,4
	Ε.Μ. Α.Μ.	+ 2,0 +45%	- 0,1 --	+ 2,2 +66%	+ 0,5 +22%	- 0,1 + 6%	-13,7 -19%	+1,7 +14%	+ 7,5 +850%

* Οι Ένοπλες Δυνάμεις περιλαμβάνονται στη κατηγορία "Εργαζόμενοι σε Υπηρεσίες" Ε.Μ. (Σχετική Μεταβολή): Μεταβολή της συμμετοχής κάθε κατηγορίας, στην εκατοστιαία σύνθεση της απασχόλησης Α.Μ. (Απόλυτη Μεταβολή): Μεταβολή του απόλυτου αριθμού απασχολούμενων σε κάθε κατηγορία.

ΠΗΓΗ: Διεθνές Γραφείο Έργων: Στατιστική Έπετηρίδα 1970-75 (υπολογισμοί δικό μας).

ΠΙΝΑΚΑΣ 18

ΑΝΩΤΗ ΤΗΣ ΑΠΑΣΧΟΛΗΣΗΣ ΣΤΗ ΜΕΤΑΠΟΙΗΣΗ (σε τρέχουσες τιμές)						
Μέσο αμροισθίο (σε εθνικό νόμισμα/ώρα)			Μέσος όρος 1964-74	% Μεταβολής		
1965	1970	1974		1975/74	1976/75	1977/76 καθόλου
ΗΠΑ			5,7	9,1	7,5	8,0
ΙΑΠΩΝΙΑ			16,0	11,5	11,0	12,0
Δ. ΓΕΡΜΑΝΙΑ			8,8	8,2	6,0	7,0
ΙΡΑΝΔΙΑ			12,7	28,7	17,5	12,0
ΓΑΛΛΙΑ	3,00	4,66	8,39	10,8	17,3	15,5
ΙΤΑΛΙΑ	386	606	1213	11,8	26,7	21,5
ΙΣΠΑΝΙΑ	21,57	39,47	78,82	16,0	30,3	24,0
ΠΟΡΤΟΓΑΛΙΑ						
ΕΛΛΑΔΑ	10,13	15,95	27,87	11,6	24,4	21,0
ΤΟΥΡΚΙΑ*	20,66	35,72	70,92			
ΟΟΣΑ			9,2	13,6	10,7	10,2

* Ήμερομισθία (τουρκικές λίρες/ώρα)

ΠΗΓΗ: Διεθνές Γραφείο 'Εργασίας, Έπετηρίδα 1975 (για τα αμροισθία),

ΟΟΣΑ: Οικονομικές Προοπτικές, Δρ. 20, Δεκ. 1976

ΠΙΝΑΚΑΣ 19

ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΙΜΩΝ ΣΤΗΝ ΚΑΤΑΝΑΛΩΣΗ (ΠΑΗΘΩΡΙΣΜΟΣ)					
	Μέσος Όρος			12 μήνες	
	1962-1972	1973	1974	1975	(μέχρι 'Οκτ. 1976)
ΗΠΑ	3,3	6,2	11,0	9,1	5,3
ΙΑΠΩΝΙΑ	5,7	11,7	24,5	11,8	8,6
Δ. ΓΕΡΜΑΝΙΑ	3,2	6,9	7,0	6,0	3,8
ΙΡΑΝΔΙΑ	5,8	11,4	17,0	20,9	18,9
ΓΑΛΛΙΑ	4,4	7,3	13,7	11,7	9,9
ΙΤΑΛΙΑ	4,3	10,8	19,1	17,0	20,1
ΙΣΠΑΝΙΑ	7,1	11,4	15,7	16,9	18,9
ΠΟΡΤΟΓΑΛΙΑ	5,4	11,5	29,2	20,3	24,6
ΕΛΛΑΔΑ	2,7	15,5	27,0	13,4	11,5
ΤΟΥΡΚΙΑ	8,6	14,0	23,8	21,2	18,3
ΕΟΚ	4,2	8,1	12,7	12,9	10,4
ΟΟΣΑ	3,9	7,9	13,4	11,2	8,1

ΠΗΓΗ: ΟΟΣΑ: Οικονομικές Προοπτικές, Δρ. 20, Δεκ. 1976

ΕΟΚ με την «άνοχή» (τουλάχιστον) της πλειοψηφίας της οργανωμένης άριστερās τους θά έπρεπε νά τους προβληματίσει περισσότερο.

Γιατί τό δίλημμα ναι ή όχι στην ΕΟΚ μοιάζει μάλλον παραπλανητικό. Είναι μήπως οί χώρες τής Ν.Ε. υπανάπτυκτες (σε προκαπιταλιστικά στάδια παραγωγής) ώστε ή σύνδεσή τους με τό μπλόκ τής ΕΟΚ θά καθορίσει τίς δυνατότητες και τό χαρακτήρα τής μελλοντικής τους ανάπτυξης; Καλώς ή κακώς όχι. Όλες οί χώρες τής περιοχής γνώρισαν μεταπολεμικά (κυρίως μετά τό 1960) ρυθμούς ανάπτυξης από τούς υψηλότερους στον κόσμο, βελτιώνοντας έτσι τό βιοτικό επίπεδο του πληθυσμού τους σε σχέση με τό καπιταλιστικό κέντρο, και σε αντίθεση με τίς θεωρίες τής γενικής εξαθλίωσης τής καπιταλιστικής περιφέρειας. Ανάπτυξη πού οδήγησε σε βαθιές διαρθρωτικές (ποιοτικές και όχι μόνο ποσοτικές) μεταβολές στην παραγωγή και τήν απασχόληση.

Στή πρώτη περίπτωση ή διαδικασία τής εκβιομηχάνισης, γρήγορη σ' όλες τίς χώρες, μετατοπίζει τό κέντρο βάρους τής παραγωγής στή βιομηχανία, μέ παράλληλο εκσυγχρονισμό τής γεωργίας (κυρίως στίς Έλλάδα, Ίσπανία) και τών άλλων τομέων.

Στή δεύτερη περίπτωση ή υψηλής τεχνολογίας εκβιομηχάνιση δέν «βοηθάει» τήν απορρόφηση τής αγροτικής εξόδου από τή βιομηχανία και τήν αύξηση τής εργατικής τάξης (σχετική πρόοδος μόνο στην Ίσπανία και τήν Έλλάδα παρατηρήθηκε, αλλά και εκεί χωρίς ιδιαίτερα αισιόδοξο μέλλον). Αντίθετα σημαντικό μέρος απορροφούν εμπόριο-τουρισμός-τράπεζες, μέ αντίστοιχη αύξηση του «είδικου βάρους» τών μεσαίων στρωμάτων.

Είναι αλήθεια ότι ή «βιομηχανικός χαρακτήρας» τών δομών τής παραγωγής και τής απασχόλησης ποικίλλει από χώρα σε χώρα — προϊόν αναπότρεπτης ιστορικής εξέλιξης, και ή ιστορική ανάλυση (πού ξεφεύγει από τό πλαίσιο του άρθρου αυτού) έχει εδώ τό λόγο.

ΠΙΝΑΚΑΣ 20

ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΗΣ ΣΥΝΟΛΙΚΗΣ ΑΝΕΡΓΙΑΣ (1970=100)				
	1965	1970	1973	1975
ΓΑΛΛΙΑ	54	100	150	282
ΙΤΑΛΙΑ	117	100	110	110
ΙΣΠΑΝΙΑ	101	100	103	167
ΠΟΡΤΟΓΑΛΙΑ	-	-	-	-
ΕΛΛΑΔΑ	131	100	43	53
ΤΟΥΡΚΙΑ	55	100	102	302
ΓΙΟΥΓΚΟΣΛΑΒΙΑ	74	100	119	157

ΠΗΓΗ: Διεθνές Γραφείο 'Εργασίας, Έπετηρίδα 1975

Όστόσο τό πρόβλημα δέν είναι ή στατική εικόνα αλλά ή δυναμική τής εξέλιξη. Και εδώ πρέπει νά διαλύσουμε μία παρεξήγηση πού πηγάζει από τήν περιορισμένων δυνατοτήτων αντίληψη τής εκβιομηχάνισης σάν τήν επέκταση του βιομηχανικού τομέα. Αν αντίθετα θεωρήσουμε εκβιομηχάνιση τή «διαδικασία ριζικών μετασχηματισμών τών οικονομικών και κοινωνικών δομών μιάς χώρας κάτω από τήν πίεση ενός οργανωμένου συστήματος μηχανών», δίνοντάς τής έτσι τό ιστορικό κοινωνικοοικονομικό τής περιεχόμενου, τότε ή διαδικασία τής εκβιομηχάνισης άγγίζει και τή γεωργία και τούς άλλους τομείς.

Γιατί πράγματι δέν υπάρχει βιομηχανικός, γεωργικός κ.λπ. τρόπος παραγωγής, αλλά καπιταλιστικός τρόπος παραγωγής στη βιομηχανία, τη γεωργία κ.λπ. Και ένα πράγμα είναι βέβαιο: Στίς χώρες τής Ν.Ε. ό καπιταλισμός έχει διεισδύσει και κυριαρχεί σέ όλους τούς τομείς: στή γεωργία (έκμηχάνιση, χημειοποίηση, συγκέντρωση τών έκμεταλλεύσεων μέ άπαλλοτριώσεις, άναδασμός, ομάδικές καλλιέργειες, άνώνυμες εταιρείες, άγροτικές βιομηχανίες), στό έμπόριο (ύπεραγορές), στίς τράπεζες και τίς ύπηρεσίες (όργάνωση μέ συστήματα ηλεκτρονικών έγκεφάλων), στόν τουρισμό (σειρές ξενοδοχείων), στό μοντέλο κατανάλωσης...

Οί χώρες τής Ν.Ε. (μέ εξαίρεση τή Γιουγκοσλαβία) έχουν ήδη περάσει, λιγότερο ή περισσότερο, σέ καπιταλιστικό στάδιο ανάπτυξης (έστω και έκτός ΕΟΚ) μέ τή «βοήθεια» τού ξένου κεφαλαίου και μέ ιδιόμορφο τρόπο από χώρα σέ χώρα. Μέ περισσότερο ή λιγότερο «βιομηχανικό» χαρακτήρα, άνάλογα και μέ τίς προϋπάρχουσες ιστορικά δομές. Μέ διόγκωση τών μεσαίων στρωμάτων, ιδιαίτερα στίς χώρες «άγροτικού» χαρακτήρα. Παντού ώστόσο, ή διεθνοποίηση τού παραγωγικού κεφαλαίου, ισχυρός όμοιογενοποιός και διαφοροποιός ταυτόχρονα παράγοντας, διαπερνά τά έθνη και

παραγωγικά συστήματα, άναδιαρθρώνοντάς τα στή βάση τών διεθνών προτύπων, και έξειδικεύοντάς τα στό πλαίσιο τού διεθνούς καταμερισμού τής εργασίας.

Έτσι ή ένταξη τών χωρών τής Ν.Ε. (ήδη ένσωματωμένων στόν διεθνή καταμερισμό εργασίας) στήν ΕΟΚ δέν μοιάζει νά είναι πρόβλημα καταστροφής, περιφερειακής εξαθλίωσης ή καταλήστευσης τών έθνικών παραγωγικών δυνάμεων ούτε πρόβλημα έξάρτησης-άνεξαρτησίας (τί σημαίνει άραγε σήμερα «άνεξάρτητος καπιταλισμός»;) αλλά περισσότερο πρόβλημα τύπου άλληλεξάρτησης ή άλλιώτικα θέσης στόν νέο διεθνή καταμερισμό εργασίας πού διαγράφεται μετά τήν κρίση.

Άλλά οί διαπραγματευτικές δυνατότητες κάθε χώρας πού προσπαθεί νά «παιξει τίς τύχες της» δέν προσδιορίζονται μόνο από τίς έσωτερικές οικονομικοκοινωνικές δομές της και τή δυναμική τους αλλά και από τό πλέγμα τών διεθνών της σχέσεων, θέμα πού διαπραγματεύεται τό έπόμενο άρθρο.

1. Για τίς χώρες αυτές: 5,3% τό χρόνο μεταξύ 1960-70 και 6% μεταξύ 1970-73. ΟΗΕ: Έπετηρίδα Έθνικών Λογαριασμών 1974.
2. Στο ίδιο.
3. Στο ίδιο.
4. A. Piattier: *Monde en développement*, No 2, 1973.
5. ΟΗΕ: *Η ανάπτυξη τής παγκόσμιας βιομηχανίας*, 1973, τόμ. 1.

ΛΕΥΤΕΡΗΣ ΠΑΠΑΓΙΑΝΝΑΚΗΣ

B.

ΓΙΑ ΕΝΑΝ ΣΧΗΜΑΤΙΚΟ ΑΠΟΛΟΓΙΣΜΟ ΤΩΝ ΤΕΛΕΥΤΑΙΩΝ ΧΡΟΝΩΝ

Στό κείμενο αυτό προσπαθώ νά δώσω μερικά βασικά στοιχεία για τήν άνάλυση και εκτίμηση όρισμένων πλευρών τών διεθνών οικονομικών σχέσεων τών πέντε νοτιοευρωπαϊκών χωρών, μη μελών τής ΕΟΚ, τά όποια μέ τόν ένα ή τόν άλλο τρόπο βρίσκονται σ' ένα προχωρημένο στάδιο ένσωμάτωσής τους στή διεθνή οικονομία. Είναι βέβαια άρκετά ανθαίρετο νά ξεχωρίζει κανείς τίς πλευρές αυτές από τή γενικότερη σύνθεση και εξέλιξη τών κοινωνικών και οικονομικών σχηματισμών τών χωρών αυτών, καθώς και από τή γενικότερη σύνθεση και εξέλιξη τού διεθνούς κεφαλαίου τήν περίοδο πού πέρασε (χοντρικά τή δεκαετία τού '60 και άρχές τού '70). Για μέν τό δεύτερο σημείο, δέν είναι πάντως χωρίς ένδιαφέρον ή έρευνα τής εξέλιξης από τή μεριά τών ύφισταμένων, ως ένα βαθμό, τίς γενικές και άφηρημένες τάσεις και εξελίξεις τού διεθνούς κεφαλαίου. Πολύ περισσότερο μάλιστα πού, άπ' αυτή τή μεριά, θά κριθεί ως ένα βαθμό ή δυνατότητα τών ένλόγω χωρών νά ένταχθούν ή όχι στή νέα περίοδο πού άνοιξε ή δήθεν «πετρελαιική κρίση» τό 1973.¹ Όσον άφορά όρισμένα χαρακτηριστικά τών έσωτερικών εξελίξεων, θά κάνω όρισμένες νύξεις, όπου χρειαστεί, μιά και τό προηγούμενο κείμενο τής ένότητας αυτής άναλύει βασικά τους στοιχεία.

Πρέπει επίσης νά προειδοποιήσω τόν άναγνώστη ότι οί πηγές για τά θέματα πού θίγονται παρακάτω είναι συχνά πολλές, ή πολύ λίγες, και όχι πάντα όμοιογενείς. Προσπάθησα νά διατηρήσω ή, μέ ύπολογισμούς κ.λπ., νά έπαληθεύσω ή νά αυξήσω τήν όμοιογένεια τών στοιχείων, θυσιάζοντας κάποτε τά πιο πρόσφατα άπ' αυτά. Έκείνο πάντως πού έχει κυρίως σημασία είναι οί τάσεις πού χοντρικά βγαίνουν από αυτά, και πού δείχνουν ως ένα βαθμό τίς δυνατότητες τού σήμερα και ένδεχόμενα τού αύριο, καθώς και ή σχετική άξία τών κρίσεων πού πολλές φορές εκφέρουμε άβασάνιστα μή έχοντας ύπόψη μας άνάλογα στοιχεία για άνάλογες χώρες.

Στίς άρχές τής δεκαετίας τού '60, σ' ένα συνέδριο για τήν ανάπτυξη τών μεσογειακών χωρών, ένας όμιλητής είχε, μέ κάποια δόση άφέλειας, όρίσει τό «μοντέλο» ανάπτυξης τών χωρών αυτών σέ σχέση μέ τό κλίμα και τή γεωγραφία τους, χαρακτηρίζοντας σάν βασικά του στοιχεία τή γεωργία και τίς γεωργικές εξαγωγές καθώς και τόν τουρισμό. Κάτι άνάλογο μās έλεγαν κάποιοι οικονομικοί σύμβουλοι τήν ίδια περίοδο ή

λίγο πριν απ' αυτήν. Στην πραγματικότητα, τά πράγματα εξελίχθηκαν άρκετά, αν όχι πολύ, διαφορετικά. Οί εξελίξεις πού θά διαφανούν παρακάτω εντάσσονται σέ μιά κοινή στρατηγική γραμμή πλεύσης πού υιοθετήθηκε από τίς πέντε χώρες τής Ν. Ευρώπης περίπου τήν ίδια εποχή και πού συνίσταται στό περίφημο «άνοιγμα» τών οικονομιών τους στή διεθνή αγορά εμπορευμάτων, κεφαλαίων και εργασίας: ή Ίσπανία παίρνει βασικά αυτό τό δρόμο από τό 1958-61, μετά από συνεννοήσεις μέ τή Διεθνή Τράπεζα και ύποτίμηση τής πεσέτας, ή Πορτογαλία τό 1961, ή Τουρκία τό 1960-62 (βλ. και τό πρώτο μεταπολεμικό της σχέδιο ανάπτυξης, υπό τήν αιγίδα μάλιστα του Γιάν Τιμπεργκεν, μετέπειτα βραβείου Νομέλ στήν οικονομία...), ή Γιουγκοσλαβία άρχίζει τή στροφή της λίγο άργότερα (1965-67), ενώ ή Έλλάδα έχει άρχισεί λίγο πιό πριν από όλες τίς άλλες. Μέσα σ' αυτό τό πλαίσιο, οί εξελίξεις είναι ταχύρρυθμες.

I. Ή ανάπτυξη του έμπορίου

Στόν πίνακα 1 μπορεί εύκολα κανείς νά διαπιστώσει τήν ταχύρρυθμη ανάπτυξη του εξωτερικού έμπορίου τών πέντε χωρών. Δυό βασικές διαπιστώσεις επιβάλ-

λονται: ή Έλλάδα και ή Ίσπανία εμφανίζουν μιά αύξηση του δείκτη εισαγωγών και εξαγωγών τους μεγαλύτερη από τή μέση παγκόσμια αύξηση, και συγκρίνονται άριστα μέ τούς δείκτες τής Γαλλίας και τής Ίταλίας, πού πήρα εδώ σάν παράδειγμα και μόνο, ή και τούς ξεπερνούν. Οί δείκτες γιά τίς άλλες χώρες άρχίζουν νά κάμπτονται από τό 1971-73 και μετά, όταν άκριβώς οί δυό πρώτες χώρες έχουν δείκτες άκόμη πιό υψηλούς. Ή δεύτερη παρατήρηση άφορά τό συσχετισμό του δείκτη εισαγωγών και εξαγωγών. Ή σύγκριση είναι υπέρ του δείκτη εξαγωγών γιά τήν Έλλάδα και τήν Ίσπανία, ενώ τό αντίθετο συμβαίνει γιά τίς άλλες χώρες, πράγμα πού ύποδηλώνει σχετικά δυσμενέστερη εξέλιξη του έμπορικού τους ισοζυγίου. Άλλά αυτό θά τό δούμε και παρακάτω.

Ή σύνθεση του έμπορίου κατά προϊόντα

Τό πόσο και πώς αυξάνεται τό εξωτερικό εμπόριο δέν είναι καθόλου άσχετο μέ τό τι τύπου προϊόντα τό συνθέτουν. Στούς πίνακες 2 και 3 περιγράφεται ή σύνθεση αυτή κατά κατηγορίες τών προϊόντων, και ή εξέλιξή της από τό 1962 ως τό 1973. Οί κατηγορίες

ΠΙΝΑΚΑΣ 1

ΑΥΞΗΣΗ ΤΟΥ ΕΞΩΤΕΡΙΚΟΥ ΕΜΠΟΡΙΟΥ
(Βάση μέσος όρος 1962-65 = 100)
Δείκτες

	1971-73		1973		1974		1975	
	ΕΙΣΑΓ.	ΕΞΑΓ.	ΕΙΣΑΓ.	ΕΞΑΓ.	ΕΙΣΑΓ.	ΕΞΑΓ.	ΕΙΣΑΓ.	ΕΞΑΓ.
ΕΛΛΑΔΑ	300	340	394	495	498	694	605	782
ΙΣΠΑΝΙΑ	320	470	435	609	697	833	687	920
ΠΟΡΤΟΓΑΛΙΑ	330	300	421	403	624	497	485	418
ΤΟΥΡΚΙΑ	250	240	337	325	612	378	779	346
ΓΙΟΥΓΚΟΣΛΑΒΙΑ	330	270	420	350	708	471	677	471
ΚΟΣΜΟΣ	267	273	341	353	490	515	-	-
ΓΑΛΛΙΑ	310	340	404	446	569	565	-	-
ΙΤΑΛΙΑ	300	240	395	288	578	392	-	-

ΠΗΓΗ: ΟΗΕ: Έπετηρίδα Στατιστικών Διεθνούς Έμπορίου, 1974

ΟΟΣΑ: Οικονομική Έπιθεώρηση κατά χώρα, 1976

Π Ι Ν Α Κ Α Σ 2

Σύνθεση τών εισαγωγών
κατά κατηγορίες προϊόντων

ΠΗΓΗ ΟΗΕ: Έπετηρίδες στατιστικών διεθνούς έμπορίου, 1968, 1974.

		0+1	2+4	3	5	7	6+8
ΕΛΛΑΔΑ	1962	11,3	9,9	7,3	10,0	37,8	23,6
	1973	11,6	9,7	12,3	9,2	36,5	20,6
ΙΣΠΑΝΙΑ	1962	14,4	21,9	15,7	8,7	25,7	13,7
	1973	14,1	16,6	13,0	10,9	27,4	18,0
ΠΟΡΤΟΓΑΛΙΑ	1962	12,3	19,0	10,7	9,5	29,0	19,5
	1973	13,8	14,1	6,2	10,7	31,9	23,0
ΤΟΥΡΚΙΑ	1962	9,2	17,9	12,4	9,6	38,2	21,6
	1973	2,6	4,8	10,9	19,3	42,2	20,2
ΓΙΟΥΓΚΟΣΛΑΒΙΑ	1962	14,6	16,6	5,4	8,8	53,1	21,5
	1973	11,1	11,3	8,0	10,0	51,4	28,1
ΕΥΡΩΠΑΟ ΑΝΑΠΤΥΓ. ΚΑΠΙΤΑΛΙΣΤΙΚΩΝ ΧΩΡΩΝ	1962	18,1	16,5	10,3	5,5	20,3	26,5
	1973	13,2	10,9	12,1	6,8	27,5	28,5

είναι δυστυχώς αρκετά περιορισμένες, αλλά ήταν αναγκαίο να συμπυκνωθούν έτσι για να επιτραπούν διεθνείς συγκρίσεις (βλέπε παρακάτω). Οι κατηγορίες που χρησιμοποιήθηκαν είναι οι λεγόμενες κατηγορίες ΤΠΔΕ (Τυπική Ταξινόμηση Διεθνούς Έμπορίου) του ΟΗΕ. Περιέχουν τα παρακάτω προϊόντα: 0: τρόφιμα

Π Ι Ν Α Κ Α Σ 3
Σύνθεση των εξαγωγών κατά κατηγορίες προϊόντων

		0+1	2+4	3	5	7	6+8
ΕΛΛΑΔΑ	1962	56,2	32,1	0,4	2,4	2,0	6,8
	1973	29,2	14,7	14,0	5,5	2,1	34,3
ΙΣΠΑΝΙΑ	1962	49,4	14,4	6,1	4,9	7,4	16,8
	1973	25,3	6,9	4,7	4,6	21,6	36,8
ΠΟΡΤΟΓΑΛΙΑ	1962	26,1	16,8	1,6	6,9	3,0	45,6
	1973	17,1	11,8	1,2	5,8	13,2	50,0
ΤΟΥΡΚΙΑ	1962	62,9	32,1	1,6	0,5	0,0	2,9
	1973	44,2	34,0	3,7	1,1	0,7	16,3
ΓΙΟΥΓΚΟΣΛΑΒΙΑ	1962	27,4	14,4	2,5	3,1	22,8	30,0
	1973	16,1	9,6	0,8	6,2	24,7	41,9
ΕΥΡΩΠΑΟ ΑΝΑΠΤΥΓ- ΜΕΝΩΝ ΚΑΠΙΤΑΛ. ΧΩΡΩΝ	1962	14,2	11,5	3,9	7,6	28,7	30,4
	1973	12,1	8,5	3,5	8,7	35,3	30,5

ΠΗΓΗ: ΒΑ. πιν. 2

καί ζωντανά ζώα, 1: ποτά και καπνός, 2: πρώτες ύλες και εδωδιμες, εκτός από καύσιμα, 3: όρυκτά, καύσιμα, λιπαντικά κ.λπ., 4: λάδια και λίπη ζωικά ή φυτικά, 5: χημικά προϊόντα, 6: βιομηχανικά προϊόντα σύμφωνα με την πρώτη ύλη τους, 7: μηχανικός εξοπλισμός και

ύλικά μεταφορών, 8: διάφορα βιομηχανικά είδη.

Όρισμένες διαρθρωτικές αλλαγές είναι τόσο σημαντικές, ώστε δεν μπορεί κανείς να τις θεωρήσει πρόσκαιρες, αλλά αποτέλεσμα γενικότερων τάσεων των οικονομιών των πέντε χωρών. Για μόν τις εισαγωγές δεν έχει πολλά πράγματα να πει κανείς, εκτός από τα σχετικώς υψηλά ποσοστά της κατηγορίας 7, λογική συνέπεια της διαδικασίας εκβιομηχάνισης με εισαγόμενο εξοπλισμό και της ανάπτυξης των μεταφορών.

Για ό,τι αφορά τις εξαγωγές, αντίθετα, οι αλλαγές είναι πολλές και ποικίλες. Γενική μείωση της σημασίας των εξαγωγών αγροτικών προϊόντων και πρώτων ύλων (0-4): πολύ σημαντική για την Ίσπανία και την Ελλάδα, λιγότερο για τη Γιουγκοσλαβία, ακόμη λιγότερο για τις άλλες χώρες.

Γενική αύξηση των βιομηχανικών εξαγωγών (6 + 8): η πιο ταχύρρυθμη αύξηση γίνηκε στην Ελλάδα, την Τουρκία (αλλά σε χαμηλά επίπεδα) και την Ίσπανία, ενώ τα υψηλά επίπεδα της Πορτογαλίας και της Γιουγκοσλαβίας δεν φαίνεται να επιτρέπουν δραματικές αλλαγές. Για τις άλλες κατηγορίες προϊόντων, οι εξελίξεις είναι διαφορετικές κατά χώρα: Η Ίσπανία και η Γιουγκοσλαβία, και πίσω τους η Πορτογαλία, αυξάνουν με τρόπο θεαματικό τις εξαγωγές εξοπλισμού, οχημάτων κ.λπ. (κατηγορία 7), ενώ η Ελλάδα και η Τουρκία βρίσκονται πολύ πίσω τους, πράγμα που αποτελεί στρατηγική αδυναμία του εξωτερικού τους έμπορου. Αντίθετα η Ελλάδα γνωρίζει πολύ σημαντικές εξελίξεις στις εξαγωγές χημικών προϊόντων (καθώς και η Γιουγκοσλαβία) και κυρίως στις εξαγωγές καυσίμων, λιπαντικών κ.λπ. (κατηγορία

Π Ι Ν Α Κ Α Σ 4
Αύξηση του εξωτερικού έμπορου κατά ζώνες
δείκτης 1974 (1970=100)

	ΚΟΣΜΟΣ		ΑΚΧ		ΥΚΧ		ΣΧ		ΕΟΚ(9)		ΜΑ		ΒΑ	
	ΕΙΣ.	ΕΞ.	ΕΙΣ.	ΕΞ.	ΕΙΣ.	ΕΞ.	ΕΙΣ.	ΕΞ.	ΕΙΣ.	ΕΞ.	ΕΙΣ.	ΕΞ.	ΕΙΣ.	ΕΞ.
ΕΛΛΑΔΑ	224	316	193	298	470	690	202	230	194	303	964	535	585	925
ΙΣΠΑΝΙΑ	324	296	278	294	443	294	525	313	298	303	934	855	382	420
ΠΟΡΤΟΓΑΛΙΑ	292	242	290	283	291	141	411	650	263	279	330	189	438	186
ΤΟΥΡΚΙΑ	426	260	387	251	1150	425	230	192	429	253	1462	458	283	262
ΓΙΟΥΓΚΟΣΛΑΒΙΑ (δείκτης 1973/ 1969)	224	205	216	202	253	164	233	226	209	192	370	219	116	141

Π Ι Ν Α Κ Α Σ 5

Ποσοστιαία κατανομή του εξωτερικού έμπορου 1974

	ΚΟΣΜΟΣ		ΑΚΧ		ΥΚΧ		ΣΧ		ΕΟΚ		ΜΑ		ΒΑ	
	ΕΙΣ.	ΕΞ.	ΕΙΣ.	ΕΞ.	ΕΙΣ.	ΕΞ.	ΕΙΣ.	ΕΞ.	ΕΙΣ.	ΕΞ.	ΕΙΣ.	ΕΞ.	ΕΙΣ.	ΕΞ.
ΕΛΛΑΔΑ	100	100	72,4	71,4	22,9	16,3	4,7	12,1	43,3	50,0	15,8	6,8	2,7	7,3
ΙΣΠΑΝΙΑ	100	100	62,5	74,7	35,1	21,9	2,3	3,0	35,9	47,4	18,4	3,5	5,0	5,7
ΠΟΡΤΟΓΑΛΙΑ	100	100	73,1	80,1	25,2	17,4	0,8	0,9	43,6	48,2	7,1	0,7	0,8	0,6
ΤΟΥΡΚΙΑ	100	100	72,0	72,8	21,0	16,6	7,0	10,6	45,2	46,8	18,6	13,4	0,9	1,4
ΓΙΟΥΓΚΟΣΛΑΒΙΑ	100	100	60,5	46,6	16,2	11,9	23,3	41,6	40,0	27,4	7,2	3,4	1,2	2,1

ΠΗΓΗ: ΟΗΕ δπ. παρ.

ΟΟΣΑ, Οικονομική Έπιθεώρηση, Γιουγκοσλαβία, 1976

3), των οποίων τό ποσοστό την ξεχωρίζει από τό «μοντέλο» των αναπτυσσόμενων καπιταλιστικών χωρών όσο και των τεσσάρων άλλων της Ν. Ευρώπης, όσο και ή άδυναμία της στην κατηγορία 7.

Μέ τις παραπάνω παρατηρήσεις διαγράφεται μιá αναμφισβήτητη γενική τάση: ό εκβιομηχανισμός του έξωτερικού έμπορίου όλων των χωρών της Ν. Ευρώπης, εκτός από την Τουρκία. Καί όρισμένες γενικές ένδείξεις για κάποια ειδικευση των τεσσάρων σε όρισμένες κατηγορίες προϊόντων: καθαρά «μεταποιητικά» προϊόντα και κατασκευές για τις τρεις, και περισσότερο ένδιάμεσα και ενεργειακά προϊόντα για την Ελλάδα. Για την τελευταία, και άσχετα από οποιαδήποτε άλλη γενικότερη τοποθέτηση ως προς την έμπορική της πολιτική, ή κατηγορία 7 (έξοπλισμός κ.λπ.) άποτελεί αναμφισβήτητα αναγκαίο και κείριο στόχο της αναπτυξιακής στρατηγικής της, ιδίως αν λάβει κανείς υπόψη τά χαρακτηριστικά της αγοράς για τον γύρω της χώρο και κυρίως για τη νέα φάση που άνοιξε στη διεθνή ανάπτυξη μετά την «κρίση».

Γεωγραφική σύνθεση του έμπορίου

Οί πίνακες 4 και 5 δίνουν τά βασικά στοιχεία για την πορεία και τη σύνθεση του έξωτερικού έμπορίου κατά ζώνες στά τελευταία χρόνια. Στά 10-12 χρόνια που πέρασαν, τά ανάλογα στοιχεία ήταν άρκετά όμοιογενή: αύξητικές τάσεις του έμπορίου με την ΕΟΚ (έξι μέλη), σημαντικό έμπόριο με τις χώρες της ΕΖΕΣ για την Πορτογαλία και την Ίσπανία, ενώ αντίθετα σημαντικό τμήμα του γιουγκοσλαβικού έμπορίου γινόταν με αυτές. Η Πορτογαλία είχε επίσης ελάχιστο έμπόριο με τις υπανάπτυκτες καπιταλιστικές χώρες (για λόγους κυρίως πολιτικούς), αντίθετα με την Ίσπανία που διατηρούσε και διατηρεί σημαντικούς δεσμούς με τη Λατινική Άμερική και τη Μεσόγειο (παράλληλα με την έντονα αντι-ισραηλινή της πολιτική), και αντίθετα επίσης με τη Γιουγκοσλαβία που θέριζε τους καρπούς της αδέσμευτης πολιτικής της.

Οί εξελίξεις της περιόδου 1970-74 έχουν ιδιαίτερο ένδιαφέρον. Οί σημαντικότερες από αυτές είναι: 1) ή σημαντική αύξηση του έμπορίου με τις ΥΚΧ (υπανάπτυκτες καπιταλιστικές χώρες), τη Μέση Άνατολή και τη Β. Άφρική που παρουσιάζει ή Ελλάδα και ή Ίσπανία, 2) τό άνοιγμα της Ίσπανίας και της Πορτογαλίας (άλλά σε πολύ χαμηλά επίπεδα) στις σοσιαλιστικές χώρες, 3) ή επιτάχυνση των έμπορικών σχέσεων Τουρκίας - Μ. Άνατολής.

Έντελώς πρόσφατα (1974) τά άποτελέσματα των

εξελίξεων αυτών αντικατοπτρίζονται στην ποσοστιαία σύνθεση του έμπορίου. Άν την εξετάσουμε συνολικά, συσχετίζοντας εισαγωγές και έξαγωγές, διαπιστώνουμε: 1) Οί ΥΚΧ και ή Μέση Άνατολή είναι περισσότερο προμηθευτές και σχετικά λιγότερο πελάτες και των πέντε χωρών. 2) Άντίθετα, οί σοσιαλιστικές χώρες (ΣΧ) είναι περισσότερο πελάτες τους παρά προμηθευτές τους. Τό ίδιο ισχύει χοντρικά και για τη Β. Άφρική. 3) Η ΕΟΚ παραμένει κύριος προμηθευτής όλων τους (λιγότερο για την Ίσπανία) και ό κύριος πελάτης τους (πολύ λιγότερο όμως για τη Γιουγκοσλαβία).

Τελικά ή Ελλάδα, ή Πορτογαλία και ή Τουρκία είναι σημαντικά προσανατολισμένες προς την ΕΟΚ. Η Ίσπανία έχει σχετικά περισσότερο διαφοροποιημένους προμηθευτές (ΥΚΧ) και ή Γιουγκοσλαβία σχετικά περισσότερο διαφοροποιημένους πελάτες (ΣΧ). Πρόκειται για δύο διαφορετικούς τύπους ένδιάμεσης θέσης στο διεθνές έμπόριο, τους οποίους διευκολύνουν οί συγκεκριμένες γεωπολιτικές συνθήκες και στρατηγικές ανάπτυξης των δύο χωρών.

Πάντως οί τάσεις που διαφαινονται στους δείκτες του πίνακα 4 προοιωνίζουν, αν συνεχιστούν, αλλαγές στη σύνθεση των έξαγωγών τουλάχιστον της Ίσπανίας και της Ελλάδας και άναπροοδιορισμό της «ένδιάμεσης» λειτουργίας και των δύο.²

Θά ήταν ένδιαφέρον, μιá ανάλογη ανάλυση να γινόταν από τη μεριά των έμπορικών συνεταιρίων των 5 χωρών, και ει δυνατόν κατά κατηγορίες προϊόντων. Για την ώρα είναι δύσκολο και θά παίρνε πολύ χώρο και χρόνο. Δίνω όμως παρακάτω τά σχετικά στοιχεία από τη μεριά της ΕΟΚ, όπως τά έπεξεργάζεται αυτόν τον καιρό τό ΙΑΜ του Μοντελιέ,³ στον πίνακα 6.

Τά ποσοστά μπορεί να φαίνονται πολύ μικρά σε σχέση με τά ανάλογα ποσοστά της ΕΟΚ στο έμπόριο των 5 χωρών. Άλλά δέν είναι άσήμαντα, ιδίως αν λάβει κανείς υπόψη την τεράστια διαφοροποίηση του έμπορίου της ΕΟΚ. Άς παρατηρηθεί επίσης ότι, εκτός από την Πορτογαλία και τη Γιουγκοσλαβία, τά γεωργικά προϊόντα παίζουν άκόμη μεγάλο ρόλο για τις άλλες χώρες, παρά τις γενικότερες τάσεις που διαπιστώσαμε παραπάνω σχετικά με την εξέλιξη της σύνθεσης του έμπορίου τους κατά προϊόντα. Καί εδώ λοιπόν, με δοσμένες τις παραπάνω τάσεις καθώς και τό «παράδειγμα» της Γιουγκοσλαβίας και της Πορτογαλίας, αξιοσημείωτες αλλαγές μπορούν να αναμένονται, ιδίως για την Ίσπανία και την Ελλάδα (βλέπε παρακάτω).

ΠΙΝΑΚΑΣ 6

	ΠΟΣΟΣΤΟ ΣΤΟ ΕΞΩΤΕΡΙΚΟ ΕΜΠΟΡΙΟ ΤΗΣ ΕΟΚ (1974)				Άγροτικά προϊόντα ως ποσοστό των εισαγωγών ΕΟΚ (6) (μέσος όρος 1971-73) (%)
	ΕΟΚ (6)		ΕΟΚ (9)		
	ΕΙΣΑΓ. ΕΞΑΓ.	ΕΙΣΑΓ. ΕΞΑΓ.	ΕΙΣΑΓ. ΕΞΑΓ.	ΕΙΣΑΓ. ΕΞΑΓ.	
ΕΛΛΑΔΑ	0,5	0,9	0,4	0,8	65,7
ΙΣΠΑΝΙΑ	1,3	2,1	1,3	2,0	45,4
ΠΟΡΤΟΓΑΛΙΑ	0,2	0,7	0,4	0,8	23,5
ΤΟΥΡΚΙΑ	0,3	0,7	0,3	0,7	43,6
ΓΙΟΥΓΚΟΣΛΑΒΙΑ	6,6	1,4	0,5	1,3	21,6

ΠΗΓΗ: όπ. παρ., και ΟΟΣΑ: Στατιστικές Έξωτερικού Έμπορίου, σειρά 1971-73

Για μία γενικότερη εκτίμηση της εξέλιξης του εμπορίου

Πώς μπορεί λοιπόν να κρίνει κανείς μέσα στην περίοδο που εξετάζουμε και στη δυναμική του τόξου εξωτερικού εμπορίου των 5 χωρών; Φυσικά, ανάλογα με το κριτήριο που χρησιμοποιεί, ή κρίση θα 'ναι «ευνοϊκή» ή «δυσμενής». Είδαμε τη σημαντική άνοδική του πορεία, την αποφασιστική του διαφοροποίηση (γεωγραφικά και κατά κατηγορία προϊόντων) κ.λπ. Μία κάπως πιο συνθετική εκτίμηση μπορεί να γίνει με βάση τους πίνακες 7 και 8.

Στόν πίνακα 7 δίνω τα αποτελέσματα ενός αρκετά πολύπλοκου υπολογισμού για τη διατύπωση ενός συνθετικού δείκτη «ομοιότητας» ή «άνομοιότητας» της σύνθεσης του εξωτερικού εμπορίου κατά κατηγορίες προϊόντων ανάμεσα στις 5 χώρες και το σύνολο των αναπτυσσόμενων καπιταλιστικών χωρών (ΑΚΧ). Αν η σύνθεση είναι ακριβώς ή ίδια, ο δείκτης είναι ίσος με 1, αλλιώς μικραίνει όσο μεγαλώνουν οι διαφορές και τείνει προς το 0.

Τα αποτελέσματα των συγκρίσεων αυτών είναι πολύ ενδιαφέροντα. Από την άποψη των εισαγωγών ή εξέλιξη δέν είναι θεαματική, ούτε ιδιαίτερα εκπληκτική (βλ. και τον δείκτη των ΥΚΧ), εκτός βέβαια από την περίπτωση της Τουρκίας που οφείλεται στο ιδιαίτερα χαμηλό ποσοστό εισαγωγών αγροτικών προϊόντων και στο σχετικά υψηλό ποσοστό εισαγωγών της κατηγορίας 7 στη συγκεκριμένη χρονιά.

Αντίθετα η εξέλιξη του δείκτη για τις εξαγωγές είναι πολύ πιο σημαντική. Επαληθεύεται μία ταχεία διαδικασία ανάπτυξης και «ωρίμανσης» (αν κρίνουμε με πρότυπο τη σύνθεση του εμπορίου των ΑΚΧ) του ελληνικού και του ισπανικού εμπορίου. Αντίθετα η ανάλογη διαδικασία λιμνάζει στην περίπτωση της Πορτογαλίας (άλλα σε υψηλό βαθμό ομοιότητας) και της Τουρκίας (σε πολύ χαμηλό βαθμό ομοιότητας που την ταυτίζει μάλλον με τις ΥΚΧ). Τέλος ο δείκτης δέν δείχνει αλλαγές, τουλάχιστον σε σχέση με το αντικείμενο για το οποίο φτιάχτηκε, στο εμπόριο της Γιουγκοσλαβίας, που είχε υψηλό επίπεδο «ωρίμανσης» από την αρχή της περιόδου.

Αν τελικά βάλουμε μαζί όλες τις μέχρι τώρα παρατηρήσεις διαπιστώνουμε «θετικές» εξελίξεις στο εμπόριο της Ισπανίας και της Ελλάδας, καθώς και ενθαρρυντικές προοπτικές που βγαίνουν από τις διαφορές «τάσεις» που παρατηρήσαμε. Αντίθετα, για την Τουρκία οι περισσότερες παρατηρήσεις οδηγούν σε «αρνητικές» εξελίξεις, που προεινώνουν στασιμότητα ή υποχώρηση. Τέλος «μέτριες» πρέπει να κριθούν οι εξελίξεις του πορτογαλικού εμπορίου, και από ορισμένες απόψεις του γιουγκοσλαβικού. Πρόκειται όμως για περιπτώσεις με έντονα χαρακτηριστικά διεθνοποίησης, διαφοροποίησης και «ωρίμανσης», που μία ενδεχόμενη ανάκαμψη της παγκόσμιας οικονομίας, μπορεί αρκετά εύκολα να τις επαναφέρει σε ανάλογο δρόμο με τις δύο πρώτες χώρες.

Από μία πιο παραδοσιακή (και χρήσιμη αναμφισβήτητα) άποψη κρίνεται συνήθως η εξέλιξη του διεθνούς εμπορίου από την ελλειμματική ή περισσευματική του κατάσταση και από την εξέλιξη της κάλυψης των εισαγωγών από τις εξαγωγές. Από την άποψη αυτή το εμπόριο των πέντε χωρών ήταν μόνον σε όλη την περίοδο 1961-75 ελλειμματική ή σχέση όμως εισαγωγών-εξαγωγών είχε την τάση να βελτιώνεται για την Ελλάδα και την Ισπανία, και να επιδεινώνεται για τις άλλες τρεις χώρες (που ξεκινούσαν όμως από σχετικά υψηλά επίπεδα κάλυψης). Γύρω στα 1973-74, οι επιπτώσεις της «κρίσης» όδηγούν και τις πέντε χώρες σε επιδείνωση της κατάστασης, που φαίνεται να διορθώνεται λίγο προς το 1975, εκτός από την Τουρκία που κατακυλάει και την Ελλάδα όπου η βελτίωση σταματά το 1975, και υπάρχει μία μικρή υποχώρηση.

Π Ι Ν Α Κ Α Σ 8
ΜΕΡΙΚΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΤΟΥ ΕΞΩΤΕΡΙΚΟΥ ΕΜΠΟΡΙΟΥ*

		62-65	1972	1973	1974	1975
ΕΛΛΑΔΑ	M	881	2346	3473	4385	5334
	X	294	871	1454	2040	2300
	X-M	-587	-1475	-2019	-2345	-3034
	X/M	0,33	0,37	0,42	0,46	0,43
ΙΣΠΑΝΙΑ	M	2193	6755	9537	15293	15067
	X	847	3803	5162	7059	7789
	X-M	-1346	-2952	-4375	-8234	-7278
	X/M	0,39	0,56	0,54	0,46	0,51
ΠΟΡΤΟΓΑΛΙΑ	M	730	2227	3073	4556	3541
	X	463	1294	1865	2300	1937
	X-M	-267	-933	-1208	-2256	-1604
	X/M	0,63	0,58	0,61	0,51	0,55
ΤΟΥΡΚΙΑ	M	608	1508	2049	3720	4738
	X	405	885	1317	1532	1401
	X-M	-203	-623	-732	-2188	-3337
	X/M	0,67	0,59	0,64	0,41	0,30
ΓΙΟΥΓΚΟΣΛΑΒΙΑ	M	1137	3233	4776	8047	7679
	X	865	2237	3024	4071	4072
	X-M	-272	-996	-1752	-3976	-3625
	X/M	0,76	0,69	0,63	0,51	0,53

OHE: Έπετηρίδα.....

X ΕΙΣΑΓΩΓΕΣ : M (CIF)
ΕΞΑΓΩΓΕΣ : (FOB)
ΙΣΟΖΥΓΙΟ : (Έλλειμμα-)
ΒΑΘΜΟΣ ΚΑΛΥΨΗΣ: X
M

Τά στοιχεία είναι σε εκατομμύρια δολάρια.
Για το 1975 η πηγή είναι ο ΟΟΣΑ (1976) και
τά στοιχεία είναι απόλυτως συγκρίσιμα με
τά άλλα χρόνια.

ΠΙΝΑΚΑΣ 7

ΣΥΓΚΡΙΣΗ ΤΗΣ ΔΟΜΗΣ ΤΟΥ ΕΞΩΤΕΡΙΚΟΥ ΕΜΠΟΡΙΟΥ ΜΕ ΕΚΕΙΝΗ ΤΟΥ ΣΥΝΟΛΟΥ ΤΩΝ ΑΝΑΠΤΥΣΣΟΜΕΝΩΝ ΚΑΠΙΤΑΛΙΣΤΙΚΩΝ ΧΩΡΩΝ (ΑΚΧ)				
	ΕΞΑΓΩΓΕΣ		ΕΙΣΑΓΩΓΕΣ	
	1962	1973	1962	1973
ΕΛΛΑΔΑ	0,48	0,68	0,90	0,97
ΙΣΠΑΝΙΑ	0,64	0,92	0,93	0,96
ΠΟΡΤΟΓΑΛΙΑ	0,81	0,84	0,95	0,97
ΤΟΥΡΚΙΑ	0,41	0,47	0,91	0,88
ΓΙΟΥΓΚΟΣΛΑΒΙΑ	0,95	0,95	0,94	1,00
ΣΥΝΟΛΟ ΥΠΑΝΑΠΤΥΚΤΩΝ ΚΑΠΙΤΑΛΙΣΤΙΚΩΝ ΧΩΡΩΝ (ΥΚΧ)	0,53	0,48	0,96	0,98

Τελικά οι παραπάνω παρατηρήσεις δέν αλλάζουν θεμελιακά τις κρίσεις που διατυπώθηκαν προηγουμένως. Από μίαν άλλη πλευρά είναι δύσκολο να διατυπωθεί πρόβλεψη σχετικά με την πιθανή εξέλιξη του δείκτη της «κάλυψης» για τις 5 χώρες. Ο δυναμισμός των εξαγωγών της Ελλάδας και της Ισπανίας, για να συνεχιστεί πέρα από ένα όριο, θα απαιτεί όλο και περισσότερο νέες επενδύσεις και αύξηση της παραγωγής (και βελτίωση της σύνθεσής της), αλλά με τρόπο που να μην προκαλεί ακόμη μεγαλύτερες εισαγωγές εξοπλισμού, ενέργειας, πρώτων υλών. Μετά την παταγώδη αποτυχία, από αυτή την άποψη τουλάχιστον, της λεγόμενης «στρατηγικής για την υποκατάσταση της εθνικής παραγωγής στις εισαγωγές», απαιτούνται αλλαγές σημαντικές με στόχους την αξιοποίηση των ντόπιων πλουτοπαραγωγικών πηγών και κυρίως την πύκνωση των επιτόπου διακλαδικών σχέσεων στή διάρθρωση της οικονομίας. Τέτοιες προοπτικές φαίνεται να έρουνώνται και στις δύο χώρες, όπως και στη Γιουγκοσλαβία. Αλλά το θέμα ξεφεύγει από αυτό το άρθρο. Εκτός από την «τεχνική» του άποψη, έχει πολλές και βασικότερες πολιτικές και θεσμικές προεκτάσεις, που αξίζουν εκτενέστερη ανάλυση.

II. Οι άλλες διεθνείς συναλλαγές

Τό σύνολο των διαφόρων πληρωμών από και προς τό εξωτερικό περιλαμβάνεται σ' αυτό που συνήθως αποκαλείται «ισοζύγιο των τρεχουσών πληρωμών», που περιλαμβάνει, εκτός από τις εισαγωγές και εξαγωγές εμπορευμάτων, τις «εισαγωγές» και «εξαγωγές» διαφόρων υπηρεσιών (ναύλοι, ασφάλειες, τουρισμός, κέρδη κ.λπ. των επενδύσεων, ιδιωτικά εισοδήματα

ΠΙΝΑΚΑΣ 9

	Εμπορικό	Ισοζύγιο	Τρέχον	Ισοζύγιο
	1965	1973	1965	1973
ΕΛΛΑΔΑ	- 814	-2019	-235	-998
ΙΣΠΑΝΙΑ	-2325	-4375	-564	+461
ΠΟΡΤΟΓΑΛΙΑ	- 412	-1211	+ 38	+286
ΤΟΥΡΚΙΑ	- 235	- 732	- 82	+516
ΓΙΟΥΓΚΟΣΛΑΒΙΑ	- 355	-1763	- 39	+407

ΠΗΓΗ: Διεθνές Νομισματικό Ταμείο, Έπετηρίδα των Ισοζυγίων Πληρωμών, Τόμοι 23, 27.

κ.λπ.) καθώς και τις «εισαγωγές» ή «εξαγωγές» ιδιωτικών ή δημοσίων εισοδημάτων χωρίς οικονομικό αντίλλαγμα (βοήθεια, δώρα κ.λπ.). Από καθαρά «λογιστική» άποψη μπορούμε να συγκρίνουμε σε δύο διαφορετικά χρόνια τό τρέχον ισοζύγιο και τό εμπορικό ισοζύγιο που αποτελεί τμήμα του (σε εκατ. δολάρια).

Τά συστατικά των ισοζυγίων αυτών μπορούν εύκολα να μεταβληθούν, και δέν πρέπει να βγούν βιαστικά συμπεράσματα από τή θετική εξέλιξη του τρέχοντος ισοζυγίου όλων των χωρών, εκτός από τήν Ελλάδα. Αν δούμε τήν εξέλιξή τους τά τελευταία χρόνια διαπιστώνουμε (πίνακας 10) ότι ή τάση προς μία

Π Ι Ν Α Κ Α Σ Ι Ο

Εξέλιξη των Ισοζυγίων τά τελευταία χρόνια
(εκατ. δολ.)

		1972	1973	1974	1975
		ΕΛΛΑΔΑ	Εμπορικό	-1572	-2800
	Τρέχον	- 368	-1175	-1218	-1009
ΙΣΠΑΝΙΑ	Εμπορικό	-2316	-3545	-7069	-7278
	Τρέχον	+ 572	+ 558	-3136	-3477
ΠΟΡΤΟΓΑΛΙΑ	Εμπορικό	- 727	- 908	-1989	-1605
	Τρέχον	+ 351	+ 349	- 823	- 734
ΤΟΥΡΚΙΑ	Εμπορικό	- 678	- 769	-2245	-3337
	Τρέχον	- 8	+ 484	- 719	-1879
ΓΙΟΥΓΚΟΣΛΑΒΙΑ	Εμπορικό	- 992	-1658	-3737
	Τρέχον	+ 419	+ 485	-1218

ΠΗΓΗ: ΟΟΣΑ: Οικονομικές Επιθεωρήσεις κατά χώρα, 1976.

βελτίωση που είδαμε πιο πάνω σταματά απότομα και αντιστρέφεται προς μία επιδεινώση των εξωτερικών ισοροπιών από κεί και πέρα.

Από τά στοιχεία του 1974-75 μάλιστα, φαίνεται ότι μόνο ή Ελλάδα και ή Πορτογαλία πετυχαίνουν να βελτιώσουν σχετικά τό τρέχον ισοζύγιό τους, μειώνοντας τό έλλειμμά του. Αλλά φυσικά και σ' αυτές τις περιπτώσεις σημαντικές αλλαγές μπορούν να επέλθουν από χρόνο σε χρόνο.

Πιο ενδιαφέρον ίσως είναι να δει κανείς τήν διαρθρωτική εξέλιξη του τρέχοντος ισοζυγίου και τό ρόλο που παίζουν τά διάφορα στοιχεία του. Η σχετική μελέτη θά μās οδηγήσει μακριά και σε αναλύσεις που δέν έχουν πάντα γενικότερο ενδιαφέρον. Ας αναφέρουμε εδώ ότι από τις πέντε χώρες μόνο στήν Ισπανία τά τελευταία χρόνια (1965-73) ή σημασία (σε ποσοστό) των εμπορικών συναλλαγών, μέσα στο τρέχον ισοζύγιο, μεγαλώνει στις εξαγωγές και μικραίνει στις εισαγωγές, ενώ παντού άλλου μικραίνει ή μένει στάσιμη. Αυτό δείχνει ακόμη μία φορά τό δυναμισμό των ισπανικών εξαγωγών, αυτή τή φορά από τή σκοπιά των γενικότερων εξωτερικών οικονομικών συναλλαγών και σχέσεων τής χώρας. Ενώ στις άλλες περιπτώσεις είτε ό δυναμισμός αυτός «φρενάρει», είτε οι άλλες σχέσεις των χωρών αυτών αποκτούν ένα δυναμισμό ακόμη μεγαλύτερο. Στήν τελευταία περίπτωση ανήκει μάλλον ή Ελλάδα, όπου ή εξέλιξη των εσόδων από τά εμβάσματα των μεταναστών, τόν τουρισμό και κυρίως τή ναυτιλία είναι ιδιαίτερα σημαντική.⁵

Ας παραμείνουμε για λίγο ακόμη στή «λογιστική» αυτή ανάλυση των στοιχείων των τρεχόντων ισοζυγίων, για να δούμε αν και τί μπορεί να διατυπωθεί σαν τάση για τήν εξέλιξή τους, πράγμα πολύ σημαντικό μία και ή «λογιστική» αυτή εξέλιξη προσδιορίζει σε μεγάλο βαθμό τις εξωτερικές ισορροπίες, «φρενάρει» ή όχι τήν ανάπτυξη, καθορίζει, σε μεγάλο βαθμό επίσης, τόν εξωτερικό δανεισμό και τις συνέπειές του. Αν πάρουμε τά υπάρχοντα σχετικά ομοιογενή στοιχεία του ΟΗΕ και του ΟΟΣΑ (καθώς και διαφόρων εθνικών πηγών) έχουμε τήν παρακάτω εικόνα για τά έσοδα από τόν τουρισμό και τά μεταναστευτικά εμβάσματα.

Ἡ σημασία τῶν ἐσόδων αὐτῶν δὲν χρειάζεται πολλά σχόλια. Εἶναι ὀλοφάνερη εἴτε ἀναφέρεται στή σχέση τους μέ τό ΑΕΠ εἴτε στή σχέση τους μέ τίς εἰσαγωγές κ.λπ. Δυστυχῶς ὁ χῶρος δὲν ἐπιτρέπει λεπτομερέστερη ἀνάλυση. Ἄν περιοριστοῦμε στίς γενικότερες τάσεις πού διαφαίνονται μποροῦμε νά ποῦμε τά παρακάτω:

Ὁ τουρισμός, σάν οικονομική δραστηριότητα, σάν ἐξαγωγή ὑπηρεσιῶν κ.λπ. ἔχει ἀκόμη ἀρκετές δυνατότητες στίς περισσότερες χῶρες τῆς νότιας Εὐρώπης (Ν.Ε.). Μιά σύγκριση μέ τήν Ἰσπανία (ἀπό τίς πρώτες τουριστικές χῶρες στόν κόσμο) ἀρκεῖ γιά νά δείξει ὅτι οἱ ἐπιδόσεις τῶν ἄλλων χωρῶν ἔχουν ἀκόμη μπροστά τους μεγάλα περιθώρια ἐπέκτασης, ἰδίως στήν Ἑλλάδα, Τουρκία καί Γιουγκοσλαβία. Ἡ σχέση δολάρια /τουρίστες εἶναι ὑψηλή στήν Ἑλλάδα, ἀλλά τά πάντα δείχνουν ὅτι θά εἶναι δύσκολη ἡ ἀύξησή της στό μέλλον. Ἀντίθετα, δυνατότητες ὑπάρχουν στήν ἀύξηση τῆς σχέσης τουρίστες/κάτοικοι, ἄσχετα φυσικά ἀπό τίς κρίσεις «ἠθικοῦ» ἢ ἄλλου περιεχομένου πού μπορεῖ νά ἐκφέρει ὁ καθένας. Πάντως δὲν νομίζω ὅτι μπορεῖ κανεῖς νά περιμένει θεαματικές ἀυξήσεις τῶν ἐπιδόσεων αὐτῶν: ὁ μαζικός τουρισμός, ὁ ἀυξημένος

ρόλος τῶν ἐνδιάμεσων ξένων τουριστικῶν ἐπιχειρήσεων κ.λπ. θά τείνουν μᾶλλον νά κρατήσουν τήν ἐξέλιξή τους σέ ἀύξητική, πιθανότατα, ἀλλά σχετικά ὀμαλή ἀνοδική τάση.

Ἀντίθετα ἡ ἐξέλιξη τῶν μεταναστευτικῶν ἐμβασμάτων, πού ἐκφράζει συνθετικά τήν ἐξέλιξη τῆς κοινωνικοοικονομικῆς ἀνάπτυξης καί πολιτικῆς στίς χῶρες πού στέλλουν καί στίς χῶρες πού δέχονται τοὺς μετανάστες, εἶναι μᾶλλον δυσοίωνα γιά τίς οικονομίες τῆς Ν. Εὐρώπης. Ἡ σημασία τῶν ἐμβασμάτων αὐτῶν εἶναι ἐπίσης προφανέστατη στόν πίνακα 12 γιά ὄλες τίς χῶρες, ἐκτός ἀπό τήν Ἰσπανία ὅπου τό σχετικό τῆς βάρους φαίνεται νά μειώνεται ἢ νά διατηρεῖται σέ χαμηλό ἐπίπεδο (γρήγορη ἀνάπτυξη τῆς οἰκονομίας, παλαιά μετανάστευση πού συχνά ὀδήγησε σέ ἐνταξη στή χώρα ὑποδοχῆς κ.λπ.). Ἡ ἐξέλιξη ὁμως τῶν στοιχείων δείχνει φανερά πῶς φτάσαμε σ' ἓνα μέγιστο ὄριο, καί ἀρχίζει τώρα ὁ κατήφορος (σχετικά πάντοτε). Ὁ καιρός πού οἱ ἐνλόγω οικονομίες πλήρωναν μέ τή μετανάστευση, ἐκτός ἀπό τήν πολιτική τους ἡσυχία, τήν κατανάλωση εἰσαγομένων προϊόντων καί μέρος τῶν ἐπενδύσεών τους, τελείωσε. Καί μᾶλλον ὀριστικά. Οἱ ΑΚΧ τῆς Εὐρώπης σταμάτησαν τήν εἰσαγωγή

Π Ι Ν Α Κ Α Σ 11

Ε Σ Ο Δ Α Ἀ Π Ο Τ Ο Ν Τ Ο Υ Ρ Ι Σ Μ Ο

	Ἑκατομμύρια δολάρια			Δολάρια κατά Τουρίστα			Τουρίστες-Κάτοικοι			Ἔσοδα σάν % τοῦ Α Ε Π	
	1962	1972	1973	1962	1968	1972	1962	1972	1963	1972	
ΕΛΛΑΔΑ	76	362	512	140	136	149	0,06	0,28	2,0	3,0	
ΙΣΠΑΝΙΑ	513	2.297	3.225	59	63	71	0,28	0,95	4,2	5,0	
ΠΟΡΤΟΓΑΛΙΑ	56	391	521	137	85	100	0,05	0,44	2,6	4,6	
ΤΟΥΡΚΙΑ	7	99	172	--	41	108	0,01	0,03	0,1	0,6	
ΓΙΟΥΓΚΟΣΛΑΒΙΑ	32	460	631	26	49	90	0,07	0,25	--	2,1	

Π Ι Ν Α Κ Α Σ 12

Μεταναστευτικά ἐμβάσματα

	Ἑκατομμύρια δολάρια						Σέ % τῶν εἰσαγωγῶν		Δολ.κατά κάτοικο		Σέ % τοῦ ΑΕΠ	
	1962	1968	1972	1973	1974	1975	1962	1972	1962	1972	1962	1972
ΕΛΛΑΔΑ	117	231	575	735	645	734	16,7	21,3	14	56	2,8	4,1
ΙΣΠΑΝΙΑ	148	324	599	913	860	815	9,4	8,2	5	16	1,2	1,2
ΠΟΡΤΟΓΑΛΙΑ	61	177	462 [ⓧ]				10,4	25,3 [ⓧ]	7	52 [ⓧ]	2,7	5,4
ΤΟΥΡΚΙΑ	8	107	740	1183	1426	1312	1,3	49,1	0,3	20	0,1	4,6
ΓΙΟΥΓΚΟΣΛΑΒΙΑ	23	122	1049	(1319)	(1145) ^{ⓧⓧ}		2,6	25,3	1	40	-	3,3

ⓧ 1971

ⓧⓧ ἐκτιμήσεις

μεταναστών, και αν την ξαναρχίσουν δεν πρόκειται πιθανότατα να απευθυνθούν στους παλιούς τους προμηθευτές, αλλά σε νέους, περισσότερο πιεσμένους από τις ανάγκες, πιά υπάκουους, πιά εύκολους να διώξει κανείς όταν χρειαστεί.

Έτσι, μέ βάση τά παραπάνω κυριότερα παραδείγματα, οί τάσεις πρὸς ἐξισορρόπηση τῶν τρεχόντων ἰσοζυγίων δέν φαίνονται καί πολύ ἐνθαρρυντικές. Γιατί ἀνάλογες παρατηρήσεις θά μπορούσαμε νά κάνουμε καί γιά τά περισσότερα ἀπό τά ἄλλα στοιχεῖα τῶν ἰσοζυγίων αὐτῶν. Παραθέτω στόν πίνακα 13 ἐντελῶς πρόσφατα καί σχετικά ἀνομοιογενή στοιχεῖα γιά τήν ἐξέλιξη ὀρισμένων ὑπηρεσιῶν. Ἐκτός ἀπό τά ναυτιλιακά ἔσοδα τῆς Ἑλλάδας (πού ἐξαρτῶνται ὁμως ὡς ἓνα βαθμὸ ἀπό τήν ἐξέλιξη τῆς παγκόσμιας κρίσης), ὅλα τά ὑπόλοιπα στοιχεῖα δείχνουν τάσεις δυσμενείς γιά τήν ἐξωτερική ἰσορροπία τῶν χωρῶν αὐτῶν: σημαντική αὐξηση τῶν πληρωμῶν τῆς Ἰσπανίας γιά «λοιπές ὑπηρεσίες» (βασικά ἐδῶ, κέρδη καί ἄλλες ἀμοιβές τοῦ ξένου κεφαλαίου), ἐξαφάνιση τῶν εἰσπράξεων ἀπό τίς ἐπενδύσεις στό ἐξωτερικό (κυρίως ἀποικίες) τῆς Πορτογαλίας, αὐξηση τῶν τουρκικῶν πληρωμῶν στό ξένο κεφάλαιο, ἐπίσης αὐξηση τῶν ἀνάλογων πληρωμῶν τῆς Γιουγκοσλαβίας κ.λπ.

ΠΙΝΑΚΑΣ 13

	1972	1973	1974	1975
	ἐκατομύρια δολλάρια			
ΕΛΛΑΔΑ				
Ναυτιλιακά ἔσοδα (ΟΟΣΑ)	+436	-1600	+874	+854
Εἰσοδήματα ἀπό ἐπενδύσεις (ΔΝΤ)	-80	-91	-154	-
ΙΣΠΑΝΙΑ				
"Λοιπές" ὑπηρεσίες (ΔΝΤ)	-767	-1067	-1203	-
ΠΟΡΤΟΓΑΛΙΑ				
Εἰσοδήματα ἀπό ἐπενδύσεις (καθαρά) (ΟΟΣΑ)	+21	+86	+129	-1
Μεταφορές (καθαρά) (ΟΟΣΑ)	-35	-72	-145	-125
ΤΟΥΡΚΙΑ				
Κέρδη (καθαρά) (ΟΟΣΑ)	-35	-35	-71	-36
Τόκος (ἀκαθάριστα) (ΟΟΣΑ)	-62	-59	-103	-124
ΓΙΟΥΓΚΟΣΛΑΒΙΑ				
Εἰσοδήματα ἐπενδύσεων (ΟΟΣΑ)	-139	-155	-181	-192
Μεταφορές (ΔΝΤ) ἔσοδα	+235	+249	+260	+392
ἔξοδα	-261	-292	-457	-530

Τελικά, μετά ἀπό τήν κουραστική ἴσως αὐτή ἀνάλυση, βλέπουμε ὅτι στό σύνολό τους οί χώρες τῆς Ν.Ε. κατάφεραν μέ σχετική ἐπιτυχία τή δεκαετία 1962-72 νά μήν «μπλοκαριστοῦν» ἀπό τίς ἐλλειμματικές τους ἐμπορικές σχέσεις, κι αὐτό χάρη στήν ἀνάπτυξη τῶν μὴ αὐστηρά ἐμπορικῶν τους συναλλαγῶν, ἀλλά ὅτι αὐτή ἡ στρατηγική φαίνεται νά «λαχανιάζει» τώρα καί στό μέλλον. Βέβαια τό δεύτερο στοιχεῖο τῆς πολιτικῆς αὐτῆς ἦταν ἡ προσφυγή στό ξένο κεφάλαιο, εἴτε γιά λόγους «λογιστικούς» (κάλυψη τῶν ἐλλειμμάτων τῶν ἰσοζυγίων) εἴτε γιά λόγους οικονομικούς (ἀνάπτυξη ἐπενδύσεων, εἰσαγωγή τεχνολογίας, δημιουργία ἀπασχολήσεων κ.λπ.). Ὅπως θά δοῦμε οἱ

ἐκκλήσεις τους ἔγιναν ἀκουστές, ἂν καί εἶναι δύσκολο νά δεῖ κανεῖς κατά πόσο ἡ εἴσοδος τοῦ ξένου κεφαλαίου ἔγινε γιά τούς παραπάνω λόγους ἢ γιά λόγους περισσότερο σχετικούς μέ τίς δικές του ἀνάγκες καί «στρατηγικές».

III. Τά ξένα κεφάλαια καί μερικές γενικότερες σκέψεις γιά τίς προοπτικές τῆς ἀνάπτυξης τῆς Ν. Εὐρώπης

I. Δέν μπορεῖ κανεῖς νά ἐξαντλήσει τό θέμα τοῦ διεθνούς κεφαλαίου στή Ν. Εὐρώπη στίς λίγες γραμμές πού ἀκολουθοῦν. Οἱ λόγοι πού δικαιολογήσαν τίς διευκολύνσεις πού τοῦ παραχωρήθηκαν ἦταν διάφοροι κατά χώρα, κατά περίοδο κ.λπ. Ἡ δική του λογική καί ἐξέλιξη χαρακτηρίζεται ἐπίσης ἀπό σημαντικές ἀλλαγές κατά χώρα καί περίοδο. Τέλος, ὁ γενικός ὅρος «ξένο κεφάλαιο» καλύπτει πολλά καί διάφορα τμήματα κεφαλαίου, τό καθένα μέ διαφορετικές ιδιότητες, ἐπιδιώξεις καί ...στατιστικές ἀναλύσεις. Ἐτσι ὥστε συχνά μιλάμε μέ τά ἴδια λόγια γιά ἄλλα πράγματα (δημόσια καί ἰδιωτικά κεφάλαια, δάνεια καί δωρεάν βοήθεια, μακροχρόνια καί βραχυχρόνια δάνεια, «ἀμεσες» ἐπενδύσεις κ.λπ.).

Πολύ συνοπτικά λοιπόν μποροῦμε νά ποῦμε ὅτι στή Ν. Εὐρώπη μποροῦμε νά διακρίνουμε μεταπολεμικά δύο φάσεις στίς σχέσεις μέ τό ξένο κεφάλαιο.

A. Σέ μιά πρώτη φάση, πού φτάνει σχεδόν ὡς τό τέλος τῆς δεκαετίας τοῦ '50, τό διεθνές κεφάλαιο πού εἰσρέει στή Ν. Εὐρώπη εἶναι κυρίως «δημόσιο», τόσο ἀπό τήν ἄποψη τῆς προέλευσης ὅσο καί ἀπό τήν ἄποψη τοῦ προορισμοῦ. Πρόκειται γιά κεφάλαια πού προορίζονται κυρίως γιά σκοπούς «λογιστικούς», δηλαδή τήν κάλυψη τῶν ἐλλειμμάτων πού προκαλοῦν οἱ εἰσαγωγές τροφίμων καί ἄλλων καταναλωτικῶν εἰδῶν, οἱ ἐπενδύσεις στίς ὑποδομές καί ἡ ἐκβιομηχάνιση πού μόλις ἀρχίζει ξανά μετά τόν πόλεμο, μέ βάση τίς δημόσιες ἐπενδύσεις (κυρίως Ἰσπανία, Τουρκία, Γιουγκοσλαβία...). Τά κεφάλαια ἐρχονται μέ τή μορφή βοήθειας καί δανείων, μέ λιγότερο ἢ περισσότερο εὐνοϊκούς ὅρους, καί συνήθως στό πλαίσιο προγραμμάτων ὅπου οἱ πολιτικοί καί οἱ οικονομικοί προσδιοριστικοί παράγοντες εἶναι ἄρρηκτα ἐνωμένοι (σχέδιο Μάρσαλ, στρατιωτική βοήθεια, διμερεῖς συμφωνίες...). Ἡ προέλευση τῶν κεφαλαίων εἶναι κυρίαρχα ἀμερικανική. Ἡ φάση αὐτή τελειώνει μαζί μέ τή δεκαετία τοῦ '50, ὅταν ἀρχίζουν μέ ἐκπληκτική... σύμπτωση στό χρόνο καί στή διατύπωση οἱ πολιτικές τῶν «ἀνοιγμάτων» σέ ὅλες τίς χώρες τῆς Ν. Εὐρώπης (βλ. παραπάνω).

B. Ἡ δεύτερη φάση χαρακτηρίζεται βασικά ἀπό μερικές νέες τάσεις:

— Ἀνάπτυξη τῶν εἰσοδῶν ἰδιωτικῶν κεφαλαίων καί σχετική πτώση τῶν δημοσίων, ἂν καί τά τελευταία διατηροῦν σημαντικό βάρος σέ ὀρισμένες περιπτώσεις (κυρίως Τουρκία). Αὐτή ἡ τάση εἰκονογραφεῖται στούς πίνακες 14 καί 15.

* Ἄς σημειωθεῖ ὅτι τά στοιχεῖα γιά τή Γιουγκοσλαβία δέν εἶναι συγκρίσιμα ἀκριβῶς μέ τά ἄλλα. Ἀπό τά μέσα τοῦ 60-70 τά δάνεια ἀπό τό ἐξωτερικό συμφω-

νοούνται από τις επιχειρήσεις και όχι από την κυβέρνηση.

Τό αποτέλεσμα αυτής της τάσης ήταν ή σημαντική συσσώρευση ιδιωτικών άμεσων επενδύσεων σε όλες τις χώρες της Ν. Ευρώπης, συσσώρευση που ξεπέρασε προς τό τέλος της περιόδου τις δωρεές (βοήθεια κ.λπ.), πράγμα χαρακτηριστικό της αλλαγής της θέσης τους στο συνολικό πλέγμα των διεθνών τους οικονομικών-πολιτικών σχέσεων με τις ΑΚΧ. Αυτό είναι

ΠΙΝΑΚΑΣ 14

ΚΑΘΑΡΗ ΣΥΝΟΛΙΚΗ ΕΙΣΡΟΗ ΚΕΦΑΛΑΙΩΝ (έκτός του "νομισματικού" τομέα)-έκ. δολλ.				
	1962	1968	1970	1972
ΕΛΛΑΔΑ	109	216	307	501
ΙΣΠΑΝΙΑ	156	581	674	815
ΠΟΡΤΟΓΑΛΙΑ	136	85	17	-74
ΤΟΥΡΚΙΑ	127	165	235	189
ΓΙΟΥΓΚΟΣΛΑΒΙΑ	28	241	200	257

ΠΙΝΑΚΑΣ 15

ΑΚΑΘΑΡΙΣΤΑ ΚΥΒΕΡΝΗΤΙΚΑ ΔΑΝΕΙΑ έκ. δολλ.			
	1965	1968	1972
ΕΛΛΑΔΑ	45	44	17
ΙΣΠΑΝΙΑ	21	163	88
ΠΟΡΤΟΓΑΛΙΑ	40	51	-
ΤΟΥΡΚΙΑ	197	238	244
ΓΙΟΥΓΚΟΣΛΑΒΙΑ	248	134	252

ΠΗΓΗ: ΔΝΤ, 'Επετηρίδες 'Ισοζυγίων Πληρωμών

ιδιαίτερα χαρακτηριστικό ακόμη μία φορά για την Ελλάδα και την Ισπανία, πολύ λιγότερο για την Τουρκία. Για τη Γιουγκοσλαβία τά στοιχεία είναι άπατηλά, γιατί τό μέγα μέρος της εισροής των ξένων κεφαλαίων δέν γίνεται με μορφή άμεσης επένδυσης, αλλά με μορφή μακροχρόνιων δανείων στις επιχειρήσεις.

— Παράλληλα, τό διεθνές κεφάλαιο στρέφεται όλο και περισσότερο προς τις άμεσα «παραγωγικές» δραστηριότητες, έστω και αν τό ποσοστό των συνολικών κεφαλαίων που πάει σε άλλες δραστηριότητες (έμπόριο, τράπεζες, ασφάλειες, οικοδομές κ.λπ.) μένει συχνά πλειοψηφικό.

Αυτό είναι αρκετά φανερό από τον παραπάνω πίνακα, αν και αφορά μόνο τις άμεσες επενδύσεις και όχι τό σύνολο του κεφαλαίου. Γιατί μεγάλο μέρος των δανείων κ.λπ. ακολουθεί τις άμεσες επενδύσεις σαν συμπλήρωμά τους, επωφελέστερο και ασφαλέστερο μέσο για κέρδη.

— Η προέλευση των κεφαλαίων διαφοροποιείται. Τά ευρωπαϊκά κεφάλαια κατέχουν όλο και μεγαλύτερα μερίδια στις συνολικές εισροές, έστω κι αν λάβουμε υπόψη ότι πολλές «ευρωπαϊκές» επενδύσεις είναι τελικά άμερικανικές, μέσω των άμερικανικών επιχειρήσεων που όλο και περισσότερες εγκαθίστανται στην Ευρώπη (π.χ. έτσι εξηγείται ένα μέρος του υψηλού ποσοστού των έλβετικών επενδύσεων σε όρισμένες χώρες). Πάντως ό δυναμισμός των ευρωπαϊκών κεφαλαίων είναι σημαντικός και συμβαδίζει με την οικοδόμηση της ΕΟΚ και την εξέλιξη της έμπορικης της πολιτικής. Η παραπάνω τάση εικονογραφείται και στον πίνακα 18.

Πίνακας 16

	Ευσφωρευμένες 'Ιδιωτικές 'Επενδύσεις			Ευσφωρευμένη Δωρεών Βοήθεια
	1967 (έκ. δολλ.)	1974 (έκ. δολλ.)	Σέ % του ΑΕΠ (1971)	(1974)
ΕΛΛΑΔΑ	291	850	4,3	212
ΙΣΠΑΝΙΑ	1377	3300	5,6	151
ΠΟΡΤΟΓΑΛΙΑ	-	-	-	-
ΤΟΥΡΚΙΑ	253	600	2,4	936
ΓΙΟΥΓΚΟΣΛΑΒΙΑ	-	90	0,5	457

ΠΗΓΗ: ΟΟΣΑ: Συνεργασία για την Ανάπτυξη, 'Απολογισμός 1974, 1976

Π Ι Ν Α Κ Α Σ 17

	Ποσοστιαία κατανομή των ξένων άμεσων επενδύσεων κατά τομείς - 1967															
	Πετρέλαιο		Βιομηχανία		Έμπόριο		Όρυχεία 'Ενέργεια		Ασφάλ. Τράπ.		Τουρισ.		'Άλλα		Σύνολο	
	(1)	(2)	(1)	(2)	(1)	(2)	(1)	(2)	(1)	(2)	(1)	(2)	(1)	(2)	(1)	(2)
ΕΛΛΑΔΑ	41	14,1	200	68,7	11	3,8	12	4,1	5	1,8	5,8	5	1,8	241	100	
ΤΟΥΡΚΙΑ	151	59,7	89	35,2	3	1,2	2	0,8	5	2,0	1	0,4	2	0,8	253	100
ΙΣΠΑΝΙΑ	97	7,0	901	65,4	15,4	11,2	78	5,7	8	0,6				1377	100	
ΠΟΡΤΟΓΑΛΙΑ				37,4						9,8				33,1	100	
														Ακίνητα		

Πηγές: ΟΟΣΑ για τις τρεις πρώτες χώρες (βλέπε πίνακα 18)
Τράπεζα της Πορτογαλίας, άπολογισμός 1971.

2. Από τις παραπάνω τάσεις ή πίο σημαντική είναι αναμφισβήτητα ή στροφή προς τις άμεσα παραγωγικές επενδύσεις. Δυό όψεις της είναι ιδιαίτερα ενδιαφέρουσες:

Από τή μιά μεριά οί επενδύσεις του διεθνούς κεφαλαίου στή Ν. Ευρώπη παρουσιάζουν πολλά κοινά σημεία. Ένας αριθμός από κλάδους, λιγότερο ή περισσότερο περιορισμένους κατά χώρα, τραβάει τό ενδιαφέρον του διεθνούς κεφαλαίου, και σάν άμεση συνέπεια διαπιστώνουμε σημαντικές διαρθρωτικές αλλαγές στή δομή τής βιομηχανικής παραγωγής και των εξαγωγών (βλ. παραπάνω). Τέτοιοι κλάδοι είναι: τό πετρέλαιο και τά προϊόντα του, τά βασικά μέταλλα, τό καουτσούκ, ή πετροχημεία και χημεία, τά όχηματα (ιδιωτικά αυτοκίνητα, φορτηγά, τρακτέρ κ.λπ.) και άλλοι. Γενικά μπορούμε νά πούμε ότι πρόκειται για κλάδους παραγωγής «ένδιαμέσων» και «κεφαλαιϊκών» προϊόντων περισσότερο, παρά για κλάδους παραγωγής καταναλωτικών προϊόντων. Οί κλάδοι αυτοί αναπτύσσονται σέ σχέση μέ τήν ανάπτυξη των αντίστοιχων και συγγενών τους κλάδων στίς χώρες προέλευσης, έχουν λίγες σχέσεις μεταξύ τους στή χώρα πού τούς «φιλοξενεί», εισάγουν τήν τεχνολογία τους και δημιουργούν λίγες βιομηχανικές απασχολήσεις.

Φυσικά αυτές οί γενικές διαπιστώσεις διαφέρουν από χώρα σέ χώρα (στή Γιουγκοσλαβία π.χ. ή ένσωμάτωση των κλάδων είναι πολύ ύψηλότερη από ό,τι στήν Τουρκία) και δέν άπαντούν σέ πολλά ερωτήματα· π.χ. είναι βέβαιο, αλλά πρέπει νά μελετηθεί λεπτομερέστερα, ότι τό ξένο κεφάλαιο στή Ελλάδα δέν είναι άσχετο από τις σημαντικές ποσοτικές και διαρθρωτικές αλλαγές στήν απασχόληση του ενεργού πληθυσμού γενικότερα.

Από μιά άλλη πλευρά, οί διάφοροι τομείς πού αναπτύχθηκαν από τό διεθνές κεφάλαιο κυριαρχούνται από διαφορετικής προέλευσης κεφάλαια. Π.χ. τό πετρέλαιο και τά πετρελαιοειδή από άμερικανικά κεφάλαια, καθώς και τμήμα των βασικών μετάλλων και τής χημείας. Στους δυό τελευταίους κλάδους ένα άλλο τμήμα κυριαρχείται από γερμανικά και ιταλικά κεφάλαια, καθώς και τά ελαστικά. Τά μή σιδηρούχα μέταλλα από γαλλικά κεφάλαια, τά ηλεκτρονικά προϊόντα από γερμανικά και άμερικανικά κ.λπ. Οί διακρίσεις αυτές είναι εξαιρετικά δύσκολες νά γίνουν στίς λεπτομερείς τους, άλλ' εξηγούν ένα σημαντικό άριθμό οίκονομικοπολιτικών διαφορών και αντιθέσεων, π.χ. όταν συζητούνται έμπορικές συμφωνίες μέ τήν ΕΟΚ κ.λπ.

ΠΙΝΑΚΑΣ 18

ΠΟΣΟΣΤΙΑΙΑ ΚΑΤΑΝΟΜΗ ΤΟΥ ΞΕΝΟΥ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ ΚΑΤΑ ΧΩΡΕΣ Ή ΖΩΝΕΣ ΠΡΟΕΛΕΥΣΗΣ							
	ΗΠΑ	ΕΟΚ (6)	ΓΕΡΜΑΝΙΑ	ΓΑΛΛΙΑ	ΙΤΑΛΙΑ	ΒΡΕΤΑΝΙΑ	ΕΥΡΩΠΑΪΚΕΣ ΧΩΡΕΣ ΟΟΣΑ έκτός ΕΟΚ(6)
(1) ΕΛΛΑΔΑ 1964	57,9	16,0				9,0	
1972	34,3	43,1				18,0	
(2) ΙΣΠΑΝΙΑ 1967	34,8		9,8	15,3	10,9	9,5	
(3) ΠΟΡΤΟΓΑΛΙΑ 1971	23,8	28,9					25,5
(4) ΤΟΥΡΚΙΑ 1967	42,2		9,5	1,6		18,6	
(5) ΓΙΟΥΓΚΟΣΛΑΒΙΑ 1974	10,5		20,7	9,7	22,1		

ΠΗΓΗ: (1) ΔΝΤ, Έπετηρίδα, τόμος 17

(2) ΟΟΣΑ: Τά κεφάλαια των άμέσων επενδύσεων του ιδιωτικού τομέα στίς ΥΧ, 1972

(3) Τράπεζα τής Πορτογαλίας, άπολογισμός, 1971

(4) Βλέπε σημ. (2)

(5) ΟΟΣΑ: Οί Ξένες επενδύσεις στή Γιουγκοσλαβία, 1974

Τέλος, και στό ίδιο πλαίσιο άνάλυσης, ή άνισότητα στό μέγεθος των επιχειρήσεων υπό «ξένο» ή «έθνικό» έλεγχο είναι αναμφισβήτητη σέ βάρος των δευτέρων (κυρίως στήν Πορτογαλία), άλλ' υπάρχουν σημαντικές εξαιρέσεις: μεγάλες, κρατικές κυρίως, επιχειρήσεις στήν Ισπανία στους κλάδους τής μεταλλουργίας, των ναυπηγείων, τής έριουργίας κ.λπ., μεγάλες τραπεζικές και ναυτιλιακές επιχειρήσεις στήν Ελλάδα, μεγάλες επιχειρήσεις σέ όλους τούς τομείς στή Γιουγκοσλαβία.

3. Οί συνέπειες αυτής τής δεύτερης φάσης στήν εισροή του διεθνούς κεφαλαίου στή Ν. Ευρώπη είναι πολλές και ποικίλες, και όχι μόνο στήν περιοχή των εξωτερικών οίκονομικών σχέσεων. Περιληπτικά άς αναφέρουμε:

— Τήν αναμφισβήτητη επιτάχυνση τής ανάπτυξης, ιδιαίτερα τής βιομηχανικής, στίς περισσότερες χώρες.
— Τή σημαντική διαρθρωτική αλλαγή στίς εξαγωγές

τους: 50 ως 70% αυτών των εξαγωγών είναι πιά βιομηχανικές (εκτός από την Τουρκία).

— Την έκρηκτική ανάπτυξη των εισαγωγών που δημιουργήθηκε από την ανεπαρκή διακλαδική ενσωμάτωση των ξένων επενδύσεων και από την ταχύτατη αλλαγή του τρόπου ζωής κ.λπ. που έφεραν τα «άνοιγματα» στην παγκόσμια αγορά. Έκει πρέπει να αναζητηθεί η δημιουργία ενός χρονίζοντος εμπορικού ελλείμματος, αν και ως το 1973 δεν φαίνεται να επιδεινώνεται, τό αντίθετο μάλιστα (βλ. παραπάνω). Άς σκεφτούμε όμως ότι ως τη δεκαετία του '50 αρκετές χώρες της Ν. Ευρώπης είχαν εμπόριο ισορροπημένο ή περισευματικό, αλλά φυσικά σε επίπεδο «αυτάρκειας» και ανάπτυξης εξαιρετικά χαμηλό (Τουρκία λχ.). Η συνολική αυτή εξέλιξη έχει πάντως μία ακόμη συνέπεια: την αυξανόμενη ανάγκη για νέες εισροές ξένων κεφαλαίων (κυρίως δανειακών) για την πλήρωση των ελλειμμάτων, έστω κι αν τα τρέχοντα ισοζύγια έπωφεληθήσαν σημαντικά από τα παρα-εμπορικά «άνοιγματα» (υπηρεσίες, τουρισμός, μεταναστευτικά έμβάσματα κ.λπ.).

— Την αυξανόμενη ένταξη των χωρών της Ν. Ευρώπης σε έναν νέου τύπου «καταμερισμό της έργασίας» που τις απομακρύνει από τη θέση των «υπανάπτυκτων και γεωργικών» συνεταιίρων προς μορφές άλλες με προβλήματα άλλα: ως σκεφτούμε πώς σε δέκα χρόνια ο καπνός π.χ. πέρασε σε έντελως δευτερεύουσα θέση στις εξωτερικές οικονομικές σχέσεις της Ελλάδας, ενώ τα προβλήματα των σχέσεων της με την ΕΟΚ ή τις άλλες μεσογειακές χώρες γυρίζουν πολύ περισσότερο γύρω από τα πετρελαιοειδή, τα κλωστοϋφαντουργικά προϊόντα, τό τσιμέντο κ.λπ. Άνάλογες παρατηρήσεις μπορούν να γίνουν και για τις άλλες χώρες της Ν. Ευρώπης, εκτός από την Τουρκία που μένει —αν και με σημαντικές εξελίξεις— πολύ μακριά ακόμη από τέτοιες αποφασιστικές αλλαγές.

— Άπό γεωπολιτική άποψη τό αυξανόμενο βάρος της Ευρώπης, ή των ευρωπαϊκών χωρών, σε σχέση με εκείνο των ΗΠΑ, δημιουργεί αντικειμενικά τις δυνατότητες διαφορετικής εξέλιξης στις οικονομικές επιρροές σε σχέση με τις υπάρχουσες πολιτικές επιρροές. Οί τελευταίες παραμένουν οδοιαστικά αμερικανικές, αλλά αναγκαστικά πολύ λιγότερο αποτελεσματικές (σε σχέση με την άμεση μεταπολεμική περίοδο) εξαιτίας της παραλυτικής επίδρασης που άσκει ή ισορροπία των υπερδυνάμεων και ή «ύφεση» από τη δεκαετία του '60 και μετά.

Άπό μία άλλη μεριά, ή θέση των χωρών της Ν. Ευρώπης στον διεθνή καταμερισμό της έργασίας (κυρίως πιά βιομηχανικής) τους δίνει και τη δυνατότητα να λειτουργήσουν σαν «γέφυρες» της εξάπλωσης του διεθνούς κεφαλαίου και ιδιαίτερα του ευρωπαϊκού προς τη Μεσόγειο, τη Μέση Άνατολή και την Άφρική. Μία τέτοια τάση θά μπορούσε να σημαίνει πιά διαφοροποιημένη εξωτερική πολιτική, όχι πάντα απόλυτα σύμφωνη με τό «άτλαντικό» μπλόκ ή τά υποσύνολά του, αμερικανικό και ευρωπαϊκό. Ένα τέτοιο ένδεχομένο, του οποίου ή πιθανότητα δεν είναι έντελως άσήμαντη, δεν μπορεί όμως να διερευνηθεί, παρά σε σχέση με τις γενικότερες οικονομικές και πολιτικές εξελίξεις και ανακατατάξεις που έγκυμονεί τό παρελθόν και τό παρόν της περιοχής.

4. Μέ βάση τά παραπάνω, για την ώρα δεν μπορούμε παρά να διαπιστώνουμε τις αντιφάσεις που μπορούν

να γεννήσουν τη σημερινή και αύριανή δυναμική. Άπό γενικότερη οικονομική άποψη, οί χώρες της Ν. Ευρώπης βρίσκονται σήμερα ακόμη στη θέση να χρειάζονται αυξανόμενες εισροές κεφαλαίων, τόσο για λόγους «λογιστικούς» όσο και για οικονομικούς και χρηματοδοτικούς (σχετικά μ' αυτό βλ. τον πίνακα 19). Η πηγή των κεφαλαίων τείνει όλο και περισσότερο να τοποθετείται στην Ευρώπη και ιδιαίτερα στην ΕΟΚ. Άπ' την άλλη μεριά ο προσανατολισμός των οικονομικών δραστηριοτήτων τους στρέφεται βασικά προς τό ίδιο ευρωπαϊκό κέντρο, έστω και συχνά σε αντίθεση με μερικότερα συμφέροντα στην έγχώρια οικονομία τους, πράγμα που άπαιτεί φυσικά έναν κάποιο αναπροσδιορισμό των αρχών και των μέσων της πολιτικής τους, τόσο άπέναντι στην ΕΟΚ (π.χ. ο προσανατολισμός προς την ένταξη της Ελλάδας, της Ισπανίας και της Πορτογαλίας, ενώ πρόσφατα γίνεται λόγος, αν και φαίνεται για την ώρα άπίθανο, για τη Γιουγκοσλαβία) όσο και άπέναντι στον γεωγραφικό τους περίγυρο και τά άλλα κέντρα οικονομικής δύναμης (ΗΠΑ, Ιαπωνία, άνατολικό μπλόκ).

ΠΙΝΑΚΑΣ 19

	(1)	(2)	(3)	(4)			
				1967	1970	1972	1974
ΕΛΛΑΔΑ	2026	16,3	16	5,7	8,5	9,4	9,7
ΙΣΠΑΝΙΑ	2399	5,2	6	1,8	4,0	3,5	2,5
ΠΟΡΤΟΓΑΛΙΑ	598	-	2	6,7	6,2	4,3	2,4
ΤΟΥΡΚΙΑ	3105	18,4	15	16,4	22,5	20,1	12,2
ΓΙΟΥΓΚΟΣΛΑΒΙΑ	2133	19,3	14	12,6	9,6	6,3	6,9

(1) Συσσωρευμένο έξωτερικό χρέος την 31.12.74 σε έκ. δολλ.

(2) Ποσοστό του συσσωρευμένου χρέους στο ΑΕΠ (1971)

(3) Έξυπνρήτηση του έξωτερικού χρέους σαν % των εξαγωγών έμπορευμάτων (1974)

(4) Έξυπνρήτηση του έξωτερικού χρέους σαν % των εξαγωγών έμπορευμάτων και υπηρεσιών

ΠΗΓΕΣ (1) και (4): Διεθνής Τράπεζα, έτήσιος άπολογισμός, 1976

(2) και (3): ΟΟΣΑ: Έννεργασία και Άνάπτυξη, έτ. άπολογ., 1976

Άν εξετάσουμε αυτό τό θέμα από την άποψη του διεθνούς κεφαλαίου, δεν υπάρχουν καθαρές και άπλες άπαντήσεις. Πολλές επενδύσεις έχουν με στόχο την έσωτερική αγορά (π.χ. Ισπανία), άλλες με στόχο την ευρωπαϊκή αγορά (π.χ. ύφαντουργία σε όλες τις χώρες της Ν. Ευρώπης, άλλ' επίσης χημεία, βιομηχανία διατροφής, ακόμη και σιδηροοργία), άλλες τέλος με στόχο τρίτες αγορές (ηλεκτρικά είδη, αυτοκίνητα, πετρελαιοειδή, ύφαντουργικά) όπως οί άνατολικές χώρες και οί μεσογειακές. Στην πρώτη περίπτωση τό πλησίασμα με την Ευρώπη δεν ενδιαφέρει τό ξένο κεφάλαιο, ίσως μάλιστα τό ενοχλεί. Στις δύο άλλες περιπτώσεις οί άπαντήσεις είναι πιά πολύπλοκες, μία και μάλιστα τέτοιες επενδύσεις έχουν γίνει από ευρωπαϊκά κεφάλαια. Τό πλησίασμα με την Ευρώπη φαίνεται πάντως να είναι γενικά ευκαίτιο, ιδίως αν λάβουμε ύπόψη μας τις γενικότερες εξελίξεις: ύφεση γενικά και ειδικότερα στη Μεσόγειο και Μέση Άνατολή, ανάπτυξη της πολιτικής της ΕΟΚ προς την Άφρική (συμφωνίες της Λομέ) κ.λπ. καθώς και τό ένδεχομένο για μία αναγέννηση της αμερικανικής παρουσίας και επιρροής στη Μεσόγειο και τον άραβικό κόσμο. Για να

Ξανάρθουμε λοιπόν στά προηγούμενα, και στό βαθμό πού ή κατάσταση τών διεθνών σχέσεων προσδιορίζει όλο και περισσότερο τά σημαντικά προγράμματα επενδύσεων και τά μεγάλα βιομηχανικά σχέδια, ή μελλοντική εξέλιξη τής οικονομικής πολιτικής (ιδιαίτερα εξωτερικής) τών χωρών τής Ν. Ευρώπης θά εξαρτηθεί sé μεγάλο βαθμό άπ' τό δρόμο πού θά πάρει ή σύνθεση τών σχέσεων μεσογειακών-άραβικών χωρών, Ευρώπης και ΗΠΑ. Άν οι μεσογείο-άραβικές χώρες δεχτούν τελικά τίς λογικές συνέπειες τής «ύφεσης», στόν κόσμο και στην περιοχή, και τής ίδιας τους τής πολιτικής, ή ευρω-μεσογειακή και ευρω-άραβική σύνδεση, ένδεχόμενα και μέ τήν αμερικανική εύλογία, θά προχωρήσει ούσιαστικά, και τότε οι χώρες τής Ν.Ε. έχουν κάθε συμφέρον νά ένταχθούν στην εξέλιξη τής χωρίς σημαντικές μεταβολές στίς συμμαχίες τους, «οικονομικές» ή άλλες. Στό βαθμό δέ πού δέν θά επιδιώξουν τέτοιες μεταβολές, ή διασύνδεσή τους μέ τόν μεσογείο-άραβικό «χώρο» φαίνεται πολύ πιθανότερη, παρά άν, αντίθετα, επιδιώξουν μέ εικοτολογίες, πάνω στην σημερινή του φύση και εξέλιξη, νά έναντιωθούν στίς παραπάνω τάσεις πού αύτός εύνοει όλο και περισσότερο.

Τά παραπάνω βάζουν σημαντικά προβλήματα οικονομικού και πολιτικού χαρακτήρα, ιδίως τώρα πού αρχίζουν νά διαφαίνονται οι συνέπειες τής κρίσης πού σοβεί στό διεθνές καπιταλιστικό σύστημα από τά μέσα τής δεκαετίας του '60 και πού αποκαλύφθηκε στά μάτια τών πολλών μέ τήν «κρίση» του 1973. Άπό τίς πιο σημαντικές, βραχυπρόθεσμα, συνέπειες ήταν ή τάση πού διαπιστώσαμε στην επιδείνωση τών εξωτερικών ισορροπιών τών χωρών τής Ν.Ε., επιδείνωση πού άλλες υπέμειναν μέ τρόπο σχετικά ικανοποιητικό και άλλες μέ τρόπο σχετικά καταστροφικό. Άπό μία άλλη μεριά τό ένδεχόμενο ξεπέραςμα τής κρίσης, και εκτός από τίς ήδη εμφανείς ανακατατάξεις στά ρεύματα του διεθνούς έμπορίου (βλ. και παραπάνω) και τών άλλων συναλλαγών, προϋποθέτει και ανακατατάξεις οικονομικές και γεωπολιτικές πού τείνουν νά μεταβάλουν σημαντικά τόν διεθνή καταμερισμό τής εργασίας και τή διεθνή οικονομική τάξη. Σ' αύτή τή διαδικασία οι χώρες τής Ν.Ε. έχουν ένα σημαντικό ρόλο νά παίξουν (βλ. και παραπάνω). Σέ ποιό βαθμό μπορούν νά τό κάνουν θά εξαρτηθεί φυσικά από τήν πορεία τών σχέσεων στό συνολικό διεθνές σύστημα και από τήν πορεία τής δικής τους έσωτερικής και εξωτερικής πολιτικής. Άν άφήσουμε άπέξω τήν Τουρκία, πού άπ' όλες τίς ένδείξεις δέν φαίνεται γιά τήν ώρα νά μπορεί νά είναι σοβαρή υποψήφια στην διαδικασία τών ανακατατάξεων πού αναφέραμε, οι άλλες 4 χώρες έχουν σοβαρά «άτου» και δυνατότητες. Οι κυρίαρχες κοινωνικές δυνάμεις εκεί, καθώς και οι κυβερνήσεις τους, φαίνονται νά προσανατολίζονται πρόσφατα προς στρατηγικές πού βασίζονται στίς παραπάνω ή ανάλογες αναλύσεις. Οι εκτός εξουσίας κοινωνικές και πολιτικές δυνάμεις δέν παρουσιάζουν ανάλογη ομοιογένεια. Στην Ισπανία π.χ. τό ΚΚΙ φαίνεται νά δέχεται όριστικά και γιά μεγάλο διάστημα μία «πολιτική ανάπτυξης του νεοκαπιταλισμού», μέσα sé δημοκρατικό πλαίσιο, τήν ένταξη στην ΕΟΚ, τή μή ανατροπή τής διεθνούς πολιτικής ισορροπίας τών «Υπερδυνάμεων» στην περιοχή κ.λπ. Άκολουθώντας έτσι τό

Ίταλικό Κ.Κ., πού χάραξε πρώτο μιάν ανάλογη πολιτική, άποφασισμένο, σύμφωνα μέ πρόσφατη δήλωση, νά κρίνει τό ξένο κεφάλαιο όχι μέ κριτήρια «έθνικιστικά», αλλά ανάλογα μέ τίς κατευθύνσεις πού δίνει στίς βασικές οικονομικές του άποφάσεις, και φτάνοντας ως τό σημείο νά εγκρίνει τήν «πολιτική λιτότητας» σαν άπαραίτητη προϋπόθεση γιά έξοδο από τήν κρίση και διαπαιδαγώγηση του λαού γιά μιάν άλλη πολιτική. Στην Πορτογαλία τά πράγματα είναι πιο συγκεχυμένα, μιά και ή «εξομάλυνση» τής πρόσφατης «επανάστασης τών γαρίφαλων» είναι ακόμη νωπή, αλλά sé μεγάλο βαθμό ανάλογες γραμμές πλεύσης ακολουθούνται από τό Σοσιαλιστικό Κόμμα φυσικά, αλλά κι από άλλα τμήματα τής Άριστερας, οι δέ σχετικοί προβληματισμοί εμφανίζονται και στους χώρους του ΚΚΠ.

Οι λίγο ως πολύ γνωστές αυτές κατευθύνσεις τής πολιτικής τής άριστερας στην Ν. Ευρώπη μπορούν νά χαρακτηρίζονται από κάποιους «άγνους και σκληρούς» θεωρητικούς σαν προδοσία κ.λπ., μαρτυρούν όμως στό βάθος τήν ύπαρξη νέων προβλημάτων. Η όριστικοποίηση, παρά τά εδω και εκεί περιθωριακά φαινόμενα, τής ύφεσης και τής συνεργασίας sé παγκόσμιο και ύψηλό επίπεδο τείνει από τή μιά μεριά νά έλέγξει, από «πάνω», τίς διαδικασίες ανάπτυξης (πολιτικής αλλά ακόμη και οικονομικής), ιδίως στόν ευρωπαϊκό και μεσογειακό χώρο, αλλά από τήν άλλη μεριά άπελευθερώνει νέες δυνατότητες δράσης πολλών δυνάμεων πολιτικής, κοινωνικής και οικονομικής άλλαγής (όχι πάντοτε όμόρροπων). Κι αύτό γιατί οι ντελικάτες ισορροπίες τής ύφεσης δέν επιτρέπουν εύκολα επεμβάσεις τύπου «επίδειξη μιάς κανονίερας» έξω από λιμάνια τής «άτακτης» χώρας. Και γιατί τό σύννομα τών ανταγωνισμών παύουν νά είναι μόνο γεωγραφικά, κι ένας λόγος γι' αύτό είναι ή άμεση παγκοσμιότητα ενός ένδεχόμενου πολέμου. Έτσι τά «σύννομα» γίνονται και οικονομικά και κοινωνικά, έξω από μέσα sé κάθε χώρα και περιοχή. Κι έτσι οι δυνατότητες γιά άσκηση πολιτικής και έλιγμούς πολλαπλασιάζονται γιά όλους όσους θέλουν νά τό κάνουν μέ «επαγωγικό» και όχι άμεσα «άπαγωγικό» τρόπο. Άσε πού οι στόχοι οι ίδιοι τής πολιτικής δράσης μετατοπίζονται ή αλλάζουν άρδην (ποιός π.χ., εκτός από κάποιους καθυστερημένους και δυστυχώς όχι πάντα άγνωστους στό κοινό, θά τολμούσε νά βεβαιώσει πώς ή σοσιαλιστική μετατροπή τής Ελλάδας συνίσταται στην είσοδή της στην ΚΟΜΕΚΟΝ και στην μεταφορά εδω του εκεί «μοντέλου» όργάνωσης τής οικονομίας και τής κοινωνίας). Και άφου ή κρίση φαίνεται τελικά νά μή μεταφράζεται sé άμεσες θεμελιακές πολιτικές και κοινωνικοοικονομικές μεταβολές στην Ευρώπη, τό δίλημμα είναι: έμμογή sé κάποιες «άρχές» (πού ούτε αρχές είναι, ούτε κανείς δοκιμάζει πραγματικά νά τίς βάλει στην πράξη) ή, άλλιώς, άνάλυση από τήν αρχή τής συγκεκριμένης κατάστασης γιά διαμόρφωση συγκεκριμένης νέας πολιτικής —πράγμα πού βέβαια είναι ή μόνη άπαράβατη «αρχή».

Και γιά νά μή νομισθεί ότι στην παραπάνω άπαρίθμηση τών χωρών ξεχάσα τήν Ελλάδα, άς πούμε ότι

(Συνέχεια στη σελ. 88)

Διεθνής Έπικαιρότητα

Η ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΑ ΕΚΔΗΜΟΚΡΑΤΙΣΜΟΥ ΣΤΗΝ ΙΣΠΑΝΙΑ ΚΑΙ ΤΑ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΤΗΣ

Κυριακή 23/1: Σέ διαδήλωση γιά τήν άμνηστία πού γίνεται, παρά τή σχετική άπαγόρευση, στή Μαδρίτη, ένα μέλος τής όργάνωσης «Αντάρτες του Χριστού-Βασιλιά» πυροβολεί καί σκοτώνει ένα φοιτητή.

Δευτέρα 24/1: Στίς 9.30' τό πρωί γίνεται ή άπαγωγή του στρατηγού Βιλλασκουόζα, προέδρου του 'Ανωτάτου Συμβουλίου Στρατιωτικής Δικαιοσύνης, πού θεωρείται ότι άνήκει στον «σκληρό πυρήνα». Τήν ευθύνη γιά τήν άπαγωγή άναλαμβάνει τό ίδιο βράδυ ή όργάνωση GRAPO ('Όμάδα 'Αντιφασιστικής 'Αντίστασης τής Πρώτης του 'Οκτώβρη), υπεύθυνη ήδη γιά τήν άπαγωγή του προέδρου του Συμβουλίου του Στέμματος Ντέ 'Οριόλ στίς 11 Δεκεμβρίου. Τό GRAPO ζητά τήν άπελευθέρωση των πολιτικών κρατουμένων (έχουν μείνει 178).

- Σέ διαδήλωση διαμαρτυρίας γιά τή δολοφονία τής Κυριακής ή άστυνομία σκοτώνει μία φοιτήτρια.
- Τίς δολοφονίες αυτές χαιρετίζει ή όργάνωση AAA ('Αντικομμουνιστική 'Αποστολική Συμμαχία).
- Μετά από κοινή σύσκεψη του Σουάρεθ μέ 6 έκπροσώπους τής δημοκρατικής αντιπολίτευσης (πού περιλαμβάνει 11 κόμματα) εκδίδεται κοινή (γιά πρώτη φορά) έκκληση γιά ψυχραιμία σέ όλόκληρη τή χώρα πού καταδικάζει τον «πολιτικό έξτρεμισμό».
- Τό βράδυ τής Δευτέρας τό ΚΚ καταδικάζει τήν άπαγωγή άναφέροντας σέ σχετική δήλωση ότι «ή άπαγωγή άνταποκρίνεται άποκλειστικά στίς προθέσεις εκείνων πού θέλουν νά προκαλέσουν τήν αντίδραση του στρατού». 'Ολόκληρη ή αντιπολίτευση ζητά «νά παταχθεί ή τρομοκρατία».
- Τή νύχτα τής Δευτέρας ή κυβέρνηση τοποθετεί σέ χηρεύουσες θέσεις του στρατού 2 στρατηγούς πού άνήκουν στή φιλελεύθερη πτέρυγα των ένόπλων δυνάμεων.

Η διαδικασία εκδημοκρατισμού στην Ίσπανία δέν φαίνεται νά κλονίστηκε από τά αίματηρά γεγονότα τής «μαύρης εβδομάδας» του Γενάρη, πού ό άπολογισμός τής ήταν 10 νεκροί (2 διαδηλωτές, 5 κομμουνιστές δικηγόροι καί 3 άστυνομικοί), πολλοί τραυματίες, καί μία δεύτερη άπαγωγή στρατιωτικού. Τό γεγονός αυτό εκφράζει τή δυναμική μιας κοινωνίας πού από καιρό βρισκόταν σέ πλήρη άναντιστοιχία μέ τό καθεστώς τής άστυνομικής δικτατορίας καί τό αντίστοιχο κράτος. 'Ο θάνατος του Φράνκο —τελευταία έγγύηση συνοχής καί σταθερότητας στο πολιτικό επίπεδο— κληροδοτεί μοιραία στους διαδόχους τό καθήκον τής προσαρμογής του καθεστώτος καί του κράτους στίς νέες κοινωνικοοικονομικές άπαιτήσεις. 'Ωστόσο, τίποτε δέν δείχνει νά προεξοφλεί ούτε τήν ομαλότητα μιας τέτοιας μετάβασης στην άστική δημοκρατία, ούτε τίς μορφές —καί κυρίως αυτές— πού θά πάρει. Γιατί άν ή κυβέρνηση Σουάρεθ —προϊόν ή ίδια του φρανκισμού— είναι ύποχρεωμένη, γιά νά τήν πραγματοποιήσει, νά διαφοροποιείται από τον φρανκισμό, είναι από τήν άλλη άναγκασμένη νά προσφεύγει άκριβώς στους προνομιακούς, σχετικά άυτονομημένους, χώρους άναπαραγωγής του —τό στρατό καί τήν άστυνομία— προκειμένου νά ελέγξει τό εύρος τής δημοκρατικής ρωγμής από τήν όποία εισβάλλει στο προσκήνιο ό άναπόφευκτος έχθρός: ό ισπανικός λαός.

Στήν έσωτερική άκριβώς αντιφατικότητα τής κυβέρνησης Σουάρεθ, τήν όποία καί άνέδειξαν άνάγλυφα τά πρόσφατα γεγονότα, ποντάρουν οι «πυρήνες» του παλαιού καθεστώτος, θέτοντας έκβιαστικά τήν κυβέρνηση μπρός στο πρόβλημα τής άποτελεσματικής αντιμετώπισης των κλυδωνισμών πού κάθε άλλαγή άστικού κράτους συνεπάγεται στο έσωτερικό του.

Έτσι, ό πανθομολογούμενος στόχος τής πρόσφατης πρόκλησης ήταν ό στρατός: κανείς δηλαδή δέν μπόρεσε νά άρνηθεί ότι οι δολοφονικές ενέργειες είχαν σκοπό νά προκαλέσουν τή «δυναμική» αντίδραση του σκληρού πυρήνα τού στρατού πού, άγανακτισμένος από τήν άδυναμία τής κυβέρνησης νά «κρατήσει τήν τάξη», επιθυμεί τήν έπαναφορά ενός «στιβαρού» καθεστώτος. 'Αλλωστε, λίγο πριν τά αίματηρά γεγονότα, ή φρανκική έφημερίδα Fuerza Nueva ύπήρξε σαφής. Σχολιάζοντας τήν πρόσφατη δήλωση νομιμοφοροσύνης στην πολιτική έξουσία του άρχηγού του στρατού, έγραφε: «Θά έπρεπε νά προσδιορίσει τά όρια αυτής τής ύπακοής, γιατί θά μπορούσε νά δημιουργηθεί μία κατάσταση παρόμοια μέ εκείνη τής 18ης 'Ιουλίου του 1936, όταν, άκριβώς γιά νά περιφρουρήσει τίς αιώνιες άξίες τής πατρίδας, ό στρατός ύποχρεώθηκε νά έξεγε-

Διεθνής Έπικαιρότητα

Τρίτη 25/1: Τή νύχτα τής Δευτέρας προς τήν Τρίτη δύο ένοπλοι σκοτώνουν μέσα σέ γραφείο ενός προαστίου τής Μαδρίτης πέντε κομμουνιστές δικηγόρους, είδικευμένους σέ συνδικαλιστικές υποθέσεις, μετά από κοινή σύσχεψη πού είχαν μέ αντιπροσωπεία έργατών του τομέα τών ιδιωτικών μεταφορών. Τήν ευθύνη αναλαμβάνει ή οργάνωση AAA.

● Οί εκπρόσωποι όλων τών κομμάτων τής αντιπολίτευσης (άπό τούς δεξιούς φιλελεύθερους ώς τούς κομμουνιστές) υπογράφουν κοινή ανακοίνωση καταγγελίας.

● Οί Έργατικές Έπιτροπές κηρύσσουν 24ωρη άπεργία σέ όλόκληρη τή χώρα (άκολουθούν 300.000 εργάτες τών βιομηχανικών κέντρων).

● Μέ έντολή τής κυβέρνησης ή άστυνομία προβαίνει σέ συλλήψεις μελών οργάνωσεων τής άκρας δεξιός. κυρίως ξένων (ουστάσι, λατινοαμερικανών, μελών του γαλλικού OAS και τής πορτογαλικής PIDE) και όρισμένων Ίσπανών.

● Σέ νέα του εκκληση ό Σουάρεθ υπόσχεται ότι θά αντιμετώπισει τό ζήτημα τών πολιτικών κρατουμένων και τής νομιμοποίησης τών κομμάτων, και ότι ή κυβέρνηση δέν θά υποκύψει στόν εκβιασμό και δέν θά εγκαταλείψει τήν προσπάθεια για τήν έδραϊωση τής δημοκρατίας στή χώρα.

Τετάρτη 26/1: Άπό τις 11 τό πρώι χιλιάδες Ίσπανοί συρρέουν στήν κηδεία τών δικηγόρων παρά τή σχετική άπαγόρευση. Ή πορεία τών 150.000 περιφρουρείται άπό 1.500 μέλη του ΚΚ και τών Έργατικών Έπιτροπών.

● Οί έφημερίδες μιλούν για «διεθνή συνωμοσία».

● Τό ίδιο βράδυ ό Σουάρεθ αναγγέλλει όρισμένα έκτακτα μέτρα: επέκταση χρόνου προληπτικής κράτησης, έρευνα για όπλα, άμεση άπέλαση ύποπτων άλλοδαπών, άπαγόρευση τών διαδηλώσεων, οικονομική ένίσχυση τής άστυνομίας μέ 50 εκ. δολάρια.

● Ή άστυνομία άπελευθερώνει δλους σχεδόν τούς Ίσπανούς άκροδεξιούς (μεταξύ τών όποιων τόν ήγέτη τής φρανκικής οργάνωσης Fuerza Nueva και τόν ήγέτη τών Άνταρτών του Χριστού-Βασιλιά). Κρατά όμως τόν Άργεντινό Χόρχε Τσεζάρσκι, ήγέτη του αντίστοιχου AAA τής Άργεντινής.

Πέμπτη 27/1: Ό άρχηγός του στρατού ανανεώνει τή δήλωση νομιμοφροσύνης του στρατού στήν πολιτική έξουσία.

● Ή άστυνομία διατάσσεται νά προστατεύει τά γραφεία τών κομμάτων τής αντιπολίτευσης (μαζί και του ΚΚ).

Παρασκευή 28/1: Ένοπλοι δολοφονούν δύο άστυνομικούς και ένα μέλος τής Γκούαρντια Σιβίλ.

● Σέ έκτακτη συνεδρίαση ή κυβέρνηση άρνείται νά κηρύξει καθεστώς έκτάκτου ανάγκης, παίρνει όμως έκτακτα μέτρα: επέκταση έξουσιών τής άστυνομίας, άναστολή για ένα μήνα τών άρθρων 15 και 18 του Fuero de los Espanoles (χάρτης δικαιωμάτων και ύποχρεώσεων τής 17.4.45): πρόκειται ούσιαστικά για τήν κατάργηση του άσύλου και κάθε περιορισμού στή διάρκεια κράτησης.

● Όλα τά κόμματα τής άριστερας και τά εργατικά συνδικάτα καταδικάζουν τή δολοφονία και εκφράζουν τήν άνησυχία τους για τήν αντιφατικότητα τών νέων μέτρων.

Σάββατο 29/1: Όλες οι έφημερίδες τής Μαδρίτης και τής Βαρκελώνης —συμπεριλαμβανομένης και τής φρανκικής El Alcazar— δημοσιεύουν κοινή εκκληση για

θει έναντίον τής πολιτικής έξουσίας. Σήμερα κανείς πιά δέν ξέρει τί είναι αιώσιο και τί ευκαιριακό, άφου τά πάντα μοιάζουν ύποταγμένα στις όρέξεις τής πλειοψηφίας πού θά μπορούσε αύριο νά στραφεί στό μαρξισμό-λενινισμό...».

Οί δυνάμεις αυτές λοιπόν, συγκεντρωμένες όπως είπαμε κυρίως στό στρατό και τήν άστυνομία, αν έχασαν άπό καιρό τό κοινωνικό τους αντίκρισμα· αν χάνουν, μέ τό θάνατο του Φράνκο και μέ τήν άνακατανομή στό πλαίσιο του μπλόκ έξουσίας, τήν ιδεολογική τους συνοχή και τούς οργανικούς δεσμούς τους μέ τήν πολιτική έξουσία· αν, γι αυτόν άκριβώς τό λόγο, εκφράζονται αντιφατικά —ή έφημερίδα El Alcazar καταδίκασε τήν «πρόκληση»— και σπασμωδικά, δέν παύουν ώστόσο νά διεκδικούν άφενός τις ευνοϊκές διαθέσεις τής έξουσίας αυτής και άφετέρου ζωτικό χώρο ύπαρξης στό πλαίσιο του κρατικού μηχανισμού.

Μπροστά σ' αυτόν τόν εκβιασμό, και επειδή ή ίδια ή ταξική της φύση προσδιορίζει κάθε άλλη λύση σάν παραχώρηση στόν έχθρο, ή κυβέρνηση Σουάρεθ βρίσκεται ύποχρεωμένη νά προχωρεί στή διαφοροποίησή της χωρίς άποφασιστικές «ρήξεις» μέ τό παλαιό καθεστώς. Όταν λοιπόν, μετά τήν άπελευθέρωση του Καρτίγιο, τό δημοκρατικό «άνοιγμα» διευρύνεται αυτόματα —άφου μέ τήν άνοιχτή πιά εμφάνιση τών κομμουνιστών στήν καθημερινή ζωή τής Ίσπανίας τό ΚΚ έχει ντεφάκτο νομιμοποιηθεί—, ή κυβέρνηση δέν άναγνωρίζει έπίσημα τή διαμορφωμένη κατάσταση, διατηρώντας όρισμένες δυνατότητες συνεννόησης μέ τούς φρανκικούς· ενώ, άπό τήν άλλη μεριά, προσπαθεί νά τούς ελέγξει, μέ καιριες αντικαταστάσεις στήν ήγεσία του στρατεύματος. Ή δήλωση νομιμοφροσύνης τής ένλόγου ήγεσίας στήν πολιτική έξουσία άφαιρεί άπό τούς φρανκικούς κάθε δυνατότητα για κάποια έπίσημα υίοθετημένη αντίδραση. Οί πρώτες δολοφονίες θά γίνουν στό έπίπεδο του «αυθόρητου»: δύο νεκροί στις διαδηλώσεις τής 23ης και 24ης Ίανουαρίου. Θά ένισχύσουν όμως τή «συμμαχία» κυβέρνησης-αντιπολίτευσης: ό Σουάρεθ θά δεχτεί τούς 6 εκπροσώπους τής δημοκρατικής αντιπολίτευσης, στήν όποία μετέχει και τό ΚΚ. Ή δεύτερη δολοφονία, οργαωμένη αυτή τή φορά, έχει σαφή στόχο: οι 5 κομμουνιστές δικηγόροι είναι φορείς τών ιδιότυπων μορφών σύνδεσης πού έχουν άποκαταστήσει οι κομμουνιστές μέ τό μαζικό κίνημα στα τόσα χρόνια άνυπαρξίας θεσμοθετημένης πολιτικής ζωής. Ή πρόκληση προς τή μεριά τών κομμουνιστών είναι όλοφάνερη. Μέ τή μεγαλειώδη όμως διαδήλωση τής κηδείας και τις τεράστιες εργατικές άπεργίες διαμαρτυρίας ό ισπανικός λαός κάνει τή δική του έπιλογή: ψυχραιμία, αλλά και σταθερή διεκδίκηση διεύθυνσης τής δημοκρατίας. Ή κυβέρνηση άπαντά άπαγορεύοντας τό ίδιο βράδυ τις συγκεντρώσεις και ένισχύοντας τις έξουσίες τής άστυνομίας, τής ίδιας αυτής άστυνομίας πού είναι υπεύθυνη για τόν ένα τουλάχιστον φόνο. Ταυτόχρονα προσπαθεί νά ξεπεράσει τις δικές της αντιφάσεις και νά άποφύγει τή σύγκρουση, κι αυτό μέ έναν έξορκισμό —σ' αυτή τή λύση άλλωστε βρίσκει σύμφωνη και μία μερίδα τής αντιπολίτευσης και τό μεγάλο μέρος του ξένου άστικού τύπου: υπεύθυνη για τήν πρόκληση κατονομάζεται ή «διεθνή συνωμοσία», οι τρομοκράτες ένγίνει πού θέλουν νά ανακόψουν τήν ειρηνική πορεία τής χώρας (ή έρμηνεία τής διεθνούς συνωμοσίας μάλιστα πάει νά άποκρυσταλλωθεί στό πρόσωπο του άργεντινού Τσεζάρσκι, ήγέτη τής αντικομμουνιστικής οργάνωσης AAA πού, στήν ισπανική τής έκδοση, ανέλαβε τήν ευθύνη τής δολοφονίας τών δικηγόρων). Τό επόμενο χτύπημα, ή δολοφονία

Διεθνής Έπικαιρότητα

«ένότητα όλων των Ισπανών έναντιον της τρομοκρατίας».

● Τό *Grapo*, με ανακοίνωσή του από τό άλγερινό ραδιόφωνο αναλαμβάνει τήν ευθύνη γιά τήν τελευταία δολοφονία.

● Η άστυνομία προβαίνει σέ άθρόδες συλλήψεις μελών των άριστερά του ΚΚ όργανώσεων. Πρόκειται γιά τό Κόμμα Έργασίας (PTE), τήν Έπαναστατική Όργάνωση Έργαζομένων (ORT), τήν Όργάνωση τής Κομμουνιστικής Άριστεράς (OIC), τήν Κομμουνιστική Ligue (τροτσκιστές) και τή FAI (Όμοσπονδία των άναρχικών).

● Έπεισόδια στήν κηδεία των άστυνομικών από άτομα πού ζητωκραυγάζουν υπέρ του Φράνκο. Τά παρόντα μέλη τής κυβέρνησης άποχωρούν διακριτικά. Παρατηρείται δυσφορία σέ μονάδες του στρατού και στήν άστυνομία (οί διευθυντές τής πολιτοφυλακής, τής άστυνομίας και τής γενικής άσφάλειας είχαν άντικατασταθεί πρίν από τρεις βδομάδες).

● Τό ΚΚ δημοσιεύει στις έφημερίδες συλλυπητήρια πρós τίσ οικογένειες των θυμάτων. Ό πατέρας ενός από τούς δικηγόρους επισκέπτεται τήν οικογένεια ενός από τούς άστυνομικούς-θύματα.

● Τό βράδυ, νέα έκκληση του Σουάρεθ από τήν τηλεόραση.

● Έπίσημη δήλωση του ύπουργού Έργασίας Ντόλε Μάτε: «Δέν άσπάζομαι τήν άποψη ότι οι άπαγωγές είναι έργο έξτρεμιστών τής άριστεράς. Πρόκειται γιά περίεργες περιπτώσεις, και πολλοί θά έκπλαγούν όταν διαλευκανθούν».

Κυριακή 30/1: Τό ΚΚ, όλες οι άριστερές όργανώσεις πού χτυπήθηκαν από τήν άστυνομία, ή όμοσπονδία των σοσιαλιστικών κομμάτων, οι Έργατικές Έπιτροπές και τά συνδικάτα (UGT, USO) καταγγέλλουν τίσ συλλήψεις. Τό ΚΚ υπερασπίζεται—κατονομάζοντάς τες— τίσ πρós τά άριστερά του όργανώσεις και καταγγέλλει ότι οι συλλήψεις επιχειρούν νά άποκρύψουν τούς πραγματικούς ένοχους.

Δευτέρα 31/1: Ό Χουάν έπιθεωρεί τίσ έγκαταστάσεις μιάς μερραρχίας τής πρωτεύουσας.

Τήν έβδομάδα πού άκολουθεί άποκαθίσταται ή ήρεμία στή χώρα. Η άστυνομία άπελευθερώνει δλους σχεδόν τούς άριστερούς πού είχε συλλάβει, ενώ κατά παράδοξο τρόπο διοχετεύονται πληροφορίες γιά τήν τύχη των Όριόλ και Βιλλαεσκούζα. Στίς 11/2 ανακοινώνεται ή άπελευθέρωσή τους «από τήν άστυνομία».

των τριών άστυνομικών, φιλοδοξεί νά εκβιάσει όριστική στροφή πρós τά δεξιά. Άλλά ή κραυγαλέα ύποπιη φύση τής μυστηριώδους όργάνωσης *GRAPO*, οι αυθόρμητες έκδηλώσεις συμφιλίωσης άκόμη και με άστυνομικούς, και κυρίως, τέλος, ή στάση όλόκληρη τής αντιπολίτευσης, και ιδιαίτερα του ΚΚ και όλων των άριστερά του πολιτικών σχηματισμών, φέρουν άποτελέσματα αντίθετα από τό επιδιωκόμενο: άν ή άστυνομία, πού ή δολοφονία τής λύνει τά χέρια, μπορεί νά μεταφράζει τήν έντολή γιά πάταξη τής τρομοκρατίας σέ άθρόδες συλλήψεις άριστερών, άν άκόμη στο στρατό παρατηρούνται συγκεντρώσεις «άγανακτισμένων» αξιωματικών, ή συμβιβαστική ώστόσο έκδοχή τής άόριστης τρομοκρατίας καταρρέει εκ των πραγμάτων, ή προέλευσή τής έντοπίζεται σαφέστερα—ή κυβέρνηση αναγκάζεται νά άρνηθεί ήμειπίσημα τήν ευθύνη άριστερών (βλ. δηλώσεις ύπουργού Έργασίας σχετικά με τό *GRAPO*)—, και ή ίδια ή άστυνομία θά ύποχρεωθεί τίσ επόμενες μέρες νά άπελευθερώσει τούς περισσότερους άριστερούς πού είχε συλλάβει. Ό ίδιος ό Σουάρεθ μάλιστα θά ύποσχεθεί έπίσπευση των έκλογών και άπελευθέρωση των πολιτικών κρατουμένων. Τήν επόμενη βδομάδα άλλωστε ή κυβέρνηση θά ύποχρεωθεί νά άντιμετωπίσει τό ζήτημα τής αναγνώρισης των κομμάτων, παραπέμποντάς το βέβαια στή δικαιοσύνη, γιά νά απαλλαγεί από τήν ευθύνη πού μοιραία θά δξυνε τίσ σχέσεις της με ένα από τά δύο στρατόπεδα.

Τό καθοριστικό στοιχείο στήν άντιφατική αυτή πορεία είναι φυσικά τό τεράστιο «μέτωπο» πού έχει συγκροτήσει στήν πράξη ό ισπανικός λαός, και πού εκφράζεται—μερικά άκόμη— μέσα από τούς ποικίλους πολιτικούς σχηματισμούς τής δημοκρατικής αντιπολίτευσης. Παρόλο πού ή άπόσταση πού τό χωρίζει από τήν κυβέρνηση Σουάρεθ είναι μεγάλη, πρós τό παρόν μοιάζει νά άσκει άποτελεσματικά τήν ισχυρή έλκτική του δύναμη πρós τήν κατεύθυνση του έκδημοκρατισμού. Τό ισπανικό ΚΚ έχει συμβάλει άποφασιστικά στον προσδιορισμό τής στρατηγικής αυτού του «μετώπου». Στο μέτρο πού όφείλει νά άποτελέσει τήν αιχμή τής συνειδητής παρέμβασης στίς εξελίξεις, ή άποτελεσματικότητα του θά έξαρτάται από τή σύσφιξη των δεσμών του με τίσ μάζες—δεσμών πού φάνηκαν νά κλονίζονται με τήν άμφιλεγόμενη επιλογή τής άποχής από τό δημοψήφισμα τής 15ης Δεκεμβρίου, αλλά πού δείχνουν νά έδραιώνονται σταθερά με τή βαθμιαία κατάκτηση τής άνοιχτής παρουσίας του στήν πολιτική ζωή τής χώρας, και τήν ουσιαστική νομιμοποίησή του στά μάτια όλο και ευρύτερων στρωμάτων του ισπανικού λαού. Η δική του έρμηνεία γιά τήν πρόκληση ήταν σαφής: πηγή της είναι «τά φασιστικά στοιχεία πού θέλουν νά δημιουργήσουν κλίμα άναταραχής, και νά παρεμποδίσουν τήν ειρηνική μετάβαση στή δημοκρατία» (δήλωση Καρίγιο). Τό ΚΚ άλλωστε πρόσφερε τά άδιάσειστα τεκμήρια τής δικής του πίστης σ' αυτόν τόν τρόπο μετάβασης, κρατώντας σέ έκπληκτικό επίπεδο τάξης και ψυχραιμίας τόν όγκο των 150 χιλιάδων και πλέον Ισπανών πού παρακολούθησαν τήν κηδεία των κομμουνιστών δικηγόρων, παρά—και αυτό έχει σημασία— τήν άπαγόρευση.

Στήν τακτική τής ύπονόμευσης του «μετώπου» πού επιχειρήσε ή κυβέρνηση με τίσ συλλήψεις μελών των άριστερών όργανώσεων FAI, PTE, ORT, OIC κ.λπ.—άφήνοντας άθικτο τό ΚΚ— όλες οι άριστερές όργανώσεις μαζί με τό ΚΚ άπάντησαν καταγγέλλοντας άπερίφραστα τίσ συλλήψεις αυτές. Στο μέτρο λοιπόν πού ό δεσμός ισπανικών μαζών-ΚΚ ενισχύεται, θά

Διεθνής Έπικαιρότητα

- Στις 8/2 τό υπουργικό συμβούλιο αποφασίζει την καθιέρωση διαδικασίας για τή νομιμοποίηση των κομμάτων: τά κόμματα όφείλουν νά υποβάλουν σχετική αίτηση μαζί μέ τό καταστατικό τους στό υπουργείο Έσωτερικών. "Αν ή έγκριση δέν δοθεί σέ δέκα μέρες, ή υπόθεση παραπέμπεται στό Άνώτατο Δικαστήριο.
- Τήν ίδια μέρα ή Μαδρίτη ανακοινώνει τήν άποκατάσταση διπλωματικών σχέσεων μέ τή Μόσχα.
- Στις 11/2 τό ΚΚ υποβάλλει αίτηση νομιμοποίησης. Στό μεταξύ ό ίδιος ό Καρίγιο έχει εκλεγεί εκπρόσωπος τής δημοκρατικής άντιπολίτευσης σέ μία από τίς έπιτροπές διαπραγματεύσεων, και εκκρεμεί άμεση συνάντησή του μέ τόν Σουάρεθ.

διαπλέκεται και ή πολιτική του στέρα με τίς βασικές σταθερές του Ισπανικού «μετώπου»: όχι υποχώρηση τής δημοκρατίας έν όνόματι του «κινδύνου», όχι έφησυχαστική έναπόθεση τής τύχης τής δημοκρατίας στά χέρια τής κυβέρνησης Σουάρεθ πού εξαιτίας τών ένδογενών αντιφάσεων τής κινδυνεύει νά μήν τήν ολοκληρώσει, αλλά συνεχής διεύρυνση τής δημοκρατίας μέσα από τή σφυρηλάτηση ενός όλο και πιό συμπαγούς μετώπου. Γιατί αν τά γεγονότα πού είδαμε πρόσφατα όδηγούν στήν υπόθεση ότι ό φασισμός έχει χάσει πιά τό στοιχείο στήν Ίσπανία, δέν έχουν ώστόσο μικρότερη σημασία για τήν πορεία τής Ισπανικής κοινωνίας τά όρια τής άστυκής δημοκρατίας πού πραγματικά διακυβένονται αυτή τή στιγμή.

ΧΡΙΣΤΙΝΑ ΑΓΡΙΑΝΤΩΝΗ

ΑΙΓΥΠΤΟΣ ΩΡΑ ΜΗΔΕΝ ΜΕΤΑ ΤΗ ΛΑΪΚΗ ΕΚΡΗΞΗ

Τά πρόσφατα δραματικά γεγονότα στήν Αίγυπτο έχουν άσφαλώς πολύ μεγαλύτερη σημασία άπ' όση τούς δόθηκε στήν είδησεογραφία και τό σχολιασμό του τύπου. Η έξέγερση εναντίον τών άφόρητων συνθηκών ζωής στήν από χρόνια λιμνάζουσα αίγυπτιακή οικονομία ήταν για πρώτη φορά έντυπωσιακά γενικευμένη σέ όλη τή χώρα και σέ μεγάλο βαθμό αυθόρμητη, παρά τίς χιλιοειπωμένες και γνωστές και σέ μās ψαλμωδίες του Σαντάτ περί σατανικών κομμουνιστών υποκνητών και τά τοιαύτα. Γενικευμένη, αυθόρμητη και αίφνίδια. Είχε δηλαδή όλα τά χαρακτηριστικά τής λαϊκής έκρηξης. Δέν ήταν όμως άναπάντεχη για όσους παρακολουθούν από καιρό τήν ίλιγγιώδη πτώση του πραγματικού επιπέδου ζωής τών μεγάλων μαζών του αίγυπτιακού λαού και τήν άπόλυτη παραλυσία του καθεστώτος πού άλλο δέν ξέρει παρά νά έπαιτεί διεθνώς και ...ένδοαραβικώς ένα «σχέδιο Μάρσαλ» για τήν Αίγυπτο (τό έχει μάλιστα εκτιμήσει σέ 12 δισεκατομμύρια δολάρια). Μπροστά στήν έκρηξη, ή κυβέρνηση έστειλε τό στρατό (για πρώτη φορά σέ τέτοια κλίμακα) και... άκύρωσε τίς αυξήσεις τών τιμών πού είχε άναγγείλει, πού ήταν μία από τίς προϋποθέσεις για τήν «έξυγίανση» τής οικονομίας πού άπαιτούσαν και άπαιτούν οι υποψήφιοι δανειστές και δωρητές τής.

Όπωσδήποτε ή κρίση πού άνοιξε τόσο αίματηρά δέν σταματά έδώ. Άλλά αξίζει νά υπογραμμιστούν μερικά σημεία πού αυτή ή κρίση φωτίζει ξανά μέ ιδιαίτερο τρόπο.

1. Η λαϊκή έξέγερση σφράγισε μία για πάντα, συμβολικά τουλάχιστον, τήν παταγώδη άποτυχία τής διαβόητης στρατηγικής τής «μή καπιταλιστικής ανάπτυξης» πού είναι κατά κάποιον τρόπο ή ρωσική μετάφραση του «Ισλαμικού σοσιαλισμού» στήν Αίγυπτο και άλλων άνάλογων (τό επίθετο αλλάζει: άφρικανικός, αυθεντικός, είδικός κ.ά.) «σοσιαλισμών» σέ άλλες χώρες του ίδιου τύπου. Άπό καιρό οι Σοβιετικοί προπαγανδιστές έχουν παραμερίσει τόν όρο, ιδιαίτερα από τότε πού έλειψε ή μειώθηκε σημαντικά τό μοναδικό στοιχείο πού στήν πραγματικότητα του έδινε ένα κάποιο περιεχόμενο: ή φιλορωσική έξωτερική πολιτική τών καθεστώτων στά όποια αναφέρονταν. Άλλά θά περιμένουμε, ως φαίνεται, πολύ καιρό έωσούτου οι άντιλήψεις πού συνδέονται μέ αυτόν τό σοσιαλισμό ριχτούν,

Διεθνής Έπικαιρότητα

μετά τη σχετική αυτοκριτική, στον κάλαθο των θεωρητικών άχρηστων. Έτσι, δεν πρέπει να περιμένουμε καμιά ιδιαίτερη θεωρητική ανακατάταξη ούτε και στο χώρο της ελληνικής οικονομικής και πολιτικής σκέψης που τόσα πολλά και βαρύγδουπα είχε πει πάνω στο ίδιο θέμα. Όπως δεν είδαμε καμιά ανάλογη δημόσια αυτοκριτική μετά από τις σφαγές που διέπραξε τό «σοσιαλιστικό» συριακό Μπάαθ στον Λίβανο. Όσοσο ως μὴν κουραζόμαστε να υπενθυμίζουμε τά πράγματα αυτά, γιατί πάνω τους πολλοί, ελαφρά τή καρδιά, βασίζουν γενικότερες σκέψεις και προτάσεις που ἄμεσα ή ἔμμεσα ἀφοροῦν και τήν ελληνική πολιτική.

2. Ἡ ἐξέγερση τοῦ αἰγυπτιακοῦ λαοῦ κατέδειξε και τήν πλήρη ἀποτυχία τῆς «Ἴνφίταχ», δηλαδή τῆς «πολιτικῆς τῆς ἀνοιχτῆς πόρτας», πού ὁ Σαντάτ εἶχε ἀποφασίσει νά προσφέρει ἀπό τό 1971 και δῶθε στό ξένο κεφάλαιο, ιδιαίτερα τό ἀμερικανικό. Ἡ ἀποτυχία αὐτή ἀξίζει μερικά σχόλια. Τό διεθνές κεφάλαιο και οἱ κυβερνήσεις τῆς Δύσης δέν ἀδιαφοροῦν καθόλου γιά τήν Αἴγυπτο, ἀπό καμιά ἀποψη: Χώρα μεγάλη, ἡγετική δύναμη στόν ἀραβικό κόσμο, μέ σημαντικό εργατικό πληθυσμό, μέ ἀρχαία και ἐξαιρετικά ἀποδοτική γεωργία, μέ στρατηγική γεωπολιτική θέση, μέ πολυπληθές και εἰδικευμένο «ἀνθρώπινο ὕλικό» πού ἐξάγει κατά ἑκατοντάδες χιλιάδες σ' ἄλλο τόν κόσμο, ιδιαίτερα τόν ἀραβικό, μέ ἀξιοσημείωτη βιομηχανική ὑποδομή, ἡ Αἴγυπτος ἀποτελεῖ σήμερα ἕνα ἀπό τά σημαντικά παιχνίδια στίς διεθνείς οικονομικές και πολιτικές σχέσεις. Ἀλλά ὁ τύπος ἀνάπτυξης τῆς και τό καθεστῶς τῆς ἔχουν ὀδηγήσει σ' ἕνα σχεδόν ἐρμητικό ἀδιέξοδο: μέ τίς σημερινές συνθήκες ἡ σχέση πληθυσμοῦ-γῆς ἔχει φτάσει στό ὕψιστο τεχνικά δυνατό σημεῖο. Ἡ ἀπαραίτητη γιά παρατέρα ἀνάπτυξη ἐκβιομηχάνιση τῆς γεωργίας προσκρούει σέ ἀξεπέραστα ἐμπόδια: βιομηχανία προσανατολισμένη πρὸς τίς «ἀνάγκες» τῶν ἀστικῶν πληθυσμῶν και ιδιαίτερα τῶν κυρίαρχων στρωμάτων τους (εἶδη —σχετικῆς φυσικά— πολυτελείας), ἄνιση κατανομή τῆς γῆς και ἐξαθλίωση τῶν χωρικῶν (4-5 ἑκατομ. ἀκτῆμονες), διατήρηση τῶν εἰσοδημάτων σέ ἐπίπεδο ἀδιανόητα χαμηλό (ὑπάρχουν πολυάριθμοι περιπτώσεις ὅπου τό ἐτήσιο χρηματικό εἰσόδημα δέν ξεπερνάει τίς 300 δραχμές), βαρύτατη και γραφειοκρατική κρατική ἐπέμβαση στόν ὄργανωση και λειτουργία τῶν «συνεταιρισμῶν» (στήν πραγματικότητα εἶναι ὄργανα κυριολεκτικοῦ ξεζουμίσιματος τῶν χωρικῶν), κ.λπ. Ἡ βιομηχανία, παρά τήν πεισματική και ἀξιοσημείωτη ἀνάπτυξη και διαφοροποίησή τῆς, δέν ὑποφέρει ἀπό μικρότερα κακά: πληθωρική ἀπασχόληση, χαμηλά μεροκάματα, ὕψηλό κόστος παραγωγῆς (δέν μπορεῖ νά ἔχει «οἰκονομίες κλίμακος» ἐφόσον τά μέσα εἰσοδήματα προσφέρουν μιά ιδιαίτερα στενή ἀγορά), ὑποαπασχόληση τοῦ δυναμικοῦ τῆς, γραφειοκρατική ὀργάνωση σπάνια στά χρονικά, διαφθορά στίς (στρατιωτικές) διοικήσεις, ὑπεξαιρέσεις, κλοπές, νεποτισμός κ.λπ. Γενικότερα ἡ οἰκονομία ζεῖ και λειτουργεῖ ὑποτονικά, πάνω σέ ὑποδομές φτιαγμένες γιά πολύ μικρότερο πληθυσμό και πολύ μικρότερη οικονομική και καθημερινή δραστηριότητα: συγκοινωνίες ὑπερκορεσμένες (οἱ ἄνθρωποι ταξιδεύουν συχνά στή σκεπή τῶν τρένων, λεωφορείων κ.λπ.), τηλέφωνο ἀχρηστευμένο (δύο ἕως ὀκτώ μέρες ἀναμονῆς γιά ἕναν ἀριθμό στό ἐξωτερικό, ἀνάλογα μέ τή χώρα), δρόμοι ὑπερκορεσμένοι, πόλεις μέ τή μεγαλύτερη πυκνότητα κατοίκων στόν κόσμο, συνοικίες χωρίς νερό και ἠλεκτρισμό, κατοικίες γιά τούς πολλούς σέ ἄθλια κατάσταση και ὑπερφορτωμένες (μέχρι πού στό Κάιρο ἕνα νεκροταφεῖο ἔχει μετατραπεί σέ συνοικία 30-40.000 κατοίκων...). Ἀτέλειωτα εἶναι τά ἀπίστευτα ρεκόρ τῆς αἰγυπτιακῆς οἰκονομίας και καθημερινῆς ζωῆς.

Αὐτή ἡ ἐκρηκτική κατάσταση εἶναι ὁ ἕνας ἀπό τούς σημαντικότερους, μακροχρόνια, λόγους γιά τούς ὁποίους οἱ ξένες ἐπιχειρήσεις δέν ἐπενδύουν στήν Αἴγυπτο. Στή διάρκεια τοῦ πολέμου στόν Λίβανο, ὅσες ἐπιχειρήσεις ἐφυγαν ἀπό κεί προτίμησαν τήν Ἀθήνα ἢ ἄλλες πόλεις τῆς περιοχῆς και ὄχι τό Κάιρο ὅπου τούς ἐκλιπαροῦσαν νά πάνε. Μιά δυο τουριστικές ἐπιχειρήσεις και κάποιο γαλλικό ξενοδοχεῖο (ἀπομονωμένο

Διεθνής Έπικαιρότητα

από την πόλη, με γέφυρα για να ελέγχονται οι εισερχόμενοι), κάποιοι σαουδίτες και άλλοι γειτονικοί σείχηδες πέρασαν για λίγο ή μένουν ακόμη στην πόλη που τους φαίνεται ή γη της ντόπιας βίτα σε σχέση με την ανυπαρξία της ερήμου τους, πολλές αντιπροσωπείες που έρχονται και απέρχονται, αυτά είναι περίπου τα μόνα άπτά αποτελέσματα της «ίνφιταχ».

Υπάρχουν βέβαια και άλλοι λόγοι: η ειρήνη στη Μέση Ανατολή δεν έχει ακόμη εντελώς επισφραγιστεί, παρά τις συνεχείς υποχωρήσεις του Σαντάτ και των άλλων ηγετών (πρόσφατα οι σαουδίτες δέχτηκαν για πρώτη φορά τη μη άμφισβήτητη της ύπαρξης του Ισραήλ ως κράτους). Οι Παλαιστίνιοι δεν έχουν εντελώς δαμαστεί, παρά τις αλληπάλληλες σφαγές και προδοσίες από τη μεριά των «αδελφών», αλλά φαίνεται πως ο δρόμος προς τις τελικές διαπραγματεύσεις άνοιξε. Θά δούμε.

Τέλος, ένας ακόμη λόγος είναι η απόλυτη αδυναμία του καθεστώτος να επιφέρει διαρθρωτικές αλλαγές που έμμεσα ή ρητά ζητεί το διεθνές κεφάλαιο: μείωση του ρόλου του δημόσιου τομέα της οικονομίας, εξυγίανση των δημοσίων οικονομικών, μεταρρύθμιση του κώδικα εργασίας (κυρίως το δικαίωμα για ελεύθερη απόλυση των εργατών) κ.λπ. Τα συμφέροντα ορισμένων μικροαστικών και μεσοαστικών στρωμάτων που ζούν από τον δημόσιο τομέα, ο φόβος κοινωνικής έκρηξης από την «εξυγίανση» των δημοσίων οικονομικών και της πληθωρικής απασχόλησης στη βιομηχανία και τη διοίκηση, αυτά και άλλα ανάλογα παρέλυσαν τις κάποιες διαθέσεις για δράση του καθεστώτος. Άλλά η στιγμή της αλήθειας πλησιάζει. Απόδειξη τα γεγονότα του περασμένου μήνα.

3. Η υποχώρηση του Σαντάτ και η ματαίωση της αύξησης των τιμών είναι κατά τη γνώμη μου προσωρινή και μόνο υποχώρηση αλλά συνάμα είναι και απόδειξη αδυναμίας. Το καθεστώς χάνει ταχύτατα την επιρροή του, το κύρος του, με δύο λόγια την ηγεμονική λειτουργία του, ή τουλάχιστο την εικόνα που είχε κατορθώσει να οικοδομήσει στα χρόνια του νασερισμού και μετά, την περίοδο των μεγάλων ελπίδων της φιλελευθεροποίησης και της «νίκης» του Οκτώβρη του 1973. Οι συνεχείς παλιωδίες στις διάφορες ένοποιήσεις με τη μιά ή την άλλη «αδελφική» χώρα, ή συνεχιζόμενη και διαιωνιζόμενη κατοχή εθνικών εδαφών από το Ισραήλ παρά τη «νίκη», ή ύποπτη συμπεριφορά θεατή, αλλά και σε όρισμένες φάσεις συνενόχου, στη σφαγή των Παλαιστίνιων, ή επίμονη μέχρι κυριολεκτικής αηδίας έκκληση στο έξωτερικό και τον «αδελφό» Χένρυ να βοηθήσει την Αίγυπτο να σταθεί στα πόδια της, όλα αυτά αφαίρεσαν από το καθεστώς τον εθνικιστικό μανδύα που του είχε δώσει ο Νάσερ. Τί άλλο έμνε; Η βελτίωση των συνθηκών ζωής και η ελπίδα για ένα καλύτερο αύριο. Πάει και αυτή, και με τί τρόπο! Μένει η γυμνή βία και η καταπίεση, για να διαιωνιστεί το καθεστώς και να μπορέσει να επιβάλει τις αναγκαίες για την πολιτική του μεταρρυθμίσεις. Σ' αυτόν τον τομέα πάντως το παρελθόν και το παρόν του έγγυώνται για το μέλλον. Όχι όμως αναγκαστικά και το μέλλον του.

4. Τέλος η εξέγερση αποκάλυψε ένα άλλο σημαντικό στοιχείο της αιγυπτιακής κοινωνίας: την επικίνδυνη και κυριολεκτική απογύμνωση του αιγυπτιακού λαού από τα βασικά στοιχεία της πολιτικής του έκφρασης, που είναι οι οργανωμένοι πολιτικοί σχηματισμοί και η προοδευτική διάνοξη.

Και σε ό,τι αφορά τους οργανωμένους πολιτικούς σχηματισμούς, το καθεστώς από χρόνια φρόντισε για τη συντριβή τους, συχνά με τη στωική συγκατάβαση ορισμένων από αυτούς στο όνομα κάποιου «προλεταριακού διεθνισμού». Η αναγέννηση των λαϊκών πολιτικών κινημάτων έχει ήδη αρχίσει σε συνθήκες εξαιρετικά δύσκολες, και κανείς δεν μπορεί να προβλέψει ποιος θά κερδίσει τον άγωνα δρόμου που αρχίζει. Το μόνο που μπορούμε να πούμε είναι ότι τα πρόσφατα γεγονότα ήταν πληγή για το καθεστώς, με την έννοια ότι στη λανθάνουσα ή άνοιχτη αναμέτρηση θά στραφούν εναντίον του.

ΜΙΧΑΗΛΗΣ ΠΑΠΑΓΙΑΝΝΑΚΗΣ

Διεθνής Έπικαιρότητα

ΙΤΑΛΙΑ: ΚΑΤΟΧΥΡΩΣΗ ΤΗΣ ΕΛΕΥΘΕΡΗΣ ΑΜΒΛΩΣΗΣ

Στις 21 Ιανουαρίου 1977 η Ιταλική βουλή υπερψήφισε το νόμο για την έκουσια διακοπή της έγκυμοσύνης. Ο νόμος χαρακτηρίστηκε ιστορικής σημασίας: καταργεί τις προηγούμενες σχετικές με την άμβλωση διατάξεις του Ποινικού Κώδικα που ίσχυαν από την εποχή του φασισμού. Με το νέο νόμο η έκτρωση δεν αποτελεί πλέον αδίκημα, ποινικά διωκόμενο, και η απόφαση για τη διακοπή της έγκυμοσύνης ανήκει πρωταρχικά στη δικαιοδοσία της γυναίκας, την ασφάλεια της οποίας εγγυάται το κράτος με την οργάνωση της δημόσιας υγείας και την κοινωνική περίθαλψη.

Αξίζει τον κόπο να ρίξουμε μία ματιά στο πολιτικό πλαίσιο όπου έγινε δυνατή η υπερψήφιση του νόμου που αποτελεί μία πρώτη θεσμική κατάκτηση μετά από ξέσι δλόκληρα χρόνια κινητοποιήσεων για τη χειραφέτηση της γυναίκας. Τα πρόσφατα πολιτικά γεγονότα της Ιταλίας είναι γνωστά (βλ. Πολίτης, τεύχ. 2) και εύγλωττα. Στις 12 Μαΐου 1974 διεξάγεται τό δημοψήφισμα για τη νομιμοποίηση του διαζυγίου, που σημαίνει την πρώτη έκλογική ήττα των συντηρητικών κοινωνικών αντίληψεων και των κοινωνικών τους φορέων. Οί δημοτικές εκλογές του Ιουνίου 1975 και οι βουλευτικές της 23ης Ιουνίου 1976 θά επιβεβαιώσουν τη μετατόπιση των λαϊκών στρωμάτων προς τά αριστερά - δημοκρατικά κόμματα και ιδιαίτερα προς τό Κομμουνιστικό, που αναδεικνύεται προοδευτικά, και στον κοινωνικό χώρο, σέ κόμμα ικανό νά ασκήσει την εξουσία. Οί ημερομηνίες αυτές συνδέονται, βέβαια, μέ πολιτική αστάθεια, έκφραση άλλωστε καταρχήν της διεθνούς και ειδικότερα της έσωτερικής οικονομικής κρίσης που μαστίζει την Ιταλία. Τό ποιοτικά διαφορετικό στοιχείο που ενδέχεται νά παίξει σημαντικό ρόλο στις κοινωνικές εξελίξεις της χώρας, έγκειται στο ότι ή βαθμιαία ιδεολογική φθορά του συντηρητικού συγκροτήματος και οι άλλοπάλληλες πολιτικές οικονομικές κρίσεις συνειδητοποιούνται ως κοινωνικές αντιθέσεις και μέσα στον ιδιωτικό χώρο της οικογενειακής ζωής και στις καθημερινές διανθρώπινες σχέσεις. Σηματοδοτούν, μπορούμε νά πούμε, τά συμπτώματα μιάς ευρύτερης ήθικης και πολιτιστικής κρίσης και συνάμα τή χρεοκοπία κοινωνικών παραδοχών πολλών γενεών και μιάς δλόκληρης ιστορικής περιόδου που φθίνει. Τό αίτημα για τήν κατάργηση του παλαιού άνελεύθερου νόμου είχε εύρεία λαϊκή απήχηση, παράλληλα μέ τήν αύξηση και τή συστηματική γνωστοποίηση του αριθμού των αποβολών και των έθελούσιων «παράνομων» άμβλώσεων. Θά έντοπιστεί ότι ή αίτία των αποβολών βρίσκεται συνήθως στους δυσμενείς όρους έργασίας, ενώ τό κίνητρο των παράνομων άμβλώσεων για τίς περισσότερες νέες γυναίκες θά έντοπιστεί αντίστοιχα στους δυσμενείς όρους διαβίωσης, τους όρους οικογενειακής ύποτέλειας, τίς κοινωνικές προκαταλήψεις και τήν παντελή έλλειψη σεξουαλικής παιδείας. Η γνωστοποίηση των περιπτώσεων «άνεπιτυχών» έπεμβάσεων, θανάτων και πληθώρας κρουσμάτων σχετικών μέ τίς συνθήκες παρανομίας και συνακόλουθης έμπορικής εκμετάλλευσης μέσα στις οποίες γίνεται ή άμβλωση, δημιουργούν έρωτηματικά και μιά κίνηση διαμαρτυρίας που άγγίζει άλυτα και επείγοντα ζητήματα της καθημερινής ζωής: τή θέση της γυναίκας στην παραγωγή και ταυτόχρονα τή σχέση της μέ τόν άντρα, τήν οικογένεια, τά παιδιά της, τήν έργασία, τήν έρωτική ζωή.

Διεθνής Έπικαιρότητα

Τό «Γυναικείο Κίνημα» «άνδρώνεται» μέσα στά γεγονότα καί μέ άφετηρία τά συμπτώματα τής διπλής έκμετάλλευσης πού προέχονται από τήν παράλληλη δράση δύο παραγόντων: τού κοινωνικού συστήματος καί τών έσωτερικών πλεγμάτων πού ύπαγορεύουν στόν άντρα τυραννικά πρότυπα συμπεριφορής στίς σχέσεις του μέ τό «άλλο φύλο».

Τό γυναικείο κίνημα προβάλλει τό αίτημα τής άμβλωσης, διεκδικώντας γιά τή γυναίκα τό δικαίωμα νά άποφασίζει γιά τή γέννα τής, τό παιδί καί τόν έαυτό τής. Προωθείται δηλαδή τό αίτημα γιά ελεύθερη άμβλωση σάν κατοχύρωση τού δικαιώματος αυτοδιάθεσης τής γυναίκας. Η αντίληψη αυτή τού γυναικείου κινήματος δέν συμβαδίζει μέ τίς έκτιμήσεις καί τό αντίστοιχο αίτημα γιά νομιμοποίηση τών άμβλώσεων πού πρόβαλε άρχικά τό Ίταλικό Κομμουνιστικό Κόμμα. Χρονολογικά τό ίστορικό τού νόμου πού ψηφίστηκε πρόσφατα έχει ως έξής:

Τό 1973 ό τότε βουλευτής τού Σοσιαλιστικού Κόμματος Loris Fortuna ύποβάλλει νομοσχέδιο γιά τό ζήτημα τών άμβλώσεων. Προηγείται καί έπεται διεξοδική ένημέρωση γιά τό θέμα, κυρίως από τίς στήλες τού άριστερου καί γενικότερα τού δημοκρατικού τύπου. Έλεύθερη έκτρωση καί νομιμοποίηση τών άμβλώσεων είναι οι δύο κύριες άπόψεις πού συζητήθηκαν στό δημοκρατικό στρατόπεδο. Η καθολική έκκλησία καί ένα μέρος τού Ιατρικού κόσμου άντιδρούν στό σύνολο τών άπόψεων πού διατυπώνονται γιά τήν άμβλωση, χαρακτηρίζοντας τήν έγκλημα. Αντίθετα προβάλλουν τό δόγμα τού σεβασμού τής ανθρωπίνης ζωής, πού σύμφωνα μέ τήν άποψη τους άρχίζει μέ τή σύλληψη. Τό περιοδικό Espresso καί ή όργάνωση τής «13ης Μαΐου» προπαγανδίζουν τή διεξαγωγή δημοψηφίσματος γιά τίς 20 Φεβρουαρίου 1975. Μέσα σέ ένα μήνα συγκεντρώνονται 300.000 ύπογραφές, ενώ τόν Δεκέμβριο τού ίδιου χρόνου διοργανώνεται μέ πρωτοβουλία τού «Γυναικείου Κινήματος» πανιταλική διαδήλωση στή Ρώμη. Τό θέμα εισάγεται στή Βουλή, όπου τήν 1η Απριλίου 1976 οι ψηφοί τού χριστιανοδημοκρατικού καί τού νεοφασιστικού κόμματος μπλοκάρουν τή συζήτηση, πράγμα πού, μαζί μέ τή λαϊκή αντίδραση γιά τήν πολιτική σύνθεση τού ευκαιριακού αυτού συνασπισμού, έπιταχύνει τήν κυβερνητική κρίση πού θά καταλήξει στίς έκλογές τού Ιουνίου. Στή νέα κοινοβουλευτική περίοδο, μετά τίς έκλογές, περιορισμένη διακομματική επιτροπή τής Βουλής έπεξεργάζεται μέ βάση 9 ύποβληθέντα νομοσχέδια ένα κοινό κείμενο. Τό νομοσχέδιο έγκρίνεται τελικά τήν 21η Ιανουαρίου, καί οι βασικές του διατάξεις έχουν ως έξής:

1. Η γυναίκα άνω τών 16 ετών μπορεί νά ζητήσει τήν άμβλωση τίς πρώτες 90 μέρες, έφόσον ή έγκυμοσύνη ή ή μητροδότητα θά συνεπάγονταν σοβαρό κίνδυνο γιά τή σωματική ή τήν ψυχική τής υγεία, παίρνοντας ύπόψη τή γενικότερη κατάσταση υγείας τής, τίς οικονομικές, κοινωνικές καί οικογενειακές συνθήκες. Επίσης μπορεί νά ζητήσει τήν άμβλωση αν ή σύλληψη είναι προϊόν αίμομιξίας, βιασμού, ή προβλέπονται άνωμαλίες γιά τό παιδί.

2. Μετά τή συμπλήρωση τών 90 ήμερών, πάντοτε στήν άνω τών 16 ετών γυναίκα, επιτρέπεται ή άμβλωση όταν ή έγκυμοσύνη συνεπάγεται σοβαρό κίνδυνο γιά τή ζωή τής ή διαπιστωθούν παθολογικά συμπτώματα.

3. Σέ περίπτωση πού ή γυναίκα είναι κάτω τών 16 χρόνων, ή άμβλωση μπορεί νά γίνει ύστερα από συγκατάθεση τού γιατρού καί τού κηδεμόνα.

Είναι φανερό ότι ό νόμος περί άμβλώσεως δέν μπορεί νά θεωρηθεί μέσο έλέγχου τών γεννήσεων, καί γι' αυτό έπιζητείται ή ενίσχυση τών προληπτικών μέτρων γιά τήν πληροφόρηση αντισυλληπτικών μεθόδων καί τήν κοινωνική περίθαλψη. Τό γυναικείο κίνημα εξάλλου έχει επίγνωση ότι ό νόμος αυτός δέν λύνει τό πρόβλημα τής αυτοδιάθεσης τής γυναίκας. Αντίθετα επισημαίνει άλλα έπιμέρους προβλήματα, όπως τό ότι δέν ύπάρχουν άρκετά Ιατρεία, ότι τά θρησκευτικά ιδρύματα περίθαλψης έχουν τή δυνατότητα νά καταργήσουν στήν πράξη τό νόμο μέ

Διεθνής Έπικαιρότητα

πολλούς τρόπους, χάρη στη μεγάλη επιρροή που ασκούν στις καθολικές γυναίκες. Πράγματι, καθώς ευστοχα είπε ο εισηγητής του νόμου Τζοβάνι Μπερλινγκουέρο (άδελφός του γραμματέα του ΙΚΚ) «ο νόμος περί αμβλώσεως δεν πρέπει να εννοηθεί ούτε σαν έκφραση ιδιαίτερης ελευθερίας ούτε σαν αξία, δικαίωμα ή πολιτιστική κατάκτηση: αντίθετα αποτελεί επιμέρους νίκη στον αγώνα για την υπεράσπιση του δικαιώματος στη μητρότητα και γενικότερα για τό δικαίωμα να ζούμε με αξιοπρεπή, πολιτισμένο και ανθρώπινο τρόπο. Ο νόμος αυτός είναι μορφή συμβιβασμού αλλά ταυτόχρονα είναι ένα κλειδί. Οι πόρτες δεν ανοίγουν μόνες τους ούτε και ένας νόμος, όσο σαφής και αν είναι, θά λειτουργήσει από μόνος του για να τις ανοίξει. Τά εμπόδια είναι πολλά. Άρχαίοι φόβοι, προκαταλήψεις, ή πίεση του κοινωνικού περιβάλλοντος, του παπᾶ, του άντρα, του γιατροῦ, του νοσοκομείου και τῆς νοσοκόμας, και ακόμη ή ἄγνοια του σώματός μας. Πολλοί λίγοι θά σᾶς ποῦν τὴν ἀλήθεια για τό δικαίωμα που κατακτήσατε. Θά σᾶς ποῦν ψέματα οί πέντε γιατροί στοῦς δέκα, και ἔννιά καλόγριες στίς δέκα θά σᾶς βλέπουν σαν πόρνες. Ἡ δεξιά δέν θά ἀφήσει βέβαια τά ὄπλα τῆς ἐπειδή ψηφίστηκε ὁ νόμος, και ή δική μας ἀδράνεια είναι πάντα μέ τό μέρος τῆς. Στή Γαλλία λχ. ὁ νόμος πέρασε, ἀλλά οί γυναίκες χρειάστηκε να κάνουν κατάληψη του νοσοκομείου για να εφαρμοστεί».

Χαρακτηριστικά είναι τά ἀποτελέσματα τῆς ψηφοφορίας: Ψήφισαν ὑπέρ του νόμου 310 (ΙΚΚ, Κόμμα Προλεταριακῆς Δημοκρατίας, Σοσιαλιστικό Κόμμα, Σοσιαλδημοκράτες, Ρεπουμπλικάνοι και Φιλελεύθεροι) και 296 κατά (χριστιανοδημοκράτες και νεοφασίστες, ὀρισμένοι ριζοσπάστες και ἄλλοι δεξιοί).

ΓΙΩΡΓΟΣ ΣΗΜΑΙΟΦΟΡΙΔΗΣ

ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ-ΠΗΓΕΣ

DESCARTES

Λόγος περί τῆς Μεθόδου
Εἰσαγωγή - Μετάφραση - Σχόλια
ΧΡΙΣΤΟΦΟΡΟΣ ΧΡΗΣΤΙΔΗΣ
δρχ. 200

KANT

Κριτική του Καθαροῦ Λόγου(Α1)
Εἰσαγωγή - Μετάφραση - Σχόλια
ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΣ ΓΙΑΝΝΑΡΑΣ
δρχ. 200

KIERKEGAARD

Ἡ Ἐπανάληψη
Εἰσαγωγή - Μετάφραση - Σχόλια
ΣΟΦΙΑ ΣΚΟΠΕΤΕΑ
δρχ. 350

WITTGENSTEIN

Φιλοσοφικές Ἐρευνες
Εἰσαγωγή - Μετάφραση - Σχόλια
ΠΑΥΛΟΣ ΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΙΔΗΣ
δρχ. 250

SARTRE

Τὸ Εἶναι και τὸ Μηδέν(Α1)
Εἰσαγωγή - Μετάφραση - Σχόλια
ΚΩΣΤΗΣ ΠΑΠΑΓΙΩΡΓΗΣ
δρχ. 250

εκδοσεις παπαζηση

Προβλήματα σπουδής σέ ένα ανώτατο εκπαιδευτικό ίδρυμα

(Έδρα πολεοδομίας - Σχολή 'Αρχιτεκτόνων - ΕΜΠ)

του Δημήτρη Καρύδη

Τό νά προσπαθήσεις νά έντοπίσεις τά προβλήματα πού αναφέρονται στόν τίτλο του παρόντος ίσοδυναμεί μέ τό νά καταγράψεις τούς παράγοντες εκείνους πού σέ τελευταία ανάλυση προσδιορίζουν τήν ύπαρξη και τήν έκφραση αυτών των ίδιων των προβλημάτων. Όμως, «όλη» ή δυσκολία φαίνεται πώς έγκειται στό νά ίεραρχηθούν αυτοί οι παράγοντες, νά συσχετιστούν σωστά οι πρωτεύοντες και οι δευτερεύοντες, νά έντοπιστούν οι έσωτερικές τους αντιφάσεις και οι μηχανισμοί πού δρούν για τό ξεπέρασμά τους, νά άποκαλυφθούν οι διάφοροι φορείς πού τούς έκφράζουν. Καί όλα αυτά, φυσικά, σέ διασύνδεση μέ τή γενικότερη κοινωνικοπολιτική πραγματικότητα.

Η ανάγκη αυτή γίνεται τόσο πιο επιτακτική όσο περισσότερο αντιμετωπίζει κανείς καθημερινά ορισμένες θέσεις πάνω στα σχετικά θέματα, οι όποιες χαρακτηρίζονται από έναν έντονα άποσπασματικό χαρακτήρα, από λαθεμένη αξιολόγηση των επιμέρους συνιστωσών του προβλήματος, από μιάν άφελή (:) προσπάθεια νά άποδοθούν στό «τυχαίο» και «συμπτωματικό» περιστατικά των όποιων άποκρύπτεται ή νομοτέλεια και ή αναγκαιότητα ύπαρξης.

Τά προβλήματα πού θά μάς άπασχολήσουν, είναι αλήθεια ότι εξειδικεύονται σέ μιá συγκεκριμένη περιοχή, τής 'Αρχιτεκτονικής Σχολής, αλλά θά πλατύνουμε τή θεώρηση και θά βαθύνουμε τή διερεύνηση όσο χρειάζεται για νά φανεί τό γενικότερο πεδίο δράσης. Στο σημείο αυτό είναι σκόπιμο νά αναφέρουμε μερικά παραδείγματα πού δείχνουν άκριβώς τίς ποικιλόμορφες διαστάσεις πού μπορεί νά πάρει ό προβληματισμός γύρω από τό θέμα αυτό:

1. Σέ ποίο βαθμό ή στροφή του ενδιαφέροντος των σπουδαστών για τά πολεοδομικά ζητήματα είναι συνάρτηση τής δομής ενός εκπαιδευτικού ιδρύματος (τής έδρας, του σπουδαστηρίου, του συγγενούς εκπαιδευτικού διδακτικού προσωπικού κ.λπ.), και άρα τής θετικής ή άρνητικής επίδρασής του; Καί σέ ποίο βαθμό είναι συνάρτηση μιás ριζικής αναθεώρησης του κοινωνικού ρόλου του άρχιτέκτονα-πολεοδόμου (αναθεώρηση τήν όποία τό φοιτητικό κίνημα επιχειρεί-συνειδητοποιεί σέ συνδυασμό μέ τούς καθημερινούς μετασχηματισμούς τής κοινωνικοοικονομικής και πολιτικής πραγματικότητας);

2. Πόσο «άνετα» μπορούμε νά πούμε ότι οι διαφωνίες για τό έννοιολογικό περιεχόμενο τής τρέχουσας όρολογίας (π.χ. τί είναι ανάλυση και τί είναι σύνθεση, για νά περιοριστούμε στό συνηθέστερο παράδειγμα) έχουν *εύκαιριακό* χαρακτήρα, και συνεπώς μπορούν νά άρθούν μέ διευκρινιστικές συζητήσεις και διατομακές προσεγγίσεις; Ή μήπως οι διαφορετικές άπόψεις άντανακλούν *δομικές* διαφωνίες σέ άλλα επίπεδα, π.χ. διαφωνίες για τή σχέση θεωρίας και πράξης, πνευματικής και χειρωνακτικής εργασίας;

3. Σέ ποιές άκριβώς άντιθετικές καταστάσεις οδηγεί από τή μιá ή έξειδίκευση, τήν όποία τό κεφαλαιοκρατικό σύστημα παραγωγής όλοένα και περισσότερο στή σημερινή φάση ένισχύει και επιβάλλει στην έρευνα (μέ τίς δι-έπιστημονικές και «ουδέτερες» διακλαδικές προσεγγίσεις) και από τήν άλλη ή άπαίτηση για μιá όλο και πιο σφαιρική θεώρηση του άρχιτεκτονικού, πολεοδομικού (και κοινωνικού σέ τελευταία ανάλυση) φαινομένου;

4. Τί είδους σχέση ύπάρχει μεταξύ θεμάτων πού επιλέγονται (και από ποιούς) για νά μελετηθούν σέ μιá έδρα ή ένα σπουδαστήριο πολεοδομίας και τής όργανωμένης παρέμβασης-επέμβασης του κράτους ή των ιδιωτικών επιχειρήσεων μεγάλης οικονομικής επιφάνειας, σέ σχέση μέ τήν όργάνωση και τή λειτουργία του χώρου;

Είναι προφανές ότι τά ερωτήματα τέτοιου είδους μπορεί νά πολλαπλασιάζονται άπεριορίστα. Έπειδή, όμως, δέν είναι σκοπός μας νά προτείνουμε εδώ μιá ολοκληρωμένη και έξαντλητική θεματολογία για διερεύνηση, περιοριζόμαστε στα ερωτήματα πού διατυπώθηκαν πιο πάνω, τά όποια και θεωρούμε άπολύτως ένδεικτικά (μέ τή διττή διαζευκτική διατύπωση του καθενός) τής προβληματικής πού θά ακολουθήσει. Έχει σημασία νά τονιστεί ότι ή προβληματική αυτή ξεκινάει από τή Σχολή 'Αρχιτεκτόνων, και ειδικότερα από τήν έδρα τής Πολεοδομίας, τής όποίας ό γραφών είναι μέλος του διδακτικού προσωπικού. Η άφορμή λοιπόν προέρχεται από τά άμεσα προβλήματα πού ανακύπτουν στην 'Αρχιτεκτονική Σχολή —δέν θά περιοριστούμε όμως μόνο σ' αυτήν. Γιατί ή συμμετοχή μου στό πρόγραμμα εργασίας τής Έπιτροπής Σπουδών τής 'Αρχιτεκτονικής Σχολής, όσο και στή δραστη-

ριότητα του Συλλόγου του Έπιστημονικού και Διδακτικού Προσωπικού (ΕΔΠ) του ΕΜΠ γενικότερα, βοηθάει στον καθορισμό της γενικής βάσης που έχουν τα προβλήματα σπουδής και των ιδιοτυπιών τους σε έναν συγκεκριμένο χώρο. Πρέπει επίσης να προστεθεί ότι δεν υπάρχει ή παραμικρή πρόθεση να στοχεύσει ή κριτική με το άρθρο αυτό συγκεκριμένα πρόσωπα όποιασδήποτε θέσης στην εκπαιδευτική ιεραρχία. Πρόκειται για την κριτική θεσμοθετημένων καταστάσεων που, όσο και αν εξυπηρετούνται από συγκεκριμένα άτομα, στην ουσία διαμορφώνονται ανεξάρτητα από την ατομική τους πρακτική και τις προσωπικές τους προθέσεις.

Αυτή τη στιγμή υπάρχει μία τεράστια σύγχυση γύρω από το έννοιολογικό περιεχόμενο δύο όρων, τους οποίους αντιμετωπίζουν με τον έναν ή τον άλλο τρόπο τόσο το εκπαιδευτικό-διδακτικό προσωπικό όσο και οι σπουδαστές στη μελέτη οποιουδήποτε αρχιτεκτονικού-πολεοδομικού θέματος. Πρόκειται για τους όρους «*ανάλυση*» και «*σύνθεση*». Πολύ γενικά, με κίνδυνο να ισοπεδωθούν επιμέρους απόψεις, οι δύο αυτοί όροι, νοούμενοι σε αντιδιαστολή ο ένας προς τον άλλο (έξαιτίας μιας παραδοσιακής και παγιωμένης αντίληψης, φορτισμένης με έντονη επιχειρησιακή χρησιμότητα που σκόπιμα, και θά δούμε γιατί, συντηρείται ακόμη), σημαίνουν τα εξής:

α) *ανάλυση*: θεωρητική έπεξεργασία-διερεύνηση των στοιχείων που επιδρούν θετικά ή ανασταλτικά στη διαμόρφωση του οποιουδήποτε αρχιτεκτονικού-πολεοδομικού φαινομένου, συνήθως ενός εκάστου χωριστά και σπανιότερα όλων μαζί σαν σύνολο (σύνολο που είναι κάτι παραπάνω από το άθροισμα των επιμέρους στοιχείων),

β) *σύνθεση*: χάρη σε ορισμένες αναλυτικές τεχνικές σχεδίασης, συντονισμένος από τον μελετητή προσανατολισμός των αναλυτικών συμπερασμάτων προς τη διατύπωση «θέσεων» ώστε να αποτυπωθούν στο χώρο.

Μεταπολεμικά, στην Αρχιτεκτονική Σχολή, σε σχέση με την παραγωγή του τεχνητού περιβάλλοντος, πρωτάνευε η ήγεμονική-ελιτιστική ιδεολογία που ξδινε υπερτροφικές διαστάσεις σε μία από τις προηγούμενες διαδικασίες (είτε στη σύνθεση είτε την ανάλυση αποκλειστικά), στεγανοποιώντας τη «σύλληψη» της ιδέας, τη γραφική της απεικόνιση και την εκτέλεσή της στο χώρο. Ωστόσο, αν τηρήσουμε μία κριτική στάση απέναντι στην εκπαιδευτική πραγματικότητα, θά διαπιστώσουμε ότι το οποιοδήποτε έννοιολογικό υπόβαθρο στη συγκρότηση ενός προγράμματος σπουδών κατοχυρώνει και διασφαλίζει την επιχειρησιακή του χρησιμότητα στις διαδικασίες παραγωγής. Έτσι θά διαπιστώσουμε επίσης ότι η στεγανοποίηση και ο αυστηρός χρονικός περιορισμός των δύο παραπάνω διαμερισμάτων, της ανάλυσης και της σύνθεσης, αποτελεί συνέπεια της διατύπωσης του περιεχομένου τους και συνιστά παραλλαγή της δομικής διάστασης θεωρίας και πράξης, πνευματικής και χειρωνακτικής εργασίας γενικότερα. Η διάσταση αυτή, με όλες τις παραλλαγές της, ισχύει για μία ορισμένη θεωρητική οπτική, δηλαδή την οπτική ακριβώς που αντανάκλα και κατοχυρώνει το συγκεκριμένο κεφαλαιοκρατικό σύστημα,

στο πλαίσιο του οποίου το εκπαιδευτικό πρόγραμμα ενός Α.Ε.Ι. είναι ταγμένο να αναπαράγει την ιδεολογία του.

Όμως οι αναλυτικές και συνθετικές διαδικασίες *συνυπάρχουν* ταυτόχρονα σε μία διαλεκτική μεταξύ τους σχέση και στις δύο παραπάνω φάσεις. Διότι: α) Η ανάλυση όσο και η σύνθεση προϋποθέτουν την αποδοχή κάποιου ιδεολογικού υπόβαθρου, και, επομένως, συντελούν στη διαμόρφωση μιας συγκεκριμένης πολιτικής θέσης (π.χ. καθορισμός προτεραιότητας των προς διερεύνηση παραγόντων, επιλογή τεχνικής για την ανάλυση κ.λπ.). β) Η επιστημολογική μέθοδος μιας έρευνας, πέρα από την έλαγωγή ή την άπαγωγή, ως προς τις διαδικασίες μετασχηματισμού του *αρχιτεκτονικού* και *πολεοδομικού* (κοινωνικού) φαινομένου, περιλαμβάνει και τη *δι-άγωγή* (transduction) με στόχο το δυνατόν γενέσθαι. Το δεύτερο σκέλος της αντίληψης αυτής, όπως γίνεται φανερό, περιλαμβάνει μία δυναμική θεώρηση άμεσα συναρτημένη με τη νομοτελειακή εξέλιξη των μετασχηματισμών, και δεν κλείνει τις δύο φάσεις της επιστημονικής δραστηριότητας, δηλαδή την ανάλυση και τη σύνθεση, σε στατικά καλούπια που αποκρύπτουν τις αντιφάσεις ενός ορισμένου φαινομένου, στις οποίες άλλωστε οφείλεται και η όποια κίνηση στο χώρο και στο χρόνο. Για παράδειγμα, όταν μία ομάδα σπουδαστών σε έπιπεδο διάλεξη τελειοφοίτων ή επί διπλώματα εργασίας αποφασίζει να μελετήσει τα αυθαίρετα κτίσματα μιας περιοχής του λεκανοπεδίου Άττικής, και η μελέτη στοχεύει τό να επισημάνει τις *διαδικασίες* μέσα από τις οποίες τό φαινόμενο αυτό γεννιέται, δξύνεται και καταπολεμείται, και στο βαθμό που ή ένλόγω ομάδα θέτει στο επίκεντρο του προβληματισμού της την ταξική διάσταση του φαινομένου, αμβλύνεται ή διάσταση θεωρίας και πράξης ενώ παράλληλα βρίσκει έκφραση μία νέα *θεωρητική πρακτική* που έχει τις δυνατότητες να συνδυαστεί με μίαν άλλη επιστημονική-επαγγελματική στάση απέναντι στην κοινωνική πραγματικότητα. Σε μία παρόμοια περίπτωση τό αποτέλεσμα της εργασίας δεν εξαντλείται σε μία πρόταση-σύνθεση στο χαρτί με την όποία, εκείνοι που θά την επιζητούσαν (και θά την επέβαλλαν), θά αποσκοπούσαν απλά απλά να παραπλανήσουν τόν προβληματισμό στη βίωση του. Αντίθετα, και δεδομένων των *καπιταλιστικών* σχέσεων παραγωγής, επιστημονικό (θεωρητικό) πεδίο πρακτικής δραστηριοποίησης του έρευνητή-σπουδαστή γίνεται ή σχέση κεφαλαίου και μισθωτής εργασίας ή ή έγγειος πρόσδοδος που εκφράζονται ως κερδοσκοπία πάνω στη γή και αποκραυπογραφούν μία ορισμένη κρατική στεγαστική πολιτική. Έτσι, ό έρευνητής-σπουδαστής δεν στέκει ως εξωτετικός παρατηρητής μιας ορισμένης πραγματικότητας αλλά, όντας και ό ίδιος αναπόσπαστο μέλος συγκεκριμένου κοινωνικού συστήματος, πιστεύει ότι οφείλει να διερευνήσει τούς παράγοντες και τις διαδικασίες που προκαθορίζουν ή επηρεάζουν τη δομή του. Η κατοικία, έτσι, εξετάζεται όχι σαν άφηρημένη έννοια με «ουδέτερο» περιεχόμενο αλλά σαν προϊόν μιας ορισμένης ταξικής σχέσης· και ό χώρος γενικότερα εξετάζεται όχι σαν κάποιο διάστημα που «μένει» ανάμεσα στα σπίτια (προσφιλές άλλωστε πεδίο έρευνας της οπτικής αντίληψης-απεικόνισης συναισθηματικών έρεθισμών) αλλά επίσης σαν προϊόν μιας ορισμένης σχέσης που επιδρά άμεσα στις οικονομικές και κοινω-

νικές σχέσεις και υπαγορεύει μία ορισμένη πολιτική οικονομία του χώρου.

Η διάσταση λοιπόν πού μπορεί να υπάρχει ανάμεσα σε ανάλυση και σύνθεση (σε έναν ορισμένο τρόπο χρήσης αυτών των έννοιων πού προσδιορίζεται από μία συγκεκριμένη θεωρητική όπτική) υπάρχει επειδή, λόγω βαθιάς αντίθεσης, έχουν έρθει σε σύγκρουση από τη μία μεριά το σύνολο των αντιλήψεων και θέσεων πού συνθέτουν στον σπουδαστικό κόσμο την προβληματική για τον κοινωνικό ρόλο του αρχιτεκτονα-πολεοδόμου και από την άλλη οι λειτουργούσες εκπαιδευτικές δομές πού στοχεύουν στην αναπαραγωγή της ιδεολογίας της άρχουσας τάξης, στη διαιώνιση της διάστασης θεωρίας και πράξης, πνευματικής και χειρωνακτικής εργασίας.

Στις σημερινές συνθήκες οι σπουδαστικές επιδιώξεις συναντούν ορισμένες δυσκολίες πού, σε μεγάλο βαθμό, έχουν καθοριστεί από τη σκόπιμη και έντεχνη παρεμπόδιση της επιστημονικής έρευνας να κινηθεί προς την κατεύθυνση ανάλυσης των κοινωνικών ζητημάτων, πού σε άλλους τόπους έχει άνδρωθει με ιδιαίτερα γόνιμα αποτελέσματα.

Τά παραπάνω εμπόδια ήταν σκόπιμα, μία και διασφάλιζαν πολιτικοκοινωνικά όφελη, και έντεχνα εφόσον κάτω από ένα ανανεωτικό ένδυμα κάλυπταν μία ελευθεριότητα της έρευνητικής δραστηριότητας. Άλλά εκτός τούτου είχαν και τά φαιδρά τους: εμπόδιζαν τη διάδοση και ανάπτυξη ακόμη και καθαρά τεχνοκρατικών απόψεων πού στηρίζονταν σε νέες, «οργανισμικές» θεωρήσεις της επιστήμης και οι οποίες στην πρότυπη έκδοχή τους είχαν προκύψει από νέα φιλοσοφικά συστήματα εδώ και έναν αιώνα. Γι' αυτό «ξαφνικά» τον τελευταίο καιρό ιεροφάντες "Έλληνες διανοούμενοι μιλούν με πάθος για «κυβερνητική», «συστήματα», «στρουκτούρα» κ.λπ., παραβλέποντας σκόπιμα (;) τίς ρίζες της νέας επιστημονικής θεωρήσης πού προτείνουν. Άλλά τό ζήτημα αυτό θά αναφερθεί παρακάτω.

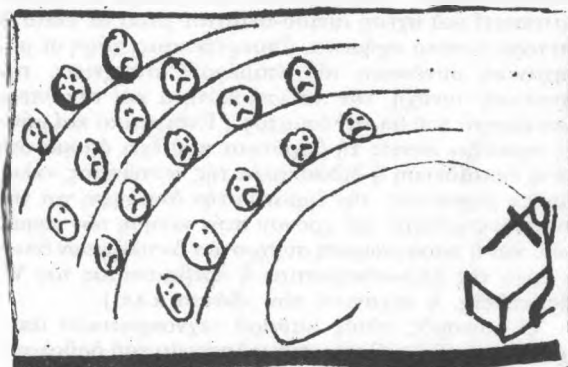
Οί συγκρούσεις για τίς οποίες έγινε ήδη λόγος φαίνονται ανάγλυφα σε μία σειρά εκδηλώσεις: τού φοιτητικού κινήματος πού σε όλο και μεγαλύτερο βαθμό συνειδητοποιεί την ευθύνη του απέναντι στά κοινωνικά και πολιτικά ζητήματα τού τόπου· τού εκπαιδευτικού-διδασκαλικού προσωπικού (βοηθών-επιμελητών) πού τον τελευταίο καιρό αγωνίζεται δυναμικά για την αναδιάρθρωση τού εκπαιδευτικού συστήματος στά Α.Ε.Ι. (κατάργηση έδρας, κριτική στάση απέναντι στις έντολες διδασκαλίας κ.λπ.): της Διοίκησης πού ως νέα θεσμικά μέτρα προωθεί εκείνα πού θά λειτουργήσουν ανασταλτικά απέναντι στις νέες προοδευτικές θέσεις [και εδώ βέβαια τό θέμα γίνεται τεράστιο: ως θυμηθούμε την πρόσφατη μείωση τού αριθμού των εισαγομένων στά Α.Ε.Ι., μέτρο πού, σε συνδυασμό με την ανάπτυξη των μεσαίων στελεχών της παραγωγής, απονέμει ένα νέο ρόλο στον διπλωματούχο ενός Άνώτατου Ίδρύματος, ή τό πνεύμα ορισμένων διατάξεων ενός νέου νομοσχεδίου για την Άνώτατη Παιδεία κ.λπ.].

Θά ήταν παράλειψη να μην επισημάνει κανείς ότι σε κάθε θετική ή άρνητική πλευρά των παραπάνω εκδηλώσεων αντιστοιχεί ή αντίθετή της, και έτσι στο

έσωτερικό τού κάθε φορέα συνυπάρχουν αντιθετικές διαδικασίες: για παράδειγμα, άριστερίστικες τάσεις στό φοιτητικό κίνημα, με συνέπεια τόν άποπροσανατολισμό του, διάσταση σε μερικές περιπτώσεις ανάμεσα στην κορυφή της εκπαιδευτικής ιεραρχίας (καθηγητές) και στον κρατικό διοικητικό μηχανισμό κ.λπ. Όφείλει λοιπόν να έχει κανείς υπόψη του τό σύνολο αυτών των αντιθέσεων όταν, σε όποιοδήποτε φορέα, προτίθεται να μελετήσει την προβληματική κατάσταση τού εκπαιδευτικού χώρου.

Άς πάρουμε για παράδειγμα τό ζήτημα της κρίσης πού διαπιστώνεται στη συνεργασία διδασκόντων διδασκόμενων, και πού για πολλούς θεωρείται τό «κυνικό καύμα» της Άρχιτεκτονικής Σχολής, και ως δομή μία πλευρά του.

Τό όποιοδήποτε Α.Ε.Ι. τείνει σήμερα να πάψει να είναι ένας περιχαρακωμένος εκπαιδευτικός οργανισμός, ή alma mater των σπουδών: ή εκτός εκπαιδευτικού ιδρύματος παραγόμενη γνώση και υπάρχουσα πληροφόρηση φαίνεται ότι υπερέχει κατά πολύ, ως προς τά σημαίνοντα πού φέρει, σε σχέση με εκείνη πού είναι δυνατό να παράσχει τό διδακτικό προσωπικό. Όμως, τά γνωσιολογικά δεδομένα και οι θεωρητικοί προβληματισμοί πού πηγάζουν από τόν εκτός Α.Ε.Ι. χώρο γίνονται συχνά άβασάνιστα άποδεκτοί, κυρίως γιατί θεωρείται ότι άφου προέρχονται από την έξωπανεπιστημιακή παραγωγή δέν μπορεί παρά να είναι άμεσότερα δεμένοι με την κοινωνική πραγματικότητα.

Τέτοιες άκριτες αντιλήψεις ενισχύονται από τό γεγονός ότι στό παραδοσιακό κέλυφος τού Α.Ε.Ι. εξακολουθούν να δρουν δυνάμεις άδράνειας πού επιτείνουν την απομόνωση και τό διαχωρισμό. Όμως ή έξωτερική πληροφόρηση, όπως, άλλωστε, ως ένα ορισμένο σημείο και ή εσωτερική, με τόν τρόπο πού προσφέρεται και άφομοιώνεται είναι πολύ συχνά έλλιπής και επιπόλαια. Δύο επικίνδυνα χαρακτηριστικά αυτού τού φαινομένου: α) ό «πνευματικός πληθωρισμός» (άντίστοιχος ίσως τού οικονομικού) πού προέρχεται από ένα τυχαίο σωμα γνώσης πού μόνο σε προσωπική ολοκλήρωση και πολιτική υπευθυνότητα δέν μπορεί να οδηγήσει: αντίθετα, στοχεύει την άποδυνάμωσή της, β) ή προτίμηση της εύκολης, συμπυκνωμένης και περιληπτικής γνώσης. Π.χ. πολύ συχνά ό σπουδαστής δέν διαβάξει τά κείμενα τού ίδιου τού Μάρξ αλλά «δέχεται» τόν μεταγλωττισμένο από ίκανούς (;) μαρξολόγους μαρξισμό. Όχι επαφή λοιπόν με τίς πηγές

τίς ίδιες αλλά ευπιστία προς ελληπτα αλλά συχνά θλιβερά κακέκτυπα.

Τά άρνητικά αυτά φαινόμενα άποπροσανατολίζουν την κεκτημένη ύστερα από πολλούς άγώνες συνείδηση του φοιτητικού κινήματος, μιά συνείδηση που άρνείται νά παρατηρεί, όπως παλαιότερα, «άντικειμενικά» και επιστημονικά «ουδέτερα» την κοινωνική πραγματικότητα —και της όποιας, μέ βάση τό γνωσιολογικό ύπόβαθρο του διδασκαλισμού, θά διορθώσει τά κακώς κείμενα— αλλά αντίθετα προβάλλει τό αίτημα συμμετοχής στις διαδικασίες που συνθέτουν τή γνώση και τήν πραγματικότητα.

Σίγουρα ή εκπαίδευση, σάν πληροφορηση, γνώση, προβληματισμός και μέθοδος, συνεχίζεται, και μετά τήν άποφοίτηση, στόν ευρύτερο «κοινωνικό χώρο», αλλά *ό βαθμός κοινωνικής υπευθυνότητας προσδιορίζεται από τήν άρχική ταχύτητα και διάπλαση που θά ύποσσει ό σπουδαστής στή διάρκεια τών σπουδών του.*

Βέβαια αυτή ή έννοια της «άρχικής ταχύτητας» είναι σχετική και άπαιτεί διευκρίνιση. Η είσοδος του σπουδαστή στό Α.Ε.Ι. πραγματοποιείται άφου έχει ήδη άφομοιώσει σέ προηγούμενες βαθμίδες της σχολικής εκπαίδευσης (άρχίζοντας από τή στοιχειώδη) ένα ποσό γνώσης όρισμένης ποιότητας, άφου δηλαδή έχει έμποτιστεί από έναν *συγκεκριμένο τρόπο λογισμού*: του λογισμού που μπορεί νά εξαφανίζει τή νομοτέλεια μιάς εξέλιξης και νά παροχετεύει τή σκέψη προς μιά άθροιστική σύλληψη της πραγματικότητας (γεγονότα, τυχαία περιστατικά), προς μιά γραμμική κατανόηση τών πραγμάτων· του λογισμού που μπορεί νά συστηματοποιεί μιά σχέση αίτιου-αίτιατου μέσα σέ κλειστά ντετερμινιστικά σχήματα, άποκρύβοντας, χάρη σέ μιά μηχανική συνένωση τών έπιμέρους στοιχείων, τήν όργανική συνοχή, τήν πολυπλοκότητα και τήν υπερβατικότητα του άποτελέσματος. (Ένδεικτικά και μόνο άς προσέξει κανείς τή βαρύτητα που έχει ακόμα στή μέση εκπαίδευση ή διδασκαλία της νευτώνειας «κλασικής» μηχανικής, τήν έμμονή στήν αντίληψη για τήν άνασχεψιμότητα του χρόνου στήν κίνηση τών σωμάτων, και ή παραγνώριση σύγχρονων αντίληψεων όπως ή άρχή της άπροσδιοριστίας ή άβεβαιότητας του W. Heisenberg, ή μηχανική τών κβάντα κ.λπ.)

Ό λογισμός αυτός καθαρά τεχνοκρατικών άποχρώσεων που όφείλεται στή φιλοσοφία του όρθολογισμού και τήν πρόοδο τών εμπειρικών επιστημών τόν 16ο-17ο αιώνα και μετά, μπορεί νά «προεκτείνει» τά συμπεράσματα και τή μέθοδό του από τή διερεύνηση τών φυσικών φαινομένων στά κοινωνικά ζητήματα. Άπό τό σημείο αυτό και μετά δημιουργούνται μιά σειρά άκανθώδη προβλήματα. Προβλήματα που έχουν δημιουργηθεί πριν από τήν είσοδο του σπουδαστή στό Α.Ε.Ι., και που προσδιορίζουν ως ένα βαθμό τό μέγεθος της «άρχικής ταχύτητας» που αναφέρθηκε πιο πριν. Συχνά άλλωστε εμφανίζονται μέ τή μορφή μιάς μεγάλης δυσκολίας νά συνειδητοποιηθεί τί σημαίνει τό πέρασμα από μιά «άνοργάνωτη όμοιογένεια σέ μιά όργανωμένη έτερογένεια» (άπό τό κατώτερο άτελές, σέ άνώτερο και τελειότερο επίπεδο όργάνωσης) στόν κοινωνικό και οικονομικό χώρο, τί σημαίνει ή διαλεκτική κίνηση από τή σύνθεση στήν άποσύνθεση, τό δυναμικό πέρασμα από ένα παραγωγικό σύστημα σέ ένα άλλο κ.λπ. Τέτοιου είδους προβλήματα για νά ξεπεραστούν προύποθέτουν έναν διαφορετικό λο-

γισμό που θά ανατρέψει τόν σχολικό έθισμό. Π.χ. ότι δέν μπορούμε νά συγκρίνουμε «άπό τά έξω» τίς μορφές όργάνωσης του χώρου σέ διάφορες εποχές και νά παραλληλίζουμε τίς έκάστοτε λειτουργίες του, αλλά όφείλουμε μέ σχήματα έρμηνευτικά και όχι άποδεικτικά νά συνδέουμε «άπό τά μέσα» τή δομή του χώρου μέ τίς ιδιοτιπίες του συστήματος παραγωγής που ισχύει κάθε εποχή. Και αυτό γίνεται πιο έπιτακτικό σήμερα, δεδομένου ότι άρκετοί σύγχρονοι διανοητές παραλληλίζουν τήν ανάπτυξη τών κοινωνικών σχηματισμών της 3ης και 4ης χιλιετηρίδας στή ΝΑ λεκάνη της Μεσογείου μέ τούς κοινωνικούς σχηματισμούς της Εύρώπης του 16ου-17ου αιώνα, μετά τήν έδραίωση του ήλιοκεντρικού συστήματος. Τό ίδιο, πρέπει νά άποφεύγεται ή σύγκριση σέ συγχρονική βάση της όργανωμένης δόμησης στήν περιφέρεια ενός μεγάλου άστικού κέντρου σέ συνθήκες προωθημένης καπιταλιστικής ανάπτυξης (ύψη κτιρίων, πυκνότητα, καλυπτόμενη έπιφάνεια, αισθητική-μορφολογική εκτίμηση) μέ εκείνη ενός άστικού κέντρου σοσιαλιστικής κοινωνίας. Γιατί στό παράδειγμα αυτό άποκρύπτονται δυό θεμελιώδεις διαφορές άνάμεσα στις δυό περιπτώσεις. 1ον, ότι στήν πρώτη ενεργοποιείται ή επιδίωξη για τήν άποκατάσταση τών «διαταραγμένων» κοινωνικών σχέσεων (μέ βάση τά πορίσματα ή τίς θέσεις της άστικής κοινωνιολογίας) χάρη σέ μιά συγκεκριμένη όργάνωση του χώρου (γειτονίες και μονάδες γειτονιάς, τοπικά κέντρα κ.λπ.) και 2ον, ότι στις δυό περιπτώσεις τό «στεγαστικό πρόβλημα» τίθεται άναγκαστικά μέ διαφορετικό τρόπο, πράγμα που μπορεί νά οδηγεί είτε στήν εύκαιριακή επίλυση και επανεμφάνισή του —πρώτη περίπτωση— είτε στήν κατεύθυνση του ουσιαστικού ξεπεράσματος του —δεύτερη περίπτωση.

Τά προβλήματα που εκτέθηκαν ένδεικτικά δείχνουν ότι ή επίλυσή τους δέν είναι μόνο θέμα νέας, σωστής, φραστικής διατύπωσης ούτε ιεράρχησης τών δεδομένων που τά συνιστούν. Φαίνεται δηλαδή ότι ή προσπάθεια μπλοκάρει σέ μεγάλο βαθμό από τήν ισχύουσα συλλογιστική μέθοδο, και από ένα πλέγμα άρχών λογικής ιδεολογικά κατοχυρωμένων που τό εκπαιδευτικό σύστημα σέ κάθε βαθμίδα είναι ύποχρεωμένο νά αναπαράγει διαρκώς. Πού σημαίνει, σέ τελευταία άνάλυση, ότι ή μάχη στό ιδεολογικό επίπεδο, άν δέν θέλει νά περιοριστεί σέ στείρους άκαδημαϊκούς διαξιφισμούς, δέν δίνεται άνεξάρτητα από τή δράση για τή συνολική άλλαγή της κοινωνικής πραγματικότητας. Τουτό άλλωστε συνειδητοποιείται όλο και περισσότερο από τό φοιτητικό κίνημα και από τήν προοδευτική διάνοηση στή διάρκεια μιάς σειράς άγώνων και κινητοποιήσεων που έχουν οδηγήσει σέ πολιτικούς μετασχηματισμούς τόσο στήν Ελλάδα όσο και στό διεθνή χώρο.

Σέ τέτοιο γενικό πλαίσιο όφείλει νά τοποθετήσει κανείς τή στροφή ενός μεγάλου άριθμού σπουδαστών της Άρχιτεκτονικής Σχολής προς τήν εκπόνηση διαλέξεων και διπλωματικών εργασιών στήν πολεοδομία. Η στροφή αυτή χαρακτηρίζεται καταρχήν από τήν προσφερόμενη δυνατότητα σύνδεσης του άρχιτεκτονικού θέματος μέ τά στοιχεία του κοινωνικού πλαισίου, ενώ έξάλλου ενισχύεται ή άποδιναμώνεται άνάλογα μέ τήν ποιότητα συνεργασίας που εξασφαλίζεται από τό Έπιστημονικό και Διδακτικό Προσωπικό της Σχολής.

Ἄλλά καί πάλι, ὅπως πρέπει νά ἔγινε φανερό ἀπό ὅσα εἰπώθηκαν ὡς τώρα, ἡ ποιότητα τῆς συνεργασίας σπουδαστῶν καί διδασκόντων δέν εἶναι κάτι πού ἔξαφτάται ἀποκλειστικά ἀπό τίς ἱκανότητες καί τίς προθέσεις τῶν μελῶν τοῦ διδακτικοῦ προσωπικοῦ.

Πέρα ἀπό τά προβλήματα σπουδῆς πού θίχτηκαν ἤδη, ἄς δοῦμε καί μερικά εἰδικότερα πού προκύπτουν, δεδομένου ὅτι τό ὁποιοδήποτε ἀντικείμενο ἀρχιτεκτονικῆς σπουδῆς, ἄν βασίζεται σέ μιά καθολική θεώρηση, ἀποκτᾶ μιά πολυπλευρότητα πού ἐνδεχόμενα θωλώνει τούς στόχους καί τίς ἀρχές διερεύνησης. Ἐννοοῦμε μ' αὐτό τή σημερινή κατάσταση συνεργασίας ἀνάμεσα στίς ἔδρες καί τήν κατάσταση πού διαγράφεται μέ βάση τό πολυσυζητημένο μελλοντικό σύστημα διαίρεσης τῶν Σχολῶν σέ τομεῖς (départements).

Τά προβλήματα αὐτά χωρίζονται, μέ γενικό τρόπο, σέ δύο ἐνότητες:

— Ἐκεῖνα πού δημιουργεῖ ἡ υἱοθέτηση-ἀποδοχή ἐνός πλουραλιστικοῦ (πολυμερικοῦ) θεωρητικοῦ πλαισίου διερεύνησης.

— Ἐκεῖνα πού εἶναι συνέπεια μιᾶς παρεξήγησης ἀνάμεσα στήν ἀντίληψη γιά «καθολική θεώρηση τῆς παιδείας» καί τήν πρόθεση γιά «καθολική θεώρηση τοῦ ἀντικειμένου σπουδῆς».

Τά πρῶτα ἔχουν μεγάλη σημασία, καί ἡ ὑπαρξή τους προσδιορίζει, σέ ὀρισμένο βαθμό, καί τά προβλήματα τῆς δευτέρας κατηγορίας. Καί τοῦτο γιατί ἡ διαφορὰ στή θεωρητική ὀπτική γωνία τῆς κάθε ἐπιστημονικῆς περιοχῆς, ἔδρας, ἢ σπουδαστηρίου, ἀπό τήν ἄποψη τῆς μεθόδου ἀνάλυσης τῶν κοινωνικῶν φαινομένων, ἐξαιτίας ἐνός ἀμφίβολου πνεύματος ἐκπαιδευτικοῦ-θεωρητικοῦ φιλελευθερισμοῦ, συμπορεύεται μέ μιά σύγχυση ὡς πρὸς τήν κλίμακα μεγίστου-ἐλαχίστου στήν ὅποια θά κινηθεῖ ἡ ἀνάλυση. Γιά παράδειγμα, στήν περιοχή τῶν ἀρχιτεκτονικῶν συνθέσεων ἡ κίνηση ἀπό τή διάρθωση τῆς τάξης ἐνός σχολικοῦ συγκροτήματος στήν κλίμακα τῆς διερεύνησης τῆς κοινωνικῆς δομῆς καί τῆς χρήσης τοῦ πολεοδομικοῦ χώρου. Καί ἔτσι σέ κάθε περιοχή δημιουργεῖται μιά ἐσωστρέφεια καί ἕνας ἀπομονωτισμός ἀντάρκειας, ὅπου π.χ. οἱ ἀρχιτεκτονικές συνθέσεις θέλουν τή δική τους πολεοδομία, ἢ πολεοδομία τῆ δικῆς τῆς κοινωνιολογία καί πολιτικῆ οἰκονομία κ.ο.κ. Σέ τελευταία ἀνάλυση, δέν θά ἦταν ὑπερβολή νά πει κανεῖς ὅτι μ' αὐτό τόν τρόπο ὑφαίνεται ἕνα πλέγμα ἀνταγωνιστικῶν σχέσεων ἀνάμεσα στίς ἐπιστημονικές περιοχές, εἴτε πρόκειται γιά τίς σημερινές ἔδρες εἴτε, πιθανόν, γιά τά ἀυριανὰ τμήματα, πλέγμα πού, βέβαια, δέν βοηθάει οὔτε τόν φοιτητικό προβληματισμό οὔτε τήν ἐπιστημονική ἔρευνα αὐτή καθαυτή.

Τό πλουραλιστικό πλαίσιο ἐπιστημονικῆς διερεύνησης στό ὁποῖο ἀναφεροθήκαμε γίνεται καλύτερα κατανοητό ἄν τό συσχετίσουμε μέ τή θεωρία τῆς πλουραλιστικῆς δημοκρατίας πού στά μεταπολεμικά χρόνια προώθησαν οἱ ἀπολογητές τοῦ καπιταλισμοῦ γιά τήν ἀστική δημοκρατία τῆς Δύσης. Ὅπως εἶναι

γνωστό, σύμφωνα μ' αὐτή τή θεωρία, ὑποστηρίζεται ὅτι τό ἀγαθό τῆς πολιτικῆς ἐλευθερίας, μέσα ἀπό τό συσχετισμό πολιτικῆς ἐνότητας καί κοινωνικῆς διαφοροποίησης, εἶναι ἐφικτό καί ἔχει πιθανότητες νά ἐπιζῆσει στήν περίπτωση πού ἡ κρατική ἐξουσία διαχέεται σέ ἐπιμέρους «κέντρα», τά ὁποῖα, ἐκπροσωπώντας διάφορες κοινωνικές ομάδες καί στρώματα, ὑποτίθεται ὅτι ἀσκοῦν πίεση στήν κεντρική ἐκτελεστική ἐξουσία. Ὅμως ἡ ἀντίληψη γιά τό πλουραλιστικό κράτος ὑπάρχει λόγω μιᾶς παρερμηνείας τοῦ ταξικοῦ χαρακτῆρα τῆς κρατικῆς ἐξουσίας, καί λόγω μιᾶς σκοπίμης ἀπόκρυψης τῶν οἰκονομικῶν παραγόντων πού ἀναφέρονται σέ συγκεκριμένα συμφέροντα, παρερμηνεία καί ἀπόκρυψη πάνω στίς ὁποῖες τελικά θεμελιώνεται ἡ ἀστική ἀντίληψη περὶ πολιτικῆς ἐλευθερίας.

Ἀντίστοιχα, λοιπόν, σέ ἕνα Ἄνωτατο Ἐκπαιδευτικό Ἰδρυμα ὅπου συντίθενται κοινωνικοὶ διαφορισμοὶ παράλληλοι μέ ἐκείνους πού λειτουργοῦν στό συνολικό κοινωνικό σῶμα, ἡ ἐλευθερία «πνεύματος» στήν ἐπιστημονική ἔρευνα, πού μέ τόσο πάθος προβάλλεται ἀπό ὀρισμένους κύκλους, ἀναιρεῖται οὐσιαστικά ἀπό τή στιγμή πού δέν ἀποσαφηνίζονται τά μεθοδολογικά προβλήματα καί δέν κατοχυρώνεται τό δικαίωμα τῆς κάθε μεθοδολογίας νά ὑπάρξει, ἀλλά καταργεῖται στήν πράξη ἀπό πολιτικές καί ἰδεολογικές σκοπιμότητες τῆς κρατικῆς ἐξουσίας, ἀνάλογα μέ τήν πολιτικὴ συγκυρία. Ὡστόσο μόνο στή βάση ἐνός σαφέστατου πλαισίου πού θά ἐπιτρέψει τόν ἐπιστημονικό διάλογο καί τήν ἀντίκρουση στό πλαίσιο τοῦ ἴδιου τοῦ Α.Ε.Ι. γίνεται δυνατή ἡ ἀποτελεσματικὴ κριτικὴ τῆς πληθῶ-

La gueule ouverte (Τεύχος 8, Ἰούνης 1973).

ρας τών δυνατῶν προσεγγίσεων ἑνός γνωστικοῦ ἀντικειμένου, ἄρα τῆς ἴδιας τῆς ἐπιστημονικῆς ἔρευνας. Ἐλλοίως ἢ ἀποσαφήνιση τοῦ ἀντικειμένου σπουδῆς πού συχνά τίθεται στό πρόγραμμα δράσης τῶν ἐπιτροπῶν σπουδῶν τῶν Α.Ε.Ι. (ὅπως καί ἐκείνης πού λειτουργεῖ μέ τριμερῆ βάση στήν Ἀρχιτεκτονική Σχολή), δέν σχετίζεται μέ τό «τί ἀρχιτέκτονες θέλουμε νά παράγει (sic) ἡ Σχολή», ὅπως συχνά λέγεται, ἀλλά μέ τίς προηγούμενες ἀποσαφηνίσεις μεθόδου καί πλαισίου, πράγμα πού μέ τή σειρά του μάς παραπέμπει στό ζήτημα τῶν κοινωνικῶν μορφῶν ζήτησης τοῦ ἀρχιτέκτονα σήμερα.

Τά προηγούμενα, νομίζουμε ὅτι θά ἔπρεπε νά ἀποτελέσουν γνώμονα στόν καθορισμό τῶν Τμημάτων πού θά προκύψουν ἀπό τήν κατάργηση τοῦ θεσμοῦ τῆς ἔδρας, γιατί ἔτσι θά ἀποφευγόταν ἡ διαιώνιση τῶν στεγανῶν διαμερισμάτων ἀνάμεσα στίς περιοχές, στεγανῶν πού ἐμποδίζουν τήν ὀλιστική ἀντιμετώπιση καί καθολική θεώρηση τοῦ ἀντικειμένου σπουδῆς. Ὅταν π.χ. βλέπει κανεῖς τήν ἀρχιτεκτονική σύνθεση στή σωστή τῆς βάση χωρίς νά τήν ἀποσυνδέει ἀπό τό συγκεκριμένο ἰδεολογικό περιεχόμενο πού ἔχει (κοινωνική τάξη πού ἐκπροσωπεῖ, τελεολογία ὑπαρξης καί λειτουργίας τῆς κ.λπ.), καί μέ βάση τήν ἀντίστοιχη δομοτεχνική ὑπόσταση (ὕλικά μέσα παραγωγῆς, νομοτέλεια κατασκευῆς τῆς, στατική τῆς ἔκφραση κ.λπ.) δέν μπορεῖ νά τήν ἀντιμετωπίζει οὔτε μέ μαθηματικά-τεχνοκρατικά μοντέλα ἀρχιτεκτονικοῦ σχεδιασμοῦ οὔτε μέ ὀρισμένα αἰσθητικά κριτήρια ἀπεικόνισης. Ἡ ἐπίσης, ὅταν βλέπει κανεῖς τήν ἱστορία μέ βάση τήν ἐσωτερική νομοτελειακή τῆς λογική δέν μπορεῖ νά ἀποσυνδέσει τήν ἱστορία τῆς ἀρχιτεκτονικῆς ἀπό τήν ἱστορία τῆς πολεοδομίας ἢ τή γενικότερη ἱστορία (πράγμα πού συμβαίνει π.χ. ὅταν δίνεται ἰδιαίτερη ἔμφαση στό ρόλο τῆς προσωπικότητας, καί ἀλλοιώνεται τό νόημα τῆς συλλογικῆς δράσης, ὅταν ἰδεαλιστικά μυθολογεῖται τό κάθε νέο βῆμα τοῦ ἱστορικοῦ γίνεσθαι καί παραγωγίζονται οἱ προσδιοριστικοί παράγοντες εἴτε στό ἐπίπεδο τῆς οἰκονομικῆς ὑποδομῆς εἴτε στό ἐπίπεδο τοῦ πολιτικοῦ καί ἰδεολογικοῦ ἐπικοινωνιομήματος, κ.λπ.).

Εἶναι προφανές ὅτι γιά τή διαμόρφωση ἑνός νέου ὑγιοῦς καί δημοκρατικοῦ ἐκπαιδευτικοῦ συστήματος, πρέπει νά προηγεῖται ἡ διατύπωση παρόμοιων ἀρχῶν, γιάτί τό ὀργανωτικό σχῆμα ἀπό μόνο του χωρίς τίς οὐσιαστικές του προϋποθέσεις δέν προωθεῖ τήν ἀνανέωση —τουλάχιστο δέν τήν προωθεῖ πέρα ἀπό μία ἐπιφανειακή ἀλλαγῆ. Καί ὅμως, ὁ πολὺς θόρυβος συχνά γίνεται γιά τό γράμμα καί ὄχι γιά τό πνεῦμα τῆς θεσμικῆς ἀλλαγῆς καί τοῦ νέου ὀργανωτικοῦ σχήματος τῆς παιδείας.

Τό πολυμερικό (πλουραλιστικό) θεωρητικό πλαίσιο διερεύνησης στό ὅποιο ἀναφερθήκαμε, πέρα ἀπό τήν ἰδεολογικοπολιτική του κατοχύρωση, ἔχει ἀντίκρισμα (κλασικό πιά) στήν ἐπαγγελματική δραστηριότητα μέ τή διακλαδική συνεργασία τῶν ἐπιστημόνων. Ἐννοοῦμε τή δι-ἐπιστημονική δραστηριότητα πού συμπίπτει χρονικά (ὅσον ἀφορᾷ τήν πολεοδομία πού μάς ἐνδιαφέρει ἐδῶ) μέ τόν προγραμματισμό στήν παραγωγή τοῦ τεχνητοῦ περιβάλλοντος ἀλλά καί τή μυθοποίηση τῆς ἐπιστημονικῆς οὐδετερότητας πού προωθεῖται «ἀντικειμενικά» χάριν τοῦ «δημοσίου

συμφέροντος». Τό «ἀντικειμενικά» ἔχει τήν ἔννοια τῆς τήρησης μιᾶς ἀπόστασης ἀπέναντι σέ πολιτικές θέσεις-ἐπιδιώξεις, συχνά μέ προκάλυμμα οὐμανιστικό καί επιχειρηματολογία τεχνοκρατικῆς ὕψης. Τό φαινόμενο αὐτό μπορεῖ π.χ. νά παρουσιαστῆ μέ τήν ἀπειρία ἐξειδικευμένων κατευθύνσεων, ἀκόμη καί μέσα στήν ἴδια τήν ἐπιστημονική-ἐπαγγελματική περιοχή, μέ ειδικότητες ὅπως ἡ διερεύνηση τῆς ὀπτικῆς-ἀντιληπτικῆς εἰκόνας, τά μαθηματικά μοντέλα σχεδιασμοῦ, ἡ κοινωνική ψυχολογία κ.λπ.

Δέν εἶναι ἐδῶ ὁ κατάλληλος χώρος νά ἐξετάσουμε πῶς τά ἐπιστημολογικά προβλήματα πού θέτει ἡ διακλαδική συνεργασία ἔχουν ὀδηγήσει στό νά διαμορφωθεῖ μιᾶ «κοινή γλώσσα» καί σέ ποῖο βαθμό ἡ κοινή αὐτή γλώσσα ἀπο-ιδεολογικοποιεῖ τά προβλήματα. Περιοριζόμαστε νά παρατηρήσουμε ὅτι ἡ ἐπιστημονική «οὐδετερότητα» στή διακλαδική συνεργασία τήν ὅποια προωθεῖ ἡ πλουραλιστική θεώρηση τῶν κοινωνικῶν φαινομένων εἶναι μιᾶ ἀλτρομιστική κατά βάση ἀντίληψη, πού αὐθαίρετα παραγνωρίζει τό γεγονός ὅτι ἡ μεσολάβηση τοῦ ἐπιστήμονα στίς διαδικασίες παραγωγῆς εἶναι ἔκφραση ἑνός πολιτικοῦ παρεμβατισμοῦ μέ συγκεκριμένο ταξικό νόημα. Ἡ μεταπολεμική συμμετοχή ὄλο καί περισσότερων κλάδων τῆς παραγωγῆς στήν τεχνολογία ἔχει καταστήσει ὀλοφάνερα τήν παραπάνω διαπίστωση ὅσο καί τίς σύντονες καί ἐπιμελημένες προσπάθειες ἀπόκρυψῆς τῆς.

Ὅπως τονίστηκε καί στήν εἰσαγωγή τοῦ σύντομου αὐτοῦ κειμένου τά σημερινά προβλήματα τῆς ἀνώτατης παιδείας, θεωρούμενα στή δυναμική τους, ὀφείλονται σέ πολύπλοκους καί δραστικούς μηχανισμούς. Συχνά ἡ ἀναλυτική προσέγγιση, ὅταν εἶναι ἀποκλειστική, ἀποτρέπει τήν ἐρεῖρα καί ταξινόμηση, καί συνεπῶς ἡ χρησιμότητα πού μπορεῖ νά ἔχει γιά τή δραστηριοποίηση κάποιου κοινωνικοῦ φορέα ἀναιρεῖται. Ἡ ἐρεῖρα καί ἡ ταξινόμηση τῶν προβλημάτων καθορίζουν ταυτόχρονα καί τήν προτεραιότητα στήν κίνηση τῶν μαζικῶν φορέων. Λογούραρη: ἡ κινητοποίηση γιά τήν ὀργάνωση τοῦ ΕΔΠ σέ πανελλαδική κλίμακα, ἡ κριτική του στάση ἀπέναντι στή διοίκηση τῶν Α.Ε.Ι. μέ τήν ἐπιδίωξη τῆς ἐνεργοῦ καί ἰσοτιμῆς συμμετοχῆς στή λήψη ἀποφάσεων, ὁ ἀγῶνας γιά τά προβλήματα πού θέτει ὁ πρόσφατος νόμος 118 σχετικά μέ τίς ἀναθέσεις ἐντολῆς διδασκαλίας, δραστηριότητες πού φυσικά δέν μπορεῖ νά ἀποσυνδεθοῦν ἀπό τή γενικότερη προσπάθεια γιά τόν ἐκδημοκρατισμό καί τήν ποιότητα τῶν σπουδῶν, τόν Καταστατικό Χάρτη τῆς Παιδείας, τή δυνατότητα μεταπτυχιακῆς ἔρευνας, ἐπιμόρφωσης κ.λπ.

Αὐτό πιστεύουμε ὅτι φάνηκε στίς γραμμές πού προηγήθηκαν. Καί αὐτό ἦταν τό ἕνα σκέλος τῆς πρόθεσης-ἀφορηῆς αὐτοῦ τοῦ ἀρθρου. Τό ἄλλο σκέλος ἦταν ἡ προσπάθεια, μέ τήν παρουσίαση ἀντιθετικῶν καταστάσεων πού συνθέτουν ὀρισμένα προβλήματα, νά ἐρμηνευτοῦν καλοπροαίρετες σκέψεις καί συλλογικές δραστηριότητες πού, τελικά, ἐπιτρέπουν μιᾶ μετρημένη αἰσιοδοξία.

Οί νεοελληνικές σπουδές στή Γαλλία τόν 19ο αἰώνα (σύντομη ἔξιτορηση)

τῆς Μαρίας Δήτσα

Στή Γαλλία —πίο σωστά στό Παρίσι— ἀνθισαν καί οἱ πύο «ἔξωτικέ» σπουδέ. Ἰνστιτοῦτα, σύλλογοι, πανεπιστημιακέ ἔδρε, ἔταιρεῖε, περιοδικά καί ἐκδόσει, ἀναρίθμητα, τεκμηριώνουν, προκειμένου γιά τόν 19ο αἰώνα, τή ζωηρότητα ἑνό» ἐνδιαφέροντο» στραμμένου πρὸ» τί» χῶρε» τῆ» Ἀνατολή». Πέρα ἀπό τί» γενικέ» ἱστορικέ» κατηγορίε» πού θά ἐξηγοῦσαν τοῦ» λόγου» οἱ ὀποῖοι ὑπαγόρευαν στή γαλλική κοινωνία τοῦ 19ου αἰώνα παρόμοιο» προσανατολισμοῦ», ἡ καθεμιά ἀπό αὐτέ» τί» χῶρε» ἢ γλῶσσε» πού ἀποτελοῦν ἀντικείμενο σπουδῶν ἔχει καί τήν ἰδιαίτερη μικρή τῆ» ἱστορία, καί προκειμένου γιά τί» νεοελληνικέ», μποροῦμε νά τήν προσεγγίσομε. Ὑπῆρχε, ἄλλωστε, μιά στιγμή —στήν Ἐπανάσταση μέ τόν φιλελληνισμό— ὀπου ἑμεῖ» οἱ Νεοἔλληνε» μπῆκαμε στό ἐπίκεντρο κάποιε» ἐπικαιρότητα».

Ἡ Γαλλία εἶναι ἡ πρώτη χῶρα πού ἐγκαινιάζει μέ ἐπίσημο τρόπο τή δράση τῶν Εὐρωπαϊκῶν Δυνάμεων στήν Ἀνατολή. Πρόκειται γιά τί» γνωτέ» «διομολογήσει» τοῦ Φραγκίσκου τοῦ 1ου μέ τόν Σουλεϊμάν τόν Μεγαλοπρεπή. Μέ τί» διομολογήσει» ὀ σουλτάνο» παραχωροῦσε προνόμια στό ἐμπόριο καί τή ναυτιλία τῆ» Γαλλία» καί τό δικαίωμα προστασία» τῶν Ἀγίων Τόπων. Ὁ Φραγκίσκο» γίνεται προστάτη» τῶν χριστιανῶν τῆ» Ἀνατολή»: ἑνα ἄρθρο τῆ» συμφωνία» αὐτή» διατυπώνει πῶ» μέ αἴτηση τοῦ Γάλλου προξένου τῆ» Κωνσταντινούπολη» κάθε χριστιανό» σκλάβο» θά ἀφήνεται ἐλεύθερο». Παρόμοιε» συμφωνίε» ἀνανεώθηκαν ἀπό τό 1535, καί στή διάρκεια δύο αἰώνων, δώδεκα φορέ».

Θά μπορούσε νά πει κανεί» πῶ» ἀπό τόσο παλιά ἀρχίζου» οἱ ἰδιότυπε», σέ σύγκριση μέ τί» ἄλλε» «Προσάτιδε» Δυνάμει»», σχέσει» τῆ» Γαλλία» μέ τήν

Ἐλλάδα. Οἱ ἐμπορικέ» συναλλαγέ» φέρου» τοῦ» Γάλλου» σέ ἐπαφή μέ τοῦ» ντόπιου» ἐμπόρου» καί ὀσο» ἀπασχολοῦνται στόν κλάδο. Ἀλλά καί τά θρησκευτικά προνόμια πού τοῦ» παραχώρησε ὀ σουλτάνο», τοῦ» δίνου» ἐπίσημα τό δικαίωμα βλέψη» στήν προστασία τῶν χριστιανῶν, ἄρα τή δυνατότητα κοινωνική» πρακτική» στήν ὀθωμανική αὐτοκρατορία. Δίπλα στό» προξενεία, στί» ἐμπορικέ» σκάλε», στό» λιμάνια καί τά οἰκονομικά κέντρα, ξεπετάγονται πολύ γρηγόρα ἐγκαταστάσει» τῶν διαφόρων ἱεραποστολικῶν καθολικῶν ταγματῶν. Ἐτσι, οἱ συναλλαγέ» μέ τόν ντόπιο πληθυσμό παίρου» ἐνθύ» ἐξαρχή» χαρακτήρα κοινωνική» καί πολιτιστική» σχέση», πέρα ἀπό τήν καθαρά οἰκονομική, πού, ἂν ἦταν ἡ μόνη, θά βιωνόταν, φυσικά, σάν ἰδιόμορφη «ἀποικιακή» εἰσβολή.

Ὁποια κι ἂν ἦταν τά κίνητρα τῶν μισιονάριων (φυσικά ἢ προπαγάνδα καί ὀ προσηλυτισμό» στόν καθολικισμό»), ἡ δράση το» στήν Ἀνατολή καί κυρίω» στί» ἑλληνικέ» πόλει» κάλυπτε βασικά δύο τομεί»: τήν ἐκπαίδευση καί τά φιλανθρωπικά ἔργα. Ἴσω» ἐπειδή ἄρκετά νωρί», ὀπω» λέει ὀ Iorga¹, ἀντιλήφθηκαν τή δυσκολία προσηλυτισμοῦ ὀρθόδοξων πληθυσμῶν, ἡδη ἀπό τό 1640, παρατηροῦμε πῶ» οἱ μισιονάριοι χρησιμοποιοῦν σχεδόν ἀποκλειστικά αὐτή τήν ἔμμεση μέθοδο προσέγγιση» τῶν χριστιανῶν τῆ» Ἀνατολή». Ἀλλωστε, ἡ Ἀντι-μεταρῶθμιση τῆ» Καθολική» Ἐκκλησία» διατυπώνει σέ ἐπίσημο ἄρθρο πῶ» ἢ «πίο ἀποτελεσματική καί σαηνευτική μέθοδο» γιά νά ξανακατακτήσομε τί» ψυché»² εἶναι ἡ ἰδρυση σχολείων, σεμιναρίων καί φιλανθρωπικῶν ἰδρυμάτων (νοσοκομεία, ὀρφανοτροφεία κ.λπ.).

Ἡ πνευματική δραστηριότητα τῶν καθολικῶν ταγματῶν, ἰδίω» στήν Κωνσταντινούπολη, εἶναι μιά ξεχωριστή «ἱστορία», πού θά ἄξιζε κάποτε νά μελετηθεῖ. Πέρα ἀπό τό πολύτιμο ἐπιμορφωτικό το» ἔργο τοῦ» χριστιανικοῦ πληθυσμοῦ», ἄρκετοῖ» ἱεραπόστο-

λοι ενδιαφέρθηκαν επιστημονικά για τὰ παραμελημένα και σκόρπια κείμενα τῆς ἑλληνικῆς γραμματείας, συλλέγοντας και ἐκδίδοντας χειρόγραφα. Ἐπίσης, τὰ βιβλία κατήχησης πού δημοσίευαν στήν ἑλληνική γλώσσα, συχνά μέ λατινικούς χαρακτήρες, ἀποτελοῦν τὰ πρῶτα κείμενα —δίπλα στά καθαρά λογοτεχνικά— γραμμένα σέ γλώσσα λαϊκή.³

Τό 1669 ὁ Colbert ἰδρύει στήν Κωνσταντινούπολη μία σχολή πού ἔργο τῆς θά ἦταν ἡ ἐπιμόρφωση ἐμπορικῶν και διοικητικῶν στελεχῶν πού προορίζονταν γιά τίς γαλλικές θέσεις στήν Ἀνατολή. Στήν ἀρχή θά στέλλονταν στήν Πόλη ἔξι νέοι Γάλλοι, τῆ μόρφωσή τους θά ἀναλάμβαναν οἱ Καπουτσίνοι, και θά γίνονταν δραγουμάνοι (διερμηνεῖς) στά γαλλικά προξενεῖα.

Τόν ἐπόμενο χρόνο, ὁ Λουδοβίκος ὁ 14ος χορηγεῖ ὑποτροφίες σπουδῶν σέ δώδεκα Ἀρμένιους γιά τό κολλέγιο «Louis le Grand» πού τήν ἐποχή ἐκείνη διευθύναν οἱ Ἰησουίτες. Μαρτυρεῖται πώς ἐκτός ἀπό τούς Ἀρμένιους, στό κολλέγιο φοιτοῦσαν Σύριοι και Ἕλληνες.⁴ Φυσικά, οἱ ὑπότροφοι τοῦ Παρισιοῦ θά ξαναγύριζαν στόν τόπο τους γιά νά συντροφεύσουν τούς μισιονάριους στό ἔργο πού μέ τόσο ζήλο ἐκτελοῦσαν. Καί οἱ δύο σχολές, τῆς Κωνσταντινούπολης και τοῦ Παρισιοῦ, πήραν τήν ὀνομασία «École de Jeunes de Langues» (ἀπό μετάφραση τοῦ τουρκικοῦ dil oghlan).

Τό 1721 ἡ γαλλική κυβέρνησις ἀποφάσισε νά δίνει στό ἔξῃς τίς ὑποτροφίες τοῦ Παρισιοῦ σέ Γάλλους πού, ὅπως ἐκεῖνοι τῆς Κωνσταντινούπολης, προορίζονταν γιά διερμηνεῖς στά γαλλικά πόστα τῆς Ἀνατολῆς. Ἔτσι, κατά κάποιον τρόπο γινόταν ἡ ἐπιλογή τῶν καλύτερων μαθητῶν πού ἀπό τό «Louis le Grand» στέλλονταν κάθε χρόνο στήν Πόλη γιά νά συμπληρῶσουν στό χέριο τῶν Καπουτσίνων τῆ μόρφωσή τους, και ἐν συνεχείᾳ νά διοριστοῦν σέ θέσεις τῶν προξενείων και ἐμπορικῶν ἐπιχειρήσεων. Ἐκεῖνοι πού κυρίως ἐπιδίωκαν νά ἐξασφαλίσουν μία τέτοια ὑποτροφία, ἦταν οἱ γαλλικές οἰκογένειες πού εἶχαν ἐγκατασταθεῖ στό ἀστικά κέντρα τῆς Ἀνατολῆς ἀπό δύο και τρεῖς καμιά φορά γενεές. Τά παιδιά τους ἀκολουθοῦσαν τήν καριέρα τους.

Ἡ τάξη αὐτῆ τῶν πραγμάτων διαταράσσεται μέ τῆ Γαλλική Ἐπανάσταση: ἀμφισβητοῦνται οἱ θρησκευτικοί θεσμοί τῆς Γαλλίας, και ἡ πίεσις πού ἀσκεῖται στό καθολικά τάγματα, ἀκόμη και στό ἐσωτερικό τῆς χώρας, ἔχει ὡς συνέπεια τήν ἀποδυνάμωση τῶν ἱεραποστολικῶν δραστηριοτήτων, οἱ ὁποῖες δέν ὑποστηρίζονται ἀπό τό κράτος γιά μεγάλο χρονικό διάστημα, λόγω ἐσωτερικῶν ἀνωμαλιῶν πού ἡ ἐπίλυσή τους προέχει. Παρατηροῦμε πώς και στίς δύο σχολές ὁ ἀριθμός τῶν μαθητῶν ἔχει σημαντικά μειωθεῖ και πώς μία γενικότερη ὑποτονικότητα χαρακτηρίζει τίς γαλλικές βλέψεις στήν ὀθωμανική αὐτοκρατορία.

Ἄλλωστε, αὐτός ὁ ἐκφυλισμός πού ἀκολούθησε τῆ Γαλλική Ἐπανάσταση, κατά τῆ διάρκεια τῆς ὁποίας πολλοί διερμηνεῖς ἐγκατέλειψαν τό πόστο τους και γύρισαν στήν πατρίδα, ὑπαγορεύει μία ἀναδιοργάνωση τοῦ μηχανισμοῦ πού ἐξασφάλιζε σέ περισσότερα ἐπίπεδα τήν ὀργανική δράση, ἰδεολογική και οἰκονομική, τῆς Γαλλίας στήν Ἀνατολή.

Μέχρι τώρα, ἡ παιδεία πού ἀποκοῦσαν οἱ δραγουμάνοι χαρακτηριζόταν ἀπό στοιχεῖα πού διαμορφώνονταν ἀπό τό σύστημα ἀνταλλαγῆς μεταξύ Ἀνατολῆς και Δύσης. Ἡ ἀπόφασις γιά τήν ἴδρυσις τῆς Σχολῆς τῶν Ἀνατολικῶν Γλωσσῶν (École des langues orientales, ἡ ὁποία λειτουργεῖ ἀκόμη σήμερα ἀκμαῖα), μπόρεσε νά ὑπάρξει και νά πραγματοποιηθεῖ, ἀκριβῶς γιὰτί προηγήθηκε ἡ κατάστασις πού συνοπτικά περιγράψαμε παραπάνω: ἡ ἐξαγωγή και ἡ παραγωγή, ἐκτός τῶν τειχῶν, πνευματικῶν ἐστιῶν τῆς Γαλλίας ἐπέστρεφε στόν ἀποστολέα. Μέσα ἀπό παρόμοιο κύκλωμα γεννήθηκε και τό ρεῦμα τῶν ἀνατολικῶν σπουδῶν (orientalisme), μία αὐτόνομη περιοχὴ ἐπιστημονικῆς ἔρευνας και μελέτης πού ἔχει ἐνδιαφέρουσα παράδοσις στή Γαλλία.

Ἔτσι, δέν εἶναι συμπτωματικό ὅτι ἡ πρωτοβουλία γιά τήν ἴδρυσις τῆς Σχολῆς τῶν Ἀνατολικῶν Γλωσσῶν οφείλεται στόν Louis Langlès, πού διατέλεσε σύμβουλος τῆς γαλλικῆς πρεσβείας στήν Κωνσταντινούπολη. Τό 1790, ὁ Langlès ἀπεύθυνε στήν Ἐθνου συνέλευσις ὑπόμνημα μέ τίτλο: *Περί τῆς σπουδαιότητος τῶν ἀνατολικῶν γλωσσῶν γιά τήν ἐξάπλωσις τοῦ ἐμπορίου και τῆς προόδου τῶν γραμμάτων και ἐπιστημῶν*. Τό σκεδῖο του μόνο δύο χρόνια ἀργότερα, μέ νέα μορφή και μετά ἀπό προσωπικά διαβήματα (συνδέθηκε φιλικά μέ τόν Lakanal, πρόεδρο τῆς Ἐπιτροπῆς γιά τήν παιδεία), κίνησε τό ἐνδιαφέρον τῶν ἀρμοδίων. Μέ ἄρθρο τῆς 10ης τοῦ Germinal, ἔτος III (30 Μαρτίου 1795), ἀποφασίζεται ἡ ἴδρυσις μιᾶς «Δημόσιας Σχολῆς ὅπου θά διδάσκονται οἱ ἀνατολικές γλώσσες, οἱ ὁποῖες ἔχουν ἀναγνωρισμένη χρησιμότητα γιά τήν πολιτική και τό ἐμπόριο». Τά νέα ἑλληνικά μπαίνουν στό πρόγραμμα τῶν Δεκεμβριῶν τοῦ 1800. Μία ἀνακοίνωσις στοῦς διαδρόμους τῆς σχολῆς ἀνεγράφη: «Ὁ πολίτης d'Anse de Vilvoison θά ἀναπτύξει τήν καταγωγή και τίς ἀρχές τῆς ἀπλής νεοελληνικῆς, θά ὑπαγορεύσει διαλόγους γιά τήν ἐκμάθησι τῆς ὁμιλίας αὐτῆς τῆς γλώσσας...».

Οἱ δημοτικιστές, κυρίως οἱ Ἕλληνες (διότι οἱ Γάλλοι ἦταν φυσικό νά μὴν ἔχουν πρόβλημα δημοτικισμοῦ), κατά καιρούς ἔδωσαν μεγάλη σημασία σ' αὐτή τήν ἔκφρασι τῆς ἐπίσημης ἀνακοίνωσις: «ἀπλή, δημοτικὴ νεοελληνικὴ» γλώσσα. Ὁ Ψυχάρης, στό ἐναρκτήριο μάθημά του στή Σχολή τῶν Ἀνατολικῶν Γλωσσῶν, τό 1904, ἀναφέρει: «τίποτε δέν ταιριάζει περισσότερο μέ τό πνεῦμα τῆς δημοκρατίας ἀπό τό νά διδάσκονται οἱ ὁμιλούμενες γλώσσες, γλώσσες πού ἀνθίζουν στό χεῖλια τοῦ λαοῦ. Ἡ σχολή μας στάθηκε πιστή σ' αὐτή τῆ μεγάλη δημοκρατικὴ ἀρχή, πού μᾶς θυμίζει τῆ δημοκρατικὴ καταγωγή της».

Ἡ Σχολή τῶν ζωντανῶν ἀνατολικῶν γλωσσῶν εἶναι ὄντως τό πρῶτο και, γιά περισσότερο ἀπό ἕναν αἰῶνα, τό μοναδικό ἀνώτερο ἐκπαιδευτικό ἴδρυμα πού ἀναγνωρίζει και διδάσκει τήν ὁμιλουμένη (δημοτικὴ), τὰ νέα ἑλληνικά δηλαδή. Ὅμως εἶναι λάθος νά ψάχνουμε σ' αὐτή τήν προτίμησι μιᾶ συνειδητῆ ἐπιλογῆ τῆς δημοτικῆς, π.χ. σέ ἀντίθεση μέ τήν καθαρεύουσα. Οἱ λόγοι ἦταν ἐντελῶς ἄλλης φύσης, ἦταν οἱ σκοποὶ τοῦς ὁποῖους προοριζόταν νά ὑπηρετηθεῖ ἡ Σχολή, οἱ ὁποῖοι και ὑπαγόρευσαν τῆ διδασκαλία τῆς δημοτικῆς. Οἱ ἀπόφοιτοι στέλλονταν στήν Ἀνατολή και ἔπρεπε νά εἶναι ἱκανοὶ νά ἐπικοινωνήσουν, νά δημιουργήσουν σχέσεις και συναλλαγές μέ τόν ντόπιο πληθυσμό, τοῦς ἐμπόρους, καραβοκρῆστους κ.ἄ., κον-

τολογίς με μιά πελατεία διαφοροεικῶν κοινωνικῶν στρωμάτων καί με στοιχειώδη ἢ μεσαία μόρφωση. Τούς «ρεαλιστικούς» αὐτούς στόχους τῆς Σχολῆς, ἔστω καί ἂν μεγαλόπνοοι ἄνθρωποι ὅπως ὁ Ψυχάρης ἤθελαν νά τούς ἀντικαταστήσουν με ἄλλους, «πνευματικότερους», οἱ Γάλλοι καθηγητές δέν παραλείπανε νά τούς τονίζουν σέ λόγους καί γραπτά τους. Ἀκόμη καί τό 1874 ὁ καθηγητής τῶν ἑλληνικῶν Brunet de Presle ἀρχίζει ἔτσι τό ἐναρκτήριο μάθημά του: «Κύριοι, ἡ Σχολή τῶν Ἀνατολικῶν Γλωσσῶν ἔχει μιά ἀναγνωρισμένη χρησιμότητα γιά τήν πολιτική καί τό ἐμπόριό μας».

Ὁ Villoison δίδαξε πέντε χρόνια, ὡς τό 1805. Ἦταν τυπικό δείγμα Γάλλου ἑλληνιστῆ τῆς ἐποχῆς, ἐποχή τήν ὁποία, ὅσον ἀφορᾷ τίς ἑλληνικές σπουδές στό Παρίσι, σημάδεψε καί ἐπηρέασε ἡ προσωπικότητα τοῦ Κοραῆ. Ἀσχολήθηκε ἐπιστημονικά με τήν ἀρχαιότητα, ἐξέδωσε τήν Ἰλιάδα ἀπό τό χειρόγραφο *Venetus A*, τόν ἐνδιέφερε τό Βυζάντιο, καί γνώριζε τά νέα ἑλληνικά καί τή σύγχρονή του Ἑλλάδα, γιατί εἶχε συνοδέψει τόν Choiseul-Gouffier στό περίφημο ταξίδι του τό 1776. Συνδεόταν με τούς Ἑλληνες τοῦ Παρισιοῦ, ἦταν φίλος τοῦ Κοραῆ.

Ὅταν πέθανε ὁ Villoison (1805), σύμφωνα με τά στοιχεία τῶν ἀρχείων τῆς Σχολῆς,⁸ ἡ ἔδρα ἔμεινε κενή γιά μιά δεκαετία. Ἐντούτοις τό 1813 συναντήσαμε νά διδάσκει νέα ἑλληνικά ὁ Ἰωάννης Ραζής, ὁ ὁποῖος δημοσίευσε κιόλας ἄνωμα μιά χρηστομάθεια με κείμενα σέ «ἀπλούς διαλόγους» γιά τούς μαθητές. Ἀνῆκε στόν κύκλο τῶν Α. Γαζή, Δ. Φιλίππιδη, Barbié de Bocage.

Ἡ ἐπίσημη καθιέρωση τῆς ἔδρας τῶν νέων ἑλληνικῶν χρονολογεῖται ἀπό βασιλικό διάταγμα τοῦ 1819. Ὅμως, τό ἐναρκτήριο μάθημα τοῦ Hase γίνεται τό 1816, καί γενικά ἐπικράτησε ἡ ἐντύπωση πῶς ὁ Hase εἶναι ὁ ἄμεσος συνεχιστής τοῦ Villoison.

Ὁ Carl Hase, σαξονικῆς καταγωγῆς, ἦρθε στό Παρίσι τό 1801 καί συνδέθηκε με τούς κύκλους τῶν ἐπιφανῶν ἑλληνιστῶν, ὅπως καί τοῦ Κοραῆ. Ἀρχικά ἐργαζόταν στήν Ἐθνική Βιβλιοθήκη, στό τμήμα χειρογράφων. Ὁ Hase ἔφερε σέ ἐπαφή τόν Fauvel με τόν Grimm. Ἐνδιαφερόταν κι ὁ ἴδιος γιά τή λαϊκή παραγωγή, ἀσχολήθηκε με τό δημοτικό τραγούδι, καί ἔδωσε μάλιστα τραγούδια στόν Φωριέλ γιά τήν περίφημη συλλογή του. Καθώς ἡ κύρια εἰδικότητά του εἶναι ἡ παλαιογραφία, ὅταν διορίστηκε διοικητής τῆς Σχολῆς τῶν Ἀνατολικῶν Γλωσσῶν καί καθηγητής τῶν ἑλληνικῶν, πρόσθεσε στήν ὀνομασία τῆς ἔδρας καί τήν ἑλληνική παλαιογραφία. Ἔπαιξε ἐπίσης κάποιο ρόλο στήν ἀναζωπύρωση τῶν βυζαντινῶν σπουδῶν στή Γαλλία,⁹ με ἐκδόσεις βυζαντινῶν κειμένων. Δίδαξε συγχρόνως νέα ἑλληνικά.

Ἀκόμη καί ὁ ἐπόμενος καθηγητής τῆς ἔδρας, ὁ Brunet de Presle, παρά τό γεγονός ὅτι στό δημοσιευμένο ἔργο του εἶναι ὁ πρῶτος πού προσφέρει καί θέματα νεοελληνικά, παραμένει αὐτό τό χαρακτηριστικό δείγμα τῶν ἑλληνιστῶν τῆς Γαλλίας, πού καταρχήν εἶναι ἀρχαιοελληνιστές καί, πέρα ἀπό τή βασική τους τούτη γεροῦ κατάρτιση, ἀσχολοῦνται, σχεδόν ἐρασιτεχνικά, καί με τό Βυζάντιο καί τόν Νέο Ἑλληνισμό. Δεκαεπενέα χρονῶν, τό 1828, μεταφράζει στά νέα ἑλληνικά καί δημοσιεύει τίς *Maximes et reflexions morales du Duc de la Rochefoucauld*, ἀφιερωμένο στόν δάσκαλό

του Hase. Μετέφρασε ἐπίσης τόν «σύγχρονο Ἀνακρέοντα» Χριστόπουλο, πού ἐκδόθηκε στό Στρασβούργο τό 1831. Ξεκίνησε τή συγγραφή μιᾶς *Ἱστορίας τῆς Ἑλλάδος, ἀπό τή ρωμαϊκή κατάκτηση ὡς τίς μέρες μας*, πού, μισοτελειωμένη, σταματάει στήν ἄλωση τῆς Πόλης. Ἀλλά, ἀπό τίς πιό σημαντικές συμβολές τοῦ Brunet de Presle στόν μετακλασικό ἑλληνισμό εἶναι ἡ ἔκδοση, μαζί με τόν E. Egger, τῆς συλλογῆς ἑλληνοαιγυπτιακῶν παπύρων πού συγκέντρωσε ὁ ἐπιγραφολόγος Letronne. Προσπάθησε νά δώσει ζωτάνια στή Σχολή ὀργανώνοντας διαλέξεις με γνωστούς ἑλληνιστές, ὅπως οἱ Ch. Gidel καί Queux de Saint Hilaire. Οἱ πρῶτες νύξεις ἐνός πλέον ἐπιστημονικοῦ ἐνδιαφέροντος γιά τή νεοελληνική γραμματεία διαφαίνονται μέσα ἀπό τά βιβλία του: φροντίζει νά ἀποκτήσει ὅσο γίνεται πιό πλούσια νεοελληνική βιβλιοθήκη καί διαφαίνεται ἡ πρόθεσή του νά καταρτίσει Βιβλιογραφία, προσπάθεια πού θά γίνει πραγματικότητα λίγα χρόνια ἀργότερα με τόν Legrand. Καθώς ἡ συλλογή του βρίσκεται στή βιβλιοθήκη τῆς Σχολῆς (πάνω ἀπό 3.000 τόμοι), στό ἀντίτυπό του τοῦ *Καταλόγου τοῦ Παπαδόπουλου-Βρετοῦ* βλέπουμε ἐνσωματωμένα δελτία με βιβλιογραφικούς τίτλους πού δέν ἀναγράφονται στόν Βρετό.

Ὁ διάδοχος τοῦ Brunet de Presle, Emmanuel Miller ἀσχολήθηκε με τή βυζαντινή περίοδο. Ταξίδεψε με ἐπιστημονικές ἀποστολές τῆς γαλλικῆς κυβερνήσεως στήν Κωνσταντινούπολη καί τό Ἅγιον Ὄρος καί ἐξέδωσε μιά *Συλλογή ἑλλήνων ἱστορικῶν τῶν Σταυροφοριῶν*, σέ συνεργασία με τόν K. Σάθα τό *Χρονικό τῆς Κύπρου*, καί με τόν Emile Legrand ποιήματα τοῦ Θεόδωρου Προδρόμου.

Με τήν εἴσοδο τοῦ Legrand στή Σχολή, τό 1878 (καθηγητής ἔγινε τό 1883), παρατηροῦμε μιά ἀλλαγῆ: εἶναι οὐσιαστικά ὁ πρῶτος πού ἐνδιαφέρεται γιά τή διδασκαλία καί τή συγγραφή ἐγχειριδίων γιά τήν ἐκμάθηση τῆς γλώσσας. Ὅλοι οἱ προηγούμενοι, τῶν ὁποίων τήν προσφορά στά νεοελληνικά γράμματα σκιαγραφήσαμε περιληπτικά, γιά λόγους πού δέν εἶναι ἐδῶ θέση νά ἀναλύσουμε (μιά καί ἀφορᾷ κατεξοχῆν θέμα μικροκοινωνιολογικό τοῦ γαλλικοῦ πανεπιστημίου καί τῶν παραφύδαων του: σάν πολύ γενική καί λιγάκι ἀπλουστευτική ἐξήγηση θά λέγαμε πῶς ὁ κύριος λόγος εἶναι ὅτι ὅλοι αὐτοί οἱ προγενέστεροι τοῦ Legrand καθηγητές ἦταν μέλη ἤδη τῶν ὑψηλῶν πανεπιστημιακῶν κύκλων, ὅπου βασικά ἡ ἀρχαιότητα εἶχε αἶγλη καί κύρος ἐπιστημονικοῦ ἀντικειμένου), πολύ λίγο ἀσχολήθηκαν με τά προβλήματα τῆς διδασκαλίας τῶν νέων ἑλληνικῶν καί συνδέανε συνήθως τούς Νεοέλληνες με τήν ἐνδοξή τους ἀρχαιότητα. Ἔτσι, ὡς τήν ἐποχή τοῦ Legrand, τό ἴδρυμα αὐτό, πού προοριζόταν γιά τήν πρακτική ἐκμάθηση τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας, εἶχε «παρεκκλίνει» ἀπό τούς «ρεαλιστικούς» του σκοπούς: ἀπό σχολή διεργμηνῶν παρήγαγε λογίους. Καί τό τελευταῖο, σέ περιορισμένη κλίμακα καί με πνεῦμα ἐρασιτεχνικό. Φυσικά, αὐτή ἡ «παρέκλιση», πού ἐγγράφεται στό γενικότερο κλίμα τῆς ἐποχῆς με τήν ἀνθιση τοῦ orientalisme (ἀνατολικές σπουδές), συνέβαλε, μαζί με ἄλλα ἰδρύματα καί ἱστορικούς παράγοντες — πού θά ἐκθέσουμε ἀμέσως παρακάτω — στήν ἀνάπτυξη τῆς αὐτονομίας τοῦ ἐρευνητικοῦ κλάδου τῶν νεοελληνικῶν σπουδῶν, πού

πρώτος θά οργανώσει μέ τό χαρακτήρα αὐτόν ὁ Émile Legrand.

Τήν περίοδο πού ἐμφανίζεται ὁ Legrand, περίοδο κατά τήν ὁποία παρατηροῦμε ὀπωσδήποτε μιά ποιητική ἀλλά καί ποσοτική ἀλλαγὴ στήν ἀσκήσι τῆς νεοελληνικῆς ἐπιστήμης, ἐκτός ἀπό τή Σχολή τῶν Ἀνατολικῶν Γλωσσῶν ὑπάρχουν ἄλλα δύο ἰδρύματα προσανατολισμένα στόν ἑλληνισμό καί τά ὁποία συμπράττουν γιά τή δημιουργία τῶν εὐνοϊκῶν συνθηκῶν καί προϋποθέσεων γιά τήν αὐτονομία τῶν νεοελληνικῶν σπουδῶν. Καί στίς δύο περιπτώσεις, τά νέα ἑλληνικά συμπληρώνουν κατά κάποιον τρόπο τίς κλασικές σπουδές: τό ἐνδιαφέρον γιά τούς ἀπογόνους τῶν Σοφοκλή, Εὐριπίδη καί Πλάτωνα εἶχε πλέον ἀποκτήσει παράδοση, πολλοί κύκλοι ἀρχαιοελληνιστῶν τό θεωροῦσαν αὐτονόητο μετά τό κύμα τοῦ φιλελληνισμοῦ. Ἄλλωστε ὁ φιλελληνισμός, ἂν καί ὁ ὅρος εἶναι λάθος νά χρησιμοποιεῖται γιά ἐκδηλώσεις ἐνδιαφέροντος τῶν ξένων πρὸς τήν Ἑλλάδα οἱ ὁποῖες δέν ἀφοροῦν τήν περίοδο τῆς Ἐπανάστασης τοῦ '21, αὐτό τελοσπάντων τό εἶδος τῆς προσέγγισης τοῦ νέου ἑλληνισμοῦ, πού ὑπαγορεύεται ἀπό ἀνάγκες ἰδεολογικές ἢ ἀπό ἓνα ἰδεολογικό κενό, ἦ, γιά νά μὴν μπλέκουμε ἀπλοουστεύοντας τά πράγματα, οἱ ἀπόηχοι καί ἐπιβιώσεις τοῦ καθεαυτοῦ φιλελληνισμοῦ, βρῖσκονται στό ὑπόβαθρο τῆς ὑπαρξῆς καί λειτουργίας καί τῶν δύο ἰδρυμάτων πού θά περιγράψουμε ἀμέσως παρακάτω.

Κι ἂν ἐδῶ ἀνοίγουμε μιά παρένθεση γιά τόν φιλελληνισμό, εἶναι γιατί καί αὐτό τό κίνημα, πολιτικό στούς λόγους δημιουργίας του, συνετέλεσε στήν καλλιέργεια ἐνδιαφέροντος γιά τή νεότερη Ἑλλάδα. Ἡ λέξη, ὅπως ἄλλωστε καί τό ἴδιο τό κίνημα, προσέλαβε στήν ἐποχή εὐρύτητα, ἀλλά γιά νά μὴ συγχέονται ἐκδηλώσεις παράλληλες καί παράγωγες τοῦ φιλελληνισμοῦ, εἶναι καλύτερα νά τονίζουμε κυρίως τόν πολιτικό του χαρακτήρα, γιά νά μποροῦμε νά περιοδολογοῦμε καί νά κατατάσσουμε τά φαινόμενα: φιλελληνισμός ἦταν τό κίνημα ὑποστήριξης καί προπαγάνδας γιά τόν δίκαιο ἀγῶνα τῶν σκλαβωμένων Ἑλλήνων, ἐπομένως σταματᾷ μέ τή διαμόρφωση τοῦ ἑλληνικοῦ Κράτους. Τό ὅτι μπόρεσε νά παρασύρει σ' αὐτή τήν ὑπόθεση ἀνθρώπους ἀπό τούς πῦο διαφορετικούς κοινωνικούς ὀρίζοντες, κυρίως ὄλους τούς φιλελευθέρους, ἐξηγεῖται μέ τό γεγονός ὅτι ἀνταποκρινόταν στό δικό τους αἶσθημα καί αἴτημα γιά ἐλευθερία, ἢ ὁποία εἶχε διαταραχθεῖ μέ τήν Παλινόρθωση. Μιά γνωριμία μέ τά πολιτικά καί κοινωνικά προβλήματα πού τήν περίοδο αὐτή χαρακτηρίζουν τή ζωὴ τῆς Γαλλίας, θά μᾶς ἔδειχνε σέ καθρέφτη πῶς τά πνιγμένα δικά της πολιτικά αἰτήματα βρῖσκουν, μετατοπισμένα, ἔκφραση γιά δράση ὅπου ὑπάρχει ἐστία πολέμου ἐνάντια στήν καθεστηκυία τάξη.

Παράγοντες ὁμως πού, σέ συσχέτιση μέ τόν φιλελληνισμό, συνετέλεσαν τήν ἐποχὴ αὐτὴ στήν ἀνάπτυξη γενικότερου ἐνδιαφέροντος γύρω ἀπὸ ἐμᾶς, τούς «σύγχρονους Ἑλληνες», εἶναι ἡ χρονικὴ σύμπτωση του μέ τό κίνημα τοῦ ρομαντισμοῦ ἀπὸ τὴ μιά, καί ἡ μακρόχρονη πανεπιστημιακὴ παράδοση τῶν κλασικῶν σπουδῶν ἀπὸ τὴν ἄλλη. Φιλελευθερισμός καί ρομαντισμός εἶναι ἔννοιες ἀλληλένδετες ὡς ἓνα σημεῖο. Εἶναι γνωστὰ καί ἐνδεικτικὰ τά στοιχεῖα γιά τὴ «στράτευση» τῶν ρομαντικῶν διανοουμένων καί καλλιτεχνῶν στήν ἑλληνικὴ ὑπόθεση: ὁ Victor Hugo γράφει τίς *Orientales*, ἐκθέσεις ζωγραφικῆς, θεατρι-

κές παραστάσεις, τό ἐκλαικούμενο πλέον σύμβολο Μπάυρον, ἡ συμμετοχὴ συγγραφέων καί καλλιτεχνῶν στίς Ἐπιτροπὲς ὑποστήριξης καί βοήθειας, τά πολυάριθμα ἔργα ἐμπνευσμένα, θεματικά, ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα.

Τό σημαντικότερο δείγμα αὐτοῦ τοῦ κλίματος, ὅπου ὁ φιλελληνισμός, ὁ ρομαντισμός καί οἱ ἐπιστημονικὲς προθέσεις δίνουν ὅ,τι καλύτερο διαθέτουν, εἶναι ἡ περιφημὴ συλλογὴ δημοτικῶν τραγουδιῶν τοῦ Claude Fauriel. Ἡ ἔκδοση τοῦ Φωριέλ, ὅπως καί ἡ προσωπικότητά του, στή συγκυρία πού ἐμφανίζονται (1825), χρησιμοποιήθηκαν γιά νά στηρίξουν ἐπιχειρήματα γιά κάποιες τάσεις τῆς λογοτεχνίας (ὅπως γιά τὴν ποίηση τῶν μαζῶν —σέ ἀντίθεση μέ τίς ἀκαδημαϊκὲς κομπότητες), γιά νά προπαγανδίσουν τό ἰσάξιο τῶν Νεοελλήνων μέ τούς ἀρχαίους τους προγόνους, ἄρα τὴν ἀναγκαιότητα ἀλληλεγγύης στόν ἀγῶνα τους· τό ἔργο τὸν κατατάχθηκε στίς ρομαντικὲς ἐκδηλώσεις, καί ὁ ἴδιος ἔχει χαρακτηριστεῖ ἀπὸ σοβαροῦς ἱστορικούς τῆς λογοτεχνίας ὡς ὑπερ-ρομαντικός· πέρα ἀπὸ ὅλα αὐτά, πού στό βαθμὸ πού ἦταν εἰς τὴν ἐποχὴ τῶν ζωτικῶν καί πραγματικῶν προβλημάτων, εἶναι καί στοιχεῖα πού ἐνυπάρχουν σ' αὐτό τό ἔργο, ἢ ἔκδοση τῶν *Δημοτικῶν τραγουδιῶν τῆς Συγχρόνου Ἑλλάδος* συνιστᾷ θεμελιώδη συμβολὴ στίς νεοελληνικὲς σπουδές, ὄντας ἢ πρῶτὴ στό εἶδος ὀλοκληρωμένης ἐργασίας, πού ἀνοίξε τό δρόμο γιά μιά σειρά παρόμοιες ἐνασχολήσεις, ὄχι μόνο στήν Ἑλλάδα ἀλλὰ καί ἀπὸ ξένους ἑλληνιστές. Ἄλλωστε, ὁ προσανατολισμός πρὸς τὰ λαϊκὰ δημοουργήματα —τὴ δημοτικὴ παραγωγή— μαζί μέ τὴ μελέτῃ τῆς γλώσσας καί τῶν διαλέκτων, εἶναι καί οἱ δύο βασικοί, σχεδόν οἱ μοναδικοί, θεματικοὶ χῶροι πού κάλυπταν οἱ νεοελληνικὲς σπουδές στή Γαλλία.

Ἀκριβῶς ἐπειδὴ ὁ φιλελληνισμός ὑπῆρξε πολυδιάστατο φαινόμενο, γιατί συνέπεσε μέ ἄλλα ἰδεολογικά ρεύματα καί ἄλλες πολιτικὲς ἐπιδιώξεις πού μπόρεσαν νά συγχρωτιστοῦν μέ τίς δικές του τάσεις, εἶναι θεμιτό νά μιλάμε γιά ἀπόηχους καί ἐπιβιώσεις φιλελληνισμοῦ. Εἶναι βέβαια ἐπικίνδυνο νά συγχέουμε τόν φιλελληνισμό μέ τίς μορφές πού πῆρε στή συνέχεια. Ἀκόμη καί στήν ἐξωτερικὴ πολιτικὴ τῆς Γαλλίας στήν Ἑλλάδα ἔπαιξε κάποιον ρόλο στίς ἐπιλογές ἀσκήσης τῆς «Προστασίας»: ἀναγκάστηκε νά ἐνωματώσει κάτι ἀπὸ αὐτό τό εἰρηνικό γιά τὴν Ἑλλάδα κλίμα, καί διαπιστώνουμε πῶς στίς μεθόδους ἐπιρροῆς τῆς στόν ἑλληνικὸ χῶρο διαλέγει κατὰ κύριο λόγο τά πολιτικὰ μέσα (δέν ξεχνᾶμε ὅτι αὐτὰ ἔχουν καί προγενέστερη παράδοση: Διαφωτισμός, Ἐπανάσταση). Ἄλλωστε, πέρα ἀπὸ κάποιες ἰδεολογικὲς σταθερές οἱ ὁποῖες ἐπαναλαμβάνονται κάθε φορά ὅπου ἐκτίθενται οἱ λόγοι πού ἐπιβάλλουν τὴ μελέτῃ ἢ διάδοση κάποιου ἑλληνικοῦ θέματος, ἔχουμε καί τίς «θερμοκοιτιακὲς» κατασκευές —ὄλο τὸν 19ο αἰῶνα— πλειάδας ἀσημαντῶν ποιητικῶν ἔργων μέ ἑλληνικὴ θεματικὴ, καί, παράλληλα, χρονικῶν ὅπου οἱ Γάλλοι ταξιδιώτες περιγράφουν τὴν Ἑλλάδα καί τούς Ἑλληνες μέ κύριο σημεῖο ἀναφορᾶς πάντοτε τὴν ἀρχαιότητα.

Ἡ συσώρευση καί συμπύκνωση ὄλων αὐτῶν τῶν ἑτερογενῶν στοιχείων καί ὑπαγορευῶσεων πού παρακινοῦν κάποιους ἀνθρώπους νά ἐνδιαφεροῦν καί νά ἀσχοληθοῦν μέ τὴν Ἑλλάδα, μπόρεσε νά γίνῃ τόσο συμβιβαστικὰ ἀκριβῶς γιατί ὑπῆρχε ἢ παράδοση τῶν κλασικῶν σπουδῶν καί τό φιλελληνικὸ κίνημα.

Με τέτοιο πνεύμα ιδρύεται τό 1846 ή Γαλλική Σχολή τής Ἀθήνας, τό γνωστό σήμερα Γαλλικό Ἰνστιτούτο. Στήν ἱστορία τής Σχολῆς καί τής δράσης της, γραμμένη τό 1901 ἀπό τόν G. Radet,¹⁰ διαβάσουμε ἐπιγραμματικά τή σύνθεση ή τῆς ἀντιφάσεις πού καταλογούνται ὡς κίνητρα καί σκοποί ἴδρυσης τής Σχολῆς: *ιδέες οὐμανιστικές καί φιλελληνικές* (μέ τήν ἔννοια ἐπιστροφῆς στήν κοιτίδα του τοῦ πολιτισμοῦ πού ξενιτεύθηκε καί μᾶς δόθηκε), *καλλιτεχνικές ἐπιθυμίες* (προσκύνημα στήν Ἀκρόπολη κ.λπ.), *ἀρχαιολογικό ἐνδιαφέρον* (ὅπου ή ἄμεση γνωριμία μέ τά μνημεῖα τής ἀρχαιότητος θά ἀνύψωνε καί θά ζωογονοῦσε τό πανεπιστημιακό προσωπικό), *πολιτικές βλέψεις* (πού στή συγκεκριμένη συγκυρία ἐκφράζονταν — παράλληλα μέ τήν ἐπιρροή στήν Ἑλλάδα καί μέ τόν ἀνταγωνισμό Γαλλίας-Ἀγγλίας), ἀκόμη καί *φιλολογικές ἀπόψεις* (ὅπως ὅτι γιά νά γίνει ἐφικτή κάποια ἀναγέννηση τῶν κλασικῶν σπουδῶν εἶναι ἀπαραίτητο νά χρησιμοποιηθοῦν τά νέα ἑλληνικά). Ἐσ σημειώσουμε, ἐπίσης, ὅτι ή Σχολή ιδρύεται ὅταν ή ἑλληνική κυβέρνησις βρίσκεται στά χέρια τοῦ Κωλέττη. Ὁ τύπος τής ἐποχῆς ἐπιτίθεται στό «γαλλικό κόμμα» καί στόν Κωλέττη πού ἐπέτρεψε τήν ἴδρυση σχολῆς ή ὁποία εἶναι «ἔργο τῆς καθολικῆς προπαγάνδας» — πολλοί λόγιοι, ἀντιπολιτευόμενοι, ἀρνοῦνται κάθε συνεργασία μέ τό Γαλλικό Ἰνστιτούτο. Εἶναι γεγονός ὅτι ή γαλλική κυβέρνησις ἀπέδιδε μεγάλη σημασία στή λειτουργία τής Σχολῆς γιά τή σταθεροποίηση τής πολιτικῆς τῆς ἐπιρροῆς στήν Ἑλλάδα. Οἱ πρῶτοι «Ἀθηναῖοι», ὅπως ἀποκαλοῦνταν στό Παρίσι οἱ ὑπότροφοι τής Σχολῆς, μιά παρέα ἐπηρεμένων νέων μέ ἀνακατωμένα ἐνδιαφέροντα, πληθωρικοί, ἦταν δύσκολο νά μποῦν ἀμέσως στό νόημα τῆς ἀποστολῆς τους. Σέ ἔκθεση πού στέλνεται στό Παρίσι τόν πρώτο χρόνο ἐπισημαίνεται τό πρόβλημα πού ἀνακύπτει διότι ή Σχολή ἔχει μᾶλλον τό χαρακτῆρα «ἐγκυκλοπαιδικοῦ κολεγίου». Σταχυολογώντας τῆς σκέψεις καί μαρτυρίες τῶν πρώτων αὐτῶν «Ἀθηναίων» ἀπεικονίζεται ὅλη ή γκάμα τῶν πιό ἑτερογενῶν ἀπόψεων καί προθέσεων: ὁ ἕνας θαυμάζει τά ἀρχαῖα μνημεῖα καί μόνο αὐτά, ὁ ἄλλος ἐξαιρεῖ καί ἀποτιεῖ φόρο τιμῆς στίς «δύο ἐπαναστάσεις, τήν ἑλληνική καί τή ρομαντική», γιάτί σ' αὐτές ὀφείλει τήν παρουσία του στή φημισμένη Ἀθήνα, ὁ τρίτος μιλάει γιά τήν πατρίδα τοῦ Περικλή καί τοῦ Κανάρη, καί κάποιος (ὁ Grenier) ἀναφωνεῖ: «τί θαυμαστή ἀποστολή νά σέ ἔχουν διαλέξει νά κάνεις τήν Ἀνατολή μιά πολιτιστική ἀποικία τῆς Γαλλίας».¹¹

Ἀπό τό 1850 ή Σχολή ἄρχισε νά οργανώνεται, καί οἱ ὑπότροφοι στό ἐξῆς ἦταν ὑποχρεωμένοι νά στέλνουν κάθε χρόνο τῆς ἐργασίες τους γιά δημοσίευση στό περιοδικό *Ἀρχεῖα τῶν Ἐπιστημονικῶν Ἀποστολῶν* (Archives des Missions Scientifiques et Littéraires). Ἡ ἐπιθεώρηση αὐτή ἄρχισε ἄλλωστε νά κυκλοφορεῖ μ' αὐτή τήν ἀφορμή καί ἀποτελεῖ πλούσια πηγή γιά τῆς ἑλληνικές σπουδές, καθώς ἔχει δημοσιεύσει πολυάριθμες ἐργασίες καί συλλογές ὑλικοῦ ἀπό μεταγενέστερες ἐπιστημονικές ἀποστολές Γάλλων ἀρχαιολόγων, γλωσσολόγων, φιλολόγων κ.λπ., ὅπως π.χ. τοῦ Ψυχάρη καί τοῦ Περγῶ. Ὡς τό 1873, πού ιδρύεται ή Γερμανική Ἀρχαιολογική Σχολή, ή ὁποία ἀνακοινῶναι χωρῆς σύγχυση τόν καθαρῶ ἀρχαιολογικό της προσανατολισμό, ή Γαλλική Σχολή περνάει ἀπό ἐσωτερικές κρίσεις, περιπέτειες καί ἰδεολογικούς καβγά-

δες. Ἀπό τό 1873, ἀφότου ἔχει ἀπέναντί της ἕναν καλά οργανωμένο ἀντίπαλο, ἀναγκάζεται νά ὀρθοθετήσει τῆς δραστηριότητές της καί νά περιοριστεῖ κι αὐτή στήν ἀρχαιολογία. Ὁ διευθυντής Albert Dumont οργανώνει ἕνα ἀνεξάρτητο ἰνστιτούτο προσαρτημένο στή Σχολή, τό ὁποῖο θά ἀσχολεῖται μέ τή νεοελληνική κουλτούρα καί θά καλλιεργεῖ δεσμούς φιλίας καί συνεργασίας μέ Ἑλληνες διανοούμενους. Τό Institut de Correspondance Hellénique ἀρχίζει νά λειτουργεῖ ἀπό τό 1877, οργανώνει διαλέξεις, πολιτιστικές ἐκδηλώσεις, καί ἐκδίδει τό δελτίο *Bulletin de Correspondance Hellénique*. Στό Δελτίο δημοσιεύουν καί πολλοί Ἑλληνες, ὅπως οἱ Κ. Σάθας, Λάμπρος, Κ. Παπαρηγόπουλος, Παπαδόπουλος-Κεραμεύς, Ν. Δραγοῦμης, Καραπάνος κ.ἄ. Μάλιστα γράφουν στήν ἑλληνική, διότι, ὅπως ἀναγγέλλει ὁ Α. Dumont στό πρῶτο τεῦχος, «ή χρήση τῶν νέων ἑλληνικῶν μπορεῖ νά ξαφνιασεῖ τούς δυτικούς. Οἱ Ἑλληνες πρέπει νά συνιστοῦν ἕνα ἀπό τά κύρια μέρη τῆς σύνταξης. Καί τά μέλη τῆς Σχολῆς εἶναι ὑποχρεωμένα νά γνωρίζουν τά νέα ἑλληνικά». Ἡ δραστηριότητα τοῦ Γαλλικοῦ Ἰνστιτούτου ἐγγράφεται σέ ἐκείνες τῆς περιπτώσεις πού χαρακτηρίσαμε στήν ἀρχή τοῦ ἀρθροῦ, ὅπου ή πολιτική δράση εἰσαγόμενη διαμορφώνει τοπικές προϋποθέσεις γιά τήν ἀφομοίωση καί ἐνσωμάτωση τῆς πολιτικῆς ἐπιρροῆς καί τήν ντόπια ἀναπαραγωγή της. Δέν θά ἀσχοληθοῦμε μέ τήν ἱστορία τοῦ Γαλλικοῦ Ἰνστιτούτου, γιάτί οἱ δραστηριότητές του εἶναι ποικίλες, ἀφθονες καί σημαντικές, ἀκόμη καί γιά τή δική μας πολιτιστική ζωή. Ἀναφερθήκαμε μονάχα σέ μερικῆς γενικῆς τάσεις πού καλλιεργήθηκαν μέ τή λειτουργία του, γιάτί εἶναι ἀναμφισβήτητο πῶς τό ἐνδιαφέρον τῶν Γάλλων στήν Ἀθήνα γιά τόν νεοελληνικό πολιτισμό εἶχε ἀντανάκλαση στόν ἀντίστοιχο χώρο τοῦ Παρισιοῦ· μάλιστα, ἐντελῶς συγκεκριμένα, οἱ ὑπότροφοι, διαγράφοντας ἕναν κύκλο, γύριζαν στόν τόπο τους ἐμπλουτισμένοι μέ γνώσεις, ἐμπειρίες καί ἀνανεωμένα ἐνδιαφέροντα.

Ἄλλη ἐστία καλλιέργειας ἑλληνικῶν ἐνδιαφερόντων ἦταν ή ἰδρυμένη τό 1867 Association pour l'encouragement des études grecques en France (Ἐταιρεία γιά τήν προώθηση τῶν ἑλληνικῶν σπουδῶν στή Γαλλία), ή ὁποία ὑπάρχει, ἐντελῶς περιθωριακά, μέχρι σήμερα. Τό ἱστορικό τῆς ἴδρυσης καί δράσης τῆς Ἐταιρείας γιά τά πρῶτα δέκα χρόνια ἔχει γράψει ὁ Gustave d'Eichthal,¹² ὁ ὁποῖος καί συγκαταλέγεται στούς βασικούς ὑποκινητές αὐτῆς τῆς ὑπόθεσης. Ὁ Eichthal γνώρισε τήν Ἑλλάδα τά πρῶτα χρόνια τοῦ ἀνεξάρτητου κράτους. Ὄταν διαλύθηκε ή Σχολή τῶν Σαιν-σιμονιστῶν, πολλοί ξεκίνησαν τότε γιά τῆς μεσογειακές χῶρες γιά νά συνεχίσουν τό κοινωνικό τους ἔργο (ή δῶρυγα τοῦ Σουέζ, π.χ., ἔγινε κυρίως ἀπό σαινσιμονιστές). Ἐμεινε στήν Ἑλλάδα εἴκοσι μῆνες, ἀπό τό φθινόπωρο τοῦ 1833 ὡς τόν Ἰούνιο τοῦ 1835, ὅπου ἀπολύθηκε μέ πρωτοβουλία τῆς Ἀντιβασιλείας ἀπό τό Γραφεῖο Πολιτικῆς Οἰκονομίας πού εἶχε διοργανώσει ὁ Κωλέττης. Δέν θά ἀσχοληθοῦμε μ' αὐτή τήν πλευρά, φυσικά, τῆ σημαντικότερη, τῆς δραστηριότητος τοῦ d'Eichthal· ἄλλωστε εἶναι προσιτή, ἔστω ἀπό πολύ γενική ἀποψη, ή γνωριμία μέ τή ζωή καί τό ἔργο του στήν Ἑλλάδα, ἀπό τό βιβλίο *Οἰκονομική καί κοινωνική κατ' ἵστανση στήν Ἑλλάδα*

μετά την Έπανάσταση (επιμέλεια Θ. Χ. Παπαδόπουλου, εκδ. Μπάουρον, 1974).

Ο Eichthal ως λόγιος και ελληνοφίλος, μετά την επιστροφή του στη Γαλλία, προσανατολίζεται προς την προπαγάνδη και διάδοση της νεοελληνικής γλώσσας στη δυτική Ευρώπη: ρίχνει ως και την ιδέα ότι η νεοελληνική μπορεί να γίνει διεθνής γλώσσα των επιστημών στην Ευρώπη, κάτι σαν εσπεράντο. Έγραψε σειρά άρθρων για την αλλαγή της προφοράς των αρχαίων, στην οποία θά αναφερθούμε παρακάτω.

Τό σχέδιο για την ίδρυση της Έταιρείας, πάντοτε σύμφωνα με τό σύντομο ιστορικό πού έγραψε ο Eichthal, τό συνέλαβαν και έκαναν γνωστό, στις αρχές του 1867, προσωπικότητες με κύρος στους κύκλους των ελληνοφίλων, οι Brunet de Presle, Beulé και Egger. Ήδη στον κατάλογο των 30 ιδρυτών φιγουράρουν τά πιο φημισμένα ονόματα: Dehèque, Ch. Gidel, E. Miller, G. Perrot, Deville, μέχρι και ο Renan.

Πώς γεννήθηκε αυτό τό σχέδιο για τή δημιουργία μιιάς Έταιρείας για τήν προώθηση των ελληνικών σπουδών; Μέ τήν Κρητική Έπανάσταση του 1866, παρατηρούμε μιιά άναζωπύρωση του «φιλελληνισμού»: συγκροτείται μιιά «Επιτροπή βοήθειας στους Κρήτες» όπου μετέχουν, όχι μόνο οι γνωστότεροι ελληνοφίλοι της εποχής (αυτοί πού γίνονται και ιδρυτές της Έταιρείας) αλλά και προσωπικότητες της καθεαυτό γενιάς των φιλελλήνων, όπως οι Lebun, Firmin-Didot, Villemain, Guizot, Duc de Broglie. Τό φιλελληνικό πνεύμα επαναλαμβάνεται σε μικρογραφία και περιθωριακά, ακόμη και έθελοντές Γάλλοι ξεκινούν να πολεμήσουν στο πλευρό των αγωνιζόμενων Κρητών (ένας από αυτούς ήταν και ο θεϊός του Ε. Legrand). Και σ' αυτό τό εθνικό κλίμα γράφει ο Beulé ένα άρθρο στο έγκριτο περιοδικό *Revue de Deux Mondes*, με τίτλο: *Η Κρήτη και τό Ανατολικό ζήτημα*,¹³ τό οποίο, κατά τόν Eichthal στάθηκε άφορμή να γεννηθεί ή ιδέα για τήν Έταιρεία. Στο άρθρο του αυτό ο Beulé εξηγεί τούς λόγους ύποχώρησης του φιλελληνισμού στη Γαλλία, χρησιμοποιώντας μάλιστα έπιχειρήματα ιδεολογικά: «κάποτε, αυτή ή λέξη (φιλελληνισμός) είχε συγκινησιακό φορτίο (...) όμως ο αιώνας μας γέρασε, ή έμπειρία τόν έκανε σκεπτικό. (...) Όσοι ύπηρεξαν φιλέλληνες, σήμερα τό κρύβουν. (...) Η καταδίκη του παρελθόντος είναι ένα μέσο να απαλλαγείτε από τό μέλλον. (...) Για να ύποστηρίξω τήν ύπόθεσή μας, θά χρησιμοποιήσω τή μόνη κατανοητή σήμερα γλώσσα, τή γλώσσα του συμφέροντος». Και τό συμφέρον τους ήταν να βοηθήσουν τούς Έλληνες, έναν λαό με δυναμική ανάπτυξης, διότι αυτοί κάποια μέρα θά σταθεροποιηθούν και θά γίνουν φύλακες του Βοσπόρου, αναχαιτίζοντας τήν ηγεμονία της Ρωσίας. Τό άρθρο όντως είχε μεγάλη απήχηση, λόγω της προσωπικότητας του Beulé: ήταν από τούς γνωστότερους και σημαντικότερους «Αθηναίους», τό 1851 είχε ανακαλύψει τή σκάλα των Προπυλαίων της Ακρόπολης, και τό γεγονός αυτό πέρασε στα πρωτοσέλιδα των εφημερίδων, έγινε τό πνευματικό γεγονός της ημέρας, σε σημείο πού ή Ακαδημία για τόν ποιητικό διαγωνισμό του 1853 όρισε θέμα «Η Ακρόπολη των Αθηνών». Άρα ο Beulé είχε όνομα και κύρος στους λογίους κύκλους του Παρισιού, και ήταν στολισμένος με πολλούς πανεπιστημιακούς και ακαδημαϊκούς τίτλους, είχε δηλαδή επιρροή.

Έκανε τότε και δύο διαλέξεις-μαθήματα στη Σορβόννη όπου προσπάθησε να καταδείξει τήν ύπεροχή της ελληνικής γραμματείας σε σχέση με τή λατινική. Μέ προεκτάσεις πάντοτε στα τοτινά προβλήματα, τήν κατά κάποιο τρόπο παρακμή πού έβλεπε στον αιώνα του, τήν ελαστικότητα των πνευμάτων, ισχυριζόταν πώς μόνο με μιιά γερή ελληνική μόρφωση μπορούσε να διαπλαστεί πάλι μιιά γενιά «πιο ενεργητική ...πιο άρρενωπή». Η Έλλάδα, ακόμη όλον τόν 19ο αιώνα, προσφερόταν για «καταφύγιο», για αναφορά, για επένδυση, των πιο έτερόκλητων και συχνά αντιφατικών άπωθημένων αναγκών, πού σίγουρα ήταν πολλές αν άνασχοπήσουμε τήν ιστορία αυτού του ευρωπαϊκού αιώνα. Η Έλλάδα μπορούσε να ναι πανάκεια, τόπος φυγής ή προσδοκίας, διότι και ή ίδια χαρακτηριζόταν από διφορούμενη κατάσταση πραγμάτων, δεν είχε ακόμη κρυσταλλωθεί ως κοινωνικός σχηματισμός, ήταν γεμάτη αντιθέσεις ένδογενείς αλλά και άλλες τόσες γεννημένες από τούς «προστάτες» και θαυμαστές της.

Στά ίδια χρόνια, ο Ε. Egger, σεβάσμιος πανεπιστημιακός, μαθητής των Boissonade και Hase, καθηγητής ελληνικών στη Σορβόννη, συγγράφει και εκδίδει τήν πρώτη ιστορική σύνθεση του *Ελληνισμού στη Γαλλία* (2 τόμ., 1869), δηλαδή της ιστορίας των ελληνικών σπουδών στη Γαλλία από τόν μεσαίωνα ως τά τέλη του 18ου αιώνα. Συγκέντρωνε υλικό και προετοιμαζόταν, όπως ο ίδιος όμολογεί, επί μιιά εικοσαετία. Δεν είναι σημαντικό μόνο τό γεγονός ότι εκείνη άκριβώς τή στιγμή παρουσιάζεται μιιά μελέτη πού σκοπεύει στη συστηματική ταξινόμηση των ως τότε εργασιών, σαν άποτίμηση και άπολογισμός του έπιστημονικού παρελθόντος, αλλά και τό ότι άποτίοντας φορο τιμής στους λογίους, πού «αναγέννησαν τήν άρχαιότητα», ο Egger συμπέρανε πώς ή αναγέννηση αυτή συνεχιζόταν ως τήν ολοκλήρωση και τελειοποίησή της...

Ένα άλλο στοιχείο πού συμπύκνει με τήν ίδρυση της «Έταιρείας για τήν προώθηση των ελληνικών σπουδών» είναι τό κίνημα για τή μεταρρύθμιση των αρχαίων ελληνικών στη μέση εκπαίδευση: με πρωτοβουλία του Υπουργείου Παιδείας άρχισε άνοιχτή συζήτηση για τήν προφορά των αρχαίων, συγκεκριμένα για τήν επιλογή ανάμεσα στην ως τότε καθιερωμένη ερασματική και στην, όπως τήν αποκαλούσαν, «εθνική» προφορά, καρπός της φωνητικής εξέλιξης των νεοελληνικών. (Τό ζήτημα αυτό τό είχε πρωτοθύξει τό 1848 ο Bernard Alexandre πού άνήκε στην πρώτη άποστολή των «Αθηναίων».) Η συζήτηση γύρω από τήν αλλαγή της προφοράς των αρχαίων κράτησε μερικά χρόνια, και ήταν από τά πιο επίκαιρα και κεντρικά θέματα της εκπαίδευσης. Μέ άφορμή όμως αυτή τή μεταρρύθμιση, γράφτηκαν μελέτες και άρθρα για τά νέα ελληνικά (ή τουλάχιστον τά νέα ελληνικά ήταν τό σταθερό φόντο όλων των επιχειρημάτων για τή φωνητική προφορά) και μ' αυτόν τόν τρόπο κι όσοι δεν είχαν καμία οικειότητα με τή νεότερη Έλλάδα ήταν άναγκασμένοι να τή λάβουν ύπόψη. Η Έταιρεία άνοίγεται και προς τούς δύο πολιτισμούς: άρθρα στο περιοδικό της, αρχικά έτήσιο και από τό 1888 τριμηνιαίο, καλύπτουν ενδιαφέροντα αρχαιολογικά, κλασικών γραμμάτων, νεοελληνικής γραμματείας κ.λπ. Τό ίδρυμα συνδέεται με άνάλογους συλλόγους του έξωτερικού, όπως τήν «Επιτροπή Κοραή» στη Μασσαλία

τόν «Σύλλογο γιά τήν πρόοδο τῶν ἑλληνικῶν σπουδῶν» στό Λονδίνο, παρόμοιο στό Ἄμστερνταμ, τό Βουκουρέστι· στήν Ἑλλάδα μέ τήν «Ἱστορική καί Ἐθνολογική Ἐταιρεία» καί τόν Φιλολογικό Σύλλογο τῆς Κων/πόλης καί τήν Εὐαγγελική Σχολή τῆς Σμύρνης. Στά μέλη τῆς, κοντά σέ πανεπιστημιακούς καί διανοούμενους, συγκαταλέγονται καί πολλοί Ἕλληνες τῆς παρισινῆς παροικίας.

Ἡ Ἐταιρεία συνέβαλε καί πρακτικά καί συγκεκριμένα στήν ἀνάπτυξη καί τήν ἐνασχόληση μέ τόν νέο ἑλληνισμό: Ὁ ζάπλουτος ἔμπορος τῆς Κων/πόλης Χρηστάκης Ζωγράφος προσέφερε ἕνα ἐτήσιο βραβεῖο γιά ἔργα πού ἀφοροῦσαν τό νέο ἑλληνισμό. «Τό βραβεῖο Ζωγράφου ἀποτελεῖ τήν πρώτη επίσημη ἀναγνώριση τῶν νέων ἑλληνικῶν ὡς λογοτεχνικῆς γλώσσας στήν Εὐρώπη», σημείωνε ἐπ' εὐκαιρία μέλος τῆς Ἐταιρείας. Φυσικά, ἕνα ἀπό τά κριτήρια πού συχνά προεῖχαν ἦταν οἱ δεσμοί καί ὁ βαθμός τῆς γαλλικῆς ἐπιρροῆς πού ἀσκούνταν μέσω αὐτῶν τῶν ἔργων ἢ τῶν συγγραφέων τους στήν Ἑλλάδα. Ὅταν π.χ. τό 1888 τό βραβεῖο δόθηκε στό περιοδικό *Ἐστία*, ὁ εἰσηγητής ὑπογραμμίζει ὡς ἕξις τῆ συμβολή τοῦ περιοδικοῦ αὐτοῦ στό γράμμα: «Μιά λεπτομέρεια χαρακτηριστική πού φανερώνεται σχεδόν σέ κάθε σελίδα τῆς εἶναι ἡ προτίμηση τοῦ περιοδικοῦ γιά τή λογοτεχνία καί τίς ιδέες τῆς Γαλλίας».¹⁴

Ἐπιλέξαμε μόνο τά σημαντικότερα στοιχεῖα πού στό δεύτερο μισό τοῦ 19ου αἰώνα, λειτουργώντας συνειδητά ἢ εὐκαιριακά καί ἔμμεσα, συντελοῦν στή δυνατότητα ὑπαρξῆς μιᾶς ποιητικῆς ἀλλαγῆς στίς γαλλικές νεοελληνικές σπουδές. Ἄν ἡ ἔκθεση αὐτή ἦταν ὑπερβολικά συνοπτική καί μονοδιάστατη, ἕνας ἀπό τούς λόγους εἶναι καί τό ὅτι ἡ νεοελληνική ἐπιστήμη δέν ἦταν αὐτόνομος κλάδος, μέ συνέχεια καί μέ παράδοση· ἐπρόκειτο γιά ἐνδιαφέρον συνήθως ἐξαχτημένο ἀπό τήν ἐκτίμηση γιά τή μοναδική μας ἀρχαιότητα, ἄλλοτε γιά μιᾶ «τριτοκοσμική» φυγή (γιά νά μήν πούμε «ἐξωτική»), γιά ἔργα σκόρπια καί μετέωρα, τελικά, γιά μιᾶ πολιτική σκοπιμότητα ζωτική γιά τή Γαλλία-Ἑλλάδα τοῦ 19ου αἰώνα, μέ ἀποτέλεσμα νά πει ἀργότερα ὁ Ψυχάρης, στό ἐναρκτήριο μάθημα του στή Σχολή τῶν Ἀνατολικῶν Γλωσσῶν, πῶς «γιά νά δώσουμε τό ταμπλό τῶν νεοελληνικῶν σπουδῶν στή Γαλλία τόν 19ο αἰώνα, φτάνει νά διηγηθοῦμε τήν ἱστορία τῶν καθηγητῶν πού κατεῖχαν αὐτήν τήν ἔδρα»¹⁵. Οἱ σταθερές πού χαρακτηρίζουν τήν προσέγγιση τῆς σύγχρονης Ἑλλάδας, θά συνεχίζον νά ὑπάρχουν εἴτε ὡς πρωτογενή κίνητρα εἴτε ὡς ἰδεολογικές ἀποχωρήσεις καί τήν ἐπόμενη περίοδο (ἴσως καί μέχρι σήμερα), κατά τήν ὁποία οἱ νεοελληνικές σπουδές αὐτονομούνται, σάν ἐπιστημονικός κλάδος, γύρω στό 1880. Ἡ χρονολογία σίγουρα στούς περισσότερους θά θυμίσει ἀντανακλαστικά τό δικό μας '80: δέν πρόκειται φυσικά γιά ἀπόλυτα τυχαία σύμπτωση περιόδων. Ἐχοντας δέ κατά νοῦ, σά σέ δεύτερο πλάνο, τήν ἀντίστοιχη, χρονικά καί πολιτιστικά (ἐπιστημονικά), κατάσταση τοῦ τόπου μας, μποροῦμε νά κατανοήσουμε εὐκολότερα τούς λόγους γιά τούς ὁποίους οἱ νεοελληνικές σπουδές στή Γαλλία ἦταν περιθωριακές καί ἀπροσανατόλιστες: ἂν τό ἴδιο τό ἀντικείμενο τῆς μελέτης δέν ἔχει ἐκτόπισμα, ἡ μελέτη σταματᾷ στή μέση ἢ παρεκκλίνει ἀπό τό

ἀντικείμενό τῆς πρὸς κάποιο ἄλλο παραπλήσιο. Ἐκτός ἀπό τή γενικότερη δημιουργική ὁρμή πού χαρακτηρίζει τήν πνευματική ζωή τῆς Ἑλλάδας τήν ἴδια ἐποχή, πού κάποια μηνύματά τῆς εἶναι φυσικό νά ἐπιδρῶν στούς κύκλους τῶν ἑλληνιστῶν τοῦ Παρισιοῦ, ὑπάρχει καί τό συγκεκριμένο γεγονός τοῦ δημοτικιστικοῦ κινήματος. Στό ἐπίκεντρο τοῦ ἀγώνα βρίσκεται ὁ Ψυχάρης, αὐτός ὁ «τέλειος σύνδεσμος μεταξύ Ἑλλάδας καί Γαλλίας», ὅπως τόν χαρακτήρισε ὁ Ν. Πολίτης σέ μιᾶ ἐπιστολή του πρὸς τόν Ε. Legrand. Ὁ Ψυχάρης γίνεται κατά κάποιον τρόπο ὄχι μόνο ὁ μαχητικός ἀρχηγός, ἀλλά καί ὁ ἐπαῖων, ὁ ἐπιστήμονας —μέ τό κύρος τῆς δυτικοευρωπαϊκῆς ἐπιστήμης— πού ἀναλαμβάνει νά ἐπιχειρηματολογήσει μέ κανόνες τῆς γλωσσολογίας ὑπέρ τῆς δημοτικῆς. Καθώς οἱ Γάλλοι δέν εἶχαν ἰδεολογικό ἢ ἐθνικό πρόβλημα μέ τό ζήτημα τῆς γλώσσας —εἶχαν μάλιστα μιᾶ μακρόχρονη παράδοση, ὅπως εἶδαμε, νεοελληνικῶν σπουδῶν, ὅπου νεοελληνική ἐθεωρεῖτο αὐτονόητα σχεδόν ἡ δημοτική— οἱ Ἕλληνες δημοτικιστές στρέφονται πρὸς τό Παρίσι γιά νά ἀντλήσουν ἐπιχειρήματα, ἀλλά κυρίως ἐγκυρότητα. Ἔτσι πυκνώνουν οἱ δεσμοί μεταξύ Γάλλων νεοελληνιστῶν καί Ἑλλήνων διανοουμένων, ὑποβοηθώντας τή γόνιμη μελέτη τοῦ νέου ἑλληνισμοῦ.

Τά ἰδρύματα, οἱ σχολές, οἱ ἐκδόσεις καί οἱ κινήσεις πού περιγράψαμε, καθώς καί ἡ ἀνανέωση τῆς πνευματικῆς ζωῆς στήν Ἑλλάδα ἀπό τό 1880, δημιουργοῦν τίς προϋποθέσεις γιά τή δυνατότητα μιᾶς ἐπιστημονικῆς ἢ φιλολογικῆς ἐνασχόλησης μέ τόν νεότερο ἑλληνισμό. Ὁ Émile Legrand βρέθηκε τότε στό κέντρο τῶν πραγμάτων: ὄχι πῶς ἦταν κανένας ἰδιοφυῆς ἄνθρωπος, ἀλλά μιᾶ σειρά παράγοντες, ἀκόμη καί προσωπικοί, τόν ἐσπρωξαν σ' αὐτό τόν ξέφραγο χῶρο. Εἶχε, ἢ εἴχαμε, τήν «τύχη», ὄντας ἀγροτικῆς προέλευσης καί φτωχός, νά μήν ἔχει κάνει καθόλου πανεπιστημιακές σπουδές, πού θά τόν ἐβαζαν στήν περιπέτεια τῶν κλασικῶν γραμμάτων. Συνεπῶς δέν εἶχε καμία ἐλπίδα νά ἀνέβει τήν ἀκαδημαϊκή ἱεραρχία, ἐκείνην πού σταθερά κατεῖχαν οἱ ἑλληνιστές. Συγκέντρωσε ὅλο του τό ἐνδιαφέρον καί ἀφιέρωσε ὅλες του τίς προσπάθειες στό νά γνωρίσει καί νά ἐλέγξει τήν περιοχὴ πού μποροῦσε νά τοῦ γίνει προσιτή. Δέν εἶναι ἴσως ιδιαίτερα ἐνδιαφέρον νά τόν βιογραφήσουμε. Θά πούμε συνοπτικά ποιᾷ ἦταν ἡ προσφορά του, ἡ ἀποφασιστική του ὠθηση στό νά ἐπιλέξει, προσφορά ἄλλωστε πού μετράει διότι ἀκριβῶς ξεπερνάει τά σύνορα τῆς πατρίδας του: κάπου ἐκεῖ ἀρχίζει καί ἡ ἐπιστήμη, ὅταν τό προϊόν τῆς εἶναι διεθνικῆς χρήσης καί χρησιμότητας. Γιατί τό ἔργο τοῦ Legrand ἐνσωματώθηκε στή δική μας πολιτιστική κληρονομιά, ἀνήκει στό θεμέλιο ὅπου ἀρχίσαμε νά οἰκοδομοῦμε ἐμεῖς τή δική μας ἱστορία. Τό δημοσιευμένο ἔργο του, ἂν καί ογκώδες (104 τίτλοι), ἐπειδὴ ἀποτελεῖται ἀπό κείμενα ὑποδομῆς, βασικά εἶναι γνωστό σ' ὅσους ἀσχολοῦνται μέ τό νέο ἑλληνισμό. Γι' αὐτό ὑπενθυμιζοῦμε ἀπλῶς ὅτι ἐκδίδει τά σημαντικότερα καί περισσότερα κείμενα τῆς λαϊκῆς παράδοσης (Βοσκοπούλα, Ἀπόκοπο, Ψυχοφελές Σαραντάρι κ.λπ.), λαϊκά παραμῦθια, Δι-

γενή Ἀκριτά, δημοτικά τραγούδια, ιστορικά κείμενα καὶ ντοκουμέντα κ.ἄ. Ὅλο αὐτό τό τεράστιο ἔργο, πού ἐπιστεγάζεται μέ τήν Ἑλληνική Βιβλιογραφία (15ος-17ος αἰ., σέ 8 τόμους), συγκροτεῖ ἕνα corpus πού ξαφνικά ὀρθώθηκε μπροστά σέ ὄσους ἰσχυρίζονταν ὅτι ἀσχολοῦνται μέ τόν νεοελληνικό πολιτισμό, ἔβγαλε στό φῶς τά προϊόντα τῶν ἀμφισβητούμενων Νεοελλήνων, καθρέφτισε τόν πλοῦτο τοῦ πρόσφατου παρελθόντος ἀπαιτώντας ἐξήγηση καί ἐνταξη· τέλος, ἡ κληρονομιά μας πῆρε κυριολεκτικά ὕλική ὑπόσταση, ἄρα δέν μποροῦσε πλέον νά ξεφύγει ἀπό τή συγκεκριμένη, δηλαδή τήν ἐπιστημονική της ἀντιμετώπιση.

Τό παρόν ἀποτελεῖ εἰσαγωγή διδακτορικής διατριβῆς, στό γαλλικά, μέ τίτλο: *Émile Legrand et les études néohelléniques en France*.

1. N. Iorga, *Histoire des États balkaniques*, Paris 1925, σελ. 108.
2. J. Delumeau, *Naissance et affirmation de la réforme*, N. Clio-PUF, Paris 1973, σελ. 169-172.

3. E. Dalleggio, *Bibliographie analytique d'ouvrages religieux en grec imprimés avec des caractères latins*, στό *Μικρασιατικά Χρονικά* 9, 1961, σσ. 385-499.
4. H. Dehérain, *Les établissements d'enseignement et de recherche de l'Orientalisme à Paris*, στό *Revue Internationale de l'enseignement*, ἔτος 59ο, ἀριθ. 3, 15-71939, σελ. 131, 132.
5. Βλ. Dehérain, στό *Ἴδιο*, σελ. 140, καί *Documents relatifs à la constitution et à l'histoire de l'École Spéciale des langues orientales vivantes*, Imprimerie Nationale, 1872.
6. Psichari, *Les études grecques modernes en France au dix-neuvième siècle*, Paris 1904, σελ. 5.
7. Μάθημα δημοσιευμένο στό *Revue politique et littéraire*, ἀριθ. 34, 21 Φεβρουαρίου 1874, σελ. 799.
8. *Notice historique sur l'École Spéciale des Langues Orientales vivantes*, Paris 1883.
9. Ch. Diehl, "Les études byzantines en France au XIXème siècle", στό *Études byzantines*, Παρίσι χ.χ.ε., σελ. 21-23.
10. G. Radet, *L'histoire et l'oeuvre de l'École Française d'Athènes*, Παρίσι 1901. Βλ. ἐπίσης Ch. Hanriot, *L'École Française d'Athènes*, Poitiers, 1887.
11. Radet, στό *Ἴδιο*, σελ. 21-25.
12. G. d'Eichthal, *Notice sur la fondation et le développement de l'Association pour l'encouragement des études grecques en France*, avril 1867-avril 1877, ἀνάτυπο ἀπό τήν ἐτήσια ἐπιθεώρηση τῆς Ἑταιρείας, Παρίσι 1877.
13. 15 Ἰανουαρίου 1867, σελ. 257 κ.έ.
14. *Revue des Études Grecques*, 1888, σελ. XIX.
15. Psichari, στό *Ἴδιο*, σελ. 4.

Η ΑΥΓΗ
κάθε πρωί

• ζωντανή ενημέρωση
• αδέσμευτη ἔρευνα • ἐλεύθερη κριτική

Η ΑΥΓΗ
κάθε Κυριακή
16 σελίδες

• με πλούσιο περιεχόμενο
• με νέο ἔπιτελαιο συνεργατῶν

Η ΑΥΓΗ
στήν πρώτη γραμμὴ τῆς πάλης
γιὰ τὴ δημοκρατία καὶ τὴν ανεξαρτησία
τῆς Χώρας
γιὰ τὴν ἐνότητα καὶ τὴν ἀνανέωση
τοῦ κομμουνιστικοῦ κινήματος

ἀγοράζετε
διαδίδετε
τὴν
ΑΥΓΗ

ΠΟΥ ΘΑ ΠΑΜΕ ΣΗΜΕΡΑ

αθηνόραμα

ΘΕΑΜΑΤΑ • ΕΚΔΗΛΩΣΕΙΣ • ΨΥΧΑΓΩΓΙΑ

ΑΡΧ. 5
ΕΤΛΑΕΣ 68

Κάθε Σάββατο
κυκλοφορεῖ ἡ

ΣΟΣΙΑΛΙΣΤΙΚΗ ΠΟΡΕΙΑ
ὄργανο Σοσιαλιστικοῦ ἀγῶνα καὶ προβληματισμοῦ

Διεθνείς σχέσεις και ταξικές σχέσεις

του **Charles Bettelheim**

μετάφραση: Νίκος Μανωλόπουλος

Τό κείμενο του καθηγητή Ch. Bettelheim πού ακολουθεί είναι απάντηση στό βιβλίο του Έλληνα οικονομολόγου Άργύρη Έμμανουήλ *L'échange inégale* πού κυκλοφόρησε στίς εκδόσεις Maspéro στη Γαλλία τό 1970. Τό σημαντικό αυτό έργο του Έμμανουήλ πού πολλές συζητήσεις προκάλεσε πρόκειται νά εκδοθεί προσεχώς στίς εκδόσεις «Έξάντας». Ο Έμμανουήλ μελετώντας τίς σχέσεις μεταξύ καπιταλιστικών βιομηχανικών χωρών («κέντρο» ή «μητροπόλη») και υπανάπτυκτων («περιφέρεια») προσπαθεί ν' αποδείξει ότι τό φαινόμενο πού όνομάζει «άνιση ανταλλαγή» προέρχεται από τήν αντίθεση ανάμεσα σέ χώρες όπου ισχύουν ύψηλά μεροκάματα και σέ χώρες μέ χαμηλή άμοιβή τής εργατικής δύναμης. Σύμφωνα μέ τήν άποψη του Έμμανουήλ, τήν όποία άντικρούει ό Bettelheim, τό προλεταριάτο τών χωρών του «κέντρου» συμμετέχει στην εκμετάλλευση και τή ληστεία του τρίτου κόσμου, και έπομένως μόνο οι λαϊκές μάζες τών υπερεκμεταλλεζόμενων αυτών χωρών διαθέτουν ένα πραγματικό επαναστατικό δυναμικό. Οι πολιτικές και ιδεολογικές επιπτώσεις τής άποψης του Α. Έμμανουήλ είναι προφανείς και σημαντικές. Η συζήτηση έχει συνεπώς τεράστιο ενδιαφέρον όχι μόνο από τήν άποψη επιστημονικής άνάλυσης και οικονομικής θεωρίας αλλά και για τήν ακολουθητέα πολιτική στρατηγική. Η άντιπαράθεση του κειμένου του Bettelheim και του βιβλίου του Έμμανουήλ μπορεί νά γονιμοποιήσει και στη χώρα μας έναν πραγματικό και ουσιαστικό διάλογο άνω στά θέματα αυτά.

Η παγκόσμια κυριαρχία του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής είναι πολυδιάστατη: οικονομική, πολιτική και ιδεολογική, και συνεπάγεται έναν διεθνή καταμερισμό εργασίας πού καθιστά αναπόφευκτη μία πολωμένη άνάπτυξη τών παγκόσμιων παραγωγικών δυνάμεων.¹ Δηλαδή συνεπάγεται άφενός τή σχετικά γοργή άνάπτυξη τών παραγωγικών δυνάμεων στίς περισσότερες προηγμένες χώρες, τίς κυρίαρχες χώρες, και άφετέρου τή σχετικά άργόρυθμη άνάπτυξη τών παραγωγικών δυνάμεων στίς λιγότερο προηγμένες, τίς κυριαρχούμενες χώρες. Έξάλλου, ή παγκόσμια κυριαρχία του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής συνεπάγεται τή διευρυμένη άναπαραγωγή τών οικονομικών άνισοτήτων. Η άνισόμορη άνάπτυξη όφείλεται κατά πρώτο λόγο στην παγκόσμια κυριαρχία τών καπιταλιστικών σχέσεων παραγωγής, πού συνεπιφέρει και έναν καταμερισμό εργασίας δυσμενή για τήν άνάπτυξη τών παραγωγικών δυνάμεων στίς «φτωχές» χώ-

ρες. Η ύλική βάση για τή διευρυμένη άναπαραγωγή τών οικονομικών άνισοτήτων συντίθεται καταρχήν από τίς εϋνοϊκές συνθήκες για ταχύρρυθμη άνάπτυξη τών παραγωγικών δυνάμεων, συνθήκες πού έμφανίζονται μέ τήν είσαγωγή τών μηχανών στην παραγωγή στίς χώρες όπου πρωτοσυντελέστηκε ή εκβιομηχάνιση. Στη συνέχεια, πλήθος άλλα στοιχεία (ριζωμένα στη φύση τών σχέσεων παραγωγής και τών παραγωγικών δυνάμεων πού χαρακτηρίζουν τίς βιομηχανοποιημένες καπιταλιστικές χώρες) ήρθαν νά ενισχύσουν, στό οικονομικό επίπεδο, τήν τάση για αύξηση τών οικονομικών άνισοτήτων.

Ο Μάρξ ό ίδιος υπογραμμίζει τόν άποφασιστικό ρόλο πού παίξει ή ύπαρξη μιάς όρισμένης ύλικής βάσης για τήν πολωμένη άνάπτυξη σέ παγκόσμια κλίμακα. Δείχνει ότι, στίς χώρες όπου πρωτοεμφανίζεται ή μοντέρνα βιομηχανία, ή παραγωγή «άποκτά μιά έλαστικότητα και μιά ευχέρεια επέκτασης» πού έρχεται σέ αντίθεση μέ τίς συνθήκες

παραγωγής τών άλλων χωρών τών όποιων ή βιομηχανία εύκολα καταστρέφεται. Αυτές οι τελευταίες χώρες μετασχηματίζονται σέ «χώρους παραγωγής πρώτων ύλών πού (οι βιομηχανικές χώρες) έχουν ανάγκη». Και προσθέτει: «Ένας νέος διεθνής καταμερισμός εργασίας πού επιβάλλουν τά κύρια κέντρα τής μεγάλης βιομηχανίας μετατρέπει ένα τμήμα τής υδρόγειας σφαίρας σέ πεδίο άγροτικής παραγωγής στην ύπηρεσία του υπόλοιπου τμήματος πού αποβαίνει ό κατεξοχήν τόπος βιομηχανικής παραγωγής».² Έννοείται ότι τήν εμφάνιση, για «πρώτη φορά», μεγάλης βιομηχανίας σέ όρισμένες χώρες και όχι σέ άλλες εξηγεί ό μετασχηματισμός τών σχέσεων παραγωγής πού γνώρισαν οι ένλόγω χώρες, πράγμα πού επέτρεψε και ζωογόνησε τήν προαγωγή τής καπιταλιστικής βιομηχανίας.³

Αν ή ύπαρξη ιδιαίτερης ύλικής βάσης είναι τό προσδιοριστικό στοιχείο για τήν πολωμένη άνάπτυξη τών παραγωγικών δυνάμεων στό

πλαίσιο της παγκόσμιας καπιταλιστικής οικονομίας, ο τύπος αυτός ανάπτυξης ενισχύεται στη συνέχεια από την πολιτική και ιδεολογική κυριαρχία των πλούσιων χωρών. Η τελευταία σταθεροποιεί, στις «φτωχές» χώρες, την κυριαρχία κοινωνικών τάξεων που δεν είναι σε θέση να διαδραματίσουν ενεργητικό ρόλο στην προαγωγή των παραγωγικών δυνάμεων του τόπου τους. Η κυριαρχία πάλι ορισμένων κοινωνικών τάξεων στις φτωχές χώρες είναι υπεπροσδιορισμένη, με τη σειρά της, από την κυριαρχία των ιμπεριαλιστικών πολιτικών και ιδεολογικών σχέσεων, που τις συνδέει με τα συμφέροντα των μεγάλων βιομηχανικών χωρών.

Αυτός ο ειδικός συνδυασμός σχέσεων παραγωγής, πολιτικών και ιδεολογικών σχέσεων σε παγκόσμιο επίπεδο προκαλεί αυτό που υποδηλώνεται με την έκφραση «τροχοπέδη» στις παραγωγικές δυνάμεις των κυριαρχούμενων χωρών.

Η «τροχοπέδη» στις κυριαρχούμενες χώρες

Η «τροχοπέδη» και η συνακόλουθη ανισόμερη ανάπτυξη είναι αποτέλεσμα και ταυτόχρονα όρος του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής. Ξεασφαλίζει τη διευρυμένη αναπαραγωγή των καπιταλιστικών σχέσεων σε παγκόσμια κλίμακα, ενώ ταυτόχρονα «έγγυάται» την ιμπεριαλιστική κυριαρχία. Και είναι σκέτη αυταπάτη να γίνεται πιστευτό ότι τάχα οι ιμπεριαλιστικές χώρες μπορούν να συμβάλουν στο να τροποποιηθούν ενδοϊκά για τις κυριαρχούμενες χώρες οι ανισόμερες οικονομικές σχέσεις που χαρακτηρίζουν την παγκόσμια καπιταλιστική οικονομία. Τα δήθεν «προγράμματα βοήθειας στις υπανάπτυκτες χώρες» δεν έχουν προορισμό να επιταχύνουν την «ανάπτυξη» αυτών των χωρών, ούτε έχουν άλλωστε αντικειμενικά αυτή τη δυνατότητα. Αποτέλεσμα αυτών των προγραμμάτων είναι η διατήρηση των «υπανάπτυκτων» χωρών σε κατάσταση εξάρτησης από την αναπαραγωγή των οικονομικών ανισοτήτων. Αν οι ιμπεριαλιστικές χώρες παρέχουν μία ορισμένη βοήθεια, αυτή πάει στις κυρίαρχες τάξεις των φτωχών χωρών, στις οποίες επιτρέπει να σταθεροποιήσουν την κυριαρχία τους.⁴

Γ' αυτό άλλωστε, το μπλοκάρισμα των παραγωγικών δυνάμεων στις φτωχές χώρες δεν είναι δυνατό να σπάσει παρά μόνο ύστερα από ταξικές συγκρούσεις που θα χαρίσουν την εξουσία είτε στους εργαζομένους υπό την καθοδήγηση του προλεταριάτου, της μόνης τάξης που μπορεί να οργανώσει την κοινωνική παραγωγή και να εγκαθιδρύσει νέες οικονομικές, ιδεολογικές και πολιτικές σχέσεις, είτε —σε ειδικές περιπτώσεις— στην εθνική άστική τάξη. Ωστόσο ο ρόλος της εθνικής άστικής τάξης είναι αναγκαστικά περιορισμένος και έκτακτος, λόγω των στενών σχέσεων (οικονομικών, πολιτικών και ιδεολογικών) που διατηρεί στο έσωτερικό της χώρας με τις εκμεταλλεμένες μη καπιταλιστικές τάξεις και, στο παγκόσμιο επίπεδο, με τον ιμπεριαλισμό. Μέχρι σήμερα μόνο η μεγαλοαστική τάξη της Ιαπωνίας μπόρεσε να διασπάσει ενμέρει το πλέγμα των παραγόντων που «μπλόκαραν» την ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων μιας «φτωχής» χώρας απέναντι στις μεγάλες βιομηχανικές δυνάμεις.

«Παγκόσμιο» κεφάλαιο και «τοπικό» κεφάλαιο

Η τάση για την παγκόσμια εξάπλωση του καπιταλισμού εμφανίζεται με την ανάπτυξη εθνικών οικονομιών που συγκροτούν μία σύνθετη και ιεραρχημένη δομή, με έναν ιμπεριαλιστικό και έναν κυριαρχούμενο πόλο. Η ίδια τάση εκδηλώνεται μέσω των ανταγωνιστικών σχέσεων που επίσης αναπτύσσονται ανάμεσα στις διάφορες εθνικές οικονομίες και κράτη. Οι προηγούμενες εκδηλώσεις της τάσης για την παγκόσμια εξάπλωση του καπιταλισμού δεν είναι και οι μόνες. Παράλληλα το μεγάλο κεφάλαιο «ξεπερνά» συνεχώς τα «εθνικά όρια» (διαμόρφωση του μεγάλου διεθνούς κεφαλαίου, διεθνών επιχειρήσεων, πολυεθνικών επιχειρήσεων κ.λπ., πράγμα που συνεπάγεται την ολοένα και μεγαλύτερη ανεξαρτησία του, κατ' αυτό τον τρόπο, συγκεντροποιημένου κεφαλαίου σε σχέση με τις «τοπικές συνθήκες» αναπαραγωγής) και οι εθνικές αγορές που είχαν ιστορικά διαμορφωθεί συγχωνεύονται σε μία «ένιαία αγορά», πράγμα που προϋποθέτει τη «συγχώνευση» ή τη συμμαχία

μερικών μεγάλων καπιταλιστικών συγκροτημάτων.

Η δράση των αντιθετικών τάσεων που χαρακτηρίζουν τη δομή του παγκόσμιου καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής συνεπάγεται ότι:

1. *στους κόλπους κάθε «εθνικού» καπιταλιστικού κοινωνικού σχηματισμού* (ή που τείνει να συγκροτηθεί σε έθνος ή ομοσπονδία εθνών) *ο νόμος της αξίας ξεασφαλίζει:* (α) τη διευρυμένη αναπαραγωγή των υλικών και κοινωνικών όρων της παραγωγής που προσιδιάζουν στον έnlόγω σχηματισμό, (β) μία συγκεκριμένη μορφή κυριαρχίας του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής στους άλλους συνυπάρχοντες τρόπους παραγωγής, (γ) την αναπαραγωγή ενός συστήματος θέσεων στη διαδικασία παραγωγής που αντιστοιχεί στη συγκεκριμένη μορφή κυριαρχίας, (δ) έναν ορισμένο ρυθμό ανάπτυξης και ρυθμό κρίσεων των παραγωγικών δυνάμεων, (ε) ένα καθορισμένο επίπεδο μισθών και ημερομισθίων, όπως επίσης και ορισμένες τάσεις αλλοίωσης αυτού του επιπέδου, επομένως μία εθνική μορφή κοινωνικοποίησης της εργασίας (στο βαθμό που αυτή αναπαράγει τους κοινωνικούς όρους της παραγωγής).

2. *στους κόλπους της παγκόσμιας καπιταλιστικής αγοράς ο νόμος*

1. Βλέπε το βιβλίο του André G. Frank, *Capitalisme et sous-développement en Amérique Latine*, μεταφρασμένο στις εκδόσεις Maspéro, Παρίσι 1968, σελ. 23.

2. *Le Capital*, Ed. Sociales, τόμ. II, σελ. 131-132. [βλ. και έλλην. μτφρ. Γιάννη Σκουριώτη, τόμ. I, σελ. 485]

3. Αυτό μās παραπέμπει ιδίως στους μετασχηματισμούς των σχέσεων παραγωγής που γνώρισε η δυτική Ευρώπη στα τέλη του Μεσαίωνα και στις αρχές της Αναγέννησης. Με τη σειρά τους οι μετασχηματισμοί αυτοί συνδέονται με τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του φεουδαλικού τρόπου παραγωγής, χαρακτηριστικά που —σύμφωνα με πρόσφατες ιστορικές έργασίες— συναντάμε, απ' ό,τι φαίνεται, μόνο στην Ιαπωνία, πράγμα που ίσως αποτελεί ένα από τα στοιχεία που έξηγοούν την ταχεία ανάπτυξη του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής σ' αυτήν τη χώρα.

4. Έννοείται ότι αυτή η «βοήθεια» εννοεί επίσης το μονοπωλιακό κεφάλαιο των ιμπεριαλιστικών χωρών, που μ' αυτόν τον τρόπο βρίσκει συμπληρωματικές διεξόδους για ένα μικρό τμήμα της παραγωγής του.

5. Αυτή η εξαίρεση της Ιαπωνίας αναμφίβολα δεν είναι μοναδική, στο βαθμό που οι κοινωνικές σχέσεις του Ιαπωνικού κοινωνικού σχηματισμού την εποχή που αντιμετώπιζε την ιμπεριαλιστική επίθεση της επέτρεψαν να αντισταθεί στην επίθεση, να αναπτύξει συνάμα μία σύγχρονη βιομηχανία, και να μετατραπεί ή ίδια σε ιμπεριαλιστική δύναμη (βλ. σημ. 3).

της αξίας εξασφαλίζει: (α) τη διευρυμένη αναπαραγωγή των υλικών και κοινωνικών δρών της παγκόσμιας παραγωγής, (β) μία συγκεκριμένη μορφή κυριαρχίας-υπαγωγής των διαφόρων κοινωνικών σχηματισμών, (γ) την αναπαραγωγή του συστήματος θέσεων που αντιπροσωπεύουν στις ἐνλόγω σχέσεις κυριαρχίας-υπαγωγής, (δ) άνισους ρυθμούς ανάπτυξης που απορρέουν από την κατοχή των θέσεων, και (ε) τους όρους ανταλλαγής που συνεπάγεται το σύστημα αυτό.

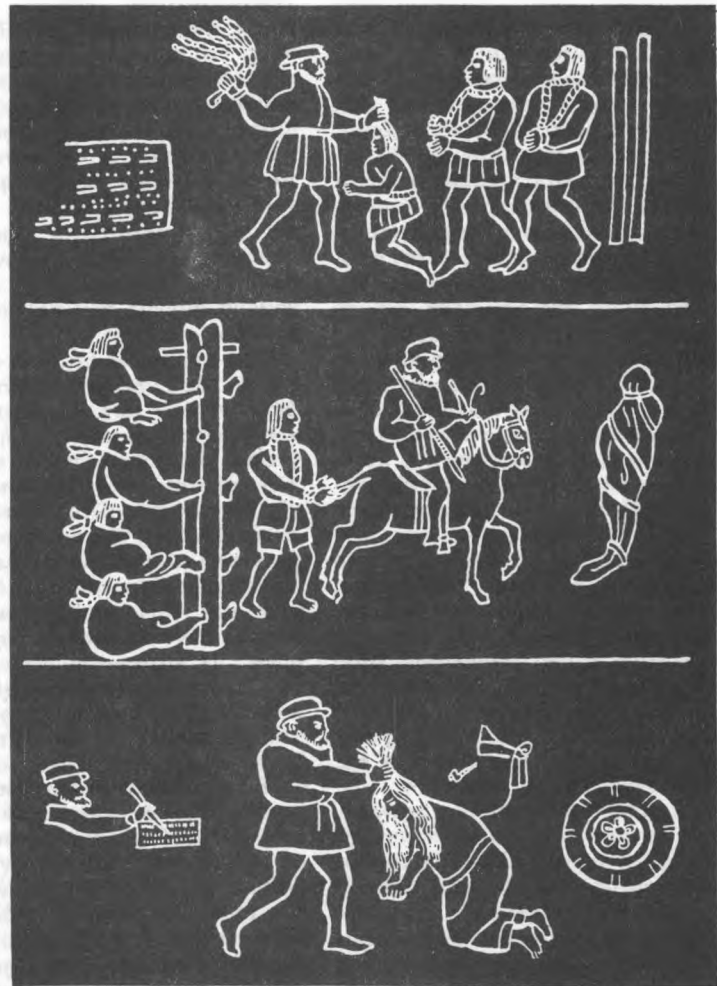
Η κοινωνικοποίηση της εργασίας σε παγκόσμια κλίμακα πραγματοποιείται με βάση τα προηγούμενα δεδομένα, που εξασφαλίζονται από τη δράση του νόμου της αξίας: δηλαδή μέσω μιας σύνθετης δομής που συμπεριλαμβάνει αφενός τη δομή του κάθε κοινωνικού σχηματισμού και αφετέρου την παγκόσμια δομή του συνόλου των κοινωνικών σχηματισμών. Η ύπαρξη αυτής της πολυσύνθετης διεθνούς δομής επιβάλλει στο νόμο της αξίας έναν όρισμένο μετασχηματισμό στον τρόπο λειτουργίας του.

Ο νόμος της αξίας, όπως δρα στο εσωτερικό της δομής που αναφέραμε, τείνει να αναπαράγει αφενός τις διεθνείς σχέσεις παραγωγής (γιατί διαφορετικά δεν θα μπορούσε να υπάρξει παγκόσμια καπιταλιστική αγορά) — διαδικασία, βέβαια, που τη συνοδεύουν κρίσεις λόγω άνισομερούς ανάπτυξης των διαφόρων κοινωνικών σχηματισμών — και αφετέρου τους ιδιαίτερους για κάθε κοινωνικό σχηματισμό όρους αναπαραγωγής του. Γι' αυτό, το επίπεδο μισθών σε κάθε κοινωνικό σχηματισμό δεν είναι δυνατό να προσδιορίζεται από το «παγκόσμιο επίπεδο ανάπτυξης των παραγωγικών δυνάμεων» (έννοια που αποτελεί κενή αφαίρεση, τη στιγμή που βρισκόμαστε μπροστά σε ένα παγκόσμιο σύστημα το οποίο όμως συγκροτείται από ξεχωριστούς και αντιτιθέμενους κοινωνικούς σχηματισμούς). Το επίπεδο μισθών καθορίζεται με βάση τον συγκεκριμένο συνδυασμό παραγωγικών δυνάμεων - σχέσεων παραγωγής που χαρακτηρίζει κάθε επιμέρους κοινωνικό σχηματισμό. Ωστόσο, κάθε συγκεκριμένος συνδυασμός υφίσταται την επενέργεια του συνόλου, δηλαδή την επενέργεια της θέσης που κατέχει στη δομή της παγκόσμιας οικονομίας, θέση που, με τη σειρά της, προσδιο-

ρίζεται από τις ανταγωνιστικές σχέσεις, δηλαδή τους κοινωνικούς και εθνικούς αγώνες. Αυτός είναι ο λόγος που μία χώρα δεν μπορεί να ξεφύγει από τα δόκανα της κυριαρχίας και της εκμετάλλευσης, παρά μόνο αν αναλάβει μακροχρόνιο και πολυσύνθετο αγώνα, καταρχήν πολιτικό, αλλά επίσης ιδεολογικό και οικονομικό. Και η νίκη δεν μπορεί να κερδηθεί παρά μέσα από το μετασχηματισμό των σχέσεων παραγωγής και το μετασχηματισμό των παραγωγικών δυνάμεων. Έτσι, μία χώρα κυριαρχούμενη που δεν αλλάζει τη θέση της στον διεθνή καπιταλιστικό καταμερισμό εργασίας, στην πραγματικότητα άπλως διαωνίζει τη δυσμενή της κατάσταση. Όσο περισσότερο αυξάνει την παραγωγή προϊόντων που της επιβάλλει η «θέση» της,

τόσο περισσότερο μετέχει στην επιδείνωση της δυσμενούς κατάστασής της (οι αλλαγές στις τιμές δεν μπορούν να αλλάξουν αυτή την κατάσταση πραγμάτων όσο υπάρχει η παγκόσμια καπιταλιστική οικονομία).

Όπως και να έχει το πράγμα, το προηγούμενο σημείο δείχνει ότι η «αναγκαία» ετερογένεια (που επιβάλλουν οι όροι της διευρυμένης καπιταλιστικής αναπαραγωγής σε παγκόσμια κλίμακα) των υλικών και κοινωνικών δρών της παραγωγής — ετερογένεια που αντιτίθεται στη σχετική ομοιογένεια των δρών αναπαραγωγής που επικρατούν σε κάθε εθνικό κοινωνικό σχηματισμό — επιβάλλει θεμελιώδεις τροποποιήσεις στη λειτουργία του νόμου της αξίας σε διεθνή κλίμακα.

Η μοίρα των νικημένων. Τέχνη των Αιγυπτίων, 16ος αι.

Ἀποτελέσματα τῶν ἀντιφάσεων ἀνάμεσα στό «παγκόσμιο» καί τό «τοπικό» κεφάλαιο

1. Στό ἐσωτερικό κοινωνικῶν σχηματισμῶν ὅπου ἐπικρατεῖ ὁ καπιταλιστικός τρόπος παραγωγῆς, ὁ καπιταλισμός κατατείνει κυρίως στή διευρυμένη ἀναπαραγωγή του, δηλαδή στήν ἀποσύνθεση τῶν ἄλλων τρόπων παραγωγῆς καί τήν ὑπαγωγή τῶν φορέων τους στίς καπιταλιστικές σχέσεις. Τό «κυρίως» ὑπογραμμίζει τήν κυρίαρχη τάση τοῦ καπιταλισμοῦ στούς κόλπους τῶν παρατηρούμενων κοινωνικῶν σχηματισμῶν. Ὡστόσο, αὐτή ἡ κυρίαρχη τάση συνδυάζεται μέ μιάν ἄλλη, δευτερεύουσα, τήν τάση «συντήρησης-ἀποσύνθεσης». Μέ τόν ὄρο αὐτό ἐννοοῦμε ὅτι σέ ἕναν καπιταλιστικό κοινωνικό σχηματισμό οἱ μὴ καπιταλιστικές μορφές παραγωγῆς πρὶν νά ἐξαφανιστοῦν «ἀναδομοῦνται» (ἐνῶ ἀποσυντίθενται ἐνμέρει) καί, μ' αὐτό τόν τρόπο, ὑπάγονται (ἐπομένως ἐνμέρει συντηροῦνται) στίς κυρίαρχες καπιταλιστικές σχέσεις. Ἡ «συγκεκριμένη ἱστορία» τῆς γεωργίας στόν καπιταλισμό δέν εἶναι παρά ἡ ἱστορία αὐτῆς τῆς «συντήρησης-ἀποσύνθεσης», τῆς ὁποίας ἡ ἐσχάτη φάση συνίσταται στήν ἀποσύνθεση, ἄρα τήν ἐξαφάνιση τῆς αὐτονομίας τῆς γεωργίας καί τό μετασχηματισμό της σέ κλάδο τῆς βιομηχανίας. Ἐνα βασικό πρόβλημα πού ἀνακύπτει ἐδῶ εἶναι γιά ποιό λόγο, σέ ἕναν κοινωνικό σχηματισμό ὅπου ἐπικρατεῖ ὁ καπιταλιστικός τρόπος παραγωγῆς, κυρίαρχη τάση δέν εἶναι ἡ «συντήρηση-ἀποσύνθεση» ἀλλά ἡ ἀποσύνθεση. Ὑπάρχουν πολλές ἐνδείξεις πού μᾶς ἐπιτρέπουν νά ἀποδώσουμε τό φαινόμενο ὄχι στήν ταχύρρυθμη ἀνάπτυξη τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων, πού χαρακτηρίζει τόν καπιταλιστικό τρόπο παραγωγῆς ὅταν εἶναι κυρίαρχος, ἀλλά ἐπίσης, καί σέ ἕνα εἶδος ὑπερπροσδιορισμοῦ τῶν φαινομένων ἀποσύνθεσης πού ὀφείλονται στή δραστηριότητα τῆς ἰδεολογίας καί τῆς πολιτικῆς.

2. Στό ἐσωτερικό τῶν κοινωνικῶν σχηματισμῶν ὅπου δέν κυριαρχεῖ ἄμεσα ὁ καπιταλιστικός τρόπος παραγωγῆς, ἐκεῖ δηλαδή ὅπου ὁ κοινωνικός σχηματισμός εἶναι μόνο ἕμμεσα καπιταλιστικός —διότι ὑπάγεται, μέσω τῆς παγκόσμιας ἀγορᾶς, στόν καπιταλιστικό τρόπο

παραγωγῆς— κύρια τάση δέν εἶναι ἡ ἀποσύνθεση τῶν μὴ καπιταλιστικῶν τρόπων παραγωγῆς ἀλλά ἡ «συντήρηση-ἀποσύνθεση». Ἡ ἀποφασιστική σημασία τῆς τάσης αὐτῆς συνδέεται ἀναμφίβολα μέ ἕνα σύνολο προσδιορισμῶν πού ἀπορρέουν ἀπό τήν «ἐξωτερική» κυριαρχία τοῦ καπιταλισμοῦ: τροχοπέδη στήν ἀνάπτυξη τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων, καταναγκαστική ἀποδοχή τῆς δυσμενοῦς διεθνούς ἐξειδίκευσης, «ἐξωτερική» ὑπαρξη τῶν κέντρων συσσώρευσης τοῦ κεφαλαίου, κέντρα πρὸς τὰ ὁποῖα συγκλίνουν τὰ κεφάλαια πού θά μπορούσαν νά δώσουν «ἐπαναστατική ὄθηση» στούς ὑλικούς καί κοινωνικούς ὄρους τῆς παραγωγῆς· καί ὅλα αὐτὰ ὑπερπροσδιορίζονται ἀπό παράγοντες πολιτικούς —διατήρηση, μέ τή βοήθεια τοῦ καπιταλισμοῦ, τῆς κυριαρχίας τάξεων πού εἶναι ἀνίκανες νά δώσουν «ἐπαναστατική ὄθηση» στούς ὄρους παραγωγῆς— καί ἰδεολογικούς. Γιά παράδειγμα, ὑπεράσπιση τῆς «ἀκεραιότητος» τοῦ κοινωνικοῦ σχηματισμοῦ ἐναντί τῆς προνομιακῆς ἐξωτερικῆς κυριαρχίας, πράγμα πού τείνει στό νά συντηρεῖται τό παρελθόν, ἔστω μέ φαινομενικά ἀνανεωμένες μορφές: πρόκειται γιά τή λειτουργία, ὀρισμένων «ἰδιόμορφων σοσιαλισμῶν» πού μπορεῖ νά ἀποτελοῦν μιά δευτέρη γραμμὴ ἄμυνας τῶν παλαιῶν κοινωνικῶν σχέσεων.

Ἄς προστεθεῖ ὅτι, ὅσο κυριαρχεῖ ἡ τάση γιά τή «συντήρηση-ἀποσύνθεση» τῶν μὴ καπιταλιστικῶν σχέσεων παραγωγῆς, ἡ φυσιογνωμία τῆς «έτερογένειας» τῶν ὑλικῶν καί κοινωνικῶν ὄρων παραγωγῆς ἔρχεται σέ πρῶτο ἐπίπεδο. Καί αὐτὴν ἀκριβῶς τὴ φυσιογνωμία ἐρμηνεύουν μερικοὶ μὲ ἰδεολογικούς ὄρους, μέ μιά κατασκευὴ, δηλαδή, περί τοῦ «δυσδικτοῦ χαρακτήρα» αὐτῶν τῶν κοινωνικῶν σχηματισμῶν. Ἡ κατασκευὴ συγκαλύπτει τήν ἰδιοτυπία τῆς κυριαρχίας τοῦ καπιταλιστικοῦ τρόπου παραγωγῆς πού χαρακτηρίζει, τελικά, τοὺς ἐν λόγω κοινωνικούς σχηματισμούς.

Εἶναι ἀπαραίτητο νά ὑπογραμμιστεῖ ἐδῶ ἕνα ἐξαιρετικὰ σπουδαῖο σημεῖο (γιατί ἔχει ἄμεση σχέση μέ τοὺς ὄρους ἀναπαραγωγῆς, στό βαθμὸ πού ἐπιδροῦν στό ἐπίπεδο τῶν τιμῶν), τό ὁποῖο εἶναι ἀδύνατο νά ἀναπτυχθεῖ στό πλαίσιο αὐτῶν ἐδῶ τῶν παρατηρήσεων. Πρόκειται γιά τό ἐξῆς: στίς χώρες ὅπου ὑπάρ-

χει μιά τεράστια μάζα παραγωγῶν, οἱ ὁποῖοι δευτερευόντως παράγουν γιά τὴν ἀγορά, οἱ τιμές τῶν προϊόντων ὑπάγονται σέ μιά περίπλοκη σχέση μέ τό χρηματικό κόστος ἢ, διαφορετικά, μέ τό σέ ἐργασία κόστος. Τό ἐργασιακό κόστος δέν διαδραματίζει ρυθμιστικό ρόλο στή διαμόρφωση τῆς τιμῆς σ' αὐτές τίς περιπτώσεις, καί ἔτσι, οἱ τιμές τῶν προϊόντων εἶναι δυνατό νά πέφτουν διαρκῶς κάτω ἀπὸ τό κόστος τους.

Ὁ Μάρξ εἶχε ὑπογραμμίσει στό *Κεφάλαιο* ὅτι ὅταν ὁ καπιταλιστικός τρόπος παραγωγῆς δέν εἶναι ἀκόμη ἀρκετὰ ἀναπτυγμένος, ἡ τιμὴ στήν ὁποία πωλοῦνται τὰ προϊόντα τῶν ἀγροτῶν δέν ἔχει ὡς κατώτατο ὄριο τὴν ἀξία ἢ τὴν τιμὴ παραγωγῆς τους: Οἱ ἀγρότες, ἰδιαίτερα οἱ χρεωμένοι ἀγρότες, ὑποχρεώνονται συχνὰ νά παράγουν καί νά πωλοῦν τὰ προϊόντα τους σέ τιμὴ πού μόλις τοὺς ἐξασφαλίζει τὴ διαβίωση ἢ τὴν πληρωμὴ, ἐνέμερι τουλάχιστον, τῆς ἐπιβίωσης τῶν χρεῶν τους. Τέτοια εἶναι συχνὰ ἡ κατάσταση τῶν ὀνομαζόμενων κληρούχων χωρικῶν.⁶ Ὁ ρόλος πού διαδραματίζει συχνὰ τό τοκογλυφικό καί στή συνέχεια τό τραπεζικό κεφάλαιο ὡς δεσπότης στοιχείο τῆς ἀναπαραγωγῆς, εἶναι ἐδῶ ἐντελῶς ὀρατό.

Στό διεθνές ἐπίπεδο ὁ ρόλος αὐτὸς εἶναι ἐξίσου ἀξιοσημείωτος. Τό διεθνές τραπεζικό δίκτυο ἀποτελεῖ, ἐκ τῶν πραγμάτων, ἀποφασιστικό κρῖκο τῆς ἱμπεριαλιστικῆς ἀλυσίδας, πράγμα πού, ἐννοεῖται, ἀληθεύει καί γιά «διεθνεῖς θεσμούς», ὅπως ἡ «Τράπεζα Ἀποκαταστάσεως καί Ἀναπτύξεως» (Banque pour la Reconstruction et le Développement) ἢ τό «Διεθνές Νομισματικό Ταμεῖο» (Fonds Monétaire International). Τό διεθνές νομισματικό δίκτυο παρεμβαίνει ὡς ὄργανο καταναγκασμοῦ γιά τὴν ἀναπαραγωγή μιᾶς δυσμενέστατης, ὅσον ἀφορᾷ τίς χώρες μέ μικρὸ βαθμὸ ἀνάπτυξης, ἐξειδίκευσης.

Τὰ προηγουμένα ἐπιτρέπουν νά καταλάβουμε μέσα σέ ποιά σύνθετη δομὴ (τὴν ὁποία ὁ νόμος τῆς ἀξίας ἀναπαράγει) οἱ κεφαλαιοκράτες τῶν βιομηχανικῶν χωρῶν διαθέτουν ὄχι μόνο μιά δική τους βάση ἐκμετάλλευσης —ἐκεῖνη δηλαδή πού ἐξασφαλίζει τὴ διευρυμένη ἀναπαραγωγή τῶν κυρίαρχων καπιταλιστικῶν σχέσεων χάρι στήν ἐκμετάλλευση τοῦ προλεταριάτου

των βιομηχανικών χωρών, δηλαδή την αγορά της εργατικής δύναμης σε τιμή χαμηλότερη από την αξία που παράγει. Διότι οι κεφαλαιοκράτες των αναπτυσσόμενων χωρών διαθέτουν επιπλέον μία διεθνή βάση έκμεταλλευσης, που εξασφαλίζεται χάρη στη διευρυμένη αναπαραγωγή των διεθνών σχέσεων παραγωγής που προσιδιάζουν στον καπιταλισμό. Πρόκειται για τις σχέσεις που επιτρέπουν στους κεφαλαιοκράτες των βιομηχανικών χωρών να έκμεταλλεύονται, εκτός από τους δικούς τους προλετάριους, και τους προλετάριους των κυριαρχούμενων χωρών. Αυτό επιτυγχάνεται αγοράζοντας προϊόντα σε τιμές που εξασφαλίζουν τη διευρυμένη αναπαραγωγή των οικονομικών ανισοτήτων, επομένως τη διευρυμένη αναπαραγωγή του διεθνούς καταμερισμού εργασίας χάρη στην οποία γίνεται δυνατή η συνέχιση των ανταλλαγών σε χαμηλές τιμές.

Ταξικές σχέσεις· χώρες φτωχές και χώρες πλούσιες

Επειδή η έννοια έκμεταλλευση εκφράζει μία σχέση παραγωγής: παραγωγή υπερεργασίας και ιδιοποίησή της από μία κοινωνική τάξη, πράγμα που αναγκαστικά παραπέμπει στην έννοια ταξικές σχέσεις· και επειδή μία σχέση ανάμεσα σε «χώρες» δεν είναι, δεν μπορεί να είναι, ταξική σχέση, γι' αυτό μία άπλη μεταφορά υπεραξίας από τους κεφαλαιοκράτες (ή άλλους έκμεταλλευτές) των φτωχών χωρών προς τους κεφαλαιοκράτες των πλούσιων χωρών, δεν μπορεί να δηλωθεί με τον όρο «έκμεταλλευση», με τό αυστηρό νόημα του όρου, δεδομένου ότι μόνο οι εργαζόμενοι είναι δυνατό να υφίστανται την έκμεταλλευση αλλά όχι και οι έκμεταλλευτές.⁶

Η διατύπωση του Α. Emmanuel σχετικά με την «έκμεταλλευση» των φτωχών χωρών υποδηλώνει επομένως με αδόκιμο τρόπο (απαλείφοντας τις κοινωνικές σχέσεις) τό φαινομενικό αποτέλεσμα, στο επίπεδο των ανταλλαγών, της ιδιότυπης δομής της παγκόσμιας καπιταλιστικής οικονομίας. Τοῦτο δημιουργεί αναπόφευκτα μία σειρά αποκρύψεις.

Και καταρχήν άπωθει σε δεύτε-

ρη θέση τήν ιμπεριαλιστική έκμεταλλευση: εκείνη στην οποία υπόκεινται άμεσα οι εργαζόμενοι των κυριαρχούμενων χωρών, εκείνη στην οποία τά μονοπώλια και τά διεθνή τράστ υποβάλλουν άμεσα τους εργαζόμενους των κυριαρχούμενων χωρών. Αυτή ή μορφή έκμεταλλευσης συνδέεται άφενός με τή «διείσδυση» του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής στις κυριαρχούμενες χώρες, και άφετέρου με τις δομικές αλλαγές που προκαλεί ή διακίνηση των κεφαλαίων στο πλαίσιο της παγκόσμιας καπιταλιστικής οικονομίας. Γιατί οι διακινήσεις αυτές έχουν τήν τάση να διαμορφώνουν μία όλοένα και περισσότερο ιεραρχημένη όμή της παγκόσμιας καπιταλιστικής οικονομίας, δεδομένου ότι, ακριβώς λόγω της διακίνησης των διεθνών κεφαλαίων, άκόμη και χώρες ήδη βιομηχανοποιημένες υποτάσσονται με αυξανόμενο ρυθμό σε κάποιον κυρίαρχο ιμπεριαλισμό.

Επιπλέον ή διατύπωση του Α. Emmanuel οδηγεί στη σκέψη ότι οι προλετάριοι των πλούσιων χωρών «μοιάζουν» με έκμεταλλευτές των προλεταρίων των φτωχών χωρών. Πραγματικά, σύμφωνα με τήν άποψή του, οι προλετάριοι των πλούσιων χωρών έχουν πάψει τάχα να είναι και οι ίδιοι έκμεταλλευόμενοι, πράγμα που θά σήμαινε, βέβαια, ότι ή εργασία τους δεν είναι πλέον πηγή υπεραξίας. «Όμως, οι εργαζό-

μενοι των πλούσιων χωρών είναι γενικά περισσότερο έκμεταλλευόμενοι άπ' ό,τι οι εργαζόμενοι των φτωχών χωρών. Αυτό ό Μάρξ τό είχε ήδη έπισημάνει. Καί παρατηρούσε ότι, λόγω της ύψηλης έντατικότητας και παραγωγικότητας της εργασίας στις πλούσιες χώρες, τό μεροκάματο των εργαζόμενων άν και όνομαστικά είναι πιό ύψηλό (όπως και ή άγοραστική του δύναμη) σε σχέση με τό μεροκάματο των εργαζόμενων των φτωχών χωρών, ώστόσο, άντιστοιχεί, γενικά, σε μικρότερο ποσοστό παραγόμενης άξιας. Αίφνης ό Μάρξ μιλώντας για μία χώρα Α (πλούσια) και συγκρίνοντάς την με μία χώρα Β (φτωχή) έγραφε: «συχνά τό ήμερομισθιο, τό βδομαδιατικό κ.λπ., είναι πιό ύψηλό στη χώρα Α άπ' όσο στη χώρα Β, ενώ ή άνάλογη τιμή της εργασίας, δηλαδή ή τιμή της συγκρινόμενη είτε με τήν υπεραξία είτε με τήν άξία του προϊόντος, είναι ύψηλότερη στη χώρα Α».⁷

6. *Le Capital*, τόμ. VIII, σελ. 185 [έλλ. μτφρ., τόμ. III, σελ. 1014-1015].

7. Για τό σημείο αυτό βλ. τό άρθρο του Harry Magdoff, «The Age of imperialism», και ιδιαίτερα τό δεύτερο μέρος του στο *Monthly Review*, Όκτ. 1968, σελ. 18-64.

8. Άν οι εργαζόμενοι ιδιοκτήτες (συλλογικά ή άτομικά) των μέσων παραγωγής υφίστανται έκμεταλλευση, τήν υφίστανται ως εργαζόμενοι: σ' αυτή τήν περίπτωση οι σχέσεις κυκλοφορίας επικαλύπτονται από τις σχέσεις παραγωγής.

9. *Le Capital*, τόμ. II, σελ. 231 [έλλ. μτφρ., τόμ. I, σελ. 606-607].

Κινέζικες τίγρεις κατασπαράζουν τις ξένες κατσίκες, γραβούρα, τέλος 19ου αι.

Μέ άλλα λόγια, όσο περισσότερο αναπτύσσονται οι παραγωγικές δυνάμεις τόσο περισσότερο οι προλετάριοι υφίστανται την εκμετάλλευση,¹⁰ δηλαδή τόσο περισσότερο μεγαλώνει ή απόσταση υπερεργασίας και αναγκαίας εργασίας. Έδω έντοπιζεται ένας θεμελιώδης νόμος του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής. Αντίστοιχα, έννοείται, οι εργαζόμενοι των ασθηνικά αναπτυσσόμενων χωρών, και παρά τό χαμηλό τους μεροκάματο, είναι λιγότερο εκμεταλλεζόμενοι απ' ό,τι οι εργαζόμενοι των προηγμένων χωρών. Αν όρισμένοι βρίσκουν «παράδοξη» την προηγούμενη πρόταση, αυτό όφειλεται στο γεγονός ότι θεωρούν σχέση εκμετάλλευσης μόνο την όμνη υπερεκμετάλλευση πού πραγματοποιείται πάνω σε πρωτόγονη βάση (δηλαδή λαβαίνουν υπόψη μόνο την τάση αύξησης της απόλυτης υπεραξίας πού χαρακτηρίζει τις προκαπιταλιστικές μορφές παραγωγής), και, συνεπώς, δέν μπορούν νά καταλάβουν ότι οι εργαζόμενοι των βιομηχανοποιημένων χωρών, ενώ έχουν πάψει νά υφίστανται την εκμετάλλευση μέ αυτό τον τρόπο (δηλαδή την απόλυτη εκμετάλλευση), όστόσο την υφίστανται μέ πιό «εκλεπτυσμένο», πιό «πολιτισμένο» (για νά χρησιμοποιήσουμε αυτόν τον δίσημο όρο πού στο στόμα του Λένιν άντηχούσε τόσο ειρωνικά) τρόπο, άρα πιό «άποτελεσματικό» και πιό έντατικό.

Αν οι εργαζόμενοι των βιομηχανικών χωρών δέν υφίστανται την εκμετάλλευση μέ τή μορφή πού την υφίστανται οι προλετάριοι των κυριαρχούμενων χωρών, είναι όστόσο εκμεταλλεζόμενοι μέ μεγαλύτερη ένταση. Οι κεφαλαιοκράτες, πού δέν μπορούμε νά τους κατηγορήσουμε ότι δέν ξέρουν νά κάνουν τους λογαριασμούς τους, δέν πλανιώνται καθόλου, ξέρουν ότι έκτός εξαιρέσεων, είναι ευνοϊκότερο νά εκμεταλλεύονται τους προλετάριους των βιομηχανικών χωρών παρά τους άδερφούς τους των φτωχών χωρών. Άκριβώς αυτή ή έντατική εκμετάλλευση του προλεταριάτου των βιομηχανικών χωρών δίνει τό κλειδί τής έρμηνείας για την υπερβολική συγκέντρωση των επενδύσεων των διεθνών κεφαλαίων στις βιομηχανικές χώρες. Γι' αυτό άκριβώς οι μεγάλες διεθνείς εταιρείες μετέτρεψαν τις «προηγμένες» χώρες sé ζώνη προνομιακών επενδύ-

σεων. Έτσι, από τά 2 δισεκατομμύρια δολάρια άμεσες νέες επενδύσεις τό χρόνο έκτός των συνόρων των ΗΠΑ, μεταξύ 1963 και 1966 —μή συμπεριλαμβανομένων των έξορυστικών βιομηχανιών και βιομηχανιών πετρελαίου— μόνο τά 300 εκ. δολάρια επενδύθηκαν στις χώρες μέ μικρή ανάπτυξη.¹¹ Αν «σκέφτεται» κανείς τις μεταξύ των χωρών οικονομικές σχέσεις μέ όρους «εκμετάλλευσης» δημιουργεί μία σειρά συκοτισίες. Η έννοια τής εκμετάλλευσης μετατρέπεται sé όρο ιδεολογικό, πού αντί νά υποδηλώνει μία ταξική σχέση, επικαλύπτει ένα σύνολο σχέσεων διαφορετικής φύσης πού δέν είναι δυνατό νά εκφραστούν μέ μία και την αυτή έννοια. Συνεπώς, λόγω τής ιδεολογικής αλλοίωσης πού υφίσταται ή έννοια τής εκμετάλλευσης αναβιώνει τό ιδεολογικό ζεύγος πού ό ιστορικός ύλισμός έχει αποβάλει από τό δικό του θεωρητικό όπλοστάσιο, δηλαδή αναβιώνει τό ιδεολογικό ζεύγος «πλούσιοι-φτωχοί».

Επιπλέον —και αυτό είναι άποφασιστικό— δουλεύοντας μέ αυτό τον τρόπο δέν μπορούμε νά κατανοήσουμε ότι ή κυριαρχία του ιμπεριαλισμού στηρίζεται πάνω απ' όλα στην εκμετάλλευση των προλετάρων των ιμπεριαλιστικών χωρών. Διότι τό γεγονός ότι οι ιμπεριαλιστικές χώρες γνωρίζουν μία ταχύρυθμη ανάπτυξη των παραγωγικών τους δυνάμεων σημαίνει ότι τό επίπεδο στο όποιο έχουν φτάσει (στηρίζόμενοι στην εκμετάλλευση των «δικών τους» προλετάρων και των προλετάρων των άλλων χωρών) δίνει τή δυνατότητα στους κεφαλαιοκράτες τους νά επιβάλουν στους δικούς τους προλετάρους εκμετάλλευση ύψηλού βαθμού, πράγμα πού εξασφαλίζει στις ιμπεριαλιστικές μητροπόλεις μία τεράστια μάζα κέρδους. Αύτή ή μάζα κέρδους, πολύ πιό σημαντική από εκείνη πού εξαγεται από τους εργαζόμενους των κυριαρχούμενων χωρών, των όποιων ή εργασία παρέχει μικρό μέρος υπερπροϊόντος (δηλαδή των εργαζομένων των όποιων ή άναγκαία εργασία προσεγγίζει την πραγματικά προσφερόμενη εργασία) «τρέφει» ένα άπόθεμα συσσωρευσης σταθερά αυξανόμενο. Πρόκειται για μία αύξηση πού έρχεται sé αντίθεση μέ τή σχετική σταθερότητα των καπιταλιστικών χωρών μέ άναίμικη βιομηχανία, και συνδέεται μέ την ταχεία προαγωγή των

παραγωγικών δυνάμεων των κυριαρχών χωρών, ή όποία μέ τή σειρά της εξασφαλίζει την άναπαραγωγή των όρων τής εκμετάλλευσης των εργαζομένων στις κυριαρχούμενες χώρες.

Η τροχοπέδη στις παραγωγικές δυνάμεις, πού άπορρέει από την ιμπεριαλιστική κυριαρχία, δέν εκδηλώνεται μόνο στις κυριαρχούμενες χώρες αλλά και στις ίδιες τις κυρίαρχες, sé μικρότερο βαθμό βέβαια.

Πράγματι, ή δυνατότητα εκμετάλλευσης τής φτηνής χειρωνακτικής εργασίας και ή δυνατότητα άγοράς προϊόντων sé χαμηλές τιμές άποτελεί σχετικό άνασχετικό παράγοντα για την τεχνολογική ανάπτυξη και των ίδιων των προηγμένων καπιταλιστικών χωρών. Γι' αυτό διαπιστώνεται ότι όταν οι οικονομικές σχέσεις άνάμεσα στις ιμπεριαλιστικές και κυριαρχούμενες χώρες γίνονται δύσκολες (π.χ. sé εμπόλεμη περίοδο) οι δύο ομάδες χωρών καταγράφουν μία εξαιρετικά ταχεία πρόοδο στην παραγωγή μερικών προϊόντων τους. Έτσι, κατά τον Β' παγκόσμιο πόλεμο, στις Ίνδιες, ξεκίνησε μία σημαντική διαδικασία εκβιομηχάνισης, όπως και sé όρισμένες χώρες τής Λατινικής Άμερικής (Άργεντινή, Βραζιλία, Χιλή).¹²

Αντίστροφα, οι βιομηχανικές χώρες, πού είχαν άποκοπεί λιγότερο ή περισσότερο από τις πηγές φτηνών πρώτων ύλων, άναγκάστηκαν νά αναπτύξουν βιομηχανίες «υποκατάστασης» (π.χ. συνθετικού καουτσούκ, τεχνητών κλωστών κ.λπ.). Όστόσο οι βιομηχανίες για τις όποιες γίνεται λόγος άποδείχτηκαν ίκανές όχι μόνο νά παράγουν υποκατάστατα αλλά και προϊόντα πού θά διαδραμάτιζαν άξιοσημείωτο οικονομικό ρόλο και των οποί-

10. Τό ποσοστό εκμετάλλευσης των εργαζομένων τείνει άναγκαστικά νά αύξηθει όταν αναπτύσσονται οι παραγωγικές δυνάμεις, δεδομένου ότι οι τεχνολογικές τελειοποιήσεις, συνδεδεμένες μέ τή συσώρευση του κεφαλαίου, συνεπάγονται άναγκαστικά μεγέθυνση τής σχετικής υπεραξίας.

11. Βλ. *Bulletin Économique pour l'Europe*, ΟΗΕ, τόμ. 19, άρ. 1, σελ. 69.

12. Οι τάσεις αυτές καταδείχτηκαν πολύ καθαρά στο βιβλίο του André G. Frank, *δπ. παρ.*

ων τό κόστος, λόγω τῆς τεχνικῆς προόδου, ἀντέξε, τελικά, στή σύγκριση μέ τό κόστος τῶν «φυσικῶν» προϊόντων πού παράγονται μέ τή χρησιμοποίηση «φτηνῆς ἐργατικῆς δύναμης».

Ἡ ἐμπλοκή στήν ἀνάπτυξη τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων πού συνεπάγεται ἡ ἱμπεριαλιστική κυριαρχία ἀσχεῖται, συνεπῶς, σέ δύο πόλους: τόν κυρίαρχο καί τόν κυριαρχούμενο. Βεβαίως οἱ συνέπειες εἶναι περισσότερο ὁρατές καί δραματικές στίς φτωχές χώρες, ἀλλά ἀπό τήν ἀποψη θεωρητικῆς ἀνάλυσης αὐτή ἡ διπλή συνέπεια δέν μπορεί νά μήν ἐπισημανθεῖ.

Ὅσα προηγοῦνται ἐπιτρέπουν νά καταλάβουμε πόσο ἐσφαλμένη εἶναι ἡ ἀποψη ὅτι οἱ κυρίαρχες χώρες «ἀναγκαστικά» θά «ερεϊπωθοῦν» ὅταν ἡ κυριαρχία τους πάρει τέλος, διότι δῆθεν στήν περίπτωση αὐτή θά ἔχουν τροποποιηθεῖ μέ βίαιο τρόπο οἱ «ὄροι τῆς ἀνταλλαγῆς». Αὐτό τό «ερεϊπωμα» θά ὑπῆρχε μόνο ἂν ὁ πλοῦτος τῶν κυρίαρχων χωρῶν προερχόταν ὄχι κυρίως ἀπό τήν ἀνισομέρεια ἀνάπτυξης τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων ἀλλά ἀπό τήν ἀνισότητα τῆς ἀνταλλαγῆς. Ἄν ὄντως τά πράγματα ἦταν ἔτσι, οἱ κυρίαρχες χώρες, χάνοντας τά πλεονεκτήματα πού τούς δίνει ἡ «ἀνιση ἀνταλλαγῆς», θά ἔχαναν καί τίς πηγές τοῦ πλοῦτος τους. Ἀντίθετα, ἂν ἡ πηγὴ τοῦ πλοῦτος τῶν πλουσιῶν χωρῶν εἶ-

ναι, πάνω ἀπ' ὅλα, τό σχετικά ὑψηλό ἐπίπεδο ἀνάπτυξης τῶν παραγωγικῶν τους δυνάμεων, οἱ ἀπώλειες πού θά εἶχαν μέ τήν κατάργηση τῆς «ἀνισης ἀνταλλαγῆς» δέν θά μείωναν παρά μόνο μερικά καί, κυρίως, προσωρινά τά πραγματικά τους εἰσοδήματα. Ἄλλωστε, αὐτή ἡ μείωση θά μπορούσε νά συμψηφιστεῖ μέ τή μεθύτερη ἀνάπτυξη τῶν δικῶν τους παραγωγικῶν δυνάμεων, ἀνάπτυξη πού θά προκαλοῦσε —μέσα ἀπό κρίσεις, ἀναπροσαρμογές καί ἀντιφάσεις πάσης φύσεως— ἡ ἐξαφάνιση τοῦ μπλοκαρίσματος πού προκαλεῖ ἡ ὑπαρξη ἱμπεριαλιστικῶν σχέσεων κυριαρχίας.

Ἕνας μῦθος πού πρέπει νά καταστραφεῖ

Πρέπει νά ξεκαθαρίσουμε ἓνα ἄλλο σημεῖο: «Ποιόν» θά πρόσβαλαν στίς βιομηχανικές χώρες οἱ ἀπώλειες πού συνεπάγονται προσωρινά οἱ ἀναταραχές στούς διεθνῆς ὄρους ἀνταλλαγῆς δέν μπορεί νά καθοριστεῖ προκαταβολικά. Μιά ἐπιτόλεια ματιά στά πράγματα θά μπορούσε νά γεννήσει τή σκέψη ὅτι μεγάλος «χαμένος» θά ἦταν τά διεθνή τράστ, μιά καί αὐτά κυρίως, τῆ σημερινῆ ἐποχῆ, εὐνοοῦνται ἀπό τήν ἐκμετάλλευση τῶν ἐργαζομένων στίς χώρες μέ μικρὴ βιομηχανία. Στήν πραγματικότητα, ἡ-δεσπόζουσα θέση πού κατέχουν τά ἰσχυρότερα τράστ, ἡ σχέση τους μέ τό κράτος κ.λπ., θά τούς ἐπέτρεπε νά ρί-

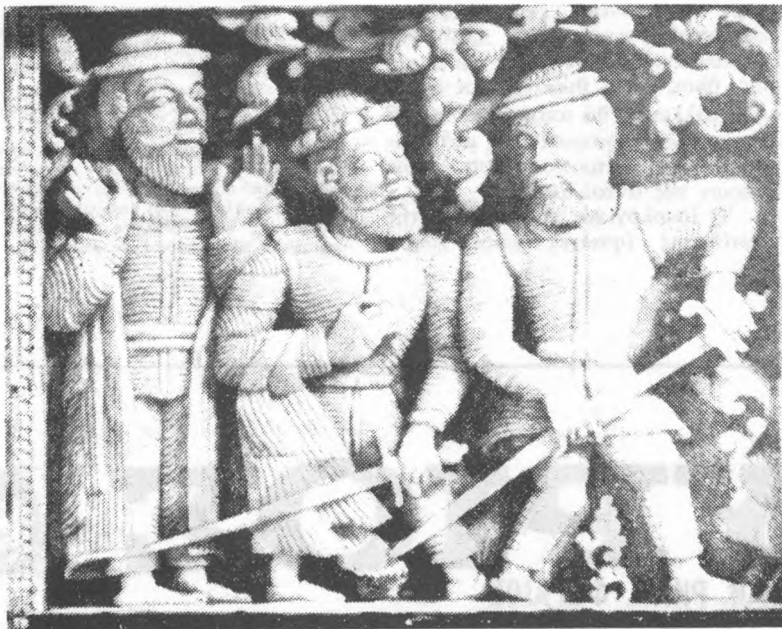
ξουν σέ πλάτες ἄλλων τίς ἀπώλειες: μέ ὄρους κέρδους τά μεγάλα καπιταλιστικά μονοπώλια, πολύ συχνά, κερδίζουν ἀπό παρόμοιες ἀναταραχές πραγματοποιώντας μυθικά κέρδη.

Ἡ ἰδέα τοῦ «ερεϊπώματος» ἢ τῆς «καταστροφῆς» πού, στό οικονομικό ἐπίπεδο, θά ὑποστοῦν οἱ ἱμπεριαλιστικές χώρες ἐξαιτίας τῆς ἀπελευθερωτικῆς πάλης τῶν κυριαρχούμενων χωρῶν εἶναι μιά μορφή τοῦ μύθου πού θά μπορούσαμε νά ὀνομάσουμε «Οἰκονομία τῆς Ἀποκάλυψης» (μῦθος παρόμοιος μέ ἐκεῖνον τῆς «τελικῆς κρίσης» τοῦ καπιταλισμοῦ). Τέτοιοι μῦθοι μποροῦν νά κάνουν πολιτικά παθητικό τό προλεταριάτο τῶν βιομηχανικῶν χωρῶν, μιά καί τό προσκαλοῦν νά ἀναμένει τήν «ἀναπόδραστη καταστροφή». Μερικές τάσεις τῆς ὑπερarisτερῆς μαρξιστικῆς σκέψης (Ρόζα Λούξεμπουργκ) ἢ τῆς δεξιᾶς (Γκρόσμαν) χαρακτηρίζονται ἀπό μιά τέτοια θέαση τῶν πραγμάτων πού δέν ἔχει τίποτε τό ἐπιστημονικό.¹³

13. Δέν εἶναι βέβαια δυνατό νά «λογαριάσουμε» τίς ἐπιπτώσεις, ἔστω τίς βραχυπρόθεσμες, πού θά εἶχε γιά τίς βιομηχανικές χώρες, καί ἰδιαίτερα γιά τήν κατάσταση τῶν διαφθόρων κοινωνικῶν τους τάξεων (πράγμα ἀποφασιστικό, σέ τελευταία ἀνάλυση) μιά ριζική τροποποίηση τῶν ὄρων τῆς ἀνταλλαγῆς μέ τίς ἐλάχιστες βιομηχανοποιημένες χώρες. Ἡ ἀδυναμία δέν οφείλεται μόνο στήν ἐνδεχόμενη «ἀνεπάρχεια» τῶν στατιστικῶν ἀλλά κυρίως στό εὖρος τῶν διαδοχικῶν ἀντιδράσεων πού μιά παρόμοια τροποποίηση θά συνεπέφερε, ὅσον ἀφορᾷ τίς ταξικές σχέσεις καί τίς παραγωγικές δυνάμεις. Ἄλλωστε πῶς πάνω εἴπαμε ὅτι μιά σειρά τεχνολογικῶν ἐξελίξεων πού σήμερα βρίσκονται σέ ἀνάσχη στίς βιομηχανικές χώρες, λόγω τῆς δυνατότητας πού ἔχουν οἱ χώρες αὐτές νά εφοδιάζονται φτηνά, θά μπορούσαν νά δοῦν τό φῶς πολύ γρήγορα. Συνεπῶς, τά λιγοστά νοῦμερα πού ακολουθοῦν, ἀπλῶς θέλουν νά δεῖξουν ποῖο εἶναι κατά προσέγγιση τό εἰδικό βῆρος τῶν εισαγωγῶν ἀπό τίς χώρες μικρῆς βιομηχανικῆς ἀνάπτυξης.

Τό 1965, σέ ἀκαθάριστο ἐγχώριο προϊόν περίπου 1.100 δις. δολάρια ΗΠΑ γιά τό σύνολο τῶν ἱμπεριαλιστικῶν καπιταλιστικῶν χωρῶν, οἱ εισαγωγές ἀπό τίς «ἀσθενῶς ἀναπτυγμένες» χώρες ἀνῆλθαν σέ 25,8 δις. δολάρια, δηλαδή 2,3% τοῦ ΑΕΠ (βλ. Τό διεθνές ἐμπόριο, δημοσίευση τοῦ Gatt, Γενεύη 1966, σελ. 40, καί Στατιστικὴ Ἐπετηρίδα τοῦ ΟΗΕ, 1968, σελ. 579 καί 580).

Ἐννοεῖται, οἱ ἀριθμοὶ αὐτοὶ δέν σημαίνουν ὅτι ἐάν οἱ βιομηχανικῆς χώρες ἀποκόβονταν ἀπό τίς ἐξαπαιρικῆς «πηγές τους» δέν θά εἶχαν νά λύσουν πολύ σοβαρά προβλήματα, ἰδιαίτερα σέ ὅ,τι ἀφορᾷ τό πετρέλαιο καί

Οἱ Πορτογάλοι στήν Κεϊλάνη, Ἐλεφαντόδοντο, περ. 1540.

Βεβαίως, τελείως διαφορετικό πρόγραμμα είναι ή εκτίμηση των επιπτώσεων από την απελευθέρωση των κυριαρχούμενων χωρών πάνω στην έκταση και τό χαρακτήρα των ταξικών συγκρούσεων στις κυρίαρχες χώρες. Οί επιπτώσεις αυτές, είναι σίγουρο, επηρεάζουν την ανάπτυξη του επαναστατικού κινήματος στις βιομηχανικές χώρες, γιατί καθετί που συνταράζει τή μία βάση της καπιταλιστικής εκμετάλλευσης συνταράζει επίσης και τήν άλλη βάση της ίδιας εκμετάλλευσης. Έτσι, ή εργατική τάξη των βιομηχανικών χωρών δέν έχει τίποτε «νά φοβηθεί» (άντίθετα μάλιστα) από τήν επαναστατική πάλη των λαών των κυριαρχούμενων χωρών. Οί νίκες στους αγώνες αυτούς συμβάλλουν στην καταστροφή ενός θεμέλιου τής δύναμης του ιμπεριαλισμού, συνεπώς δημιουργούν όλοένα και ευνοϊκότερους όρους για τόν αγώνα του προλεταριάτου όλων των χωρών.

Η αντίκειμενική αλληλεγγύη των λαών των «πλούσιων» χωρών και των λαών των «φτωχών» χωρών είναι σήμερα έξισου μεγάλη όσο και τήν εποχή του Μάρξ και του Λένιν. Σήμερα, όπως και χτές, οί επαναστατικές νίκες των λαών των φτωχών χωρών είναι επίσης νίκες των λαών των πλούσιων χωρών. Έξασθενίζουν τόν κοινό ταξικό έχθρό, τήν κεφαλαιοκρατική τάξη, τής οποίας ή βάση εκμετάλλευσης στενεύει, δημιουργούν καλύτερες συνθήκες για τούς επαναστατικούς αγώνες σε όλες τές χώρες και δέν αποτελούν διαρκή «άπειλή» για τό «επίπεδο ζωής» των εργαζομένων των βιομηχανικών χωρών.¹⁴ Δέν θά μπορούσε άλλωστε νά γίνει διαφορετικά, παρά μόνο αν τό προλεταριάτο των βιομηχανικών χωρών αντί νά επωφελείται από τήν εξασθένιση του ιμπεριαλισμού,

επέτρεπε σ' αυτούς τούς κεφαλαιοκράτες νά πάρουν άφορομή από τήν καινούρια κατάσταση και νά τούς εκμεταλλευτούν. Αυτό, βέβαια, σε αντίθεση με όσα διακηρύσσει μιά όρισμένη προπαγάνδα που επιδιώκει νά συνενώσει τήν καπιταλιστική και τήν εργατική τάξη των κυρίαρχων χωρών, προπαγάνδα που είχε κάποια άποτελέσματα σε όρισμένες χώρες, ιδιαίτερα στις ΗΠΑ.

Απ' αυτή τήν άποψη, δέν πρέπει νά άποσιωπηθεί ότι ή κεντρική θέση του Α. Emmanuel που αναφέρεται στην «εκμετάλλευση» των φτωχών χωρών από τις πλούσιες, και ιδιαίτερα με τή μορφή που έδωσε στη θέση αυτή, καταλήγει στο νά παρουσιάσει τις ταξικές σχέσεις ως άπλές σχέσεις μεταξύ χωρών. Μ' άλλα λόγια στον πραγματικό ανταγωνισμό εκμεταλλευτών-εργαζομένων υποκαθιστά τόν πλασματικό ανταγωνισμό «φτωχών και πλούσιων εθνών». Μιά παρόμοια άποψη που συναντάται με τήν ιδεολογική άποψη περί «προλεταρίων εθνών» μπορεί νά χρησιμοποιηθεί τόσο από τήν ιμπεριαλιστική άστική τάξη όσο και από τήν εθνική άστική τάξη των «φτωχών» χωρών. Όλοι αυτοί προσπαθούν νά πείσουν τις εργαζόμενες μάζες των χωρών τους ότι ή έξασθλώσή τους δέν όφείλεται στην ταξική εκμετάλλευση τής οποίας είναι θύματα, ούτε στην ύπαρξη σχέσεων παραγωγής που μπλοκάρουν τήν ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων αλλά κυρίως στην εθνική «εκμετάλλευση» τής οποίας φτωχοί και πλούσιοι, κεφαλαιοκράτες, άγρότες και εργάτες, όλοι, είναι θύματα, και ότι ή εκμετάλλευση θά μπορούσε και θά έπρεπε νά περιοριστεί με μιά ικανοποιητική τροποποίηση των «όρων τής ανταλλαγής».

Ο ιδεολογικός χαρακτήρας τής αντίθεσης (φτωχές χώρες-χώρες

πλούσιες) έχει, ακόμη και στο περιγραφικό επίπεδο, όρισμένες συνέπειες. Υπαινίσσεται ότι αυτή ή αντίθεση είναι κατά κάποιον τρόπο «φυσιολογική», άποκρύβοντας έτσι ότι υποδηλώνει τό άποτέλεσμα μιάς διπλής κοινωνικής διαδικασίας: μιά διαδικασία διαφοροποίησης ανάμεσα στα διάφορα επίπεδα ανάπτυξης και μιά διαδικασία έσωτερικής διαφοροποίησης. Οί «φτωχές» χώρες δέν είναι «φυσιολογικά» πιο φτωχές από άλλες, και μάλιστα πολύ συχνά μοναδική τους φτώχεια είναι ή φτώχεια των εργαζομένων μαζών τους και όχι των πλουτοπαραγωγικών τους πηγών. Τυπικό παράδειγμα απ' αυτή τήν άποψη είναι ή Βραζιλία. Άλλά όπως πάντα οί ιδεολογικές διατυπώσεις τείνουν νά μετατοπίσουν προς μιά άπατηλή «φύση» τό άποτέλεσμα μιάς κοινωνικής διαδικασίας.

τά σπάνια μέταλλα (των οποίων οί εισαγωγές καταλαμβάνο σχεδόν τό μισό των συνολικών εισαγωγών που προέρχονται από τις κυριαρχούμενες χώρες προς τις καπιταλιστικές ιμπεριαλιστικές)· αλλά τά προβλήματα αυτά είναι κυρίως συνδεδεμένα με τή φύση των χωρών αυτών και όχι με τούς «όρους τής ανταλλαγής».

14. Δέν πρέπει βέβαια νά ξεχνούμε τό «τίμημα» που πληρώνουν οί εργαζόμενοι των κυρίαρχων χωρών για νά εξασφαλίεται ή συνέχιση τής ιμπεριαλιστικής κυριαρχίας και ταυτόχρονα ή άμυνα των κεκτημένων του ιμπεριαλισμού. Με χρηματικούς όρους, ή «τιμή» αυτή φτάνει περίπου τά 100 δισ. δολάρια Άμερικής τό χρόνο —άλλά τό «κόστος» τής ιμπεριαλιστικής κυριαρχίας για τούς εργαζομένους των κυρίαρχων χωρών είναι έντελώς διαφορετικό πράγμα απ' αυτή τή δαπάνη, όσο βαριά κι αν είναι, διότι περιλαμβάνει και τις ιδεολογικές και πολιτικές επιπτώσεις στο έσωτερικό των ιμπεριαλιστικών χωρών.

ΦΟΥΡΡΙΟΣ

ΚΕΝΤΡΙΚΟ ΟΡΓΑΝΟ ΤΗΣ Ε.ΚΟ.Ν. ΡΗΓΑΣ ΦΕΡΑΙΟΣ

ζωὴ καὶ γραμμὰτα γνωρ

Τὸ ἀδιέξοδο τῶν μεταιχιμίων

(μέ ἀφορμὴ τὸ *Διπλό βιβλίον* τοῦ Δημήτρη Χατζῆ)

τοῦ Γιάννη Καλιόρη

Ὄντας προβληματικός σέ μιὰ ἐποχὴ πού εἶναι ἡ ἴδια προβληματικὴ γιὰ τὸν ἑαυτό της, ἕνας λογοτέχνης ἐκφράζει μέ τὰ μέσα πού τοῦ ταιριάζουν τίς ἀντιφάσεις καί τὰ ἀδιέξοδά του καί τὰ καταθέτει σά μαρτυρία στή δίκη τῆς ἐποχῆς του· κι ὁ κριτικός ἀναγνώστης, ἐπιχειρώντας νά ξεδιαλύνει τίς ἀντιφάσεις καί τὰ ἀδιέξοδα τοῦ πρώτου, καταθέτει κι αὐτός τὰ δικά του. Σά μιὰ τέτοια, λοιπόν, προσθήκη στή μαρτυρικὴ κατάθεση τοῦ *Διπλοῦ βιβλίου* θά πρέπει νά θεωρηθεῖ καί τὸ κείμενο πού ἀκολουθεῖ.

Ἡ κραυγὴ τοῦ ψιθύρου

Τὸ μυθιστόρημα τοῦ Δ. Χατζῆ εἶναι μαρτυρία πού ἀνεβάζει στήν ἐπιφάνεια μιὰ συνταρακτικὴ κραυγὴ ἀπόγνωσης-σῆμα κινδύνου, πιό ἀπελπισμένη κι ἀπ' τὸ *Τέλος τῆς μικρῆς μας πόλης* ἀφοῦ ἀποκαλύπτεται

(Σημ. τ. Σύντ.) Στὸ κείμενο αὐτὸ τηρήθηκε πιστὰ ἡ ὀρθογραφία καί στίξη καθὼς καί ἡ σύνταξη τοῦ συγγραφέα· κάθε συνακόλουθη, λοιπόν, ἰδιοτυπία ἢ παρέκκλιση ἀπὸ τὴν ὀρθογραφία Τριανταφυλλίδου, γενικά, ἀκολουθεῖ τὸ περιοδικό μας εἶναι ἠθελημένη.

πλέον πὼς τὰ ὄρια τῆς πόλης καί ὁ ὀρίζοντας τοῦ κόσμου εἶναι φτιαγμένα ἀπὸ τὸ ἴδιο συρματοπλέγμα καί καταλήγουν σέ παρόμοια ἀδιέξοδα —τὸ τέλος τῆς μιᾶς δέν ὀδηγεῖ στήν κατάφαση τοῦ ἄλλου οὔτε στήν πλήρωση τοῦ κενοῦ.

Αὐτὴ ἡ κραυγὴ, ἀναδυμένη μέσα ἀπὸ τὴν ψιθυριστὴ ζωὴ τῶν ἡρώων σάν τὸ ἀπόσταγμα τῆς εἶναι καί τὸ μήνυμα τοῦ ἔργου: κραυγὴ παράφωνη μέσα στὸν κόσμο, παράτονη, ἀπεριχαράκωτη, ἀκωδικοποιητὴ, ἀπερίσταλη, ἀναρθρὴ —ἀπερίσταλη ἀκριβῶς ὡς ἀναρθρὴ γιὰτὶ δέν συναρθρώνεται μέ τίς ἐξουσίες καί τίς φυλακὲς τοῦ κόσμου ἀλλὰ εἶναι προορισμένη νά ξαναμαζεύει κάθε φορὰ τὴν ἠχώ της καί νά σβήνει μέσα της. Εἶναι ἡ κραυγὴ πού φέρνουν μέσα τους καί ἀφήνουν σάν μπουτίλια στό πέλαγος οἱ ἀνυπεράσπιστοι, αὐτοὶ πού οὔτε μέσα στὸν κόσμο μποροῦν νά ζήσουν οὔτε κ' ἔξω ἀπ' αὐτόν —κι αὐτοὶ εἶναι ἀκριβῶς οἱ ἥρωες τοῦ *Διπλοῦ βιβλίου*.

Μέσα τους σκιρτᾷ ἕνα ὑπόγειο ρεῦμα ζωῆς μέ μακρινὲς καταβολές, πού δέν παύει νά διεκδικεῖ τὴν ὑπαρξὴ του σ' ἕνα κόσμο βαθιὰ διαποτισμένο ἀπὸ τὸ ἦθος καί τὴ λογικὴ τῆς ἀνταλλακτικῆς ἀξίας· ἀνυπότακτο στήν ἐκκοινωνιστικὴ λειτουργία τοῦ Νόμου τῆς Ἀξίας, ἀντιπροσωπεύει τὸ ἄλλο αὐτοῦ τοῦ κόσμου

Και γραμματα γνωρίζω και γραμματα γν

(γι' αυτό και οι ήρωες φαντάζονται σαν άλλο-παρμένει), προορισμένο να άπυθείται κάθε φορά που ξεμυτά αλλά όχι και να αφανίζεται, και που τον στοιχειώνει φέρνοντάς τον συνεχώς αντιμετώπιζε με την παρουσία των άπόντων πραγμάτων και την άπόλυτη άξωση.

Τά άτομα που, όπως οι ήρωες του *Διπλού βιβλίου*, τό ένορακώνουν κάθε φορά, ίσοδυναμούν, μέσα στη λογική του κόσμου, με λάθη που πρέπει να εξαλειφθούν —όφείλουν να έντοιχιστούν στη μονολόγηση του έαυτού τους, να συρρικνωθούν στον ψίθυρο, να βουλιάξουν στη σιγή. Έτσι όλοι τους ζούν σαν μοναδική και βαθειά τους άλήθεια τό άδιέξοδο που συνοδεύει την παρά-ξενη καταγωγή τους (σέ μία στιγμή μάλιστα ό κεντρικός ήρωας παρομοιάζεται με τον Κάσπαρ Χάουζερ), και μέσα άπ' αυτό φτάνουν στην πικρή αυτοκατάφαση της άπόγνωσης, την όποία γεννά ή άίσθηση της ζωής που δέν μπορεί να ξεδουλευτεί. *Υφίστανται* τη ζωή τους μέσα στον κόσμο σαν πεπρωμένο, κατά τον ίδιο τρόπο, που σαν πεπρωμένο άδήριτο κι άνεξιχνίαστο ύφίσταται κι ό έμπορευματοκρατούμενος κόσμος τη δική του. Λαθρεπιβάτες μέσα του, χωρίς ταυτότητα και στίγμα, στέκουν παθητικοί και απροσπλισμένοι γιατί ξέρον πώς ό,τι και να κάνουν ό κόσμος δέν πρόκειται να έκταθει στίς διαστάσεις του πόθου τους —είναι κλειστός γι' αυτούς, άκριβώς γιατί οι άξιώσεις του όνειρου τους τον ξεπερνούν, άδειάζει από νόημα γιατί γίνεται πολύ σχετικός, όταν κάθε άναζήτηση νοήματος κλείνει μέσα της τά σπέρματα μιας ένανένισης του άπόλυτου. Και γίνεται σχετικός άδειάζοντας από νόημα γιατί έχει, έν τώ μεταξύ, γεμίσει από τη λογική της Άξίας (άνταλλακτικής και χρηστικής —οί δύο τους άλληλοϋφαινόνται και συνυφαινόν τον κόσμο, μετατρέποντάς τον σιγά σιγά σέ κατηγορημά τους) και τά πλοκάμια του συστήματος της: τη λογική του συσσωρευμένου πργαματος, των άκατάπαυστων μεγιστοποιήσεων, τη βαθμιαία μετατροπή όλων των στοιχείων της ζωής σέ μεγέθη, σχέσεις μεγεθών και συσχετισμό δυνάμεων. τη λογική, τέλος, της δύναμης και της έξουσίας.

Αυτή, λοιπόν, ή «δύναμη» οίκουμενική λογική της Άξίας, που σαν καθαρή λογική ποσοτήτων και ίσοδυναμιών άποβλέπει στην ολοκληρωτική άριθμοποίηση της ζωής, μετατρέπει τον κόσμο από σύμπαν σέ μέσον, και τον άνθρωπο από άυταξίωση ζωής σέ «πρώτη ύλη», «έμψυχο ύλικό», «πολύτιμο κεφάλαιο», «άνθρωποδυναμικό», «πλατιά μάζα» —σέ υπόδικο που καλείται να «άξιοποιήσει» την ύπαρξή του μέσα στον κόσμο (δηλαδή να την υπαγάγει στο Νόμο της Άξίας γινόμενος κατηγορημά της), να τη δικαιολογήσει δίνοντάς της άντικειμενική χρησιμότητα (κάνοντάς την δηλαδή χρηστική), να τη θεμελιώσει σέ μία δοτή θεμότητα εργαλειοποιούμενος σαν προγραμματισμένο τετραγωνάκι πάνω στο έξορθολογισμένο οργανόγραμμα της κοινωνίας.

Η άναζήτηση, λοιπόν, των ήρώων δέν μπορεί να έπενδυθεί πουθενά, είναι άνέστιοι και χωρίς ύπαγνεια, σ' ένα κόσμο-σαρκοφάγο, που έκκρεμεί στη

μεταβατικότητα του από τη σχολάζουσα ζωή της «κλειστής» επαρχιακής κοινωνίας (που σχολάζει στο βαθμό άκριβώς που αυτή ή κοινωνία δέν είναι τόσο κλειστή ώστε να μπορεί να αυτοσημασιοδοτείται), στην ψυχική άνεργία της άπρόσωσης και άνιγματικής ζωής στην ντοπαρισμένη βιομηχανική μεγαλούπολη.

Πώς, λοιπόν, ένας τέτοιος άπειλητικός και αυτοαπειλούμενος κόσμος θα μπορούσε να έννοηματοώσει μία ζωή; Άνοιγμα σ' αυτόν σημαίνει έν προκειμένου για τους ήρωες να ζούν στην επιφάνεια του έαυτού τους χωρίς να κατοικούν μέσα τους. Έτσι άποσύρονται στην έσωτερική τους έστία για να διαφυλάξουν στην ποιότητα της μοναξιάς τους τό νόημα της άποτυχίας τους.

Η καταστροφή τους όμως, ή άργή τους αυτοανάλωση μέσα στο ξεχείλιμα της γενναιοδωρίας που άργει άμετάβατη, ή άδυνατότητα για μία βιώσιμη σχέση με τον κόσμο μέσα από άντικειμενοποιήσεις άλώβητες από την άξιοποιητική λειτουργία του Νόμου της Άξίας —τή στιγμή άκριβώς που ή άνάγκη για μία τέτοια σχέση άρχίζει να γίνεται άμεση υπόθεση ζωής και θανάτου στα άτομα για να καταλήξει συχνά σέ υπόθεση θανάτου για τά πιο ευαίσθητα άνάμεσά τους —πιστοποιούν κάθε φορά την έκκρεμοδικία του κόσμου και άποτελούν την πιο αίχμηρή κριτική του συστήματός του. Κριτική με την πιο ριζο-σπαστική σημασία της λέξης: που δέν δίνει τη μάχη της (δέν δίνει, άλλωστε, καμία «μάχη») στο πεδίο και με τά μέσα του κρινομένου πργαματος, ξεκινώντας δηλαδή άπ' αυτό σαν μία από τίς δυνατές προοπτικές του (όποτε ή έκβαση της μάχης θα είχε κριθεί πριν από την έναρχή της, γιατί ό μόνιμος και κρίσιμος αντίπαλος είναι τό ίδιο τό πεδίο, και ό «κριτικός λόγος» προκαλεί κάθε φορά τη διευρυμένη άναπαραγωγή του) —άλλά διότι οι ήρωες που με μόνη την ύπαρξή τους ένσαρκώνουν αυτή την κριτική στάση, είναι άνεδαφικοί χωρίς να είναι άνυπόστατοι.

Οί ήρωες του *Διπλού βιβλίου* διασώζουν τελικά την άνεδαφικότητά τους, και αυτό είναι τό μεγάλο δίδαγμα, ή έλπιδοφόρα διαπίστωση, τό πραγματικά αισιόδοξο μήνυμα για όποιον μπορεί να τό δεχτεί. Άν άμφισβητούν πραγματικά τό σύστημα του κόσμου, είναι γιατί του είναι βαθύτατα ξένοι, γιατί παίζουν παθητικά τό ρόλο τους, δέν είναι επαρκώς έκκοινωνισμένοι ώστε να άποδεχτούν έσωτερικά τον κανόνα του παιχνιδιού, δέν είναι άποτελεσματικοί άφου δέν επιδιώκουν να γίνουν φορείς ενός κομματιού έξουσίας (και κάθε έξουσία άσκειται πάντα σέ βάρος κάποιου, και τείνει, μαζί με τη σύνολη κίνηση του κεφαλαίου, στη συνεχή της μεγιστοποίηση, μέχρι τό άπειρο) —δέν άποτελούν τό αντί αλλά τό άλλο. Διαφυλάσσουν κάτι άκέραιο από τη μνήμη και τη νοσταλγία των μακρινών καταβολών του κόσμου πριν άποχωριστεί από τον άνθρωπο, πριν δηλαδή ή ένότητά του διασπαστεί σέ ύποκείμενο και άντικείμενο, και τό πρώτο άποδυθεί στην τρομακτική περιπέτεια της κυριαρχίας πάνω στο δεύτερο. Αυτή ή άσίγαστη μνήμη και νοσταλγία τους όρθώνει σέ μομφή και τύψη άπέναντι σ' αυτό τό

Και γραμμάτια γνωρίζω και γραμμάτια γν

σύστημα: τό άμφισβητούν άκριβώς γιατί του ζητούν κάτι πού δέν μπορεί νά τους δώσει χωρίς νά άκυρώσει τά θεμέλιά του.

Καταστρέφονται, λοιπόν, άλώβητοι και άφθεντικοί, ζώντας ως τίς έσχατες συνέπειές του τό δράμα τής βαθιάς τους άρνητικότητας άπέναντι στον κόσμο τής 'Αξίας, δράμα πού κανένα ζωτικό ψέμμα δέν ξερχεται νά άπαλύνει. Σ' αυτό τό θρίαμβο τής καταστροφής τους βρίσκεται τελικά ή άληθινή λύτρωση γιά τόν αναγνώστη, και κάθε άλλη «αίσιόδοξη κατακλείδα» (όπως αυτή πού έπιχειρείται στό τέλος του βιβλίου), αυτή τή λύτρωση διακυβεύει.

Γιατί εκείνο πού έχει σημασία δέν είναι οί άφηρημένες διακηρύξεις αίσιοδοξίας, οί όποιες αναπόφευκτα λειτουργούν σαν ιδεολογία πού συσκοτίζει και εξαφανίζει τό δράμα, έκτονώνοντας προκαταβολικά ή αναδρομικά ένα μέρος από τήν έντασή του μέσα στην επίκληση κάποιας αναγκαιότητας ή νομοτελειών πού έγγυώνται κάθετην τήν ποθομένη έκβαση. Αυτό πού έπείγει τήν κρίσιμη τούτη στιγμή, είναι τά έγχειρήματα πού άσυμβίβαστα και άνυποχώρητα θά δείχνουν τή φθορά, τή διάλυση και τόν έξορθολογισμένο παραλογισμό, καλλιεργώντας άκριβώς τή συνείδηση των άδιεξόδων πριν αυτά γίνουν ολοκληρωτικά και άνεπίστρεπτα.

Έτσι θά πρέπει νά δούμε πώς αυτός ό λυτρωτικός θρίαμβος τής άποτυχίας και τής καταστροφής υποστασιώθηκε μέσα στό μυθιστόρημα: τί, από μυθιστορηματική άποψη, χρειάστηκε νά του θυσιαστεί, και σε τί ένδεχομένως θυσιάστηκε μέ τή σειρά του.

Ένα «άκτιστο» μυθιστόρημα

Τό *Διπλό βιβλίο* προτείνεται ως μυθιστόρημα, αλλά σε συλλογικό αντίκρισμα επιβάλλεται κυρίως σαν μία σειρά από άποτελείς νουβέλλες πού μία χαλαρή σύνδεση τους δίνει χαρακτηρισία άφηγήματος χωρίς νά τίς συνθέτει οργανικά. Έφόσον, όμως, μάς προτείνεται ως μυθιστόρημα είμαστε υποχρεωμένοι νά τό εξετάσουμε σ' αυτή του τήν έκδοχή, και φυσικά μέ όρισμένα κριτήρια, (ή τουλάχιστον μέ όρισμένα άπ' αυτά), πού υπαγορεύει τό ιδιαίτερο μυθιστορηματικό είδος στό όποιο τό ίδιο τό βιβλίο θέτει τίς προϋποθέσεις γιά νά έγγραφεί.

Τά γενικά χαρακτηριστικά αυτού του είδους μάς οδηγούν, κατά κύριο λόγο, στην όμαλή άφήγηση μιās ατομικής ιστορίας πού ξετυλίγεται μ' ένα χρόνο, λίγο πολύ, «κοινής άντίληψως», μέσα σ' ένα χώρο κοινωνικό, ενώ τό άνεκδοτολογικό ύλικό σημασιολογείται μόνο στό βαθμό πού άποκαλύπτει τους ατομικούς χαρακτήρες και τά ατομικά πεπρωμένα στή βαθειά τους άλληλεξάρτηση μέ τίς συντεταγμένες αυτού του χώρου. Η άρχή πού τό οργανώνει είναι κατά βάση σόμμανιστική: τά άντικείμενα υπάρχουν μόνο στό βαθμό πού νεύουν, θετικά ή άρνητικά, στον άνθρωπο ξαναστέλλνοντάς του τό βλέμμα του, ενώ ό κόσμος βρίσκει τήν έσχατη θεμελίωσή του στην προσωπικότητα του άτομου. Τέλος — άν και όχι πάντοτε, αλλά εδώ

είναι ή περίπτωση— χαρακτηρίζεται από τήν άμεση άνάδειξη του βιώματος σε βάρος των έννοιακών συλλήψεων, πού συχνά συμβαδίζει μέ τήν προτεραιότητα των εικόνων πάνω στις ιδέες.

Φυσικά οί διάφορες τυπολογίες, νομοθετημένες όπωσδήποτε από μεγάλα έργα, δέν θά πρέπει νά γίνονται προκρούστεια κλίνη επιβάλλοντας άστηρούς κανόνες σε κάθε έργο· παράλληλα μέ τή συμφωνία του μέ τίς άρχές του είδους στό όποιο τό τελευταίο είναι δυνατό νά ένταχθεί άπ' τίς ίδιες του τίς προϋποθέσεις, είναι άπαραίτητο νά λαμβάνεται ύπόψη και ό,τι τό ίδιο νομοθετεί γιά τόν έαυτό του καθώς και οί ειδικές αναγκαιότητες πού μπορεί νά τό διέπουν. Έτσι αυτό πού μπορεί νά όρίζει άρνητικά τό *Διπλό βιβλίο* (δηλαδή σ' αυτό πού δέν είναι) φέρνοντάς το άντιμέτωπο μέ τήν ίδια του τή φιλοδοξία, μπορεί από μιάν άποψη νά τό όρίζει και θετικά, δείχνοντας πώς από μία σκόπευση πού δέν έφτασε μέχρι τό τέραμα της, και άκριβώς γι' αυτό, προέκυψε ένα παράπλευρο νόημα.

Ό καλύτερος, ίσως, τρόπος γιά νά τό οικειωθεί κανείς σ' αυτή του τή δυνητικότητα, είναι νά τό προσεγγίσει ταυτόχρονα μέ δυό διαφορετικές ματιές: διαλύοντάς το στα έξ ών συνετέθη, δηλαδή σε μία συλλογή από άποτελείς νουβέλλες πού συμπληρώνουν επάξια τίς ύπόλοιπες συλλογές του συγγραφέα· και προσλαμβάνοντάς το όπως δίνεται, δηλαδή σαν ένα ιδιότυπο «άκτιστο» ή «παραστρατισμένο» μυθιστόρημα, πού καθ' όδόν μετατρέπεται σε μυθιστόρημα τής ίδιας του τής μυθιστορηματικής άποτυχίας.

Οί ιστορίες πού τό άποτελούν είναι σχεδόν αυτόνομες και παράλληλες, μέ διαφορετικούς κάθε φορά πρωταγωνιστές, και όταν συμβαίνει νά άγγίζουν ή μία τήν άλλη, είναι γιά νά άποχωριστούν εύθύς άμέσως και νά άποκλίνουν ή καθεμιά στό δικό της άδιέξοδο. Άλλωστε και τά πεδία τής έγγραφής τους προδίνουν κάποια έτερογένεια: στή μία λχ. συγκεντρώνονται όλα τά τυπικά χαρακτηριστικά τής ρεαλιστικής, μέ τή στενότερη έννοια, τέχνης (όλη ή ιστορία του Κώστα), στην άλλη άγγίζεται μία οίονεί «έξωπραγματική» διάσταση πού φέρνει σε μία ύπερπραγματικότητα (Άναστασία), ενώ τό σύνολο είναι διαποτισμένο από διάχυτη και κάποτε άσυγκράτητη λυρική διάθεση πού συχνά καταλήγει σε ελεγειακούς τόνους ή λυρικές κορυφώσεις. Όσοι άναγνωρίζουν κάποιαν ειδολογική άυτόνομία στον «ποιητικό ρεαλισμό» θά μπορούσαν ίσως νά τό κατατάξουν εκεί. Στή βαθύτερη όμως συνισταμένη του, τό βιβλίο έγγράφεται στην ευρεία παράδοση του κλασικού άστικού ρεαλισμού.

Παρ' όλες, λοιπόν, τίς μικρές γέφυρες πού τίς συνδέουν, οί ιστορίες δέν άλληλοπροϋποτίθενται οργανικά· και άν ή κάθε προηγούμενη περιέχει σκόρπια στοιχεία πού σκιαγραφούν ένδεικτικά τά πρόσωπα πού θά πρωταγωνιστήσουν σε μία από τίς επόμενες, τό άφήγημα δέν παύει νά πορεύεται μέ άπλές μετατοπίσεις χωρίς διαπλοκές τυχών και παθών πού θά έξασφαλί-

Και γραμμάτια γνωρίζω και γραμμάτια γναι

ζαν τή συνοχή του όλου ως όλου και θά του ἔδιναν χαρακτήρα μυθιστορηματικού σύμπαντος. Στο πλαίσιο μιάς γνήσιας μυθιστορηματικής ἐπεξεργασίας, πού θά είχε δηλαδή, ἐκτός των ἄλλων, συλλάβει τούς ἥρωες κατευθείαν σάν πρόσωπα μυθιστορήματος, οἱ προϋποθέσεις καί οἱ μυθιστορηματικές τους δυνατότητες θά γνώριζαν μίαν ἀνάπτυξη βασισμένη στή διαπλοκή καί ἀλληλεξάρτηση των ἱστοριῶν τους· καί αὐτή ἀκριβῶς ἢ ἀλληλεξάρτηση, μέ ὅλη τήν πολλαπλότητα των ἐνδιάμεσων διαρθρώσεων, θά γινόταν θεμέλιο μαζί καί πεπρωμένο τους, περιέχον μαζί καί περιεχόμενο —ὀλόκληρα σχέσεων. Ἄλλά τότε φυσικά, ὅπως θά δοῦμε καί παρακάτω, ἢ δέν θά ἐπρόκειτο γιά τούς ἴδιους ἥρωες οἱ ὁποιοί ἀπό μυθιστορηματική ἀποψη προσφέρονται ἐλάχιστα, ἀφοῦ τό ἀποτράβηγμα στόν ἑαυτοῦ τους εἶναι σχδόν ἀφετηριακό, καί ἐν πάσῃ περιπτώσει ἢ ἰστορία τους «ἀναπολεῖται» ἐνοποιημένη μέσα ἀπ' αὐτό τό ἀποτράβηγμα· ἢ ὀρισμένοι δευτερεύοντες τύποι-δορυφόροι, κατεξοχήν μυθιστορηματικά πρόσωπα, θά ἔπρεπε νά ἀναπτυχθῶν σ' ὅλο τόν πλοῦτο των οὐσιωδῶν προσδιορισμῶν τους πού εἶναι σέ θέση νά ὑφάνουν ἀδρά καί τό εὐρύτερο πλέγμα των κοινωνικῶν σχέσεων μέσα στό ὁποῖο λειτουργοῦν καί ἐπαληθεύονται ὅλοι. Ἄλλά τότε τό κέντρο βάρους τοῦ μυθιστορήματος εἶναι πολύ πιθανό πῶς θά μετατοπιζόταν ἄλλοῦ.

Ἄπό τήν ἀποψη τῆς μυθιστορηματικῆς μεθόδου, τό εὔρημα τοῦ Μυθιστορηματικοῦ Συγγραφέα καί των σημειώσεων του εἶναι κάτι λιγότερο ἀπό λύση καί ὀπωσδήποτε κάτι περισσότερο ἀπό τέχνασμα —εἶναι ἐπινοήση πού ἐπιτρέπει μιά κατάληξη ἄν ὄχι καί ἕνα κλεισίμο. Αὐτή τήν κατάληξη τήν αἰσθάνεται κανεῖς, ἀπό μιά ὀποψη, ἐκκρεμῆ, προσωρινή ἀπό τήν ἴδια τή δυναμική ὀρισμένων στοιχείων τοῦ μυθιστορήματος, πού καταλήγουν νά συνωθῶνται στίς μισοτελειωμένες σημειώσεις τοῦ Μυθιστορηματικοῦ Συγγραφέα, οἱ ὁποῖες ἀποτελοῦν ἄλλωστε «ἐπίλογο στό πρῶτο βιβλίο καί μικρό πρόλογο στό δεύτερο» καί περιέχουν μιά ὑπόσχεση γιά ὀλοκλήρωση.

Ἄναρρωτιέται, ὅμως, κανεῖς ἄν ἡ ὀλοκλήρωση αὐτοῦ τοῦ μυθιστορήματος θά ἦταν ἐφικτή ἢ καί ἐνκαίτια —καί ἡ ἀνάλυση πού ἀκολουθεῖ σ' αὐτό τό ἐρώτημα θά προσπαθήσει νά δώσει μίαν ἀπάντηση, διατρέχοντας τό βιβλίο.

Στό παρόν μυθιστόρημα, καί ἰδιαίτερα στήν ἀναγελλόμενη συνέχειά του, ὑπάρχει ἕνα ὑλικό τό ὁποῖο, στό βαθμό πού ἐπιδιώκει νά προσδιορίζεται συνεχῶς ἀπ' τῆς κοινωνικῆς του ἀναφορῆς, ξεχειλίζει, ὡς μυθιστορηματική δυνατότητα, πρὸς εὐρύτερες διακλαδώσεις καί συνθέσεις, καί παροτρύνει σέ μιά κλασική ὕφανση τοῦ μυθιστορηματικοῦ ἱστοῦ —καί ἐδῶ τίθενται βέβαια ὅλα τά προβλήματα σύνθεσης καί πλοκῆς πού ἐπιχωριάζουν σ' ἕνα μυθιστόρημα τέτοιου τύπου ὅταν ἐπιδιώκει νά πάρει πλήρη ἀνάπτυξη, καί φυσικά τό κλασικό πρόβλημα: πῶς νά ὑπερβαθεῖ ἀποτελεσματικά (δηλαδή ἰσορροπημένα ἀλλά χωρίς νά ἀπονευρω-

θεῖ) ἢ γνωστή συστατική ἔνταση, φτασμένη στήν ἀκραία τῆς ἔκφραση, ἀνάμεσα στήν πολλαπλότητα των στοιχείων (στή φυγόκεντρη καί διαφοροποιούσα τάση) καί στό ὄρατό ἢ ἀόρατο κέντρο πού τά ἐνορχηστρώνει (κεντρομόλος καί ἐνοποιητική), αὐτό δηλαδή πού οἱ παλαιοὶ στοχαστές ὀνόμαζαν ἐνότητα τῆς ἐνότητας καί τῆς διαφορᾶς, καί πού ἐπανέρχεται κάθε φορά κάτω ἀπό διάφορες διατυπώσεις: συμφιλίωση τοῦ μοναδικοῦ συγκεκριμένου μέ τό ἀφηρημένο καθολικό μέσα στό καθολικό συγκεκριμένο, ἐνότητα τοῦ διαφόρου, ἐνότητα τοῦ πολλαπλοῦ μέσα στό συγκεκριμένο, συνοχή τοῦ ὅλου καί των μερῶν, γιά νά καταλήξει, *mutatis mutandis*, νά τροφοδοτήσει τήν ἔννοια τοῦ συστήματος καί τῆς δομῆς. Καί φυσικά αὐτά τά ἀφηρημένα σχήματα ὑποβαστάζονται ἀπό ἀπτότερες συστατικές ἀντιθέσεις, ὅπως ἀνθρώπινη-ἀνθρωπότητα, ἄτομο-κοινωνία, περιπλάνηση-ἱστορία, σημασίες-νόημα, πού παρέχουν καί τήν ἄμεση προβληματική τοῦ μυθιστορήματος, τό ὁποῖο μόνο μᾶς ἐνδιαφέρει ἐδῶ.

Ἄπό τήν ἄλλη μεριά, ὅμως, οἱ πρωταγωνιστές τοῦ *Διπλοῦ βιβλίου* ζοῦν ἀναδιπλωμένοι στήν ἐσωτερικότητα τους, ριζωμένοι στή μοναξιά τῆς ἀλήθειας τους βιώνοντας τίς σχέσεις τους μέ τόν κόσμο σάν σιγανή αὐτοπυρπόληση. Ἄν, ὅμως, εἶναι ἀρνητικοὶ ἀπέναντι στόν κόσμο καί δέν ἀλληλοτέμνονται κάν μαζί του, δέν εἶναι ὠστόσο ἀντιφατικοί μέ τόν ἑαυτοῦ τους, διχασμένοι ἐσωτερικά· ὑπακούουν στίς πηγές τους, στά σκιρτήματα πού θροῖζουν μέσα τους, καί τό πρόβλημά τους εἶναι ὅτι αὐτά τά σκιρτήματα δέν μποροῦν νά βροῦν ὑποδοχή σ' ἕνα κόσμο πού κατάκτησε τόν οὐρανό του κι ἔμεινε μετέωρος. Ἔτσι δέν οὐσιώνονται σέ χειρονομίες πού θά μετέτρεπαν τήν ἀντίθεσή τους μέ τόν κόσμο σέ σύγκρουση κι ἀναμέτρηση, μιά καί δέν ἔχουν κοινή βάση μαζί του γιά νά τό κάνουν, ἀλλά μόνο στό βαθμό πού ἀποσύρονται καί παραμένουν στήν ἐσωτερική τους χόβολη γιά νά περισώσουν καταστρεφόμενοι κάτι τό ἀπερίσταλο στή σύλληψη καί ἀχώρητο στά γεγονότα. Μέσα στό παιχνίδι τοῦ κόσμου δέν μπορεῖ παρά νά εἶναι παθητικοί: θεατές τοῦ ἑαυτοῦ των μέσα του, δέν μποροῦν νά ἐγκαινιάσουν μιά στροφή στά πράγματά του γιατί δέν προχωροῦν σ' αὐτόν —ὄντας μέσα του εἶναι ἐκτός του.

Μοιραία, λοιπόν, ἡ πλοκή τοῦ μυθιστορήματος θά ἀπωθοῦσε στήν περιφέρεια τό δράμα τους, γιά νά φέρει στό κέντρο τόν ἑαυτοῦ τῆς διαλύοντας τίς καταστάσεις στά περιστατικά τους καί τά πρόσωπα στούς ἀντικειμενικούς των ρόλους. Ἔτσι εἶναι ἐξαιρετικά προβληματικό γι' αὐτά τά πρόσωπα νά μποροῦν νά διακλαδωθῶν στήν πολλαπλότητα τοῦ μυθιστορηματικοῦ σύμπαντος καί ταυτόχρονα νά διατηρήσουν τή σφικτή συνοχή μέ τόν ἑαυτοῦ τους, τῆ μὴ ἀντιφατική τους ἐνότητα, πού εἶναι καί ἀφετηριακή καί τελική, καί πού ἄλλωστε ἀποτελεῖ καί τή θωράκισή τους.

Και γραμματα γνωρίζω και γραμματα γνωρίζω

Αυτό μπορεί να φανεί καλύτερα, σε αντιδιαστολή προς όρισμένα πρόσωπα που φαίνεται να παρουσιάζουν ένότητα μέσα στις αντιφάσεις, πλούσια κι όχι μονοπαγή, και γι' αυτό ακριβώς έχουν μεγάλες μυθιστορηματικές δυνατότητες, άσχετα αν φυτοζωούν στα ατέλειωτα σχέδια του Μυθιστορηματικού Συγγραφέα. Είναι λχ. η περιπτώση της «Ξαδέρφης απ' τό Βόλο» που έναρκώνει για τό συγγραφέα κάθε λογής άπαξία και δέν βρίσκει λόγια να τή στολίσει («μουτρο», ζει διπλή ζωή έχοντας άντρα κι έραστή, διαβάζει πορνό, είναι της άδέσμευτης άριστερας και... κουλτουριάρα!). Τό πρόσωπο, όμως, αυτό θά μπορούσε να άποκτήσει μία πλούσια μυθιστορηματική ύπόσταση μόνο στά πλαίσια μιάς κατεργασίας που δέν θά τό αντιμετώπιζε σάν άπλό μέσο για νά άπεικονιστούν και νά βαθμολογηθούν ήθικά οί ψυχολογικές και ήθικές μεταβολές του κοινωνικού χώρου, αλλά κυρίως σάν πρόσωπο που φέρεται από αίτηματα και κομίζει τήν αντιφατική του αλήθεια. Καί εδώ, ίσως, θά πρέπει νά λεχθεί πώς εκείνο που έχει σημασία για τή συγκρότηση ενός μυθιστορήματος δέν είναι ή άμεση ήθική αξιολόγηση (νά κλάψεις ή νά γελάσεις), όσο ή ψυχολογική και κοινωνική αλήθεια (νά καταλάβεις έρμηνεύοντας, κ' ένδεχομένως κ' έξηγώντας), και τότε μόνο ή ήθική του συγγραφέα, που αναμφισβήτητα τόν βοηθάει νά έλέγχει τά πρόσωπά του ώστε νά μήν του ξεφεύγουν, μπορεί νά βρει τή θέση της, σάν δημιουργικό στοιχείο, μέσα στο μυθιστόρημα.

Υπάρχει, λοιπόν, μία αλήθεια στην υποκριτική διπλή ζωή της Ξαδέρφης, που στο κάτω κάτω, αν πρέπει νά χρησιμοποιήσουμε τέτοιες συμβατικές έννοιες, δέν είναι λιγότερο διπλή από της Άναστασίας, ή όποια είναι υποταγμένη έξωτερικά, αλλά μέσα της παραμένει άνυπότακτη. Η αλήθεια αυτή βρίσκεται στο ότι τό πρόσωπο αυτό φέρνει μέχρι μέσα του τήν αντίφαση του κόσμου, μόνο που επιχειρεί νά τήν εκτονώσει. Η μάσκα που φοράει είναι ή άμυνά της: μ' αυτήν καταφέρει νά έξουδετερώνονται άμοιβαία οί αντιφάσεις που καθορίζουν τήν ύπαρξή της, συναιρούμενες σε εύτελεις ίσορροπίες επιφανείας.

Οί άλλοι ήρωες είναι ό,τι ό Σαρλώ πριν γίνει Βερντού, κατά τήν ώραία έρμηνεία του Μπαζέν: επιχειρούν από θέσεως μειονεξίας νά μπουν στην κοινωνία που τούς είναι αινιγματική και άδιαπέραστη, ξαναχτίζοντας τήν κάθε φορά μέ τήν παιδική ματιά τους —και φυσικά πάντα βρίσκεται κάποιο πόδι νά τούς πετάξει έξω ή κάποιο βλέμμα νά τούς τραυματίσει. Η Ξαδέρφη αντίθετα (όπως και ό ιδιοκτήτης του Ξυλάδικου, ό άνιμιός του, ό Τράκας, δηλαδή εκείνα ακριβώς τά πρόσωπα που δέν αναπτύσσονται στο μυθιστόρημα) είναι ό Βερντού: πολεμεί τήν κοινωνία στο ίδιο της τό πεδίο και μέ τά ίδια της τά όπλα, και φυσικά οί άπαντήσεις της δέν μπορεί νά είναι «ήθικές» —είναι ό,τι και ή κοινωνία που τήν περιέχει, άποτελεσματικές μαζί και βολικές, γιατί εκτονώνουν τήν ένταση των αντιφάσεων που τή συνιστούν. Η Ξαδέρφη έχει ένηλικιωθεί κοινωνικά γιατί συνέλαβε από νωρίς τή διαφύτα των πραγμάτων και

πορεύεται κατά συνέπεια: είναι έκκοινωνισμένη, τίποτε περισσότερο, τίποτε λιγότερο. Οί άλλοι περιέχονται στην κοινωνία, αλλά στην ούσία ζούν εκτός της κι ούτε μπορούν νά συγκρουστούν μαζί της γιατί τά πάντα τούς χωρίζουν απ' αυτήν —γι' αυτό άλλωστε και δέν έχουν ανάγκη νά κάνουν έξωτερικούς συμβιβασμούς για νά κερδίσουν τή ζωή τους μέσα της· τούς άρκει νά κερδίσουν τήν ποιότητα της μοναξιάς τους. Τούς άξίζει κάθε τιμή, αλλά από μυθιστορηματική άποψη είναι προορισμένοι νά μήν άναπτυχθούν ποτέ σε μυθιστορηματική δλότητα κι ούτε νά δείξουν τήν κοινωνία σάν δλότητα σχέσεων άφου ζούν τόν κόσμο στη μονοφυία του και βρίσκονται άπλως στην έφραπτομένη του.

Γι' αυτό και ή νοβέλλα που εκφράζει συνήθως τή κρισιμότητα και τήν προβληματικότητα του κόσμου, συγκεντρώνοντας τήν σε όρισμένα του τμήματα σχετικώς περιχαρακωμένα απ' τήν δλότητά του, έτσι ώστε, και ό κόσμος νά είναι παρών σάν κλίμα, και οί ήρωες νά μήν εμπλέκονται δλόκληροι στο πλέγμα του, αλλά νά διατηρούν μία σχετική ανεξαρτησία —είναι και ή δραματική φόρμα που τούς ταιριάζει περισσότερο.

Άλλωστε και τό ίδιο τό ύφος δέν φαίνεται νά έννοει μία «άνοιχτή άνάπτυξη», και απ' αυτή τήν άποψη τά πρόσωπα του βιβλίου πρέπει νά ιδωθούν σε συνάρτηση μ' αυτό: ύφος χαμηλών τόνων και έξωτερικού φωτισμού, συγκεντρώνει τά πρόσωπα γύρω από τόν έαυτό τους, τά σφίγγει στην έξωτερική τους έστία, τά παραδίνει σε μία διαρκή συνομιλία μέ τόν έαυτό τους. Άπ' αυτή τήν άποψη ή γραφή είναι έξαιρετικά άποτελεσματική, άπόλυτα πρόσφορη, εύστοχα άνανεωμένη: στοργυλεμένη μαζί και άκατάστατη, κοφτή και συχνά «έλλειπτική», πάντοτε εύλύγιστη και έξρουθμη, τέλεια σμιλεμένη, αφήνει νά ξετυλίγεται κάτω από τήν στικτική της διάρθρωση μία σχεδόν άστικτη ροή. Άνήκει όμως σε εκείνο τό είδος γραφής που διατρέχει τόν κίνδυνο νά αυτοπαγιδευτεί: γοητευμένη από τήν ίδια της τήν ικανότητα νά γοητεύει, δέν άντιτέλεται, σπάνια είν' αλήθεια, στον πειρασμό νά ξαναστέλνει στον έαυτό της σάν σε «σώμα», νά ποζάρει μέ κάποια φιλαρέσκεια, νά αυτοκαθρεφτίζεται, ή άπλως νά υπερβάλλει (π.χ. οί λυρικές κορυφώσεις της «Διοτίμας του όνειρου» άπέναντι στον «νικημένο ποιητή»).

Πέρα, όμως, απ' αυτό, είναι προβληματικό αν αυτή ή λυρική έξομολογητική γραφή μέ τούς ψιθυριστούς τόνους μπορεί νά άντέξει στην έκτατικότητα του μυθιστορήματος χωρίς νά διαρραγεί. Άπ' αυτή, λοιπόν, τήν άποψη δέν είναι τυχαίο ότι όλα τά πρόσωπα μέ τίς μεγαλύτερες μυθιστορηματικές δυνατότητες μένουν στη σκιά, και έν πάση περιπτώσει είναι έτερόφωτα, σχηματιζόμενα διά της τεθλασμένης, μέσα από τά μάτια των ήρώων της «άλλης δχθης».

Ίδιαίτερα τό τόσο προσφερόμενο μυθιστορηματικά έλληνικό καφενείο στο έξωτερικό, εξαφανίζεται μέσα σε μία έτοιμοπαράδοτη πολιτική τυπολογία ή όποια

Και γράμματα γνωρίζω και γράμματα γνω

δέν υποβασιμάζεται από την προσωπική παρουσία και τις ιδιομορφίες των εκφραστών της που θά την έκαναν μυθιστορηματικά πειστική.

Κι εδώ ίσως θά 'πρεπε νά σταθοῦμε λίγο, γιατί ξανατίθεται, και μάλιστα οξύτερα, τό πρόβλημα τής άμεσης παρέμβασης των ήθικών και πολιτικών κατηγοριών ενός συγγραφέα στην οργάνωση του μυθιστορηματικού του κόσμου.

Αν γιά τήν κοινωνιολογία ένα «γεγονός» είναι μιá έπαληθευμένη απάντηση σέ ένα πρόβλημα, γιά τό λογοτέχνη κατά τήν άσκηση τής δημιουργικής του πράξης δέν υπάρχουν «γεγονότα» μ' αυτή τήν έννοια· πρέπει νά δείξει μέ τά μέσα του και στά πεδία που τόν άφορούν τή διαδικασία μέ τήν όποία τά «γεγονότα» έπαληθεύονται κάθε φορά —πράγμα που δέν αποκλείει καθόλου, είναι μάλιστα και αναπόφευκτο, νά είναι τό γεγονός ήδη έρμηνευμένο μέσα στή συνείδησή του, και ή έρμηνεία αυτή νά είναι έκφραση τής γενικότερης κοσμοθεωρίας του.

Στό *Διπλό βιβλίο*, όμως, όρισμένα «γεγονότα» (π.χ. ό λενινισμός, ό μαοϊσμός, ή καλύτερα ό λενινιστής, ό μαοϊκός κλπ.) υπάρχουν σάν έτοιμα έρμηνευτικά μορφώματα χωρίς τίσ γενεσιακές τους ή τίσ λειτουργικές τους διεργασίες. Έτσι λχ. ό λενινιστής Γιαννόπουλος είναι μιá φιγούρα που οίκοδομείται κατά κύριο λόγο άπ' τήν ίδια της τή λέξη, ή όποία παραπέμπει σέ εικόνες στερεότυπες και όμοιογενείς αλλά άπότομα άνεστραμμένες.

Γενικά τέτοιες λέξεις έχουν ισχυρή δύναμη (καταξωτική ή άπαξιωτική) γιατί έχουν κρυσταλλωθεί σέ σημαίνοντα ενός παλαιού σημαυνομένου που άποσπάστηκε από τίσ πρωτογενείς του έξαρτήσεις και τήν ολόκληρα των συγκαιρινών του αναφορών γιά νά συσταθεί σέ «σώμα» και νά συνεχίσει τή σταδιοδρομία του μέσα στό μύθο. Υπάρχουν σάν άπόσταγμα αξιολογικών σημασιών, σάν «κρύσταλλοι αξίας» που επιδώνουν νά υποτάξουν κάθε έπιγενόμενη, στόν οικείο τομέα, πραγματικότητα, κινώντας έναντίον της τό δεδικασμένο τής ίδιας τής μακρόχρονης όσο και μονοσήμαντης και μανιχαϊστικής χρήσης ή όποία, μέ άλλοθι τήν ιστορική χειρονομία που τίσ εγκαινίασε, τίσ παγίωσε μέσα στό χρόνο.

Μιά τέτοια λέξη, λοιπόν, φέρνει μέσα της μέ ένα τρόπο οίονεί μαγικό τήν άπριόρι κατάφαση ή άπόρριψη μιās πραγματικότητας, τήν όποία συγχρόνως συσκοτίζει φανερώνοντας και φανερώνει συσκοτίζοντας: λειτουργώντας αναπόφευκτα σάν γνωστικό μέσο, ταξινομεί τόν κόσμο μέ ταυτίσεις έτερογενών και έτεροχρόνων πραγμάτων, και εισάγει τή λειτουργία τής παραγνώρισης μέσα στή γνώση, προσφέροντας έτσι τή σιγουριά των σχηματοποιήσεων που καθιστά περιττή κάθε νέα άνάλυση —έξ' ου' άλλωστε και ή άποτελεσματικότητά της.

Στήν περίπτωση του λενινιστή Γιαννόπουλου (άλλά και όλων των άλλων) δέν επιστρατεύεται βέβαια ή έτοιμη «θετική» αλήθεια τής λέξης, ή αξιολογική της λειτουργία, αλλά ακριβώς ό αντίποδάς της. Αν, όμως, έπιχειρείται νά θρυμματιστεί ή κρούστα της και νά

έπαναφερθεί τό περιεχόμενο της στή σχετικότητά του, αυτό γίνεται μέ τήν επίκληση τής έξίσου «έτοιμης» άρνητικής της έκδοχής —και μόνο αυτής— και φιλοδοξεί νά τήν άπαξιώσει αυτόματα και χονδρικά χωρίς άλλες διεργασίες. Στό βάθος πρόκειται γιά τήν ίδια μονοσημαντότητα στήν αντίθετη έκδοχή του συγκεκριμένου περιεχομένου της, γιά τήν ίδια ιδεολογική λειτουργία (γνώση μαζί και παραγνώριση), που άλλωστε δέν έπαρκεί νά άποσειεί τό παλιό φορτίο: ή πειστικότητα του έγχειρήματος προϋποθέτει τή συνεννοχή εκείνων που έχουν ήδη πειστεί.

Αν, όμως, ή θεωρητική σκέψη έχει άνάγκη νά άποτινάξει τή βαριά κληρονομία των έννοιών και των λέξεων και νά τίσ άποσπά από τήν προφάνεια των πραγμάτων ξανακάνοντας πρόβλημα αυτή τήν προφάνεια, πολύ περισσότερο έχει άνάγκη ή λογοτεχνία νά διαλύει τίσ άπολιθωμένες σημασίες και τίσ έτοιμες εικόνες στά ροϊκά τους στοιχεία, και βαινοντας πέρα από τήν έννοιολογική ύψη των λέξεων νά τίσ γεμίσει μέ πραγματική ζωή άπελευθερώνοντας μέσα τους, και διαμέσου τής συνάρθρωσής τους, τό άπροσδόκητο, τό παράδοξο και τό άνείπωτο, δηλαδή αυτά ακριβώς τά στοιχεία που άντιστέκονται στην τυραννία των κωδίκων, στίς άντιστοιχίες και ίσοδυναμίες που οί τελευταίοι εγκαθιδρύουν γιά νά «στερεοποιούν» κάθε έλεύθερη ένέργεια σέ «άξία» άνταλλάξιμη και συσσωρεύσιμη.

Και τά άλλα πρόσωπα τής πολιτικής πινακοθήκης του καφενείου, ό μαοϊκός («μαοϊστας»), ό άναρχικός, ό σταλινικός, ό άνανεωτής, ό άριστοστής φοιτητής, αλλά και ό τίμος άριστερός που ένσαρκώνει και τή θετική έπιλογή του συγγραφέα, είναι έξίσου μονοκόμματοι και έλλειμματικοί. Είναι φιγούρες άδειες από ζωή, άνδρείκελα στημένα εκεί γιά νά επιπλώσουν τό καφενείο, σκηνικό του σκηνικού, γιά νά άποδείξουν κάτι που ή λύση του έχει δοθεί προκαταβολικά, και ίσως γιά νά χρησιμεύσουν σ' έναν βιαστικό διακανονισμό πολιτικών λογαριασμών.

Ακόμα κι όταν συμφωνεί κανείς μέ τίσ πολιτικές αξιολογήσεις του συγγραφέα, και μάλιστα πλειοδωτώντας, βλέπει πώς τό θέμα εδώ δέν είναι ήθικό ούτε πολιτικό· είναι πρίν άπ' όλα καλλιτεχνικό, γιατί αυτές οί αξιολογήσεις μένουν άδικαιώτες μυθιστορηματικά εφόσον τά «σκεύη έκλογής» μένουν άνενέργητα. Οί τύποι που τίσ «ένσαρκώνουν» δέν αναπτύσσονται στην ψυχολογική τους αλήθεια, στίς φωτισκιάσεις τους, στην ιδιαιτερότητα εκείνη που θά τούς έκανε συγκεκριμένους και που μόνη θά μπορούσε νά τούς ύψώσει στό γενικό, νά τούς κάνει αντιπροσωπευτικούς, χωρίς νά τούς άδειάσει. Άδικούμενοι μυθιστορηματικά άδικούνται και ήθικά, γιατί κλαίει κανείς ή γελάει μ' αυτούς χωρίς νά τούς καταλαβαίνει· είναι ήθικά άδικημένοι μέσα στό μυθιστόρημα, έστω και άν εκτός μυθιστορήματος τό δικίο μπορεί νά μήν είναι μέ τό μέρος τους —άλλά τά εκτός μυθιστορήματος δέν μάς ενδιαφέρουν παρά μόνο στό βαθμό που έχουν

Και γραμμάτια γνωρίζω και γραμμάτια γιν

ματαβολιστεί στο μυθιστορηματικό σύμπαν.

Συγκρινόμενοι με τον Μύλλερ και τη Ξανθιά γραμματέα του εργοστασίου ΑΟΥΤΕΛ εμφανίζονται, από την άποψη της μυθιστορηματικής αλήθειας, σαν ωχρές τους ανταύγειες. Γιατί στην περίπτωση των ανθρώπων του ΑΟΥΤΕΛ ο εξωτερικός τρόπος περιγραφής, εξαιρετικά λεπτομερειακός άλλωστε, είναι ίσως και ο πιο πρόσφορος, εφόσον εδώ το καλοκουρδισμένο μηχανικό σύμπαν τους έχει μεταμορφώσει σε εξαρτήματα. Έχοντας, λοιπόν, εσωτερικοποιήσει το ήθος του Μεγάλου Μηχανισμού τείνουν προς την πλήρη εξωτερικότητα, συνεπώς όταν απεικονίζονται στην εξωτερική τους άμεσότητα απεικονίζονται ταυτόχρονα και στο βάθος τους. Παρόλο που στην πραγματικότητα κάτι τέτοιο είναι αδύνατο να συμβεί, και οι άνθρωποι να έχουν γίνει ταινία του Μοebius με μία μόνον όψη, την επιφάνειά τους, η περιγραφή τους δεν άστοχα ψυχολογικά γιατί εδώ ο στόχος είναι να απεικονιστεί το «δυνάμει» των πραγμάτων, οι ολοκληρωτικές τάσεις του μηχανισμού στο άκραιο τους ξετύλιγμα. Παρ' όλα αυτά, όμως, τα πρόσωπα τοποθετούνται τέλεια στο σκηνικό τους, και ενσωματώνονται εξίσου τέλεια σ' αυτό, δεν είναι μετέωρα.

Στην περίπτωση, όμως, του ελληνικού καφενείου, το μετέωρο των προσώπων γεννά άμέσως διάφορα ερωτήματα: όσο κι αν είναι, στην πραγματικότητα, μονοπαγή, έχουν άραγε φτάσει ή κοντεύουν να φτάσουν σάν άτομα στην κατάσταση των άλλων, ώστε να δικαιολογείται μία τέτοια μονολιθική απεικόνιση; Όσο ποιο σημείο ο φανατισμός, που συμπύκνωση διανοητικά τον κόσμο, είναι το τίμημα του πάθους το οποίο τον «ανοίγει» συναισθηματικά, απολυτοποιώντας ένα του σημείο; Και ως ποιο βαθμό είναι άλλοθι, υπεκφυγή, ιδιοτέλεια, ψυχολογική εκλογίκευση, δίψα για εξουσία και δύναμη, κακοσπασμένη τύψη, γραφειοκρατική στενοκεφαλία, άλλο σύμπλεγμα κ.λπ.; Ο συγγραφέας τους παρουσιάζει μόνο στη δεύτερη έκδοχή, και μάλιστα *συνοπτικά*, υπάγοντάς τους σ' έναν κοινό παρονομαστή. Γίνονται ομοιογενείς και ισοδύναμοι μεταξύ τους γιατί δεν υπάρχουν παρά μόνο ως προς τον κεντρικό ήρωα και μέσα από το βλέμμα του —και εδώ το πρώτο πρόσωπο εξασφαλίζει την υποκειμενική θεώρηση που δικαιολογεί, σ' ένα πρώτο αντίκρουσμα, αυτή τη συρρίκνωση χωρίς, όμως, και να τη δικαιώνει.

Άλλα το πρόβλημα που τίθεται μ' αυτούς είναι και μυθιστορηματικό και γενικότερο. Το μυθιστορηματικό είναι πώς, χάρις σε μία ατομική βιογραφία που θά μορφώνει χαρακτήρες, θά αναδεικνύονται πλήρεις στάσεις, μέσα από τις οποίες το υποκειμενικά απόλυτο θά δείχνεται στην αντικειμενική του σχετικότητα, δηλαδή υποκείμενο στις δουλειές του χώρου και του χρόνου —γι' αυτό, όμως, δε θά πρέπει οι άνθρωποι να περιγράφονται ως φορείς ιδεών, αλλά οι ιδέες να φέρονται από ανθρώπους· ειδημή ή πλήρης στάση γίνεται άλλη πολιτική τοποθέτηση, και τά πρόσωπα αποσχηματίζονται γιατί είναι προσχηματικά.

Τό γενικότερο πρόβλημα που τίθεται είναι πώς να

μπορέσει να διαλυθεί ή Άλήθεια μέσα στις αλήθειες, και εκείνοι που κατέχουν τό λόγο της και τόν κραδαινούν τρομοκρατικά πάνω απ' τό κεφάλι της ανθρωπότητας —και μέσα στην ιστορία ο Λόγος της Άληθείας υπήρξε πάντοτε ροπαλοφόρος— να δοθούν ο καθένας στη προσωπική του αλήθεια που είναι και απόλυτη και σχετική. Και εδώ τό γενικότερο πρόβλημα συμπιπτει με τό μυθιστορηματικό: ή κατανόηση της αλήθειας του καθενός ως απόλυτης αλήθειας προϋποθέτει τήν ατομική του βιογραφία· συνάμα, όμως, ή κατανόησή της ως σχετικής προϋποθέτει τήν απεικόνιση του κόσμου στην πολλαπλότητα των εκδοχών του.

Γιά να ξανάρθουμε στο θέμα του ύφους, μπορεί κανείς ν' αναρωτηθεί αν, σ' ένα πρώτο επίπεδο, και ή ίδια ή γραφή του συγγραφέα δεν τούς απέκλεισε, όπως άλλωστε και άλλα στοιχεία, και μέ τόν ίδιο τρόπο: όχι δηλαδή θεματικά αλλά σάν ανάπτυξη. Μ' άλλα λόγια, αν θά ήταν ή γραφή σε θέση να «ανοίξει» για να τούς δεχτεί και αυτούς και τή διαλεκτική του κόσμου, να απορροφήσει μέσα της τή γλώσσα των μεγεθών και των αντικειμενοποιημένων σχέσεων, τής δύναμης και τής εξουσίας, χωρίς ούτε αυτές να προδώσει, αλλά ούτε και αυτή να διαρραγεί σά λυρική έκφραση.

Η γλώσσα του *Διπλού βιβλίου*· δεν είναι «ουδέτερη» (όπως άλλωστε και κάθε γλώσσα)· ξεκινάει από ένα κέντρο και λειτουργεί μέσα σε μία προοπτική (αδιέξοδη): είναι ή αφή του βλέμματος των ταπεινών και ανυπεράσπιστων, και ο κόσμος αναδύεται μέσα απ' τήν αναπόφευκτη μεροληψία αυτού του βλέμματος, για να εξαφανιστεί σάν πολλαπλότητα παρουσιών και να περιστράλει σε ό,τι ακριβώς τούς εμποδίζει να βιώσουν τόν εαυτό τους ως άρτια παρουσία μέσα του. Έγκαθιδρύει, λοιπόν, τις σημασίες της ως μέσα στον κόσμο, του οποίου δεν μπορεί να είναι ή πρόσφορη έκφραση, αφού τόν καθιστά ομοιογενή ενοποιημένα μέσα τις εκδοχές του κάτω από τό ενιαίο βλέμμα εκείνων που διάλεξαν να μείνουν έξω· είναι όμως, έκφραση —κι αυτό βέβαια δεν είναι λίγο— της αλήθειας εκείνων που, ρίχνοντας αυτό τό βλέμμα, τόν μετατρέπουν σε σκιά —κι αυτή είναι κατά κάποιον τρόπο και ή ρεβάνς τους.

Βρισκόμαστε, λοιπόν, μπροστά σε μία από εκείνες τις περιπτώσεις όπου τό ύφος δεν εκφράζει άπλως μέ άμεση προσφορότητα μία στάση ζωής, αλλά αποτελεί ή υπαγορεύει άμεσα μόνο του, ως «ώμα συστημένο», μία τέτοια συνολική στάση, σε τέτοιο βαθμό που τό μυθιστορηματικό να οικοδομείται σε όλα του τά επίπεδα ως μονολογικό. Η ειδική αυτή πληρότητα του ύφους έχει σάν τίμημα τή μονοφωνία ενώ, όπως θά δούμε παρακάτω, ή συμμετοχή του Μυθιστορηματικού Συγγραφέα, ως πάσχοντος προσώπου, στο μυθιστορηματικό κατοχυρώνει τήν κατευθυνόμενη άποψη των πραγμάτων.

Μπορούμε όμως να πούμε πώς ό,τι χάνεται σε πολλαπλότητα, κερδίζεται σε ένότητα, ό,τι χάνεται σε ρεαλισμό, κερδίζεται σε άμεση ποιητικότητα.

Και γραμμάτια γνωρίζω και γραμμάτια γνω

Όλες αυτές οι αναγκαιότητες που διαρρέουν τό έργο κάνουν ώστε να μην είναι ούτε εξωτερικά ούτε και έσωτερικά σύνθεση μυθιστορηματική αλλά σύνδεση μιας σειράς από νουβέλλες· είναι, όμως, παρακινδυνευμένο να πάρει μιά συνέχεια στο μέλλον, αν όντως υπάρχει τέτοια πρόθεση. Ήδη οι κύριοι ήρωες έχουν φτάσει σ' ένα «μη περαιτέρω» έσωτερικής «εξέλιξης»: ως χαρακτήρες έχουν πιά πληρωθεί, ως πεπωμένα εκπληρωθεί, και ή ένότητά τους, σφραγισμένη από τήν κορύφωση τής έσωτερικής έντασης που σε κάποια στιγμή εκπληρώνει τό δράμα τους, θά κινδυνεύει από τό «περαιτέρω» τής μυθιστορηματικής πλοκής. Έκτός κι 'άν σ' ένα άλλο μυθιστόρημα πλαισιώσουν, είτε εικονογραφώντας γεγονότα είτε γινόμενοι σκιηκό βάθους και παρεμπόλιπτες αναφορές, άλλους πρωταγωνιστές (θεία, Ξαδέρφη, ιδιοκτήτης Ξυλάδικου, Θανάσης, Βασίλης, Τράκας), ίκανούς να έπωμιστούν τούς αντικειμενικούς των ρόλους μέσα στη διαλεκτική του κόσμου. Γιατί αυτό που κάνει τούς τωρινούς ήρωες μυθιστορηματικά άδρανείς, είναι ότι άδυνατούν «έκ κατασκευής» να διαπλακούν μ' αυτή τή διαλεκτική—αυτοί και ό κόσμος άποτελούν σφαιρικές χωριστές, τυπικά υπάλληλες αλλά στην ουσία μόλις έφαπτόμενες, και ή δσωση ανάμεσά τους είναι σχεδόν άνυπαρκτη. Η έσωτερικότητά τους έχει χαρακτηρισμό σύμπαντος και μεταβολίζει μέσα της τά ίδια τους τά τραύματα και τίς άποτυχίες. Άναζητώντας ένα νόημα στη ζωή του κόσμου, και έχοντας διαπιστώσει ότι νόημα και κόσμος έχουν χωριστεί, καλούνται να διαλέξουν ανάμεσά τους. Και τότε νόημα γίνεται ό ίδιος τους ό λυγμός πάνω στο πτώμα τής άπόλυτης άξίωσης. Άκόμα και μέ τά πιο στενά πρόσωπα, που παραδοσιακά συνιστούν έναν κόσμο σημασιών, ό δεσμός είναι μηχανικός ή φευγαλέος: «τά δυό παιδιά μας που δέν είναι κανενός μās κοιτάνε και δέν ξέρουμε τί να τούς πούμε», λέει ή Άναστασία. Άπ' τήν άλλη μεριά ή Έρικα είναι ό έρωτας· από τή στιγμή που αυτός ό έρωτας κινδυνεύει να γίνει σχέση μέσα στον κόσμο, και σπρώχνεται από τή δύναμη των πραγμάτων να πάρει μορφές συμβατικά καθιερωμένες και τυποτελετουργικές (άπ' τόν άπλό περίπατο στο δάσος για μανιτάρια, ως τό γάμο και τά παιδιά), ό κόσμος εισβάλλει στην έσωτερικότητα και άπειλεί να τήν άλώσει. Τότε ορθώνεται τό δίλημμα: ή βίωση άπόλυτα έσωτερική, χειραφετημένη από κάθε δύναμη άδρανείας σ' έναν άπόλυτο χρόνο, ή χειρονομία μέσα στον κόσμο, ύποκειμένη στο χρόνο του. Θέλοντας να ζήσουν τόν έρωτα στην αιωνιότητα ενός άπόλυτου παρόντος, τόν καθιστούν χωρίς έπαύριο.

Μιά τέτοια άπόλυτη άξίωση που ύπαγορεύει τή συμπεριφορά των ήρώων, τούς καθιστά άπρόσιτους στον κόσμο—τόν αποκλείουν άπ' τόν δικό τους, και φυσικά μένουν έξω του. Γιατί τελικά ό κόσμος άποδειχεται συνολικός και περιέχων, και—άπ' τή μεριά της— άκόμη κι ή πιο πλούσια έσωτερικότητα δέν μπορεί να αυτοθρέφεται έπ' άπειρον χωρίς να άντλεί «έπενδύομένη» σε αντικειμενικές μορφές—χωρίς αντικειμενοποιήσεις μένει άστερέωτη στον ίδιο της τό

χρόνο, και είναι καταδικασμένη να αυτοαναλώνεται και να άργοπεθαίνει.

Όμως κάθε αντικειμενοποίηση μέσα στο οικουμενικό σύστημα τής Άξίας είναι κιόλας κατηγορημά της—γίνεται αντικειμένωση και πραγματοποίηση, διαμελισμός προσώπου και άπώλεια ταυτότητας.

Πιστοί στη μακρινή τους ρίζα οι ήρωες διαλέγουν τήν κατάσταση πολιορκίας, και αυτή ή επίλογη, άπ' τή στιγμή που ύλοποιείται σημασιακά σ' ένα κρίσιμο γεγονός, τούς κορυφώνει δραματικά, και τούς καθιστά, από δω και πέρα, άκόμα περισσότερο άνεργούς από μυθιστορηματική άποψη.

Τό πλήρες τίμημα των πραγμάτων

Όυσιαστικά τό βιβλίο έχει τελειώσει και τίποτα δέν μπορεί να τό συνεχίσει· οι προϋποθέσεις για να πάει παραπέρα εξέλιπαν όχι μόνο από τή στιγμή που οι ήρωες άποσύρονται στην ένδοχώρα τους, και οι δρόμοι τους γίνονται οριστικά πλέον δρόμοι σιωπής, αλλά από τή στιγμή που τό άδιέξοδο άποδειχεται καθολικό. Άπ' αυτή τήν άποψη τό μυθιστόρημα δέν είναι άτέλειωτο, «είναι σωστά τελειωμένο έτσι που είναι μισοτελειωμένο» γιατί άκριβώς αυτή ή άδυναμία του συγγραφέα να τό τελειώσει έγγράφεται άμεσα σ' αυτό, ως σημασιακό συστατικό του μέλος—άποτελεί πλήρες επίλογικό στοιχείο.

Τούτο σημαίνει ότι αυτό που μέ άφορμή τό κλασικό μυθιστόρημα συνηθίστηκε να άποκαλείται *ειρωνεία* του συγγραφέα άπέναντι στα πρόσωπά του (και που υποδηλώνει τή σχετική άυτονομία τής συνείδησής του άπέναντί τους) και ή όποία είναι συγχρόνως πάντα και μιά *αυτοειρωνεία* (γιατί μόνο φαινομενικά έχει ξεπεράσει τή συνείδησή τους και τήν προβληματικότητα τής δικής του ύπαρξης), έδώ βρίσκει τήν πιο πλήρη του έκφραση. Γιατί ό συγγραφέας όμολογεί μέ δύο τρόπους, *ρητά και άμεσα* (κι αυτό είναι που καθιστά, και τυπικά, τήν άδυναμία του να τελειώσει τό μυθιστόρημα, συστατικό στοιχείο του τελευταίου) και *έμμεσα* (όταν προσπαθεί να δώσει άφηρημένα τήν έλπίδα μιας λύσης στο μέλλον, άστήρικτης μέσα στο μυθιστόρημα) τή δική του άδυναμία να ξεπεράσει τήν προβληματικότητα τής σχέσης του μέ τόν κόσμο και τή συνείδηση των ήρώων που θέτουν αυτή τήν προβληματικότητα. Και εύλόγως άλλωστε, γιατί πώς θά ήταν δυνατόν ένας μυθιστοριογράφος να δώσει υπόσταση σ' ένα ουσιαστικό έργο ξεκινώντας από μιά προβληματική τήν όποια ό ίδιος έχει ξεπεράσει στη συνείδησή του; Σπάνια όμως αυτή ή κατάσταση παίρνει τό χαρακτηρισμό μιας μαρτυρικής όμολογίας που ένσωματώνεται σαν άμεσο αισθητικό στοιχείο στο ίδιο τό έργο.

Θά άξιζε, λοιπόν, τόν κόπο να δοϋμε από πιο κοντά τούς δυό αυτούς τρόπους μέ τούς όποιους παίρνει υπόσταση μέσα στο μυθιστόρημα ή άδυναμία του συγγραφέα να τό τελειώσει.

Και γραμματα γνωρίζω και γραμματα γνω

Ἡ συμμετοχή τοῦ Μυθιστορηματικοῦ Συγγραφέα στή δράση ὡς πάσχοντος προσώπου δέν εξασφαλίζει ἀπλῶς τήν ἐνότητα τῆς ματιᾶς πάνω στόν κόσμο καί τή μονοφωνία τοῦ μυθιστορηματοῦ· εξασφαλίζει μέχρι τέλους καί τήν κοινότητα ὄλων τῶν πεπωμένων πού ὑπάρχουν σ' αὐτό.

Ὁ Μυθιστορηματικός Συγγραφέας παίρνει σιγά σιγά σχῆμα γράφοντας τή ζωή τῶν ἡρώων τοῦ βιβλίου τοῦ Συγγραφέα τοῦ Μυθιστορηματοῦ. Ἀποκτᾶ ὑπόσταση στό βαθμό πού καθ' ὁδόν ἀποκαλύπτονται οἱ μυστικές του συγγένειες μαζί τους, οἱ ὁποῖες τόν κάνουν νά μὴν εἶναι πλέον τρίτος ἀλλά νά μπαίνει στό μυθιστόρημα καί νά τούς συναντᾷ στό ἀδιέξοδο τους, ἀποκαλύπτοντας ἔτσι πῶς κάθε στοχασμός πράξη, στή μοῖρα καί τὰ πάθη τους ὁδηγοῦσε στή δική του ἀυτεπίγνωση. Αὐτή ἡ πλήρης «αὐτοειρωνεία» τοῦ Μυθιστορηματικοῦ Συγγραφέα τόν παραδίδει, ἀνυπεράσπιστον κι αὐτόν, στό μυθιστορηματικό σύμπαν καί οὔτε τό γράψιμο τοῦ βιβλίου ὡς λυτρωτική πράξη, ὡς ἀνασύσταση, μέσα στήν τέχνη, τῆς ὁλότητας τοῦ κόσμου, τῆς χαμένης του ἐνότητας μέ τό νόημα, ἀρκεῖ νά τόν ἀποτρέψει ἀπό τή σιωπή.

Θά εξαφανιστεῖ, λοιπόν, καθημαγμένος, ἀφήνοντας μισοτελειωμένο τό βιβλίο τῆς ζωῆς του καί τῶν ἄλλων, ἐνῶ τὰ πρόσωπά του (πρόσωπα πλέον τοῦ Συγγραφέα τοῦ Μυθιστορηματοῦ ὅπως καί αὐτός) θά προσπαθήσουν μάταια νά ἐπιλογίσουν τή δική τους ζωή καί τή δική του, μέσα κυρίως ἀπό τίς σημειώσεις πού ἄφησε καί πού περιέχουν ἀκριβῶς τή ρητή διαπίστωση τῆς ἀδυναμίας του νά τελειώσει τό βιβλίο τῆς ζωῆς τους. Τά δύο βιβλία γίνονται σιγά σιγά ἓνα, καί πίσω ἀπό τό ἀδιέξοδο τοῦ Μυθιστορηματικοῦ Συγγραφέα προβάλλει τό ἀδιέξοδο τοῦ Συγγραφέα τοῦ Μυθιστορηματοῦ. Ἄν ὁ Μυθιστορηματικός Συγγραφέας δέν μπόρεσε νά τελειώσει τό βιβλίο του, ὁ Συγγραφέας τοῦ Μυθιστορηματοῦ δέν μπόρεσε νά ὀλοκληρώσει τό βιβλίο τῆς ζωῆς τοῦ Μυθιστορηματικοῦ Συγγραφέα. Πράγμα πού θά συνέβαινε ἂν ὁ τελευταῖος εἶχε τελειώσει τό βιβλίο τῆς ζωῆς τῶν προσώπων του, τὰ ὁποῖα διαπλέκονται μέ τή δική του ζωή καί ἐπιχειροῦν νά γράψουν τόν ἐπίλογό της, μένοντας τὰ ἴδια χωρίς ἐπίλογο. Ὅλοι μέσα σ' αὐτό τό βιβλίο δένονται μέ μυστικές συννεοχές: γράφουν τούς ἄλλους, καί γράφονται τούς γράφουν τόν ἑαυτό τους, ἀλλά στό τέλος ὅλοι μένουν χωρίς συγγραφέα. Καί ὅσο μὲν ὁ Μυθιστορηματικός Συγγραφέας-Συγγραφέας τοῦ Μυθιστορηματοῦ παραμένει στήν εἰρωνεία, τό μυθιστόρημα μπορεῖ νά συνεχίζεται· ἀπ' τή στιγμή ὅμως πού ἡ ἀυτεπίγνωση τόν ὠθεῖ στή μέθεξη, καί ἡ μέθεξη ὀλοκληρώνει τήν ἀυτεπίγνωση, καί μπαίνει ὁ ἴδιος μέσα στό μυθιστόρημα καί εξαφανίζεται, τό τελευταῖο ἔχει πλέον οὐσιαστικά τελειώσει, καί κάθε παραπέρα «ἀνάπτυξη» δέν κάνει τίποτε ἄλλο παρὰ νά προσπαθεῖ νά εξαφανιστεῖ ὡς διά μαγείας αὐτή τήν εξαφάνιση, ἐνῶ κάθε παραπάνω σιγή εἶναι προορισμένη νά προστίθεται σάν θόρυβος στό θόρυβο τοῦ κόσμου πού τούς καταδικάζει ὅλους στή σιωπή.

Σέ τί συνίσταται ὅμως ἡ ἀμνηχανία τοῦ Συγγραφέα τοῦ Μυθιστορηματοῦ πού τόν κάνει νά ἐγκαταλείπει τό μυθιστόρημά του; Ὅρισμένες ἐνδείξεις μέσα στό βιβλίο μποροῦν νά στοιχειοθετήσουν μίαν ἀπάντηση: ὁ συγγραφέας σκοντάφτει στή θεμελιώδη διφυΐα τῶν πραγμάτων, στή διαφορούμενη λειτουργικότητά τους καί στά ἄλλα διλήμματα πού φτάνουν στόν παροξυσμό τους ὅταν: ἡ «μικρὴ πόλη» μπαίνει σέ μιά τέτοια φάση οἰκονομικῆς καί κοινωνικῆς κινητικότητας, πού τὰ πάντα ἀρχίζουν νά γίνονται μεταβατικά, σχετικά, ἀβέβαια, συγκεχυμένα. Ἔτσι πού, ἀπ' τή μιὰ μεριά, ὅλα τὰ μέχρι τότε ἀπόλυτα ἢ καί ἀπλῶς σταθερά σημεία ἀναφορᾶς καί στήριξης νά ἔχουν καιρία ὑπονομευτεῖ ὡς τέτοια, κι ἀπ' τήν ἄλλη τὰ ἴδια τὰ πράγματα νά μὴ μποροῦν νά αὐτοστερεωθοῦν σέ σημασίες καί νά συστήσουν ἐνύπαρκα κέντρα προοπτικῶν. Καί αὐτό ὄχι ἀπλῶς γιατί χαρακτηρίζονται ἀπό τήν ἀντίφαση νά γεννοῦν στή συνείδηση ὀρισμένα ἰδεώδη τὰ ὁποῖα ἀναγκαῖα θά καταστρέψουν στήν πράξη, ἀλλά γιατί αὐτή ἀκριβῶς ἡ ἀντίφαση γίνεται πλέον ὀρατή. Καί γίνεται ὀρατή ὅταν ἡ «μεγάλὴ πόλη», πού προοιωνίζει τό μέλλον τῆς μικρῆς καί στέκεται ἀπέναντί της σάν μεγαθυνητικός καθρέφτης, ἔχει, ἀκριβῶς ἐπειδή εἶναι ἀναπτυγμένη, ξετυλίξει στό ἔπακτο τῆς διφυΐας, δείχνοντας ὅτι κάθε πράγμα εἶναι ἀξεχώριστο ἀπ' τό τίμημά του καί ὅτι τό φανερό καί ἄμεσο τίμημα δέν εἶναι πάντα καί τό περισσότερο ἐπαχθές.

Τότε ἡ συνείδηση ἐγκαταλείπει σιγά σιγά τίς ἀσάλευτες βεβαιότητες πού χαρίζει ἡ προφάνεια τῶν πραγμάτων, καί ἀρχίζει νά συγκρίνει πράγμα καί τίμημα, καί αὐτή ἡ σύγκριση γίνεται σύγκρουση καί διλήμμα. «Ἡ μικρὴ πόλη μεγάλωσε, ὁ κόσμος ἀνακατεῦται, ἀλλάζει, οἱ κοινοὶ παρονομαστῆς λιγοστεύουν. Οἱ δυνάμεις ὥστόσο τῆς ἀντοχῆς, τῆς ἀναστολῆς ὑπάρχουν ἀκόμα —ἕνας πυρήνας συντήρησης μέσα στήν ἀλλαγὴ καί τό σκόρπισμα τῶν ἀνθρώπων. Αὐτόν τόν πυρήνα θέλω νά κοιτάξω καλύτερα, τό χαρακτήρα του, τὰ θετικά καί τ' ἀρνητικά του. Μοῦ ξεφεύγει», γράφει ὁ Συγγραφέας τοῦ Μυθιστορηματοῦ στίς σημειώσεις τοῦ Μυθιστορηματικοῦ Συγγραφέα. Καί παρακάτω: «Τούς βλέπω πολύ καλά τούς σπασμένους ἄρμούς τοῦ βιβλίου μου... Δέν μπορεῖ νά προχωρήσει, νά τὰ δείξει πρόσωπα καί καταστάσεις σέ μίαν ἐνότητα. Τά πρόσωπα σπάζουν, τό σκηρικό πού ἔναι πίσω δέν φαίνεται καθαρά —οἱ δυνάμεις, οἱ διαρθρώσεις, οἱ ροπές, οἱ ἀντιστάσεις. Τό σκηρικό... Δέν εἶναι ἀκριβῶς ἐρείπια —εἶναι κομμάτια, ψηφιά σκορπισμένα. Καί δέν ἐνώνονται τόνα μέ τ' ἄλλο» (σελ. 147).

Ἀλλά πέρα ἀπ' αὐτή τή ρητή μαρτυρικὴ ὁμολογία ὑπάρχει καί ἡ μονοπαγῆς στάση του ἀπέναντι σέ ὀρισμένα πρόσωπα τοῦ βιβλίου ἢ ὁποῖα ἐνσαρκώνουν «ἐμπρακτα» μέσα στό ἔργο αὐτή τήν ἀμνηχανία. Πρόκειται λχ. γιὰ τήν ξαδέρφη ἀπὸ τό Βόλο, καί ἂν ἐπιμέναμε σ' αὐτό τό πρόσωπο, πού στό κάτω κάτω δέν ἔχει λάβει κἀν μίαν ἀπαρχή μυθιστορηματικῆς ὑπόστασης, εἶναι γιατί εἶναι χαρακτηριστικό τοῦ τρόπου μέ τόν ὁποῖο ἕνα ὀποιοδήποτε μπλοκάρισμα στήν κοσμοθεωρία τοῦ συγγραφέα μπορεῖ νά διαθλαστεῖ

Και γραμμάτια γνωρίζω και γραμμάτια γνωρίζω

καίρια μέσα στην ίδια του τη μέθοδο δημιουργίας.

“Αν, λοιπόν, η θεία από το Βόλο μπορεί να είναι σταυροδρόμι παγιωμένων σχέσεων σε μία φάση σταθερή της «κλειστής» επαρχιακής κοινωνίας, όπου τα πράγματα είναι πιά διευκρινισμένα γιατί οι πηγές του νοήματος είναι πατροπαράδοτες και δεδομένες, και όπου για όσους τις άρνούνται υπάρχει ως διέξοδος, ή τουλάχιστον ως προοπτική διεξόδου, το «έκτός των τειχών» —αντίθετα ή ξαδέερφη, πολύ πιά περίπλοκη, μπορεί να είναι κόμβος σχέσεων και βιωμάτων ρευστών όσο και αντιφατικών, σε μία στιγμή που η σύγχρονη έμπορευματική παραγωγή τείνει να διαρρηξεί έντελως το θεσμικό πλαίσιο αυτής της κοινωνίας και να εξαλείψει κάθε διαφορά (πραγματική ή νομιζόμενη από τους ήρωες) ανάμεσα στο εντός και το εκτός. Τόσο, λοιπόν, η θεία όσο και η ξαδέερφη προσφέρονται ως έστιακά σημεία με αλληλοτεμνόμενους χρόνους για μία σύνθεση που θά δείχνει ακριβώς τη μετάβαση από την πόλη με τείχη, την πόλη-θύλακα, σ’ εκείνη χωρίς τείχη, καθώς και την κατάργηση του μέσα και του έξω και της λειτουργίας τους ως διελκιδας ασφαλείας μαζί με τη διαπίστωση ότι όλα αποτελούν μέσα, και το εδώ δεν έχει άλλο, ούτε και τότε μετά, αλλά μόνον άλλοτε —και καμιά φορά ούτε και αυτό.

Σέ μία τέτοια περίπτωση, τά εξόχως ευαίσθητα άτομα, εκείνα ακριβώς που είτε έπαψαν να αναζητούν σ’ ένα υπερβατικό εκτός (Θεός - Ιστορία) την πηγή του νοήματος, είτε δεν είναι σε θέση να επομιστούν πλήρως την αντιφατικότητα της σχέσης τους με τον κόσμο και την έκρηκτότητά τους μέσα σ’ αυτόν, διαλέγουν ως εκτός του κόσμου τά ίδια τους τά εγκατα, και αυτοαναλώνονται σε μίαν απόλυτη έμμενεια —είναι λχ. ή περίπτωση των τεσσάρων ηρώων του μυθιστορήματος, παρ’ όλες τις κατά βαθμόν διαφορές τους.

“Όσοι όμως, κι αυτοί είναι οί περισσότεροι, δεν έχουν ούτε την τραγική κλίση των μόν ούτε τη δύναμη της ήρωικής απαισιοδοξίας των άλλων, ούτε και την ακράδαντη πίστη όσων εξακολουθούν να πιστεύουν ακράδαντα και να αγωνίζονται τον ίδιο αγώνα, επιβιώνουν λειαινώντας με καθημερινούς συμβιβασμούς τις αίχμηρές απολήξεις των πραγμάτων, και δίνουν μία πρόχειρη συνοχή στη ζωή τους αμβλύνοντας, ή και καταργώντας υποκειμενικά, τις αντιφάσεις που την καθορίζουν.

Είναι ακριβώς ή περίπτωση της ξαδέερφης σε μία εξόχως μεταβατική φάση της κοινωνικής ανάπτυξης που, ενώ γεννά τό αίτημα για την άπελευθέρωση της γυναίκας (και ιδιαίτερα την άποδέσμευση του σώματός της από τις σημασίες που τό καθιστούν κτητό και έτερόκτητο), στην πράξη τό φαλκιδεύει, τό άκρωτηριάζει, όπως άλλωστε και κάθε άλλο, περιορίζοντάς το σε ίση συμμετοχή στη συνθήκη της ανισότητας και άθλιότητας του άντρα, και παραμερίζοντας εκείνο ακριβώς που θά του έδινε και τό ουσιαστικό του περιεχόμενο: την διεκδίκηση και την ισότητα της καλλιεργημένης και ένσυνείδητης διαφοράς, παράλ-

ληλα με την άυτονομία σάν άπαραίτητη προϋπόθεση της άμοιβαιότητας.

“Έτσι, αν ή ξαδέερφη ξαναπαρθενεύεται, είναι γιατί ό άντρας της κι ολόκληρη ή κοινωνία την άπαιτούν παρθένα· σ’ αυτή την περίπτωση ή υποκριτική συμπεριφορά δείχνει ακριβώς ότι τό συναίσθημα ένοχής δεν την έχει εγκαταλείψει, κι ότι, άπ’ αυτή την άποψη, ή «άπελευθέρωσή» της, που έχει άλλωστε για πρότυπο εκείνη του άντρα, δεν είν’ άληθινή, γι’ αυτό και δεν τολμά να έκφραστεί στό φώς της ήμέρας. Αυτή όμως ή έκδοχή δεν φαίνεται να αντιμετωπίζεται από τον συγγραφέα, που αντιπαράθετεί, ήθικά πλέον, σ’ αυτό τό δυνάμει δραματικό πρόσωπο τις τραγικές αλλά μονοκόμιατες φυσιογνωμίες της Άναστασίας και της πεθεράς της.

“Αν, λοιπόν, ό συγγραφέας βρίσκει στη θεία από τον Βόλο τά γνώριμα και σίγουρα στοιχεία που του έπιτρέπουν να περιγράψει —όπως τόσο έξοχα τό έχει κάνει και στό παρελθόν— την πόλη με τείχη, αντίθετα ή μονολιθική στάση του άπέναντι στην ξαδέερφη δείχνει ότι ή άπορία δεν άφορά μόνο τον διαφορούμενο πυρήνα εκείνου που παραμένει μέσα στην άλλαγή, αλλά κυρίως —και συσχετικά— τον διαφορούμενο πυρήνα της ίδιας της άλλαγής. Συγχρόνως, όμως, ό διαφορούμενος πυρήνας του «κόσμου που φεύγει» άποκαλύπτεται σάν τέτοιος, (άποτελούμενος δηλαδή όχι μόνο από άρνητικά αλλά και από θετικά στοιχεία), στό βαθμό που ό κόσμος που έρχεται, έχοντας άναπτύξει έπαρκώς τη δική του διφυΐα, καλεί σε μία έξ αντιδιαστολής αναδρομική επαναποτίμηση του παλιού, ξανακάνοντάς το έτσι κι αυτό προβληματικό άλλ’ από μίαν αναπάντεχη άποψη. Τά τείχη της μικρής πόλης και ή αίχμαλωσία της έπωνυμίας δεν έχουν πλέον την ίδια σημασία, όταν άποκαλύπτεται ότι τό πέραν των τειχών είναι ή βιομηχανία και ή έρημια της άωνυμίας —τό ΑΟΥΤΕΛ της Στουτγκάρδης φωτίζει τό ξυλάδικο του Βόλου.

Στό κέντρο, λοιπόν, του άδιεξόδου βρίσκεται τό έξαιρετικά δύσκολο και περίπλοκο πρόβλημα της προόδου, τό όποιο φέρνει στην έπιφάνεια, σε νέες παραλλαγές περιεχομένων, και τό άειθαλές πρόβλημα της καθαρής μορφής, της στεγανότητας του καλού και του κακού μέσα στον κόσμο.

“Όσο ή κοινωνική ζωή άποτελείται από άπλές άρθρώσεις, και ξετυλίγεται μέσα σε σχετικώς άκίνητα πλαίσια, τότε αυτό τό πρόβλημα μπορεί να μίν τίθεται καθόλου, γιατί τά πάντα μέσα στό μικρό σύμπαν είναι διευκρινισμένα, είτε γιατί όλοι συμπίπτουν σ’ έναν κοινό όρισμό των πραγμάτων, είτε γιατί, κι όταν άκόμα δεν συμπίπτουν, έχει ό καθένας ένα σίγουρο κριτήριο για να χωρίσει τον κόσμο σε δύο άμιγή μέρη, και να κρατήσει τό «καλό» άπορρίπτοντας τό άλλο.

Τό πρόβλημα διαγράφεται στον όρίζοντα της κοινωνικής ζωής από τη στιγμή που ή τελευταία αρχίζει να εγκαταλείπει τό παλιό πλαίσιο και να περνάει σε μεγαλύτερες κλίμακες. Δεν φτάνει όμως στό βαθμό εκείνο της οξύτητας που έξωθει τη συνείδηση σε

Και γραμμάτια γνωρίζω και γραμμάτια γνω

δίλημμα και άπορία, παρά μόνο όταν ή μιά πλευρά των πραγμάτων παύει νά σκιαάζει τήν άλλη. Κι αυτό συμβαίνει όταν ή κοινωνική δυναμική τής κεφαλαιούχης σχέσης έχει ήδη φτάσει σ' ένα κρίσιμο βαθμό ανάπτυξης, όπου τά στοιχεία πού συνιστούν τή θεμελιική συστατική τής αντίφαση γίνονται πλέον ορατά ακριβώς σάν στοιχεία, και συστατικά, και αντιφατικά. Αυτή ή έδραία, πυρηνική αντίφαση, πού κλείνει μέσα της τεράστιες συγκρουσιακές προϋποθέσεις, δέν εκρηγνυται διαμιάς, αλλά κατορθώνει νά βρίσκεται σέ μιá κατάσταση συνεχούς αναστολής: ξεδιπλώνει τόν πυρήνα της κατανέμοντας μέσα στό χρόνο και εξακτινώνοντας μέσα στό χώρο τήν τρομακτική του ένταση, αναλυόμενη έτσι σέ αναρίθμητες επιμέρους μικρότερες αντιφάσεις πού σέ μιá συνεχή κίνηση φυγής προς τά εμπρός τήν αναπαράγουν, ξανααπλώνοντας τήν διευρυμένα μέσα στό χρόνο και στό χώρο —κ.ο.κ. μέχρι τό άπειρο.

Αυτή ή *αδιάκοπη κίνηση φυγής προς τά εμπρός, πού εξασφαλίζει τήν παράταση τής αναστολής, και συγχρόνως γεννά έναν ολόκληρο κόσμο, είναι ή πρόοδος*. Από τή συνεχή εκτόνωση μιáς μεγάλης έκρηξης πού, αν αφήνόταν νά παραχθεί, θά έδινε μιάν άλλη κατεύθυνση στόν κόσμο, παράγονται χιλιάδες μικροεκρήξεις ενός μοτέρ πού προωθούν και εκτείνουν τήν αρχική σχέση.

Τά διάφορα, λοιπόν, αντιφατικά στοιχεία τής προόδου, πού παρουσιάζονταν μέν ως προϋποθέσεις τό ένα για τό άλλο, αλλά πάντα στα πλαίσια μιáς προσωρινής μεταβατικής σχέσης, προορισμένης νά καταλήξει μακροπρόθεσμα στό θρίαμβο του καλού έχοντας εντωμεταξύ, χάρη σ' ένα μυστηριώδη «δόλο του λογικού», χρησιμοποιήσει και τό κακό (τό ποιοτικό έχει σάν προϋπόθεση τήν ενδιαμέση κυριαρχία του ποσοτικού, ή ετερογένεια τήν ομοιογένεια, ή μοναδικότητα τήν απόλυτη αντικαταστατότητα, ή αυτονομία τήν ετερονομία, τό έλλογο τό τυπικά έξορθολογισμένο, ή ελευθερία τήν αύξηση τής ύποταξης κ.λπ.) —αυτά λοιπόν τά στοιχεία, ακριβώς γιατί ξετυλίγονται σέ όλη τους τή δυνητικότητα όταν ή κεφαλαιούχη σχέση πού τά κινεί γίνεται ολοκληρωτική και υπέρογκη και εισχωρεί βαθιά στους πόρους τής ζωής, αλώνοντας χώρους μέχρι τότε ανεπίφορους και «άναπαλλοτριώτους», παρουσιάζονται πλέον ως άλληλοαποκλειόμενα αλλά συνάμα και ως συν-καταγόμενα και συν-ουσιώδη.

Όταν όμως αυτή ή διφυία γίνεται ορατή στα άδρά της περιγράμματα, και αρχίζει νά αποκαλύπτει τό *άφανές τίμημα* των πραγμάτων, έχει ήδη προλάβει νά συστήσει τόν κόσμο, έχοντας κυρίως οριοθετήσει τό πεδίο των δυνατών απαντήσεων (ανάγοντας τό δυνατό στό μετρήσιμο), ακόμα και εκείνων πού περιέχουν τήν άρνησή του, έτσι ώστε οι άπειρες μάχες πού διεξάγονται, νά κερδίζονται ή νά χάνονται, αλλά τήν τελευταία λέξη νά τήν έχει πάντα τό πεδίο.

Η ίδια, λοιπόν, ή ύψηλή ανάπτυξη, πού κάνει ορατή τή διφυία των πραγμάτων και τό πλήρες τίμημα του καθενός, δείχνοντας συνάμα πώς τό τελευταίο

άποτελεί συχνά τόν τρόπο και κάποτε τό λόγο τής ύπαρξής τους, και πώς διεκδικεί αδιάκοπα αυτοτέλειά του —είναι και εκείνη πού καθιστά αυτή τή διφυία άξεδιάλυτη μέσα στην πραγματικότητα.

Κάτω από τό βάρος αυτής τής διαπίστωσης, και μπροστά στην πολυπλοκότητα των ενδιαμέσων αρθρώσεων τής κοινωνικής ζωής, πού καθιστά όλο και πιο ασύμπτωτη τήν πρόθεση μέ τό αποτέλεσμα, κάνοντας έκτυπη τήν ετερογονία των σκοπών, ή σιγουριά κλονίζεται και ή συνείδηση καλείται νά δεχτεί τόν κόσμο στή «μόνιμη προσωρινότητά του» και στην ολότητα των στοιχείων του —κάθε λύση περιέχει κίόλας ένα πρόβλημα, κάθε απάντηση γίνεται άμέσως έρώτημα, κάθε καινούρια ελευθερία συνοδεύεται από άπρόβλεπτες δουλειές. Τίποτε πλέον δέν μπορεί νά είναι μονοσήμαντο. ούτε υπάρχει κάποιο σημείο Άρχιμήδη πού νά εξασφαλίζει τήν προστατευτική άποσταση, τήν αντικειμενική θεά, τή σίγουρη στήριξη.

Κυρίως, όμως, αυτή ή διαπίστωση ύπονόμεινε καιρία τίς γιγάντιες εκείνες ένοποιητικές εικόνες πού έδεναν τίς κοινότητες των ανθρώπων, τάσσοντάς τες σέ ένα σκοπό πού τίς ξεπερνούσε: έννοημάτωναν τή ζωή μέσα στόν άγώνα και δικαίωσαν τόν άγώνα μέσα στό υπέρογκο του σκοπού.

Αυτή όμως ή υπερβατικότητα του μύθου, κάθετη όταν τοποθετούσε τήν πηγή του νοήματος στόν ουρανό, οριζόντια όταν τήν εναπόθετε στην Ιστορία (και αυτή ή τελευταία περίπτωση μάς ενδιαφέρει εδώ, γιατί μόνη άφορά και τό *Διπλό βιβλίο*), είχε πάντα σάν περιεχόμενο μιάν απόλυτη άξίωση, και σάν προϋπόθεση τής λειτουργίας της τήν πίστη στην απόλυτη έφικτότητα. Η διαπίστωση, όμως, ότι κάθε στοιχείο του κόσμου είναι ζυμωμένο μέ τό αντίθετό του και, κάτι περισσότερο, ότι θρέφεται άπ' αυτό, θάμπωσε τήν καθαρότητα των προοπτικών, άποδέσμευσε τό λογικό βάρος των πραγμάτων, και παρουσίασε τόν δυναμογόνο μύθο σάν κοινό συσχετισμό δυνάμεων και τήν ουτοπία ως ουτοπία. Και φυσικά, από τή στιγμή πού ή ουτοπία αποκαλύπτεται ως άπρόσιτη άπολυτότητα, χάνει τήν άποτελεσματικότητά της.

Τότε ή συνείδηση, σέ άλλα μέν άτομα συνεχίζει νά παραμένει στό καταφύγιο των παλιών μανιχαϊστικών κατατάξεων, μετακινώντας άπλως τά σημεία αναφοράς, σέ άλλα αναχωρεί από τόν κόσμο για νά διαφυλάξει τήν απόλυτη άπαίτηση (είναι λχ. ή περίπτωση όπου ή άρησία των χειρών εξασφαλίζει τήν καθαρότητά τους, αλλά και γι' αυτό επίσης απαιτείται ένας ήρωισμός), σέ άλλα τέλος μένει εκκρεμής. Σέ μιá ενδιαμέση περίπτωση έπωμίζεται αυτή τήν εκκρεμότητα, άποδιδόμενη σέ μιá συνεχώς ανανεούμενη εμπειρία ζωής πού άναζητά τίς ένύπαρκτες στα πράγματα σημασίες, τίς όποιες και αντιπαραβάλλει συνεχώς μέ τίς προϋπάρχουσες κοσμοθεωρητικές-ιδεολογικές συντεταγμένες, παράγοντας έτσι άμοιβαίες τροποποιήσεις.

Παρόλο πού αυτή ή εμπειρία προσλαμβάνεται ως ένα βαθμό άλλωμένη από τά ιδεολογικά στοιχεία των οργάνων ύποδοχής, όμως ακριβώς επειδή αυτά τά στοιχεία δέν είναι πλέον οργανωμένα γύρω από μιá

Και γραμμιατα γνωριζω και γραμμιατα γνωμι

«έμμονη ιδέα», ή νέα εμπειρία μπορεί πιά εύκολα νά επιφέρει άποταξινομήσεις και άναπροσαρμογές στό έσωτερικό τους, και ένδεχομένως νά άποτελέσει τό «δούρειο ίππο» μιās νέας κοσμοθέαςης.

Σχηματοποιώντας κάπως τά πράγματα μπορούμε νά πούμε πώς αυτή ή συνεχώς άνανεούμενη εμπειρία άποτελεί κατά κάποιο τρόπο τό αντίβαρο στή συστηματοποίηση, είναι τό άντι-ιδεολογικό στοιχείο πού εισάγει τήν έτερογένεια τών πραγμάτων, τή διφυή τους φύση και τήν προβληματικότητά τους στήν ένοποιητική τάση τής κοσμοθεωρίας. Άπέναντι στά διαμορφωμένα κριτήρια τής τελευταίας, ενεργεί σάν «ελεύθερο», εύκίνητο στοιχείο, πού τήν άρδεύει συνεχώς μέ νέα στοιχεία ζωής, και τήν εξωθει σέ μιá πιά άμοιβαία σχέση μέ τόν κόσμο —τήν παρακινεί δηλαδή νά έγκαταλείπει τή συναιρικότητα τών περιγραμμάτων της και νά γίνεται αδιάκοπη κοσμοθεώρηση.

Ή πληρότητα και ή διαύγεια τής ματιās έξαρτώνται από τό βαθμό πού αυτές οί δύο τάσεις υπερβαίνονται κάθε φορά άμοιβαία σέ ίσορροπημένες συνθέσεις.

Ό χώρος μās λείπει για νά εξετάσουμε εκτεταμένα ποιά είναι κάθε φορά ή έκβαση τής διαπάλης τών δύο στοιχείων. μέσα στό *Διπλό βιβλίο*. Έχοντας ως «σκηνικό βάθος» ένα βαθύ ρήγμα στήν κοσμοθεωρία πού εκφράζεται ρητά σάν κατάρρευση του «μεγάλου μύθου, του άκέρειου» (σελ. 31), σέ συσχετισμό μέ μιá ποιότητα ανθρώπων πού έπειδή «δέν τό λιανίζουσε τό όνειρό τους» (σελ. 102) άποσύρονται στήν ένδοχώρα τους, μπορούμε νά διακρίνουμε τή συμβολή του καθενός σέ μιá σειρά από περιπτώσεις. Ή άπόρριψη λχ. τής βιομηχανικής μεγαλοσυπολής ως τό μέλλον τής «μικρής πόλης», μπορεί νά θεωρηθεί σά μιá νίκη τής άνανεούμενης πραγματικής εμπειρίας πάνω στή συστηματοποίηση τής κοσμοθεωρίας. Πράγματι, ενώ ή τελευταία έξορθολογίζει μακροδιάστατα μέσα και σκοπούς και θεωρεί τή βιομηχανία μετάβαση προς τήν άπελευθέρωση, και τόν άνθρωπο άμεσο μέσο κι έμμεσο σκοπό, ή πρώτη έγκαταλείπει τούς μεγάλους διασκελισμούς για νά σταθει στό βίωμα και στήν αυθύπαρκτη δραματική ουσία του «μεταβατικού» παρόντος.

Άντίθετα, ή πολιτική πινακοθήκη άποτελεί, όπως είδαμε, νίκη τών έτοιμων κατατάξεων τής κοσμοθεωρίας πάνω στήν άρδευση τής ζωντανής εμπειρίας. Φυσικά τό ίδιο και ή στάση άπέναντι στή ξαδέρφη: έδώ ή εισβολή του ιδεολογικού στοιχείου, μέ μορφή αξιολογικών κατηγοριών, εμπόδισε τό συγγραφέα νά άποτιμήσει άμερόληπτα σάν μυθιστοριογράφος αυτό τό πρόσωπο και νά περιγράψει όλα όσα άνήκουν στήν ύπαρξή του.

Έκεί, όμως, πού ή διαπάλη τών δύο στοιχείων γίνεται άνάγλυφη, είναι άκριβώς όταν συνυπάρχουν άνυποχώρητα στό ίδιο σημείο. Πρόκειται για τή «λύση» του τέλους, πού άλλωστε άποτελεί και τήν έμμεση όμολογία τής άδυναμίας του συγγραφέα νά τελειώσει τό μυθιστόρημα. Τό τελευταίο καταλήγει μέ

μιá διακήρυξη πίστης στό μέλλον, όπου τά πράγματα χωρίζονται έντελώς από τό τίμημά τους —είναι μιá νίκη τής κοσμοθεωρίας (πιθανόν μιá αίσθηση καθήκοντος πού άπορρέει από όρισμένη πολιτική ένταξη και θητεία του συγγραφέα). Όμως αυτή ή αισιοδοξία δέν στηρίζεται πουνθενά μέσα στό μυθιστόρημα, όπου τίποτα δέν τήν προετοιμάζει ούτε τή δικαιολογεί —και εύλόγως άλλωστε, γιατί στή συνείδηση του συγγραφέα δέν φαίνεται νά στηρίζεται ούτε και εκτός, είδημη θά τήν είχε ένσαρκώσει μέσα στίς ίδιες τίς ιστορίες. Παραμένει άφηρημένη, άόριστη, άν-υπόστατη, λογο-τεχνική —κι αυτό άποτελεί τή ρεβάνς τής πραγματικής εμπειρίας πάνω στήν έτοιμη κοσμοθεωρία.

Ήδη ή πραγματική εμπειρία είχε ύπαγορεύσει στό Μυθιστορηματικό Συγγραφέα, σχετικά μέ τήν εξέλιξη τής τύχης τών ήρώων: «άπόκρουσέ τες τίς αισιοδόξες λύσεις» (σελ. 146). Όταν λοιπόν οί ήρωες φθίνουν διαψευσμένοι, και ό Μυθιστορηματικός Συγγραφέας μετέχει κι αυτός στήν καθίξηση του παντός, είναι κάπως μακάβριο, και όπωσδήποτε ελάχιστα πειστικό, νά εκφωνεί ό Συγγραφέας του Μυθιστορήματος έναν αισιοδόξο επικήδειο, τή στιγμή πού ήδη έχει γράψει μέ τή ζωή και τό τέλος τών ήρώων του τόν επικήδειο τής εύκόλης αισιοδοξίας.

Ό άφηρημένος χαρακτήρας τής αισιοδοξίας του, πού τήν κάνει άνήμπορη νά συστήσει ένα όποιοδήποτε κέντρο προοπτικών, έντός ή εκτός μυθιστορήματος, δέν άγγίζει ούτε τούς δρώντες ούτε τά δρώμενα, γι' αυτό και τό μυθιστόρημα άντί νά σκαλώσει πάνω της τή συμπαρασύρει και τήν άπορρίπτει σάν έμβόλιμο σώμα —τήν κάνει νά φαντάζει σάν μιá προσπάθεια νά έξορκιστεί μέ λόγια «ή σιωπή πού τούς σκεπάζει όλος».

Ή άμφίρορη αυτή λύση, πού άναιρείται πριν κιόλας διατυπωθει, δείχνει πώς ή συγκροτημένη κοσμοθεωρία δέν έχει πιά, και ή νέα εμπειρία δέν έχει άκόμα, εκείνη τήν επάρκεια πού θά τούς επέτρεπε νά δώσουν, ή καθεμιá από τή μεριά της, μιá λύση όμοιογενή: ούτε ή πρώτη είναι άρραγής ούτε και ή δεύτερη τόσο άναπτυγμένη ώστε νά δέσει σέ νόημα τίς σημασίες και νά ύψωθεί μόνη της σέ μιá νέα, πλήρη και, εν προκειμένω, τραγική κοσμοθέαση. Και ό συγγραφέας δέν μπορεί ούτε νά δεχτεί τή θεμελιώδη διφυία τών πραγμάτων σ' όλες της τίς συνέπειες, ούτε και νά έξαρθει πέρα από τόν όρίζοντά της. Ή ματιá χάνει τή συνοχή της και τό ξεπέραςμα τής προβληματικότητας του κόσμου παραμένει, τό ίδιο, προβληματικό. Τό μυθιστόρημα δέν μπορεί νά τελειώσει παρά μένοντας άνολοκλήρωτο: ό κόσμος δέν αφήνεται πλέον νά ένοποιηθει, ούτε ή συνείδηση μπορεί νά είναι άρμονική «ένότητα τής ένότητας και τής διαφοράς» —παραπαίει άνάμεσά τους χωρίς ενιαίο θεμέλιο.

Τό άδιέξοδο του συγγραφέα, άδιέξοδο μεταχιμίων, είναι σήμερα όλων εκείνων πού έπαψαν νά πιστεύουν πώς «ή ουσία είναι μιá». Οί υπόλοιποι συνεχίζουν νά άπεργάζονται νέες έξουσίες και φυλακές για τόν άνθρωπο στό όνομα τής ελευθερίας του.

Ρ. Ντ. Λαίγκ - Α. Έστερσον, «Η ψυχική ισορροπία, ή τρέλα και ή οικογένεια», μτφρ. Δημήτρης Κιούσης.

Έκδ. Ράππα / Προβλήματα του καιρού μας, Αθήνα 1975, σσ. 319.

Τό βιβλίό αυτό αποτελεί τρομερά πολύτιμο κι άποκαλυπτικό άνάγνωσμα γιά τόν σημερινό Έλληνα.

Γιά τό ιδιαίτερο ενδιαφέρον τής «άντιψυχιατρικής» ώς θεωρίας και τής άμφισβήτησης τής ίδιας τής έννοιας τής «ψυχασθένειας», άς ανατρέξει ό άναγνώστης σ' ένα ενδιαφέρον άρθρο τής Φ. Κωστοπούλου στό περιοδικό Διαβάζω (τεύχ. 3-4, Μάιος - Οκτ. 1976, σελ. 31-44).

Τό βιβλίό τό άποκαλέσαμε άποκαλυπτικό γιά τρείς λόγους. Παρά τήν ειδικότητά του είναι πολύ εύχρηστο και εύκολοδιάβαστο. Συγχρόνως άποδεικνύει τόν τεράστιο ρόλο τών καθάρá κοινωνικών παραγόντων σ' αυτό πού ονομάζεται «τρέλα». Τέλος, κι αυτό είναι τό κατεξοχήν άποκαλυπτικό, και στίς έντεκα περιπτώσεις πού περιγράφονται άποδεικνύεται ό έξοικωτικός γιά τήν ισορροπία και τήν επιβίωση τών άτόμων ρόλος τής οικογένειας ώς θεσμού.

Σέ μιά κοινωνία, όπως ή δική μας, όπου ό θεσμός τής πλατιάς άυταρχικής οικογενειακής δομής είναι πάντοτε πολύ ισχυρός, ιδιαίτερα καταπιεστικός γιά τά άτομα-μέλη και άνεκτικός στίς αλλαγές, ένα τέτοιο βιβλίό βάζει τουλάχιστον έρωτηματικά ακόμα και σέ όποιον δέν άμφισβητεί τίς άρχές τής οικογενειακής κυψέλης.

Και στίς έντεκα περιπτώσεις (πού είναι και οι έντεκα γυναίκες) ή «άνά-

Και γραμματα γνωρίζω και

πη», ή «φροντίδα» και ή χειραγώγηση τών μελών από οικογένειες στραμμένες «πρός τά μέσα» (πρός τά μέλη τους) και μέ γερούς δεσμούς ανάμεσα στά μέλη, είναι υπεύθυνες γιά τήν έξόντωση ενός τουλάχιστον από τά παιδιά τους.

Α.Φ.

Ντ. Βίννικοτ, «Τό παιδί, ή οικογένεια και ό έξωτερικός κόσμος», μτφρ. Θεόδωρος Παραδέλλης, προλογικό σημ. Άνδρέα Γιαννακούλα.

Έκδόσεις Θ. Καστανιώτη, Αθήνα 1976, σσ. 287.

«Κάποτε ριψοκινδύνευσα τήν έξήρ παρατήρηση: Δέν υπάρχει αυτό πού λέμε μωρό—έννώνοντας πώς άν βαλθείτε νά περιγράψετε ένα μωρό, θά καταλήξετε στήν περιγραφή του μωρού και κάποιου άλλου. Τό μωρό δέν μπορεί νά υπάρξει από μόνο του, γιάτί ούσιαστικά άποτελεί τμήμα μιάς σχέσης» (σ. 101).

Τό παραπάνω παράθεμα ίχνογραφεί τό πνεύμα και τό χαρακτήρα του βιβλίου του Βίννικοτ: Άντικείμενό του είναι άκριβώς ή σχέση ή οι σχέσεις πού συνθέτουν αυτό πού άποκαλούμε «μωρό»: τά προβλήματά του μέ τά προβλήματά μας, οι προσδοκίες του μέ τίς προσδοκίες μας, ή θέση του στά λόγια μας και ή θέση μας στή διάπλαση του έγώ του, ή εικόνα του άνάμεσά μας, επάνω μας, και ή εικόνα μας επάνω του —κοντολογίς, όλες οι μορφές ψυχικής περιπλοκής και οικογενειακής ιδεολογίας πού συγκροτούν τό μωρό ώς ύποκείμενο μιάς κοινωνίας πού τό διεκδικεί και τό έγκαλεί στίς περιπέτειές της πρίν άκόμη γεννηθεί.

Ο Βίννικοτ (1896-1971), παιδίατρος, παιδοψυχίατρος και ψυχαναλυτής, διατέλεσε επί χρόνια πρόεδρος τής Βρετανικής Ψυχαναλυτικής Έταιρείας, στήν κοινωνία τών Άγγλων ψυχαναλυτών πού, ώς τή σχετικά πρόσφατη άναβίωση του φροϋδισμού στήν Εύρώπη, ύπήρξε τό ζωτικότερο και παραγωγικότερο κύτταρο του διεθνούς ψυχαναλυτικού κινήματος. Η εργασία του Βίννικοτ, συνεπώς, άντλεί τά νοήματά της από τό σώμα τής φροϋδικής θεωρίας, τής μόνης δηλαδή επιστημονικής ψυχγνάλυσης.

Ο τόμος αυτός συγκεντρώνει τά κείμενα όμιλιών πού κατά καιρούς έκανε ό Βίννικοτ από τό BBC. Ο λόγος του, έπομένως, είναι άπλός, κατανάγκην μακριά από τήν άυστηρότητα και τή συστηματική όρολογία τής ψυχαναλυτικής θεωρίας, χωρίς όμως ίχνος νουθετισμού ή συναισθηματολογίας άλλα μέ τήν τρυφερότητα και τήν εύστοχία πού στήριξαν μιά πολύχρονη θεραπευτική και θεωρητική εργασία.

Τά κείμενα αυτά είναι μιά άπλή κουβέντα μέ τά πρόσωπα του βρεφικού και παιδικού δράματος, στά διάφορα στάδια του και στίς ποικίλες όψεις του, πού χρονικά καλύπτει τήν περίοδο από τήν κύηση ώς τόν πέμπτο περίπου χρόνο—τό θηλασμό, τήν πεπτική διαδικασία, τήν άπογαλάκτιση, τά σεξουαλικότητα του παιδιού, τά παιχνίδια του, κ.ο.κ. Μιά κουβέντα πού άπευθύνεται κατά κύριο λόγο προς τή μητέρα, γιάτί σύμφωνα μέ τόν Βίννικοτ, τό πλέγμα τών σχέσεων πού καθορίζουν τό παιδί άρθρώνεται μέσα και γύρω από τήν πρωταρχική—και άπαραίτητη, γιά τόν Βίννικοτ—σχέση μωρού και μητέρας. Τό βρέφος του Βίννικοτ δέν είναι τό δοχείο τών άνακλαστικών ένστίκτων τής μπηχαβιοριστικής και άναπτυξιακής ψυχολογίας, πού περιμένει νά τό γεμίσουν μέ «κοινωνική συμπεριφορά» δέν είναι ποτέ «έξω» από τήν κοινωνία ώστε νά «μπει» σ' αυτήν, νά «κοινωνικοποιηθεί» όπως λέγεται: Τό διαπερνούν, όπως και όλους μας, επιθυμίες και παρορμήσεις πού γυρεύουν ίκανοποίηση. Η ενσωμάτωση, λοιπόν, του παιδιού στόν κόσμο πού έμαθε—άνέγνωρος—πώς και πού νά βρίσκει τήν ίκανοποίηση ή νά προστατεύεται από τίς άσύνειδες παρορμήσεις του, είναι μιά διαδικασία τρομακτική και συχνά βάνουση γιά τό μωρό πού δέν είναι βέβαια σέ θέση νά προεξοφλήσει τήν έκβασή της.

Δέν θά 'ταν άποπο νά προσθέσω έδω δύο λόγια γιά τή σειρά πού εκδίδει ό οίκος Θ. Καστανιώτη και ή όποια φέρει τόν τίτλο (και τήν αντίστοιχη ύποχρέωση) τής «Σύγχρονης Ψυχαναλυτικής Βιβλιοθήκης».

Η ιστορία τής ελληνικής έκδοτικής δραστηριότητας πού σκοπεύει τήν Ψυχανάλυση είναι κάπως περίεργη: Μερικές παλαιές μεταφράσεις (άθλιες ή «φιλοσοφημένες» οι περισσότερες) άποσπασμάτων, κατά κανόνα, από έργα του Φρόνυτ—χωρίς νά

Και γραμμάτια γνωρίζω και γραμμάτια γνῶ

λείπουν και τὰ «*Απαντα*»—, και μιὰ πληθώρα κοινωνιολογικῶν και φιλοσοφικῶν μελετημάτων (ἕνας ἀντιεξουσιαστὴς Ράιχ, ὁ Φρόμ, κ.λπ.) πού, χωρὶς νὰ θέλω ἐδῶ νὰ κρίνω κάποια ἄλλη, ἴσως, ἀξία τους, πάντως δὲν ἐντάσσονται στὴν ἐπιστημονικὴ θεωρία τῆς Ψυχανάλυσης. Σ' αὐτό τὸ συμπῆλημα ἦρθε τελευταία νὰ προστεθεῖ και ἡ «ἀντιψυχιατρικὴ σχολή», ἡ ἀξία τῆς ὁποίας εἶναι δυστυχῶς καταδικασμένη νὰ παραμείνει ἀνεκτίμητη ἢ και νὰ προσχωρήσει σὸ πάνθεο τοῦ ἐκλεκτισμοῦ, χωρὶς μιὰ προηγούμενη ἢ ἔστω παράλληλη ἐργασία θεωρητικῆς ὑποδομῆς.

Γιατί πῶς νοεῖται «Σύγχρονη Ψυχαναλυτικὴ Βιβλιοθήκη», ὅταν ἡ πλειοψηφία τῶν βιβλίων τῆς δὲν ἀνήκουν στὴν καθαυτὴ θεωρητικὴ παραγωγή τῆς Ψυχανάλυσης; Βέβαια, ἡ ἀξία τῆς ἀντιψυχιατρικῆς σχολῆς (Szasz, Laing, Cooper, κ.λπ.) εἶναι τεράστια, τουλάχιστον ὅσον ἀφορᾷ τὴν κριτικὴ τῶν θεσμῶν (νοσοκομειακῶν και ἄλλων) πού ὑλοποιοῦν τὴν ποινικὴ ἰδεολογία τῆς παραδοσιακῆς ψυχιατρικῆς (μὲ τὰ μπηχαβιοριστικὰ τῆς ἐκτρώματα) και τίς, ἐξίσου βάνουσες, προεκτάσεις τῆς στὴν παιδαγωγικὴ. Θὰ μπορούσε ὅμως κάποιος κάλλιστα νὰ ἐκδώσει αὐτὰ τὰ βιβλία χωρὶς νὰ τοὺς προσθέσει τὸν βαρύγδουπο τίτλο «Σύγχρονη Ψυχαναλυτικὴ Βιβλιοθήκη» —ὅποτε θὰ ἔχε και πάλι σὸ ἀκέραιο τὴν ὑποχρέωση νὰ ἐνημερώσει κάπως τὸ κοινὸ του γιὰ τὴ θέση, τίς ἀπόψεις, τὴν ἱστορία και τίς κατευθύνσεις τῆς σχολῆς αὐτῆς, μὲ εἰσαγωγές, σημειώσεις, σχόλια, και πάνω ἀπ' ὅλα ἀναγνώσιμες μεταφράσεις. (Οἱ ἐλαχιστότατες ἐξαιρέσεις, καθὼς και τὰ δύο κατατοπιστικὰ προλογικὰ σημειώματα τοῦ Α. Γιαννακούλα, δὲν ἀναιροῦν τὴ γενικὴ διαπίστωση.) Μὲ λίγα λόγια, δὲν νοεῖται σύγχρονη ψυχαναλυτικὴ βιβλιοθήκη χωρὶς ἐγκυρες μεταφράσεις θεωρητικῶν ψυχαναλυτικῶν μελετημάτων, και πρώτιστα τοῦ ἴδιου τοῦ Φρόντλ πού παραμένει τὸ α και τὸ ω τῆς Ψυχανάλυσης. Ἄν τὸ ἐκδοτικὸ «Θ. Καστανιώτης» ἐννοεῖ ἀλλιῶς τὴν Ψυχανάλυση —πράγμα πού εἶναι δικαίωμά του—, εἶναι υποχρεωμένο νὰ μᾶς τὸ πει και νὰ τὸ αἰτιολογήσει, κάπως.

Φοβοῦμαι πῶς, παρά τὴν ὑπαρξη αὐτῆς τῆς σειρᾶς, τὸ ζήτημα μιᾶς ψυχαναλυτικῆς βιβλιοθήκης στὰ ἐλληνικὰ παραμένει κάτι ἄλλο —ἕνα κενὸ πού βουίζει ἀπὸ τίς στρεβλώσεις πού τὸ διεκδικοῦν.

Ἄργυρης Φωτεινός

Βαγγέλης Κασάπης (Κρίτων), «Στόν κόρφο τῆς Γκόμεννας. Χρονικὸ τῆς Ἑθνικῆς Ἀντίστασης στόν Ἔβρο».

Κάλβος, 1977, 2 τόμοι, σσ. 233 + 302.

Τὸ ἀντάρτικο στόν Ἔβρο εἶναι ἕνα ἀπὸ τὰ λιγότερο γνωστὰ κομμάτια τῆς ἑαμικῆς περιόδου. Τὸ μαζικὸ αὐτὸ ἀντάρτικο και ἡ πλήρης ἐπικράτηση τῆς λαϊκῆς αὐτοδιοίκησης στὰ τέλη τῆς κατοχῆς ὑπῆρξαν κατάληξη μιᾶς πορείας πού ξεκίνησε χωρὶς καμιά σχεδὸν ἐπαφή μὲ τὸ ΚΚΕ ἢ τὸ ΕΑΜ, ἀπομόνωση πού ἀναγκαστικὰ διατηρήθηκε ὡς τίς ἀρχές τοῦ 1944, ὅπότεν ἔφτασε ὁ πρώτος ἐπίσημος κομματικὸς ὑπεύθυνος, και τὰ πράγματα πῆραν νέα τροπή. Ὡς τότε, σὲ ἕνα νομὸ χωρισμένο σὲ βουλγαροκρατούμενη και γερμανοκρατούμενη ζώνη, παλαιὰ μέλη τοῦ κόμματος μαζί μὲ ἄλλους ἀγωνιστὲς συγκροτοῦσαν πρωτοβουλιακὰ κομματικὲς ἐπιτροπές και ἀνταρτοσμάδες, και πορεύονταν ἐρμηνεύοντας κατὰ τὴν κρίση τους τὴν ἐπίσημη ἑαμικὴ πολιτικὴ. Σ' αὐτὸ τὸ κλίμα, ἦταν ἀναπόφευκτες οἱ διιστάμενες συλλήψεις στρατηγικῆς, οἱ ὀξύτερες συγκρούσεις ἀνάμεσα και στοὺς ἴδιους ἀκόμη τοὺς κομμουνιστὲς.

Ἡ ἐξιστὴρηση αὐτῆς τῆς πορείας, ὡς τὴ Βάρκιζα, πού δίνει ὁ καπετάνιος τοῦ 81 Σύν/τος Ἔβρου Κασάπης, εἶναι διαφωτιστικὴ. Μπορεῖ ἡ ἄμεση ἐμπλοκὴ του στὶς διαμάχες τῆς πρώτης περιόδου νὰ μὴ μᾶς ἐπιτρέψει νὰ δεχθῶμασθε ἄκριτα τίς ἐκτιμήσεις του γιὰ πρόσωπα και πράγματα —ἦταν, παράδειγμα, πρόεδρος τοῦ ἀνταρτοδικείου πού καταδίκασε τὸν κομμουνιστὴ καπετάνιο Ὀδυσσεᾶ σὲ θάνατο—, και μπορεῖ ἔτσι νὰ εἶναι συχνὰ ἀντιπαθὴς και σχηματικὸς· ἐπισημαίνουμε ὅμως τὸ βιβλίο του γιατί ἀποτελεῖ τὴν πρώτη μέχρι σήμερα ἐκτεταμένη ἐξιστὴρηση γιὰ τὸ ἀντάρτικο τοῦ Ἔβρου, πού ἀναδεικνύει τίς ἰδιομορφίες του, και παρέχει ὅπωςδῆποτε νέο υλικὸ γιὰ τὴν κατανόηση τῆς περιόδου.

Γιώργος Λυμπερίου

Σπύρος Ηρ. Μπέκιος (Λάμπρος), «Σελίδες ἀπὸ τὴν Ἑθνικὴ Ἀντίσταση».

Ἐκδόσεις Βελοῦχι, Ἀθήνα 1976, σσ. 718.

Μιὰ ἄλλη μαρτυρία γιὰ τὴν ἴδια ἐποχὴ εἶναι αὐτὸ τὸ βιβλίο τοῦ Μπέκιου πού γράφτηκε στὴ φυλακὴ πρὶν ἀπὸ δεκαπέντε περίπου χρόνια και πρωτοδημοσιεύεται σήμερα. Ὁ συγγραφέας, καπετάνιος τοῦ Τάγματος Θανάτου τῆς XIII Μεραρχίας τοῦ ΕΛΑΣ, ἀφηγεῖται τίς ἀναμνήσεις του ἀπὸ τὴν κατοχὴ και τὸ ἀντάρτικο τῆς Ρούμελης ὡς τὴ συνθήκη τῆς Πλάκας, τὸν Φλεβάρη τοῦ 1944. Στόν ογκῶδη τόμο του ὁ Μπέκιος, μαζί μὲ τὰ γνωστά γεγονότα και τίς κρίσεις του, νοιάζεται νὰ περιγράψει λεπτομερικὰ και μὲ ἐπιμέλεια τὸ καθετὶ πού βοηθᾷ στὴν ἀνασύνθεση τῆς ἐποχῆς, νὰ ἐξιστορήσει, ὅπως λέει, «τίς καταστάσεις πού ἐξῆσα, τὰ αἰσθήματα τῶν ἀνθρώπων πού ἀνάμεσα τους κινήθηκα, νὰ δώσω τὴν ἀτμόσφαιρα τῆς κάθε περιόδου πού ἐξῆσα». Ἡ φιλολογία γιὰ τὸ ρουμελιώτικο ἀντάρτικο εἶναι βέβαια σχετικὰ πλούσια, κείμενα ὅμως ὅπως αὐτὸ τοῦ Μπέκιου δικαιώνουν μὲ τὸ παραπάνω τὴν ἐκδοσὴ τους.

Γιώργος Λυμπερίου

Γιώργου Κοτζιούλα, «Θέατρο στὰ βουνά. Τὸ θέατρο τοῦ ἀγῶνα».

Ἐκδόσεις Θεμέλιο, Ἀθήνα 1976, σσ. 481.

«Ἡ λέξη θέατρο μόλις ἦταν γνωστὴ ὡς τότε στὰ περισσότερα χωριά.»

Ἐν τῷ «θέατρο τοῦ βουνοῦ» μέχρι τελευταία γνωρίζαμε κυρίως τὸ θίασο τοῦ Βασίλη Ρῶτα. Ἐνας λόγος εἶναι ὅτι τὸ θέατρο τοῦ Ρῶτα πρωτοσητήθηκε στὴν Ἀθήνα: γύρω σὸ 1942 εἶχε ἰδρύσει μαζί μὲ ἄλλους (Μ. Αὐγέρη, Σοφία Μαυροειδῆ-Παπαδάκη, Γιάννη Τσαρούχη, Μέμο Μακρῆ κ.ἄ.) τὸ *Θεατρικὸ Σπουδαστήριον*, πού ἦταν δραματικὴ σχολὴ και μαζί θίασος πού ἔδινε παραστάσεις και ὀργάνωνε καλ-

Και γραμμάτια γνωρίζω και γραμμάτια γνωρ

λιτεχνικές εκδηλώσεις έμψυχώνον-
τας τόν αγωνιζόμενο λαό. 'Ο θίασος
μεταφέρθηκε αργότερα στις ελεύθε-
ρες περιοχές, όπου συνέχισε τη δρα-
στηριότητά του. "Αν και έχουν γρα-
φτεί όρισμένα πράγματα, αναμνήσεις
κυρίως (βλ. στην 'Επιθεώρηση Τέ-
χνης: «'Αντίσταση», Μάρτιος - 'Απρί-
λιος 1962, τά άρθρα του Β. Ρώτα και
του Γερ. Σταύρου), τά περισσότερα
ντοκουμέντα πού θά μπορούσαν νά
φωτίσουν παρόμοιες πολιτιστικές
πρωτοβουλίες στις άνταρτοκρατού-
μενες περιοχές έχουν χαθεί. 'Από τήν
άποψη αυτή τό βιβλίο του Γ. Κοτζιού-
λα έχει ιδιαίτερη σημασία. Βέβαια, τό
θέατρο του Κοτζιούλα ήταν δραστη-
ριότητα παράλληλη μέ τό *Θεατρικό
Σπουδαστήριο* του Ρώτα, γιατί τό τε-
λευταίο θεωρούνταν κατά κάποιον
τρόπο τό αναγνωρισμένο, τό επίσημο
θέατρο του ΕΑΜ (ένας ακόμη λόγος
πού μās ήταν πιά γνωστό). Καί δέν
ήταν άπλως μία παράλληλη υπόθεση,
άλλά υπάρχουν και ουσιαστικές δια-
φορές ανάμεσα στις δύο προσπάθει-
ες: 'Ο θίασος του Ρώτα είχε προηγού-
μενη θεατρική πείρα, επανδρωνόταν
άπό επαγγελματίες ήθοποιούς, τό ρε-
περτόριό του ήταν προγραμματισμέ-
νο και άποτελούνταν άπό «πραγματι-
κά» δραματουργικά έργα: π.χ. παίζον-

ταν κυρίως ό *Ρήγας Βελεστινλής* του
Β. Ρώτα (γραμμένος τό 1936) και κω-
μωδίες του Γεράσιμου Σταύρου.

'Η «Λαϊκή Σκηνή» τής VIIIης Με-
ραρχίας του ΕΛΑΣ στην "Ηπειρο, τήν
όποια έστησε και έμψύχωσε ό Γιώρ-
γος Κοτζιούλας, θά μπορούσαμε νά
πούμε πώς ήταν θέατρο λαϊκό, στην
πιά κυριολεκτική σημασία του όρου:
ό χαρακτηρισμός, φυσικά, δέν συνε-
πάγεται όποσδήποτε θετική άξιολογι-
κή κρίση. Οί «ήθοποιοί» βρίσκονταν
και φτιάχνονταν ανάμεσα στους άν-
τάρτες και τούς χωριάτες, τά κείμενα
γράφτηκαν μ' άφορμή κάποιο άμεσο
πρόβλημα, πού κάθε φορά παρουσια-
ζόταν, και, άν στή συνέχεια επανα-
λαμβάνονταν, εμπλουτίζονταν κάθε
φορά μέ ανθρώπινους τύπους και γε-
γονότα πού αναδείκνυε τό συγκεκρι-
μένο «κοινό»: «'Ακόμη και τόν 'Ιταλό
πού έχω στό κατώ, κι αυτόν τόν
έβαλε μέσα», σχολίαζε κάποια γυναί-
κα στό Βουργαρέλι τό μονόπρακτο *'Ο
ύπεύθυνος*. Στο σημείο αυτό άς θυ-
μηθούμε άπλως ότι παρόμοια θέα-
τρα-καλλιτεχνικά συγκροτήματα γύ-
ρω στό '44 είχαν ξεπεταχτεί στά
περισσότερα χωριά. Πρόκειται για
φαινόμενο ίσως μοναδικό για τούς
σύγχρονους καιρούς μας, και τό ότι
αυτές οί καθαυτό λαϊκής δημιουργι-

κότητας εκδηλώσεις είναι τελικά
καταδικασμένες νά μείνουν στό σκο-
τάδι, είναι παραπάνω άπό άπώλεια.

'Η εισαγωγή του Γ. Κοτζιούλα
—δέν πρόκειται για μελέτη ή έκτίμη-
ση τής αγωνιστικής δουλειάς στην
όποία έδωσε ό,τι είχε— δίνει πολύ
ζωντανά όλη αυτή τή διαδικασία δια-
μόρφωσης ενός θεάτρου, του όποιου
όλα τά στοιχεία πού τό συγκρότησαν
άντλήθηκαν και αναδείχτηκαν λίγο
λίγο μέσα άπό τό κίνημα αυτού του
λαού πού «ή λέξη θέατρο μόλις (του)
ήταν γνωστή...».

'Η δημοσίευση των κειμένων πού
παίζονταν άπό τή «Λαϊκή Σκηνή» τής
VIIIης Μεραρχίας, και τά όποια άποτε-
λούν τόν κύριο όγκο άλλά και τήν
κύρια προσφορά αυτής τής έκδοσης,
δέν πρέπει νά θιγούν στό πλαίσιο
ένός σημειώματος. 'Αλλά νά μελετη-
θούν κάποτε —θέτουν δέ ένα σωρό
προβλήματα— σάν ένα στοιχείο των
γενικότερων πολιτιστικών δραστηρι-
οτήτων και εκφράσεων του 'Εθνικού
'Απελευθερωτικού Μετώπου, για νά
διερευνηθούν οί ιδεολογικές σταθε-
ρές πού ένέπνευσαν αυτήν τή χωρίς
προηγούμενο (και έπόμενο) πολύ-
πλευρη λαϊκή δημιουργικότητα.

Μαριάννα Δήτσα

ΔΙΕΘΝΗΣ

Δρχ. 40

Εκδίδεται άπό τήν
ΕΞΑΝΤΑΣ ΕΚΔΟΤΙΚΗ ΕΠΕ
Δεσφών 4, τηλ. 3637107
'Αθήνα, Τ.Τ. 144
ΜΗΝΙΑΙΑ ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗ

ΠΟΛΙΤΙΚΗ

Ελληνική έκδοση του

LE MONDE
diplomatique

Μιά πρωτοβουλία νέων επιστημόνων: «Έταιρεία μελέτης νέου ελληνισμού»

Παίρνοντας αφορμή από την έκδοση του πέμπτου τόμου του περιοδικού Μνήμων, που κυκλοφόρησε πρόσφατα, νομίζουμε πώς δεν θά ήταν περιττά δυό λόγια για την όλη προσπάθεια στην οποία εντάσσεται τό περιοδικό, διότι δεν έχει επισημανθεί και δεν έχει προσελκύσει αρκετούς από τους ανθρώπους στους οποίους θά μπορούσε να απευθύνεται.

Η «Έταιρεία μελέτης νέου ελληνισμού» ιδρύθηκε τό 1971 μέ πρωτοβουλία κυρίως νέων επιστημόνων, ιστορικών, φιλολόγων κ.λπ. Αρχικά ονομαζόταν «Ελληνική παλαιογραφική Έταιρεία» και, στη βάση αυτή, στά μέλη της μπορούσαν να συγκαταλέγονται όλοι όσοι ασχολούνταν μέ τόν ελληνισμό από την αρχαιότητα και δώθε. Τήν πρώτη αυτή περίοδο είχαν μάλιστα οργανωθεί και μαθήματα παλαιογραφίας για τά μέλη της Έταιρείας, διάβημα χρησιμότητα και σημαντική προσπάθεια, άφου είναι γνωστό πώς στά ελληνικά πανεπιστήμια δεν διδάσκονται ούτε καν στοιχεία παλαιογραφίας. Άργότερα ή Έταιρεία τροποποίησε τό καταστατικό της, πήρε τή σημερινή της ονομασία, και όρισε αντίκειμένο μελέτης της τά νεότερα χρόνια της ελληνικής ιστορίας.

Οι σημαντικότερες εκδηλώσεις της Έταιρείας είναι ή έκδοση του ετήσιου περιοδικού Μνήμων και ή διοργάνωση διαλέξεων.

Ο τελευταίος τόμος του Μνήμωνα (342 σελ.), μέ τίς μελέτες που δημοσιεύει, προσεγγίζει ποικίλα ιστορικά θέματα και καλύπτει όλη τήν περίοδο του νεότερου ελληνισμού. Αναγράφουμε ένδεικτικά όρισμένους τίτλους: Έλένης Σαράντη: «Η Πάτρα όπως τήν είδαν οι περιηγητές

ζω και γραμματα γνωρ

άπό τό 1204 ως τό 1500», Έλευθέριου Π. Άλεξάκη: «Η δομή της ελληνικής οίκογένειας στη Θράκη», Θάνου Βερέμη: «Άνέκδοτα κείμενα γύρω άπό τό Κίνημα της 6ης Μαρτίου 1933», Εύτυχίας Δ. Λιάτα: «Μαρτυρίες για την πτώση τ' Άναπλιού στους Τούρκους (9 Ιούλη 1715)», Χρήστου Κ. Λούκου: «Ο Μακρυγιάννης προσφέρει στη βασίλισσα της Άγγλίας Βικτωρία τίς εικονογραφίες του Είκοσιένα».

Άλλά, εκτός άπό τό ενδιαφέρον που παρουσιάζει ή ύλη του κάθε ετήσιου τόμου —για τήν όποία δεν τίθεται θέμα συνολικής παρουσίασης ή κριτικής, γιατί κάθε άρθρο ανήκει σ' έναν ειδικευμένο ιστορικό τομέα— τό τμήμα του περιοδικού στο όποιο δημοσιεύεται ή «Βιβλιογραφία Ιστορίας του Νέου Έλληνισμού», θά άξιζε τόν κόπο να μνημονευθεί και να γίνει γνωστότερο, άκόμη και ανεξάρτητα άπό τό περιοδικό και τήν όλη δραστηριότητα της Έταιρείας. Στόν παρόντα τόμο αναγράφονται τίτλοι του 1974, εργασία που, μέ άψογη μέθοδο και μέ παρουσίαση τέτοια ώστε να είναι χρηστική, επιμελείται όμάδα εργασίας της Έταιρείας.

Όσον άφορά τίς ανακοινώσεις-εισηγήσεις που διοργανώνει ή Έταιρεία, και οι όποιες είναι συνήθως σειρά διαλέξεων μέ έναίο θέμα, αναφέρουμε ένδεικτικά τή σειρά που πραγματοποιήθηκε τό 1975-76 και τή φετεινή: της πρώτης ό γενικός τίτλος ήταν: Η παρουσία και οι επέμβασεις των Ξένων δυνάμεων στον ελληνικό χώρο άπό τήν εποχή των Σταυροφοριών ως τό τέλος του δεύτερου παγκόσμιου πολέμου. Πραγματοποιήθηκαν έννέα ανακοινώσεις (λεπτομερές πρόγραμμα δημοσιεύεται στο «Χρονικό» του πέμπτου τόμου, σελ. 341-342). Η φετεινή σειρά ανακοινώσεων μέ τίτλο Κοινωνικές και ιδεολογικές αντίθεσεις στην Έλλάδα (τέλος 18ου αι. - άρχές 20ου αι.) συνεχίζεται.

Τό γεγονός πάντως ότι κάποιιο νέο επιστήμονες αντιμετώπισαν τήν ανάγκη να λειτουργήσουν συλλογικά και οργανωμένα έξω άπό τά αντίστοιχα κρατικά έρευνητικά ιδρύματα και ότι αυτή τήν ανάγκη τους —που πολλοί διαπιστώνουν καθημερινά— τήν έκαναν πραγματικότητα άποδεικνύει άλλη μία φορά τήν ύποτονικότητα και τήν άρτηριοσκληρωση των κρατικών ιδρυμάτων, τελικά τήν άνυπαρξία τους. Συνήθως ή δραστηριότητα των επιστημονικών ιδρυμάτων είναι τόσο άποτελεσματική ώστε να μπορούν να άπορροφούν στή «γραφειοκρατική επιστήμη» μερικούς, κι άλλους να τους εξαφανίζουν πριν άκόμη διαμορφωθούν. Τά μέλη που συγκρότησαν αυτή τήν έταιρεία πέρασαν όπωσδήποτε άπό παρόμοια προβλήματα και, έχοντάς τα ξεπεράσει και λύσει, έστω σε επίπεδο περιορισμένης έμβέλειας, δεν μπορεί παρά να απευθύνονται

(Συνέχεια στη σελ. 88)

και γραμματα γνωριζω και γραμματα γνω

Γιώργης Σιάντος - Γιάννης Ίωαννίδης Βίοι παράλληλοι

Προδημοσίευση από τό βιβλίό του Θανάση Χατζή
«Ή νικηφόρα επανάσταση πού χάθηκε»

Δημοσιεύουμε δύο αποσπάσματα από τό βιβλίό του Θανάση Χατζή, Ή Νικηφόρα επανάσταση πού χάθηκε, του οποίου κυκλοφορεί σέ λίγες μέρες ο πρώτος τόμος. Ο Θανάσης Χατζής, ανώτερο στέλεχος του ΚΚΕ, διατέλεσε γραμματέας του ΕΑΜ από τόν Δεκέμβρη του 1941 (μετά τή σύλληψη του Λεφτέρη Αποστόλου) ώς τό καλοκαίρι του 1944 (όταν ανέλαβε ο Δημήτρης Παρτσαλίδης). Τό βιβλίό του αποτελεί μαρτυρία γιά τήν περίοδο τής αντίστασης και συνάμα συνθετική πολιτική ιστορία. Τό διάβημα έχει ιδιαίτερη σημασία μιά και ο Χατζής ήταν από πρώτο χέρι γνώστης των απόψεων και των χειρισμών τής ηγεσίας του ΚΚΕ και του ΕΑΜ τήν αντίστοιχη περίοδο.

Τά αποσπάσματα πού δημοσιεύουμε σκιαγραφούν τήν πολιτική προσωπικότητα δύο ηγετικών στελεχών του ΚΚΕ, του Γιώργη Σιάντου, γραμματέα τής ΚΕ, και του Γιάννη Ίωαννίδη, μέλους τής Γραμματείας του ΠΓ του ΚΚΕ. Και οί δύο βρέθηκαν στό επίκεντρο των προβλημάτων τής Αντίστασης και έβαλαν τήν προσωπική τους σφραγίδα τόσο στή φυσιογνωμία του κόμματος όσο και σέ γενικότερους πολιτικούς χειρισμούς. Παράλληλοι, αλληλοαποκλειόμενοι και στενά δεμένοι μεταξύ τους, οί βίοι τους δείχνουν τήν αντιφατικότητα ενός κινήματος του οποίου ήταν ηγετικά στελέχη και αντιπροσωπευτικές προσωπικότητες.

Ο Γιώργης Σιάντος

Καπνεργάτης, γεννημένος τό 1892 στήν Καρδίτσα, έπιλοχίας στήν εκστρατεία τής Μικράς Ασίας, ήταν από τά παλαιότερα μέλη του ΚΚΕ. Τό 1920 μπήκε στό Σοσιαλιστικό Έργατικό Κόμμα τής Ελλάδας, όπως ονομαζόταν ακόμα τό ΚΚΕ. Μέ τή δράση του και τίς ικανότητές του, ανέβηκε σκαλοπάτι σκαλοπάτι στά ανώτατα όργανα τής κομματικής ηγεσίας. Στο έκτακτο συνέδριο του ΚΚΕ (Σεπτέμβρης 1923) εκλέχτηκε στό Έθνικό Συμβούλιο, και στό 3ο τακτικό Συνέδριο, μέλος τής ΚΕ του ΚΚΕ. Τό 1927 ανάδειχτηκε μέλος του ΠΓ τής ΚΕ του ΚΚΕ, όπου κι έμεινε μέχρι τό τέλος τής ζωής του (1947), εκτός από ένα μικρό χρονικό διάστημα (1931-1932).

Ζυμμένος μέσα στους άγώνες τής έργατίας, απόκτησε πλούσια πείρα, πολιτική και οργανω-

Ο Γιάννης Ίωαννίδης

Ο Γιάννης Ίωαννίδης γεννήθηκε τό 1902 στή Φιλιππούπολη τής Βουλγαρίας. Ήρθε στήν Ελλάδα νέος, και εγκαταστάθηκε στό Βόλο. Γιά λίγο δούλεψε υπάλληλος σέ κουρείο και πολύ σύντομα γίνεται επαγγελματικό στέλεχος του ΚΚΕ. Ανεβαίνει γρήγορα τίς σκάλες τής κομματικής ιεραρχίας και ή βασιλομεταξική δικτατορία τόν βρίσκει βουλευτή και μέλος του ΠΓ τής ΚΕ του ΚΚΕ. Συλλαμβάνεται, κλείνεται στό στρατόπεδο τής Ακροναυπλίας, όπου γίνεται ο «άφ' ύψηλου» καθοδηγητής των κρατούμενων κομμουνιστών και ουσιαστικός καθοδηγητής όλου του κομμουνιστικού κινήματος τής Ελλάδας, μετά τίς συλλήψεις, τό 1939, του Σιάντου και του Πλουμπίδη. Η ανάδειξη του Ίωαννίδη δέν οφείλεται στίς προσωπικές ικανότητές του, ούτε ανταποκρίνεται στήν κομματική του δράση.

Και γραμμάτια γνωρίζω και γραμμάτια γν

τική. Μέ τη φιλομάθειά του κάλυψε σε αξιοθαύμαστο βαθμό τη λειψή σχολική μόρφωσή του και αναδείχτηκε ξεχωριστή ήγετική προσωπικότητα στο εργατικό κίνημα της Ελλάδας και ένα από τα πιο ικανά και δοκιμασμένα ήγετικά στελέχη του ΚΚΕ.

Ύστερα από τη σύλληψη του Ζαχαριάδη, του Νεφελούδη και του Παρτσαλίδη από τη βασιλοκρατική δικτατορία, ο Γιώργος Σιάντος βρέθηκε επικεφαλής του ΚΚΕ. Έδωσε βασικά ουσιαστικά προσανατολισμό και κατεύθυνση στο Κόμμα και στο αντιδικτατορικό κίνημα, για την αντιμετώπι-

Μικρού διαμετρήματος προσωπικότητα, έχει όλα τα ελαττώματα του «ρωμιού», όπως ο Σιάντος είχε όλες τις αρετές του. Η περίφημη «οργανωτική του ικανότητα» περιορίζεται σε ικανότητα μικροκομματικής συνωμοσίας και μικροπολιτικής Ύντριγκας.

Ο Ίωαννίδης ξέρει καλά το Κόμμα, όπως διαμορφώθηκε από τον Ζαχαριάδη. Ξέρει καλά το μηχανισμό του και τον τρόπο που λειτουργεί. Γνωρίζει καλά τα «φειτά», τα «ταμπού», τα «πλέγματα», που είχαν γίνει βιώματα και προσδιόριζαν την τυφλή πίστη σε «δόγματα» και σε

ση της επικείμενης τότε εισβολής των Ιταλών φασιστών. Πιάστηκε και κλείστηκε στη φυλακή της Κέρκυρας, τέλη του 1939. Δραπέτευσε στις αρχές του Οκτώβρη 1941, κι ύστερα από μία μακρά διαδικασία, κατά το τέλος του Νοέμβρη, κατέλαβε τη θέση που δικαιοματικά του άνηκε: του Γραμματέα της ΚΕ του ΚΚΕ.

Απλός στους τρόπους, σεμνός, αυτοκυριαρχημένος, θαυμάσιος συνεργάτης, στοργικός καθοδηγητής, διατύπωνε με ευχέρεια και σαφήνεια τις πολιτικές του σκέψεις. Ολιγαρκής, πολύ εργατικός, απαιτητικός με τον ίδιο τον εαυτό του και με τους συνεργάτες του. Σταθερός στις πεποιθήσεις του, με επαναστατική ιδιοσυγκρασία, που μερικές φορές τον έσπρωχνε σε άριστερες παρεκκλίσεις, όμως πάντα πειθαρχικός κι έτοιμος ν' αναγνωρίσει τα λάθη του. Ο Σιάντος ήξερε να χειρίζεται με επαναστατική εύλυγισία τα προβλήματα των συμμαχιών και να βρίσκει κοινή γλώσσα με ανθρώπους άλλης ιδεολογικής τοποθέτησης. Είχε εξαιρετική δύναμη προσαρμογής στις συγκεκριμένες συνθήκες κάθε περιόδου και στη σφυγμομέτρηση των λαϊκών διαθέσεων. Ο Σιάντος αναμφισβήτητα ήταν μία διαμορφωμένη καθοδηγητική φυσιογνωμία, και δικαιολογημένα η εξέλιξη της απελευθέρωσής του έγινε δεκτή από όλα τα στελέχη του Κόμματος με πολύ μεγάλη χαρά και με τη

«σύμβολα». Οι σκληρές εμπειρίες από τη «φραξιοριστική» πάλη (1929-31) και τη διάσπαση, μυθοποιούν στο μυαλό του την ενότητα. Η ενότητα γίνεται αυτοσκοπός, και στο βωμό της θυσιάζει κάθε δημοκρατική εκδήλωση, κάθε φωνή και σκέψη μέσα στο Κόμμα. Δεν του ξέφυγε το γεγονός πως στις εξαιρετικά δύσκολες και ιδιόμορφες συνθήκες της δικτατορίας, και ιδιαίτερα στο έξοντωτικό καθεστώς των φυλακών και στρατοπέδων ή «σιδερένια πειθαρχία» και ο «μονολιθισμός» γίνονται δόγματα. Όλα αυτά τα έκμεταλλεύεται με μαεστρία ο Ίωαννίδης, και όχι μόνο εκμηδενίζει κάθε γνώμη και πρωτοβουλία των κομμουνιστών, αλλά και την άπλη ενημέρωση για την κατάσταση, ή την εξέγηση μιας απόφασης της καθοδήγησης του στρατοπέδου αποφεύγει. Οι οδηγίες δίνονταν με μορφή στρατιωτικής διαταγής για εκτέλεση.

Έτσι στο μεγαλύτερο, και το πιο ισχυρό από αποψη στελεχών, στρατόπεδο συγκέντρωσης, την Ακροναυπλία, εγκαθιδρύθηκε ένα καθεστώς κυριολεκτικά κατασλιπτικό, ακριβώς γιατί μέσα στο ΚΚΕ τα τελευταία χρόνια είχε καταργηθεί κάθε ελεύθερη συζήτηση και διαδικασία και είχε καθιερωθεί η υποχρεωτική αποδοχή αποφάσεων ενός στενού καθοδηγητικού κέντρου, ή ενός ανθρώπου. Συγκεκριμένα της Κομμουνιστικής Διεθνούς, σαν ανώτατου παγκόσμιου καθοδηγητικού όργανου και του Ζαχαριάδη, για το Κόμμα μας. Ο Ίωαννίδης «μυθοποιεί» το

Και γραμμάτια γνωρίζω και γραμμάτια γνω

βεβαιότητα ότι θα έβαζε τη σφραγίδα της προσωπικότητάς του στην εξαιρετικά δύσκολη εκείνη περίοδο.

Εκείνο πού, παρακολουθώντας τα γεγονότα της τετραετίας, δέν θα δυσκολευτούμε να διαπιστώσουμε, είναι πώς, πέρα από τις ιδεολογικές κατευθύνσεις του, πέρα από τη σωστή πολιτική γραμμή του —ή και τις παρεκκλίσεις του απ' αυτήν— ο ελληνικός απελευθερωτικός αγώνας της τετραετίας αυτής, όλη ή δράση του ΚΚΕ και του ΕΑΜ, όπως και του ΕΛΑΣ αργότερα, έχουν έναν βαθύτατο ελληνικό χαρακτήρα. "Όλα όσα γίνονται, όπως γίνονται, είναι γνώριμα, κατανοητά οικεία στον ελληνικό λαό, είναι πράγματα δικά μας, ρωμεία.

Θά ήταν, βέβαια, υπερβολή να αποδώσει κανένας αυτόν τον βαθιά ελληνικό χαρακτήρα πού πήρε τό απελευθερωτικό κίνημα αποκλειστικά στον Σιάντο. Είναι όμως βέβαιο πώς ή παρουσία του καθορίζει τό χαρακτήρα του αγώνα. Ο Γιώργης Σιάντος μπορούμε να πούμε πώς ήταν πύο "Ελληνας από όλους τούς πολιτικούς ήγέτες, και της "Αριστεράς και της Δεξιάς. "Αν του έλειπε ή μεγάλη θεωρητική κατάρτιση ενός διανοούμενου επαναστάτη, του περίσσευε, ώστόσο, ή βαθιά γνώση των ελληνικών πραγμάτων, της ελληνικής πραγματικότητας, πού αυτός τήν έβλεπε όχι θεωρητικά και άφηρημένα, όπως άλλοι ήγέτες του Κόμματος, αλλά μέσα από τά ζωντανά πρόσωπα, μέσα από τις πραγματικές καταστάσεις.

«άλανθαστο» των δύο αυτών παραγόντων και καλλιεργεί συστηματικά τό «θρύλο» πώς αυτός είναι ό εκπρόσωπος της ΚΔ στην Έλλάδα και «τοποτηρητής» του Ζαχαριάδη. Αυτός ό θρύλος του έδινε και τή δύναμη επιβολής στα στελέχη, πού θά κοστίσει άρκετά ακριβά στό Κόμμα και τό κίνημα.

Μέ τις πρώτες προσπάθειες άνασυγκρότησης και άναδιοργάνωσης του Κόμματος ό "Ιωαννίδης κατορθώνει, χρησιμοποιώντας τό κύρος του και τό κύρος της κομματικής ήγετικής ομάδας των κρατουμένων της "Ακροναυπλίας, να επιβάλει τόν άπόλυτο πολιτικό του έλεγχο στην ομάδα των λίγων άνωτάτων στελεχών πού κατόρθωσαν να δραπετεύσουν από τά νησιά της έξορίας και στους άποσταλμένους της "Ακροναυπλίας. Τούς άνυψώνει σε Κεντρική "Επιτροπή του ΚΚΕ, χωρίς και να τούς δίνει όπως θά "πρεπε τόν άποφασιστικό πολιτικό και καθοδηγητικό ρόλο. Αυτόν τό ρόλο τόν κρατούσε άποκλειστικά για τήν καθοδηγητική ομάδα της "Ακροναυπλίας, κι έτσι εδραίωνε τήν προσωπική του κυριαρχία στό Κόμμα.

Ο "Ιωαννίδης βαρύνεται μέ σοβαρά πολιτικά λάθη, πού εκθέτουν όλόκληρη τήν "Ακροναυπλία, όπως ήταν ή άναγνώριση της χαφιεδικής «Προσωρινής Διοίκησης» σαν μοναδικής «νόμιμης» κεντρικής ήγεσίας του ΚΚΕ και ή παραχώρηση «άνεπιφύλακτης ύποστήριξης στην Κυβέρνηση του Μεταξά να διεξάγει τόν πόλεμο», διαστρεβλώνοντας τό νόημα της θέσης του Ζαχαριάδη πού «ύποστήριζε άνεπιφύλακτα τόν πόλεμο», τόν όποιο, άντικειμενικά, διεξήγαγε ή κυβέρνηση Μεταξά. "Ακόμα βαρύνεται μέ τή ματαιώση της δραπετεύσης των κρατουμένων της "Ακροναυπλίας, όταν υπήρχαν προϋποθέσεις να πραγματοποιηθεί.

«ΦΩΤΡΟΝ Α.Ε.» ΓΡΑΦΙΚΩΝ ΤΕΧΝΩΝ

ΤΜΗΜΑ ΦΩΤΟΣΤΟΙΧΕΙΟΘΕΤΗΣΕΩΣ
Λεωφ. Συγγρού 194 - Αθήνα, τηλ. 9515078

Τά μηχανήματα φωτοστοιχειοθετήσεως της ΦΩΤΡΟΝ λειτουργούν με κομπιούτερ και εξασφαλίζουν άριστη ποιότητα, μεγάλη ποικιλία στοιχείων και ταχύτατη έκτέλεση.

Όγκώδη ή περίπλοκα συγγράμματα, πού στό παρελθόν άπαιτούσαν μήνες έργασίας, σήμερα μπορούν να έτοιμαστούν σε μικρό χρονικό διάστημα.

Η ΦΩΤΡΟΝ διαθέτει 4 οικογένειες στοιχείων (Helvetica, Times Roman, Caledonia, Optima) σε κυρτά και θρθια, άπλά, ήμίμαυρα και μαύρα, ελληνικά και λατινικά, σε 15 μεγέθη, και σε όποιονδήποτε συνδυασμό.

[ΓΙΑ ΤΗΝ ΥΠΟΘΕΣΗ ΜΠΙΡΜΑΝ]

Ἀγαπητέ «Πολίτη»,

Χωρίς αυτό νά σημαίνει πώς συμφωνῶ καί μέ τήν ὕλη τοῦ περιοδικοῦ αὐτοῦ, παρακολουθῶ τόν «Πολίτη» ἀπό τό πρῶτο του τεύχος.

Στό 8ο καί στή σελίδα «Ἐπιστολές» διάβασα ἕνα κείμενο κάποιου κ. Γ.Σ. ὁ ὁποῖος ἀνησυχώντας περισσότερο καί ἀπό τό «Ἀντικομμουνιστικό Ἰνστιτούτο Μεσογειακῶν Χωρῶν», πού κατευθύνεται ἀπό τό ΝΑΤΟ καί πλαισιώνεται ἀπό ἀπόστρατους ἀξιωματικούς, στελέχη τοῦ χουντικοῦ καθεστώτος κ.λπ., πάει νά σκάσει ἀπό τή στενοχώρια του γιατί κανένας μουσικός πλὴν τοῦ κ. Μίκη Θεοδωράκη, καί τήν ἐφημερίδα *Αὐγή* δέν διαμαρτυρήθηκε γιά τήν ἀφαίρεση τῆς ἰθαγένειας τοῦ ποιητῆ Βόλφ Μπίρμαν

ἀπ' τίς ἀρχές τῆς Ἀνατ. Γερμανίας, καί γιά τόν «καθημερινό κατατρομεγμό τῆς ἐλεύθερης ἔκφρασης στίς Ἀνατολικές χώρες»!

Αὐτά λοιπόν συμβαίνουν καί οἱ Ἕλληνες διανοούμενοι κρατοῦν «σιγήν ἰχθύος» ὅπως μᾶς λέει ὁ κ. Γ.Σ. Μόνον ἕνας «κομμουνιστής» Μουσικοσυνθέτης καί μιᾶ «κομμουνιστική» ἐφημερίδα στάθηκαν στό... ὕψος τους!

«Σύντροφε» Γ.Σ. ὁ Σοσιαλισμός καταπολεμεῖται μέ τήν ἔντεχνη διαστρέβλωση καί τήν φτιασιδωμένη ἀπάτη. Ξεκινώντας ἀπό τά πιά χυδαία ἐλατήρια — τήν ἐγωιστική ὑπεροψία, τήν αὐταρέσκεια, τό ἀτομικό συμφέρον καί τόν χρηματισμό — μιᾶ χούφτα «Ἐσωτερικῶν Ἐμγκρέδων» στίς σοσιαλιστικές χώρες βάλθηκαν νά διαστρεβλώσουν τήν πραγματικότητα μέ μύθους καί συκοφαντίες, νά σταμα-

τήσουν τήν Ἱστορική Ἐξέλιξη! Νά δυσφημίσουν μέ τήν ἰδεολογική δολιοφθορά τῶν κατασκοπευτικῶν κέντρων τοῦ ἰμπεριαλισμοῦ τά ἰδανικά ὄλων τῶν ἐκμεταλλεῶμενων, ὅπως πραγματοποιοῦνται στό σοσιαλιστικό σύστημα! Ἀλέναντι σ' αὐτούς τούς ξεφτισμένους προδότες ἔχουν ἀντιπαραταχθεῖ ἑκατοντάδες χιλιάδες κομμουνιστές διανοούμενοι καί καλλιτέχνες στίς σοσιαλιστικές χώρες. Μήπως θά πρέπει νά σταματήσει ἡ Ἱστορική Ἐξέλιξη χάριν ὁποιοδήποτε «διαφωνούντα» διανοούμενου; Λένε πώς οἱ λογιῆς ἀναθεωρητές ἔχουν γίνει οὐρά τῆς ἀστικής τάξης. Μήπως βαλθήκατε τώρα «σύντροφε» Γ.Σ. νά γίνετε ἐμπροσθοφυλακή;

«Συντροφικά»

Παναγιώτης Βῆχος
«Μουσικοσυνθέτης»,
Ἡρακλέους 35, Καλλιθέα

ΣΧΗΜΑΤΙΚΟΣ ΑΠΟΛΟΓΙΣΜΟΣ ΤΩΝ ΤΕΛΕΥΤΑΙΩΝ ΧΡΟΝΩΝ (Συνέχεια ἀπὸ τὴ σελ. 37)

μιᾶ τέτοια στροφή στους προβληματισμούς μας ἔχει ἀρχίσει, ἀλλὰ δέν ἔχει κάνει ἀκόμη ἀποφασιστικά βήματα. Θά ἔλεγα, λίγο προκλητικά βέβαια, ὅτι ἔχει κάνει παραπάνω βήματα στὸν κυβερνητικό χώρο παρὰ στὸν ἀντιπολιτευτικό. Ὁ ὁποῖος, τουλάχιστον στὸ «ἀριστερό» του τμήμα, μένει ἀκόμη σέ μεγάλο βαθμὸ κολλημένος σέ «ἀρχές» καί ἀναλύσεις σχηματικές (ιδίως ΚΚΕ καί ΠΑΣΟΚ) καί, παρὰ τὴ μεγαλόστομη προφορική τους ἐπιθετικότητα, ἀμυντικές. Καί ἡ «συζήτηση» γιά τὴν ΕΟΚ εἶναι ἕνα ἔξοχο παράδειγμα. Πρέπει ἴσως γιά πολὺ καιρὸ ἀκόμη νά περιμενοῦμε τὴν οἰκοδόμηση μιᾶς πιά «ἡγεμονικῆς» (γιά νά θυμηθοῦμε τὸν Γκράμσι) οἰκονομικῆς καί πολιτικῆς σκέψης. Καί δέν φτάνουν γιά κάτι τέτοιο βέβαια τὰ «δάνεια ἐνδύματα» ἰταλικῆς ἢ ἰσπανικῆς κατασκευῆς, ἔστω καί ἂν ἡ πορεία μας εἶναι στενά δεμένη μέ τὴ δική τους.

1. Βλ. καί Μ. Παπαγιαννάκης: «Κρίση καί προοπτικές ἀνάπτυξης στή Μεσόγειο», *Ἄντι*, 16.10.1976, καί «Κρίση καί ἡγεμονική οἰκοδόμηση μιᾶς νέας διεθνούς οἰκονομικῆς τάξης στή Μεσόγειο» (γαλλικά), *Ἐπιθεώρηση Κοινωνικῶν Ἐρευνῶν*, ἀριθ. 26-27, 1976.

2. Γιά τὴν Ἑλλάδα βλ. τὰ ἐξαιρετικά ἐνδιαφέροντα στοιχεία στὰ δημοσιεύματα τοῦ Πανελληνίου Σύνδεσμου Ἐξαγωγέων: «Τὸ ἐξαγωγικό ἐμπόριο τῆς Ἑλλάδος πρὸς τίς χώρες τῆς Μ. Ἀνατολῆς καί Β. Ἀφρικῆς», Ἀθήνα 1976. Μεταξὺ ἄλλων: 1) μέση ἐτήσια αἴξηση 1970-75 τῶν ἐξαγωγῶν πρὸς αὐτές τίς χώρες: 59,9% (συνολικῆς ἐξαγωγῆς 30,9%). 2) Ἡ κατηγορία πού αὐξάνει περισσότερο ἀπ' ὄλες εἶναι ἡ 7 (107% τὸ χρόνο!), καί στή συνέχεια ἡ 3 (καίσιμα, ὀρυκτά, λιπαντικά!) μέ 78%, καί τὰ χημικά προϊόντα (κατηγ. 5) μέ 64%. 3) Ἀπὸ τίς χώρες-πελάτες πρῶτῆ ἢ Τυνησία μέ 170% τὸ χρόνο!

3. Μελέτες γιά τὴ γεωργία στίς μεσογειακῆς χώρες καί τίς σχέσεις τους μέ τὴν ΕΟΚ, πού θά δημοσιευτοῦν προσεχῶς σέ συνεργασία μέ τὴν ΕΟΚ.

4. Γιά τούς ἐνδιαφερομένους ὁ δείκτης ὑπολογίζεται μέ τὴ φόρμουλα:

$$a_1 b_1 + a_2 b_2 + \dots + a_n b_n$$

$$\sqrt{a_1^2 + a_2^2 + \dots + a_n^2} \cdot \sqrt{b_1^2 + b_2^2 + \dots + b_n^2}$$

ὅπου a_1, a_2, \dots, a_n = ποσοστὰ συμμετοχῆς τῶν διαφόρων κατηγοριῶν στὸ συνολικό ἐμπόριο (εἰσαγωγῆς ἢ ἐξαγωγῆς) τῆς χώρας (Ἑλλάδα, Ἰσπανία κ.λπ.), b_1, b_2, \dots, b_n = ἴδια ποσοστὰ στὸ ἐμπόριο τοῦ συνόλου τῶν ΑΚΧ.

5. Βλ. σημείωση 3. Οἱ παρατηρήσεις ἔγιναν μέ βάση ὑπολογισμοὺς πάνω σέ στοιχεία τοῦ ΔΝΤ, *Ἐπετηρίδα ἰσοζυγίων πληρωμῶν*, 1973.

6. Βλ. καί τὸ βιβλίο *Ἀθῖο ἢ Ἰσπανία*, μακρὰ συνέντευξη τοῦ Σ. Καρίγιο, πρὶν ἀκόμη πεθάνει ὁ Φράνκο.

ΜΙΧΑΛΗΣ ΠΑΠΑΓΙΑΝΝΑΚΗΣ

ΠΡΩΤΟΒΟΥΛΙΑ ΝΕΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΩΝ (Συνέχεια ἀπὸ τὴ σελ. 84)

καί στοὺς φοιτητές πού μελετοῦν ἀντίστοιχα ἀντικείμενα στὸ ἐλληνικό πανεπιστήμιο. Μέ τὴν ἐμπειρία ἀπὸ τίς ἐλλείψεις, μᾶλλον τίς στερήσεις ἀπὸ ὁποιοδήποτε ἐπιστημονικούς προβληματισμούς, πρέπει ὀλοί μας νά συμμετέχουμε σέ ἀνάλογες προσπάθειες καί νά τίς ἐντείνουμε συντονίζοντάς τες μέ ἄλλες, παράλληλες, γιά νά προλάβουμε ἔστω καί μερικὸς ἀτομικούς εὐνοχισμούς.

Μαριάννα Δήτσα